

TÜBA-KED

Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Cultural Inventory

15 2017
ISSN: 1304-2440

ANKARA

TÜBA-KED**TÜBA Kültür Envanteri Dergisi**

TÜBA-KED uluslararası hakemli bir dergi olup TÜBİTAK ULAKBİM (SBVT) ve Avrupa İnsani Bilimler Referans İndeksi (ERIH PLUS) veritabanlarında taranmaktadır.

TÜBA Journal of Cultural Inventory

TÜBA-KED is an international refereed journal and indexed in the TUBİTAK ULAKBİM (SBVT) and The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS) databases.

Sahibi / Owner:

Türkiye Bilimler Akademisi adına
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR
(Başkan / President)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü**Managing Editor**

Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN

Basın ve Halkla İlişkiler**Press & Public Relations**

Asiye KOMUT

Grafik Tasarım / Graphic Design

Fatih Akın ÖZDEMİR

TÜBA-KED İletişim Asistanı**Communication Assistant**

Cansu TOPRAK

Baskı: Ses Reklam Paz. Tur. San.
Tic. Ltd. Şti.

Tel: 0 312 215 62 00

Sayı: 15/2017 (750 adet)

Basıldığı Tarih: 2017

ISSN: 1304 - 2440

TÜBA-KED Yazışma Adresi**Correspondence Address**

TÜBA İstanbul Ofisi
İTÜ Maçka Yerleşkesi
Yabancı Diller Yüksek Okulu
34367, Maçka-İSTANBUL
Tel: 0212 219 16 60
Faks: 0212 225 20 66
E-posta: cansu.toprak@tuba.gov.tr

Türkiye Bilimler Akademisi**Turkish Academy of Sciences**

Piyade Sokak, No: 27, 06690
Çankaya- ANKARA
Tel: 0312 442 29 03
Faks: 0312 442 72 36
www.tuba.gov.tr

İletişim

Cansu TOPRAK

cansu.toprak@tuba.gov.tr

Yayın başvurusu ve yazım kuralları
tuba-ked@tuba.gov.tr

© Türkiye Bilimler Akademisi, 2017
© Turkish Academy of Sciences,
2017 (All rights reserved.)

Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz, CD ya da manyetik bant haline getirilemez.
(Kaynağı belirtilmemiş görseller, makalelerin yazarlarına aittir.)

TÜBA-KED SÜRELİ BİR YAYINDIR

Kapak Görseli

Bizans Dönemi Kemer Tokaları
Belt Buckles in the Byzantine Period
G. Teoman-Z. Çakmakçı

TÜBA-KED**TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ KÜLTÜR ENVANTERİ DERGİSİ**

Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yıllık olarak yayımlanan uluslararası hakemli dergi statüsündeki TÜBA-KED'in yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar Türkiye Bilimler Akademisi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI VE YAYIN İLKELERİ

Kültürel mirasın belgelenmesi, tanıtımı ve yaşatılarak gelecek kuşaklara aktarılması amacıyla 2003 yılında yayımlanmaya başlayan TÜBA-KED, her türlü maddi kalıntı, kültürel peyzaj, dekoratif sanatlar, doğal çevre, sözlü gelenek ve anlatımlar, gösteri sanatları, inançlar, ritüeller, şölenler, doğa ve evrenle ilgili toplumların belleklerinde yer etmiş olay ve uygulamalar olmak üzere sayısı daha da arttırılabilecek her türlü somut ve somut olmayan değerleri içeren uluslararası hakemli bir dergidir.

Kültür kavramı altında gerçekleşen tüm faaliyetlerin ortak zemini olmayı hedefleyen TÜBA-KED, ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmaksızın arkeoloji, sanat tarihi, kırsal ve kentsel mimari, kırsal ve kentsel peyzaj, kültürel peyzaj, kentsel arkeoloji, endüstriyel arkeoloji, etnografya, etnobotanik, jeoarkeoloji ve tarih ile ilgili çalışmalara yer vermektedir. Ayrıca toplulukların, grupların ve bireylerin kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araç-gereçler ile kültürel mekânlar gibi farklı ölçek ve nitelikteki kültürel mirasa yönelik her türlü belgeleme, envanter ve sözlü tarih çalışmaları derginin kapsamı içindedir. Bununla birlikte dergimiz, kültür kavramı içinde tespit edilen tüm uygulamaların korunması, onarımı, sergilenmesi, topluma kazandırılması ve kültür sektörü olarak değerlendirilmesine yönelik proje ve fikirlerle açık olup bu alanlarda bir forum oluşturma işlevini de üstlenmiştir.

2003 yılında "Kültür Envanteri Dergisi" adı ve içeriği ile yola çıkan TÜBA-KED, sadece envanter çalışmaları ile sınırlı kalmayıp, yukarıda sıralanan çalışma alanlarının tamamından bilimsel nitelikte olmak üzere her türlü bilimsel yazıyı kabul etmektedir. Derginin ilgili kurulları tarafından değerlendirmeye alınan yayın başvurularının daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olması ön şarttır. Derginin yayın ilkeleri ve yazım kuralları ile ilgili detaylı bilgilere <http://tubaked.tuba.gov.tr> adresinden ulaşmak mümkündür.

TÜBA-KED**THE TURKISH ACADEMY OF SCIENCES JOURNAL OF CULTURAL INVENTORY**

TÜBA- Journal of Cultural Inventory (TÜBA-KED), is an international peer-reviewed journal published yearly by the Turkish Academy of Sciences (TÜBA). The publication policy, scope and content of the journal are decided by the Editorial Board assigned by the Council of the Turkish Academy of Sciences.

THE SCOPE AND PUBLICATION POLICIES OF TÜBA-KED

Turkish Academy of Sciences - Journal of Cultural Inventory (TÜBA-KED), which started publication in 2003 with the aim to document, promote and transfer cultural heritage to the new generation, is an international peer-reviewed journal with a wide-ranging scope covering all kinds of tangible remains, cultural landscapes, decorative arts, natural environment, oral traditions and narrations, performing arts, beliefs, rituals, festivals, events and praxes concerning nature and the universe that have made a place in the memory of the society as well many other tangible and intangible values.

Striving to become a common ground for all activities that take place under the concept of culture, the TÜBA- Journal of Cultural Inventory, as a principle, is open to all kinds of studies about archeology, art history, rural and urban architecture, rural and urban landscaping, urban archeology, industrial archeology, ethnography, ethno-botany, geo-archeology and history without limitation of period and geographical region. Also documentation, inventory and oral history studies concerning cultural heritage in different scales and types such as praxes, representations, narratives, information, skills, tools related to these and cultural spaces attributed as a constituent of their cultural heritage by societies, groups and individuals, are within the scope of the journal. In addition, our journal is open to all projects and ideas concerning the conservation, preservation, presentation of all the features defined within the concept of culture, their repossession to the society as well as their appraisal as culture sector; while it has also undertaken the role to establish a forum in these fields.

Having set out with the name and content of the "TÜBA- Journal of Cultural Inventory" in 2003, the journal is not limited to inventory work only, and hence, all kinds of articles with scientific content on the fields mentioned above are accepted as well. While, it is a prerequisite that, the manuscripts submitted to the journal and accepted for the evaluation by the journal's relevant boards, should not be under consideration or peer review somewhere else, or should not have been accepted for publication or in press or published elsewhere. Detailed information about the publication principles of the journal and the instructions for the authors are available at <http://tubaked.tuba.gov.tr>.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

TÜBA-KED

Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Cultural Inventory

Sayı: 15
2017

TÜBA-KED

Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Cultural Inventory

Kurucu (Founder)

Prof.Dr. Ufuk ESİN (İÜ)

Editörler (Editors)

Doç.Dr. Harun ÜRER (İKÇÜ)

Doç.Dr. Ebru ERDÖNMEZ DİNÇER (YTÜ)

Doç.Dr. A. GüliZ BİLGİN ALTINÖZ (ODTÜ)

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof.Dr. Füsun ALİOĞLU (Kadir Has Ü)	Prof.Dr. Tülin GÖRGÜLÜ (Maltepe Ü)
Prof.Dr. Kenan ÇAĞAN (Afyon Kocatepe Ü)	Prof.Dr. Neriman ŞAHİN GÜÇHAN (ODTÜ)
Prof.Dr. Gül Gürtekin DEMİR (Ege Ü)	Prof.Dr. Heath LOWRY (Bahçeşehir Ü)
Prof.Dr. İclal DİNÇER (Yıldız Teknik Ü)	Prof.Dr. Gülrü NECİPOĞLU (Harvard U)
Prof.Dr. Cevat ERDER (ODTÜ)	Prof.Dr. Öcal OĞUZ (Gazi Ü)
Prof.Dr. Elvan ALTAN (ODTÜ)	Prof.Dr. Christopher ROOSEVELT (Boston U)
Yrd.Doç.Dr. Akın ERSOY (Dokuz Eylül Ü)	Prof.Dr. Zeren TANINDI (Sabancı Ü)
Prof.Dr. İnci Kuyulu ERSOY (Ege Ü)	Yrd.Doç.Dr. Haydar YALÇIN (İKÇÜ)

Danışma Kurulu (Editorial Advisory Board)

Prof.Dr. Köksal ALVER (Selçuk Ü)	Prof.Dr. Cengiz CAN (Yıldız Teknik Ü)
Prof.Dr. Rüçhan ARIK (ÇOMÜ)	Yrd.Doç.Dr. Ersel ÇAĞLITÜTÜNCİGİL (İKÇÜ)
Prof.Dr. Oluş ARIK (ÇOMÜ)	Prof.Dr. Halit ÇAL (Gazi Ü)
Doç.Dr. Metin ARIKAN (Dokuz Eylül Ü)	Doç.Dr. Necmeddin DOĞAN (Ticaret Ü)
Prof.Dr. Işık AYDEMİR (Ticaret Ü)	Prof.Dr. Ersin DOĞER (Ege Ü)
Yrd.Doç.Dr. Mehmet Ali AYDEMİR (Selçuk Ü)	Doç.Dr. Lale DOĞER (Ege Ü)
Prof.Dr. Ayşe AYDIN (Muğla Ü)	Prof.Dr. Neslihan DOSTOĞLU (Kültür Ü)
Prof.Dr. Serpil BAĞCI (Hacettepe Ü)	Prof.Dr. Şevket DÖNMEZ (İstanbul Ü)
Prof.Dr. Ömür BAKIRER (ODTÜ)	Prof.Dr. Remzi DURAN (Selçuk Ü)
Prof.Dr. Ali BAŞ (Selçuk Ü)	Prof.Dr. Metin EKİCİ (Ege Ü)
Prof.Dr. Sedat BAYRAKAL (Uşak Ü)	Prof.Dr. Osman ERAVŞAR (Selçuk Ü)
Doç.Dr. A. GüliZ BİLGİN ALTINÖZ (ODTÜ)	Doç.Dr. Ebru ERDÖNMEZ (Yıldız Teknik Ü)
Prof.Dr. Kenan BİLİCİ (Ankara Ü)	Doç.Dr. Namık ERKAL (ODTÜ)
Prof.Dr. Cana BİLSEL (ODTÜ)	Doç.Dr. Osman EROL (İstanbul Ü)
Prof.Dr. Demet BİNAN (MSGSÜ)	Prof.Dr. Mehmet ERSAN (Ege Ü)
Prof.Dr. Can BİNAN (Yıldız Teknik Ü)	Prof.Dr. Yaşar ERSOY (Hitit Ü)
Doç.Dr. Hümevra BİROL (Dokuz Eylül Ü)	Prof.Dr. Bozkurt ERSOY (Ege Ü)
Yrd.Doç.Dr. Rüstem BOZER (Ankara Ü)	Dr. Fuat GÖKÇE (ODTÜ)
Yrd.Doç.Dr. Hülya BULUT (Muğla Ü)	Prof.Dr. Turan GÖKÇE (İKÇÜ)
Prof.Dr. Nicholas CAHILL (Wisconsin U)	Prof.Dr. Emel GÖKSU (Dokuz Eylül Ü)

Prof.Dr. Nuran Zeren GÜLERSOY (İstanbul Teknik Ü)	Yrd.Doç.Dr. Ebru Omay POLAT (Yıldız Teknik Ü)
Doç.Dr. Deniz GÜNER (Dokuz Eylül Ü)	Prof.Dr. Gürcan POLAT (Ege Ü)
Prof.Dr. Gül IŞIN (Akdeniz Ü)	Doç.Dr. Yasemin POLAT (Ege Ü)
Prof.Dr. Başak İPEKOĞLU (İYTE)	Yrd.Doç.Dr. Mert Nezih RİFAİOĞLU (Mustafa Kemal Ü)
Prof.Dr. Musa KADIOĞLU (Ankara Ü)	Prof.Dr. Nadide SEÇKİN (Kültür Ü)
Prof.Dr. Cüneyt KANAT (Ege Ü)	Doç.Dr. Semra SÜTGİBİ (Ege Ü)
Prof.Dr. Haşim KARPUZ (Selçuk Ü)	Prof.Dr. Cumhur TANRIÖVER (Ege Ü)
Doç.Dr. Gül Ünal KARSLIGİL (Yıldız Teknik Ü)	Doç.Dr. Macit TEKİNALP (Hacettepe Ü)
Dr. Machiel KİEL (Netherlands Institute in Turkey)	Doç.Dr. Cahit TELCİ (İKÇÜ)
Prof.Dr. Osman KONUK (İKÇÜ)	Prof.Dr. Tamer TOPAL (ODTÜ)
Prof.Dr. Gülgün KÖROĞLU (MSGSÜ)	Doç.Dr. Elvan TOPALLI (Uludağ Ü)
Prof. Dr Ayşegül KÖROĞLU (Ankara Ü)	Yrd.Doç.Dr. Faruk TUNCER (Yıldız Teknik Ü)
Yrd.Doç.Dr. Sema KÜSKÜ (İKÇÜ)	Yrd.Doç.Dr. Nüket TUNCER (Yıldız Teknik Ü)
Prof.Dr. Zeynep MERCANGÖZ (Ege Ü)	Doç.Dr. Sarp Selim TUNÇOKU (İYTE)
Doç.Dr. Hasan MERT (Ege Ü)	Prof.Dr. Ahmet TÜRER (ODTÜ)
Prof.Dr. Selçuk MÜLAYİM (MSGSÜ)	Prof.Dr. Yelda Olcay UÇKAN (Anadolu Ü)
Prof.Dr. Mehmet OCAKÇI (İTÜ)	Prof.Dr. Ali Osman UYSAL (ÇOMÜ)
Prof.Dr. Gönül ÖNEY (Ege Ü)	Prof.Dr. Nil UZUN (ODTÜ)
Prof.Dr. Hakkı ÖNKAL (Dokuz Eylül Ü)	Prof.Dr. Rahmi Hüseyin ÜNAL (Ege Ü)
Doç.Dr. Mustafa ÖZER (Bahçeşehir Ü)	Doç.Dr. Harun ÜRER (İKÇÜ)
Dr. Nimet ÖZGÖNÜL (ODTÜ)	Prof.Dr. Zekiye YENEN (Yıldız Teknik Ü)
Yrd.Doç.Dr. Devrim ÖZKAN (İKÇÜ)	Prof.Dr. Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU (Koç Ü)
Doç.Dr. Deniz ÖZKUT (Yaşar Ü)	Doç.Dr. Hasan YILDIRIM (Ege Ü)
Yrd.Doç.Dr. Şebnem PARLADIR (İKÇÜ)	Doç.Dr. Yılmaz YILDIRIM (İKÇÜ)
Doç.Dr. Saim PARLADIR (İKÇÜ)	Prof.Dr. Hüseyin YURTTAŞ (Atatürk Ü)
Prof.Dr. Sacit PEKAK (Hacettepe Ü)	

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sunu / Presentation.....	8
Ebru ERDÖNMEZ DİNÇER	
1. Höyüktepe'den Erken Tunç Çağı'na Ait Çanak Çömleğin Yeniden Şekillendirme ve Pişirme Denemeleri	11
<i>Reshape and Firing Trials of the Early Bronze Age</i> <i>Pottery in Höyüktepe</i> Nazan ÜNAN - Mehmet YÖRÜR	
2. Ankara Kentinde Frig Dönemi İzleri: Frig Tümülüsleri Üzerine Bir Araştırma	21
<i>Traces of Phrygian Period in Ankara - A Research on Phrygian Tumuli</i> Ela ALANYALI ARAL	
3. Şükrü Tül Eski Eser Koleksiyonu'ndaki Bizans Dönemi Madeni Eserleri	45
<i>Byzantine Metal Objects in Şükrü Tül Collection of Antiquities</i> Zeynep ÇAKMAKÇI	
4. "Continuity" by "Reuse" in Anatolian Seljuq Architecture	63
<i>Anadolu Selçuklu Mimarisinde "Devşirme" ile "Süreklilik"</i> Ömür BAKIRER	
5. Krakow Cloth Hall and Some Considerations on the Bedesten Function	81
<i>Krakow Kumaş (Tekstil) Borsası ve Bedestenin İşlevi Üzerine Düşünceler</i> Sema GÜNDÜZ KÜSKÜ	
6. İstanbul Muhsinzade Hanı Üzerine Bir Restitüsyon Denemesi	95
<i>A Restitution Trial on Muhsinzade Khan at İstanbul</i> Bozkurt ERSOY	
7. Giresun'da Geleneksel Üç Ahşap Köprü.....	107
<i>Three Traditional Wooden Bridges in Giresun</i> Mehmet Sami BAYRAKTAR	
8. Çanakkale'nin Geç Osmanlı Devri Kültürel Mirası: Ticaret ve Endüstri Yapıları	127
<i>Late Ottoman Cultural Heritage of Çanakkale: Commercial and Industrial Buildings</i> Oğuz KOÇYİĞİT	

9. Kamusal Alan - Kullanıcı İlişkisi: Yeni Cami - Mısır Çarşısı ve Çevresi.....	139
<i>Relationship between Public Space and Users: New Mosque - Spice Bazaar District</i>	
Hande APAK - Yağmur ERTEMİR - Ebru ERDÖNMEZ	
10. Afyon'da Yer Alan Kentsel Avluların Mekansal Analizleri.....	161
<i>Spatial Analysis of Urban Courtyards Located in Afyon</i>	
Ş. Ebru OKUYUCU	
11. Kütahya Düğünlerine İlişkin Bir Anlatı Araştırması	185
<i>A Narrative Research on Kütahya Weddings and Feasts</i>	
Nil DUBAN - Ramazan YILDIRIM	
12. Türk-İslam Kültüründe Nal-ı Şerif'ler ve Niğde'deki Nal-ı Şerif Örneği	197
<i>Nal-ı Sherif in Turkish-Islamic Culture and the Sample of Nal-ı Sherif in Niğde Province</i>	
Mustafa ERYAMAN	
13. Hayvansal Lifleri Endüstriyel ve Geleneksel Üretim Olarak Değerlendirmede Coğrafi İşaretlemenin Önemi: Tiftik Örneği.....	211
<i>Importance of Geographical Significance in Assessing Animal Fibers as Industrial and Traditional Production: Sample of Mohair</i>	
AyşemYANAR - Gürsel DELLAL - Zeynep ERDOĞAN - Erkan PEHLİVAN	
14. Kültürel Mirasın Korunması ve UNESCO Dünya Belleği Programının Belgesel Mirasın Korunmasındaki Rolü	223
<i>The Preservation of Cultural Heritage and the Role of the UNESCO World Memory Program in the Preservation of Documentary Heritage</i>	
Haydar YALÇIN - Mutlu Tahsin ÜSTÜNDAĞ - Togay Seçkin BİRBUDAK - Mustafa SAFRAN	

SUNU

Sözlüklerde ve ansiklopedilerde hakkında çok çeşitli tanım yapılan sözcüklerden biri de “kültür” kavramıdır. Terim olarak “kültür”, latince “colere” fiilinden türetilmiş olup; işlemek, yetiştirmek, düzenlemek, onarmak, inşa etmek, bakım ve özen göstermek, ekip biçmek, iyileştirmek, eğitmek vb. gibi anlamları barındıran zengin bir içeriğe sahiptir. İnsanoğlunun tarih boyunca gerçekleşen göç serüvenine bakıldığında, eylemin, yalnızca bir yerden diğerine gerçekleşen fiziki bir yer değiştirmeden ibaret olmadığı, aslında en temel unsurun, sahip olunan kültürün nakledilmesi ile gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle dünyanın pek çok yerinde kültür, geçmişin mirası olarak kabul edilmekte ve bu süreç içerisinde kültürel normlar bir nesilden diğerine etkileşim içerisinde iletilmektedir.

Bugün, içinde yer aldığımız toplum birlikte yaşamı mümkün kılıyorsa, bunu, değerleri koruyan, geleneği tüm kültürel yönleriyle yaşatan ve iz bırakan eserlere borçludur. Bu kapsamda; üretilmiş eserleri her türlü somut ve soyut değerleri ile belgelemek, yeni fikirler üretmek ve bu fikirleri makale, envanter ve çeşitli bilimsel çalışma formatlarıyla bilim dünyası ve toplumun ilgili kesimleri ile paylaşmak TÜBA-KED olarak temel amacımızı oluşturmaktadır.

2001 yılında Prof. Dr. Ufuk Esin’in proje koordinatörlüğü’nde başlatılmış olan TÜBA- TÜKSEK (Türkiye Kültür Sektörü) projesi; Türkiye’nin farklı bölgelerinde yapılmış somut ve somut olmayan kültürel miras ile ilgili çalışmalarla başlamıştır. 2003 yılından itibaren yayın hayatına başlayan ve “kültür” kavramının geniş anlamı çerçevesinde bilim dünyasına katkıda bulunmayı hedefleyen TÜBA-KED (Kültür Envanteri Dergisi) uluslararası hakemli dergi statüsüne ilave olarak 2014’ten itibaren Avrupa İnsani Bilimler Referans İndeksi (ERIH PLUS) ve TÜBİTAK ULAKBİM (SBVT) veritabanlarında taranmaya başlamıştır. Basılı kopyalarının yanı sıra, eski sayılar da dahil olmak üzere TÜBA-KED’de yayınlanan tüm makaleler, “Creative Commons Alıntı 4.0 Uluslararası Lisansı” ile Ocak 2017’den itibaren aktif olarak kullanıma açılmış ve TÜBA-KED’in ağ sayfası üzerinden erişime sunulmuştur.

TÜBA-KED’in 15. sayısında; somut ve somut olmayan kültürel mirasa ışık tutan, kültürel mirasa yönelik farklı tarihsel dönemleri içine alan belgeleme, envanter ve sözlü tarih çalışmaları ile kültürel mirasın korunmasına yönelik özgün çalışmaları içeren toplam 14 makaleye yer verilmiştir.

TÜBA-KED’in 15. sayısının sizlere ulaşmasında çok sayıda kişinin katkısı ve emeği bulunmaktadır. Başta derginin yeniden yayın hayatına başlaması ve daha geniş kitlelere ulaşmak amacıyla teknolojik yeniliklerin kullanılması konusunda önemli rolü ve desteği olan TÜBA Başkanı Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR olmak üzere, akademik koordinasyonu ve derginin yazı işleri müdürlüğünü üstlenen TÜBA Başkanlık Danışmanı Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN’a, derginin aktif ağ sayfasının oluşturulması ve önde gelen indekslerce taranması çalışmalarındaki emek ve desteği nedeniyle Yrd. Doç. Dr. Haydar YALÇIN’a, iletişim ve sekreteryâ çalışmalarını yürüten Cansu TOPRAK’a ve Asiye KOMUT’a, derginin dizgi ve tasarımını üstlenen Fatih Akın ÖZDEMİR’e, bilimsel çalışmalarını bizlerle paylaşarak hedeflediğimiz akademik üretim ve tartışma ortamına katkıda bulunan değerli yazarlarımıza; yaptıkları titiz değerlendirmeler ve yapıcı eleştirilerle sunulan makalelerin niteliklerinin daha da arttırılmasında önemli rolleri olan değerli hakemlerimize, editörlük görevini beraber üstlendiğimiz Doç. Dr. Harun ÜRER ve Doç. Dr. A. Güliz BİLGİN ALTINÖZ ile birlikte teşekkürü borç biliriz.

Doç. Dr. M. Ebru ERDÖNMEZ DİNÇER

PRESENTATION

One of the words that have many definitions in the dictionaries and encyclopedias is the concept of “culture.” As a term “culture,” derived from the Latin “colere” verb, has a rich content of meanings that includes to handle, to rise, to edit, to repair, to build, to care, to cultivate, to improve and to train. When we look at the immigration adventure of humankind throughout history, it is understood that the act is not merely a change of physical place, from one location to another, but in fact, the most basic element is realized by the transmission of the owned cultural property. For this reason, in many parts of the world, culture is regarded as a legacy of past, and in this process of cultural norms are transmitted from one generation to another in the interaction.

If the society we are in today makes it possible to live together, we owe it works that are protecting the values, make tradition leave in all cultural aspects and persistent. In this regard, to document the produced works together with their tangible and intangible values, to produce new ideas and to share them with the scientific community and relevant sections of the society in the form of articles, inventories and various scientific work formats are our main objective as TÜBA-KED.

The TÜBA-TÜKSEK (Turkish Culture Sector) Project, initiated with the coordination of Prof. Ufuk Esin in 2001, started with studies on tangible and non-tangible cultural heritage in different regions of Turkey. TÜBA-KED Journal of Cultural Inventory which began publishing life by contributing to the field of science within the broad meaning of the concept of “culture” since 2003, has been added to the European Reference Index for the Humanities (ERIH PLUS) and TÜBİTAK ULAKBİM (SBVT) databases since 2014 in addition to the status of internationally reviewed journal. In addition to the printed copies, all articles published in the TÜBA-KED, including the old ones, have been actively opened to use since January 2017 with “Creative Commons Attribution 4.0 International License” and are submitted to access via the TÜBA-KED web page.

In the 15th issue of TÜBA-KED, there are 14 articles include shedding light on tangible and non-tangible cultural heritage, documenting the different historical periods for the cultural heritage, inventory and oral history studies and original studies on the protection of cultural heritage.

In all this progress, as well as in the publication of the 15th issue of TUBA-KED, many people have remarkable contributions and efforts. First of all, with Assoc. Prof. Harun ÜRER and Assoc. Prof. A. Güliz BİLGİN ALTINÖZ with whom we conduct the editorial role, we thank TÜBA President Prof. Ahmet Cevat ACAR who has an important role and support for the publication of the journal again and the use of technological innovations in order to reach wider masses, Advisor to the TÜBA President, Prof. Kenan ÇAĞAN who conducts academic coordination and editorial directory of journal, Asst. Prof. Haydar YALÇIN for his efforts and supports in work of creation an active web page and indexing in leading databases, Cansu TOPRAK and Asiye KOMUT for carrying out the contact and secretarial work, Fatih Akın ÖZDEMİR for typography and design of the journal, our valuable authors contributing to academic production and discussion environment that we target by sharing their scientific work with us, our valuable referees who have important roles in further enhancing the qualities of the submitted articles by their careful reviews and constructive criticism.

Assoc. Prof. DR. M. Ebru ERDÖNMEZ DİNÇER

HÖYÜKTEPE'DEN ERKEN TUNÇ ÇAĞI'NA AİT ÇANAK ÇÖMLEĞİN YENİDEN ŞEKİLLENDİRME VE PİŞİRME DENEMELERİ

RESHAPE AND FIRING TRIALS OF THE EARLY BRONZE AGE POTTERY IN HÖYÜKTEPE

Nazan ÜNAN* - Mehmet YÖRÜR**

Makale Bilgisi

Başvuru: 4 Kasım 2016

Hakem Değerlendirmesi: 18 Ocak 2017

Kabul: 31 Mart 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.15.001

Article Info

Received: November 4, 2016

Peer Review: January 18, 2017

Accepted: March 31, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.15.001

Özet

Kütahya Müzesi Müdürlüğü tarafından Höyüktepe'de 2014-2016 yıllarında kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Höyüktepe'de Erken Tunç Çağı II, Orta Tunç Çağı ve Geç Doğu Roma Dönemi'ne ait tabakalar tespit edilmiştir. Erken Tunç Çağı'na (MÖ 2700-2300) ait tabakada bir grup pişmiş toprak çanak çömlek tespit edilmiştir. Çanak çömlekler, elle şekillendirilmiş ve yüzeyleri perdahlanarak kullanılmışlardır. Form açısından çeşitlilik göstermekle beraber, özellikle kapların dışında bezemeler de uygulanmıştır. Çıkan kapların sayısı ve niteliği değerlendirildiğinde, bu kapların yerleşim içinde üretildikleri düşünülmektedir. Erken Tunç Çağı'na tarihlenen bu kapların, yerleşimin yakınından alınan kil ile benzer örnekleri şekillendirilmiş ve orijinallerinde olduğu gibi perdahlanmışlardır. Şekillendirilen kaplara açık ocak, toprağa açılmış fırın ve kubbeli fırında olmak üzere üç farklı pişirme tarzı uygulanmıştır. Bu çalışmada yapım, pişirim aşamaları anlatılmış ve pişirim sonuçları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Höyüktepe, Erken Tunç Çağı, arkeometri çalışmaları, çanak çömlek pişirimi.

* Dumlupınar Üniversitesi, Mimari Restorasyon Bölümü, Kütahya/Türkiye, e-posta: nazan.unan@dpu.edu.tr

** Seramik Uzmanı, Kureyşler Barajı Kurtarma Kazıları, Kütahya /Türkiye, eposta: yorurmehmet43@gmail.com

Abstract

Kureyşler Dam Rescue Excavations have been carried out by Kütahya Museum Directorate in 2014- 2016. Levels belonging to Early Bronze Age, Middle Bronze Age and Late East Roman Period have been uncovered in Höyüktepe. In the Early Bronze Age (2700-2300 BC) layer, a group of terracotta pottery has been detected. The potteries were shaped by hand and the surfaces were polished. Besides, they vary in form context, particularly decorations applied on the exterior surface. According to the quantity and quality of the vessels, these were produced in the settlement they were found. Similar vessels like those dating to the Early Bronze Age have been reproduced with the clay obtained from the surrounding environment of the settlement, and are polished like the originals. The vessels have then been fired in three different techniques; an open kiln, earth pit kiln and a domed kiln. In this study, shaping, finishing and firing stages of these vessels will be presented and the results of firing processes will be discussed.

Keywords: Höyüktepe, Early Bronze Age, archeometry studies, pottery firing.

Giriş

Kureyşler Barajı Kurtarma Kazıları, Kütahya ili, Aslanapa ilçesine bağlı Dereköy ile Kureyşler köyü arasında kalan alanda gerçekleştirilmiştir. Kureyşler köyü yakınında, Devlet Su İşleri tarafından inşa edilen Kureyşler Barajı nedeniyle, baraj göletinden etkilenen sahada kalan tescilli Höyüktepe, Attepe Yerleşimi ve Dereköy Nekropolü'nde, Kütahya Müzesi Müdürlüğü tarafından 2014-2016 yılları arasında kurtarma kazıları yapılmıştır¹. Kureyşler Barajı Kurtarma Kazıları'nın bir kısmını oluşturan Höyüktepe'de Erken Tunç Çağı II (ETÇ II), Orta Tunç Çağı (OTÇ) ve Geç Doğu Roma Dönemi (GDR) olmak üzere üç kültür katı tespit edilmiştir. 2014 yılından itibaren yapılan çalışmalarda, ETÇ II'ye tarihlenen yerleşimin büyük bir kısmı açığa çıkarılmıştır. Yerleşimin, höyüğün tepe kısmında ve doğu yamaçlarında yer aldığı, yapıların ise ana kayaya oyulan ve üzerine inşa edilen taş temel ile oluşturuldukları tespit edilmiştir. Kare ve dikdörtgen planlı mekânların ana kayaya oyulanlarının depolama amaçlı, diğerlerinin ise atölye- mekân olarak kullanıldıkları düşünülmektedir².

2014 kazı sezonunda, ETÇ'ye ait tüm ya da tümlenmiş 124 adet, 2015 kazı sezonunda ise 100 adet çanak çömlek ve çok sayıda tümlenemeyen parça ele geçmiştir. Bu çanak çömleğin arkeolojik açıdan değerlendirmeleri yapılmış ve hamur, yüzey işlemleri ve yüzey rengi göz önüne alınarak, on iki farklı mal grubuna ayrıldıkları tespit edilmiştir. Bunlar; kırmızı astarlı perdahlı, kırmızı perdahlı, portakal rengi perdahlı, gri perdahlı, siyah perdahlı, devetüyü perdahlı, kahverengi perdahlı, kahverengi perdahsız, metal taklidi, gri perdahsız, kaba ve yalındır³. Bu mal grupları sayıca eşit oranda tespit edilmemiştir; kırmızı astarlı perdahlı, kırmızı astarlı, kahverengi perdahlı, siyah perdahlı kapların ağırlıklı grubu oluşturduğu anlaşılmıştır. Kap formları ise çanaklar, fincanlar, maşrapalar, testiler, çömlekler, küpler, kapaklar, süzgeçler, tepsiler, kaşıklar ve minyatür kaplardan oluşmaktadır (Foto. 1). Kapların büyük bir çoğunluğu düz ya da yuvarlak diplidir, birkaç örnekte ise üçayak kullanımıyla karşılaşmıştır. Kaplar elle şekillendirilmiş, yüzeylerine perdah, astar ve perdah uygulanmıştır. Çanak, fincan ve maşrapaların hem içi hem dışı perdahlanarak, testilerin ise sadece dışına perdah ya da astar uygulanmıştır. Tepsi, süzgeç ve minyatür kaplara ise astar ve perdah işlemi uygulanmamış, yalın bırakılmışlardır. 2014 yılında ele geçen kapların %18'ine, 2015 kazı sezonunda ele geçen kaplarda ise %33'üne bezeme uygulandığı tespit edilmiştir. Bezemeler özellikle testi, maşrapa, fincan ve çanak tipi

Fotoğraf 1 - Höyüktepe'den Erken Tunç çanak çömleği / Early Bronze Age pottery from Höyüktepe

kaplara uygulanmıştır⁴. Kullanılan bezemeler, çizgi, yiv, kabartma, oluk, barbotin, baskı ve boya olmak üzere yedi tipte karşımıza çıkmaktadır⁵. Bu bezemeler özellikle kabın üst yarısında kullanılmışlardır.

Çalışmanın Amacı

İnsanoğlu binlerce yıl, yaptığı kap kacağın güneşte kurutulduğunda gerçek bir sağlamlık kazanmadığını fark ederek, bunu değiştirmek için ne yapması gerektiğini bilmeden yaşamıştır. Uzun bir zaman diliminde çanak çömleğin bir parça da olsa sertlik kazanması için içeriğinin ne şekilde değiştirilmesi gerektiğini insanın nasıl keşfettiği henüz bilinmemektedir. Çömlekçiler sıcaklık ve pişirim sürelerini değiştirerek, aynı çamurda değişik renkler elde etmeyi keşfetmiştir. Eskinin çömlekçileri, alevlerin ani yalamaların şokunu yumuşatmak ve bünyeyi dayanıklı hale getirmek için, çamurun içine pişmiş öğütülmüş çömlek kırıkları, kum veya kül koymuşlardır. Fırın olarak adlandırdığımız kapalı odacıklar kullanılmaya başlanınca, çömlekçiler baca ve sürgü yardımıyla son derece karmaşık yollardan sıcaklığın nasıl kontrol altına alınacağını çözmüşlerdir⁶. Arkeolojik yerleşmelerde ortaya çıkan ocak yapılarının ne amaçla kullanıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Her yerleşmenin hafiri, ortaya çıkarılan ocak yapılarını elde ettiği buluntulara göre kült amaçlı ya da ısınma ve pişirme amaçlı olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Kubbeli fırınlar, pişirme amaçlı olarak kullanılmakta olup bunun yanında yine ısınma amaçlı kullanılanları da yer almaktadır⁷. Fırınlar yalnız özel amaçlar için kullanılmışlar (yakmak, pişirmek, eritmek), hiçbir zaman ısıtma görevinde olmamışlardır⁸.

⁴ Ünan 2015b: 237.

⁵ Ünan 2015c: 7-21.

⁶ Peterson / Peterson 2009: 35.

⁷ Yılmaz 2012: 31, 38.

⁸ Naumann 1991: 191.

¹ Türktüzün vd. 205: 9-10; Türktüzün vd. 2016: 12.

² Ünan 2015a: 215; Türktüzün vd. 2016: 470.

³ Ünan 2015c: 7-21.

Arkeolojide pişmiş toprak çanak çömlek bilimsel olarak değerlendirilirken, mal grupları ve form açısından tasnif edilmektedir. Daha sonra benzerleriyle karşılaştırılarak tarihlendirilmesi gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmalarda bazen çanak çömleğin pişme dereceleri tahmin edilmektedir. Pişme derecelerinin karşılığına yüksek ısıda, çok yüksek ısıda gibi ifadeler kullanılmaktadır⁹. İncelenen çanak çömlek eğer bir yerleşimden ele geçtiyse, malzemenin yoğunluğu ya da yerleşim içerisinde tespit edilen fırınlarla ilişkilendirilerek, yerleşimde üretilip üretilmediği gibi sonuçlara varılmaktadır. Bu sonuçların bir kısmı doğru tespitlerdir ancak pişirme derecelerini içeren bilgiler ise tahminden öteye gidememektedir.

Arkeolojik araştırmalarda, çanak çömlek üretiminde belirlenen özellikler, o toplumun sosyoekonomik örgütlenmesini yansıtmaktadır. Pişmiş toprak kaplara gösterilen özen, üretimin amatörce mi, profesyonelce mi yapıldığını gösterebileceği gibi, kapların kullanım amaçlarının anlaşılmasını da sağlamaktadır. Arkeolojik kazılarda elde edilen pişmiş toprak kaplar ve parçaları üzerinde yapılan incelemeler hakkında yazılı belgelerden yeterli bilgi edinilemeyen çağlarda gelişen sosyoekonomik sistemlerin rekonstrüksiyonunun yapılmasında önemli rol oynamaktadır¹⁰. Pişmiş toprak malzemenin tek başına değerlendirilmesinin yanı sıra pişirme özellikleri ve kullanılan teknikler de önem taşımaktadır. Bu bakımdan Höyüktepe’de uygulanan, deneysel çalışmaların amacı, Erken Tunç Çağı’nda yerleşimde üretilen çanak çömleğin hangi tip ocak/fırınlarda pişirildiğinin anlaşılmasına yöneliktir. Ayrıca, Höyüktepe’de ele geçen ETÇ II dönemi kapların ortalama kaç derece sıcaklıkta pişirilmiş olabileceği üzerinde de durulmuştur.

Deneysel Uygulamalar

Kureyşler Barajı Kurtarma Kazıları’nda, gerek kazı ekibinde yer alan arkeolog ve öğrencilere deneysel uygulama olanağı sağlamak, gerekse ETÇ II tabakasında bulunan kapların perdah ve pişme kalitesine ulaşmak amacıyla, çanak çömlek yapımı uygulamalarına yer verilmiştir (Foto. 2). Bu deneysel çalışmalarda üç farklı pişirme uygulanmıştır. Kapların şekillendirildiği killi toprak, höyüğe yaklaşık 3 km uzaklıkta bulunan Bayat köyünden getirilmiş, elenmiş ve yoğrulmuştur (Foto. 3-4)¹¹. Çanak çömleğin şekillendirilmesi

Fotoğraf 2 - Çanak çömleğin şekillendirmesi / *Shaping the potteries*

Fotoğraf 3 - Toprağın elenmesi / *Sifting of soil*

Fotoğraf 4 - Toprağın yoğrulması / *Kneading of soil*

hususunda, özellikle ETÇ’de kullanılan formların yeniden oluşturulmasına dikkat edilmiştir¹². Kapların şekillendirme işleminden sonra ETÇ çanak çömleği üzerinde gözlemlediğimiz benzer yüzey işlemleri uygulanmıştır. Yüzey işlemleri arasında astar perdah ve sadece perdah uygulamaları yer almaktadır. Perdah işlemi için kemik, deri, metal, taş gibi organik malzemeler denenmiştir. Kemik ve deri kullanımı sonucunda kaliteli bir perdah elde edilememiştir. Bu sebeple, Höyüktepe’den ve aynı döneme tarihlenen

⁹ Çanak çömleğin pişme durumuyla ilgili ifadeler, arkeoloji alanında yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin katalog kısımlarında pişme durumunun karşısında yer almaktadır.

¹⁰ Ökse 2003: 30.

¹¹ Kil, höyüğün yakınında bulunmasından dolayı, olasılıkla ETÇ yerleşimcileri tarafından kullanılmış olabilir. Buna karşın daha yakında başka bir kil yatağı bulunabilir ya da birden fazla alan kil temini için kullanılmış olabilir.

¹² Pişirilen çanak çömlek Seramik Uzmanı Sayın Mehmet Yörür tarafından şekillendirilmiştir.

HÖYÜKTEPE'DEN ERKEN TUNÇ ÇAĞI'NA AİT ÇANAK ÇÖMLEĞİN YENİDEN ŞEKİLLENDİRME VE PİŞİRME DENEMELERİ

Fotoğraf 5 - Perdah taşları / Polishing stones

Fotoğraf 6 - Açık ocak / Open kiln

Fotoğraf 7 - İlk pişirim / First firing

başka yerleşimlerden ele geçen yüzeyleri düzgün taşlar, kapları perdahlama işleminde kullanılmış olmalıdır. Bu taşların kullanımı sonucunda pürüzsüz ve parlak bir yüzey elde edilmiş olması nedeniyle perdahlama işleminin bu taşlarla yapıldığı düşünülmektedir (Foto.

Fotoğraf 8 - İlk pişirim örnekleri / First firing examples

5). Astar uygulanan örneklerde, kabın yapımında kullanılan kil sulandırılarak kabın yüzeyine sürülmüş, sonrasında perdah işlemi uygulanmıştır. Astarlar, toprağın kendi renginde ya da renklendirilmiş, yaş veya deri sertliğindeki parçalar üzerine bezeme yapmak hatta tüm yüzeyi kaplamak amacıyla kullanılabilen sıvı çamurlardır¹³.

Şekillendirilen kaplar, güneş görmeyen bir ortamda ortalama 15 gün süreyle kurutulduktan sonra açık ocak, toprağa gömerek pişirme ve kubbeli fırında pişirim olmak üzere, üç farklı fırında pişirim yapılmıştır. Pişirimlerin ilki, günümüzdeki eski köy evlerinin bir duvarının içine yerleştirilerek inşa edilen, önü açık ve üst kısmında bacası bulunan, halk tarafından ocak başı olarak adlandırılan bir ocakta yapılmıştır (Foto. 6-7). Ateşin yandığı, kil ile sıvalı alana kaplar yerleştirilmiş ve etrafı çam odunu ile çevrelenmiş, çalı çırpı ile desteklenen ateş

¹³ Peterson / Peterson 2009: 120.

yakılmış ve dört saat boyunca çam ve meşe odunu ile ateş beslenmiştir. Soğumaya bırakılan ocaktaki çanak çömlek, yaklaşık on iki saat sonra ocaktan alınmıştır. Bu pişirmede dereceyi ölçebilecek bir uygulama yapılamamıştır. Pişirim sonucunda kaplar kırmızı renkte (kilin kendi renginde) çıkmış¹⁴, uygulanan astarın ve perdahın iyi sonuç vermediği görülmüştür (Foto. 8). Bu pişirim sonucunda sıcaklığın yeterli olmaması sebebiyle ETÇ II kaplarında görülen kaliteli perdah ve benzer bir pişirime ulaşılamadığı anlaşılmıştır. Bu tip pişirimler günümüz yerel çömlekçiliğinde, içinde tezek yakılan tandırda oluşan közlerin üzerine çömlekler üst üste veya yan yana sıralanarak, iki-üç saat süreyle bırakılması ile gerçekleşmektedir¹⁵. Açık ateşli pişirmede alevin ölçülebilen ısı derecesi 700 °C'dir¹⁶.

İkinci pişirim, tabanı taş ile döşenmiş olan ve toprağa yaklaşık 1.00 m derinliğinde açılan bir çukur içinde yapılmıştır. Çukurda pişirimin, yere gerçek bir çukur kazmak, madeni bir çöp tenekesi, çamurdan bir ocak gibi farklı uygulamaları vardır; bunlar daha çok deneysel pişirim çeşitlendirmeleridir¹⁷. Bu pişirim öncesinde, ısı derecesini tespit etmek amacıyla kaplardan bir tanesi sırlanmıştır. Bilindiği gibi sır, en az 800 °C'de¹⁸ kabin bünyesine nüfuz etmektedir¹⁹. Bu pişirim sırasında odunun yanı sıra talaş da kullanılmıştır (Foto. 9-10). En alt seviyeye iki kademe talaş serildikten sonra, kaplar aralara yerleştirilmiş ve bu işlem birkaç kez tekrarlanmıştır. En üst seviyeye ise dal ve odunlar yerleştirildikten sonra ateş yakılmış ve tutuştuktan sonra üzeri hava almaması için metal plakalarla kapatılmıştır²⁰. Hava alması ve dumanın çıkması için iki köşeye soba borusu yerleştirilmiştir. Yaklaşık on altı saat sonra çukurun üzeri açılmıştır. Pişirim sonucunda kapların tamamının siyah renk aldığı (redüksiyon) tespit edilmiştir. Bunun sebebinin ortamın oksijen almamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Kapların içerisinde yer alan sırlı örneğin sırtı tutmamış, sırtın özelliği olan camsı bir yüzey elde edilememiştir²¹. Aynı sır, modern bir seramik fırınında 800°C'de uygulandığında sonuç

Fotoğraf 9 - İkinci pişirim hazırlığı / Second firing preparation

Fotoğraf 10 - İkinci pişirim / Second firing

vermiştir. Bu denemeler sonucunda sırtın ortalama aynı derecelerde tutması beklenmiştir. Bu bakımdan pişirim gerçekleştirdiğimiz çukurda ısının 800 °C'ye ulaşmadığı, ısının yaklaşık 700-750°C'de kaldığı tahmin edilmektedir. Ancak, perdahın parlak ve ETÇ II kaplarında olduğu gibi pürüzsüz olduğu görülmüştür (Foto. 11-12).

Üçüncü pişirim için kubbeli bir fırın kullanılmıştır. Kubbeli fırının tercih edilmesinin sebebi, arkeolojik kazılarda ETÇ ve OTÇ'ye tarihlenen tabakalarda, ortalama 1.00m ile 1.50 m çapında, etrafı taş ya da kerpiçe çevrelenmiş fırınların açığa çıkarılmış olmasıdır. Höyüktepe'de, taban seviyesinde saptanan fırınlar bulunmaktadır ancak üst yapısı günümüze ulaşan örnek tespit edilememiştir²². Kütahya il merkezinin 25 km kuzeybatısında yer alan Seyitömer Höyük'ün ETÇ III tabakasında ise tüme yakın bir

¹⁴ Özen 2002: 95.

¹⁵ Ayda 1981: 31.

¹⁶ Peterson / Peterson 2009: 35.

¹⁷ Başkıran 2011: 73-82; Peterson / Peterson 2009: 169.

¹⁸ Bu pişirimler sırasında uygulanan sır kurşunludur ve kaç derecede hamurun bünyesine nüfuz ettiğini anlamak amacıyla önceden elektrikli bir fırında deneme yapılmıştır ve 800 °C'de tuttuğu sonucuna bu şekilde varılmıştır. Çünkü sırların içindeki karışımlarına göre bu derece farklılık gösterebilmektedir.

¹⁹ Genç 2013: 37; Arcasoy 1983:166.

²⁰ Çukurun üzerinin metal plakalarla kapatılması günümüzde yapılan bir uygulamadır. ETÇ'de böyle bir uygulama yapıyorsa taş plaka kullanılmış olmalıdır. Ancak pişirim için açılan çukurun geniş olması sebebiyle uygun büyüklükte bir taş bulunamamıştır.

²¹ Ayda 1981: 28.

²² Ünan 2015a: 214.

Fotoğraf 11 - İkinci pişirim sonucu / Second firing results

Fotoğraf 13 - Kubbeli ocak / Domed kiln

Fotoğraf 12 - İkinci pişirim kapları / Second firing potteries

Fotoğraf 14 - Üçüncü pişirim / Third firing

kubbeli fırın ortaya çıkarılmıştır²³. Bu fırın, küçük yassı taşların bindirme tekniği ile kubbe oluşturacak şekilde örülmesi ile inşa edilmiş, içten ve dıştan kil ile sıvanmıştır. Fırının ön cephesinde yaklaşık 0.50x0.70 m ölçülerinde, fırının ağız bulunmaktadır. Diğer kazılarda tespit edilen fırınların da bu biçimde olduğu düşünülmektedir. Bu tip fırınların, ne pişirmek için kullanıldığı konusunda eldeki verilere dayanarak çeşitli yorumlar yapılmıştır²⁴.

Seyitömer Höyük'te tespit edilen kubbeli fırının günümüze ait bir benzerinin, Höyüktepe'ye 2 km mesafede bulunan Dereköy'de olduğu saptanmıştır. Dereköy sakinlerinden alınan bilgilere göre, bu fırın yaklaşık kırk-kırk beş yıl önce inşa edilmiş ve ekmek fırını olarak kullanılmış, daha sonra kullanımı sona ermiştir²⁵. Fırın, taştan inşa edilen yapının dış duvarına bitişik olarak inşa edilmiş, kubbeli kısmı yapının dışında kalmış, ağız kısmı ise yapının içine bakar vaziyette konumlandırılmıştır. Tek sıra taşın

üstüne, kiremit parçalarının aralarında kil harç kullanılarak, bindirme tekniği ile inşa edilmiş, içten ve dıştan sıvanmıştır (Foto. 13-14). Tabanı da kil ile sıvanarak oluşturulmuş fırının bacası, ağız kısmının ön tarafında, üst seviyede yer almaktadır. Fırının ağızından çıkan duman, mekânın içine dolmadan, bacadan dışarı çıkmaktadır. Ateş, iç ölçüsü 1.30 m olan fırının iç haznesinde yanmaktadır. Erken döneme tarihlenen fırınlarda da benzer şekilde, ateşin yanacağı ayrı bir hazne bulunmamaktadır ve ateşin fırının içinde yandığı düşünülmektedir.

Deneme sırasında kubbeli fırının arka kısmı ve yan kısımlarına kuru meşe odunları yığılmıştır. Ortadaki alana çanak çömlek ile birlikte ağırşaklar ve hamurlarında saman katkısı bulunan, dokumacılıkta kullanılan tezgâh ağırlıkları yerleştirilmiştir. Yerleştirilen kaplar arasında fırının farklı yerlerine konumlandırılan iki sırlı örnek de yerleştirilmiştir. İlk önce fırının önünde ateş yakılmış, ancak fırının arkasında yer alan odunlar tutuşmamıştır. Fırının önünde bulunan ateş alındığı zaman, arkasında ve yanlarında bulunan odunlar verimli bir biçimde yanmaya başlamıştır. Bir buçuk saat boyunca fırının aynı seviyede yandığı görülmüş ve ateşi beslemeye

²³ Bilgen 2015: 241, r. 2182.

²⁴ Naumann 1991: 189-199; Uhri 2000; Yılmaz 2012.

²⁵ Bu tip fırınların kullanımına yirmi yıl önce son verilmiş, birçoğu yıkılmıştır. Bu fırınların yerine, altta ayrıca ateş yanma haznesi olan fırınlar ekmek pişirmek için halen kullanılmaktadır.

gerek kalmamıştır. Bu süre sonunda ateş sönmeye yakın, fırının ağzı kapatılmış ve ertesi güne kadar soğumaya bırakılmıştır. Ertesi gün açılan fırının içindeki çanak çömleğin bir kısmının patladığı görülmüştür²⁶. Pişirimi yapılan malzeme içinde yer alan sırlanmış parçaların sırlarının tuttuğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla, pişirim süresi çok uzun olmamasına rağmen, fırının ısısının 800 °C'ye ulaştığı düşünülmektedir²⁷. Perdahlanan deneysel üretim kaplarında, ETÇ II'ye tarihlenen kaplara oldukça yakın perdah ve renkler elde edilmiştir. Pişirilen kapların tamamı kırmızı tonlarında renk almıştır. Bu sonuç, ateşe doğrudan maruz kalmalarıyla ilişkilendirilmiştir (Foto. 15). Ağırşaklarda da ideal bir sonuç elde edilmiştir. İçlerinde ve yüzeylerinde bol miktarda saman katkısı olan tezgâh ağırlıklarında ise fırının ağız kısmına yakın bir noktaya yerleştirilmelerine rağmen, ısının yüksek olması sebebiyle, saman katkı tamamen kaybolmuş, sadece hafif girinti şeklinde izleri kalmıştır. Bu ağırlıkların bir kısmı patlamış ve aynı şekilde içlerinde de saman katkısının kalmadığı görülmüştür. Bu pişirimden elde edilen sonuca göre Höyüktepe'de ETÇ II'ye tarihlenen çanak çömleğin, yaklaşık olarak 750- 800 °C'de piştiği ileri sürülebilir.

Fotoğraf 15 - Üçüncü pişirim kapları / Third firing potteries

Değerlendirme ve Sonuç

Höyüktepe kazısında ETÇ II örnekleri seçilerek, çanak çömlek, ağırşak ve ağırlık gibi pişmiş toprak malzemenin hangi koşullarda ve ne tip ocak/fırınlarda pişirildiğinin aydınlatılmasına yönelik deneysel çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda üç örnek pişirim yapılmış ve çeşitli sonuçlar elde edilmiştir. İlk pişirimde ocağın hem üst kısmı hem önü açıktır, ancak ETÇ II çanak çömleğindeki pişirim kalitesine ulaşılamamıştır.

Kapları gömerek pişirme sonucunda ise gerek perdah gerekse pişme kalitesi açısından ETÇ II özelliği yakalanmıştır. Ayrıca bu pişirme sonucunda kapların tamamı siyah renk yüzeyli olmuştur. Höyüktepe'de 2014 kazı sezonunda siyah perdahlı ETÇ çanak çömlekleri %6 oranında temsil edilirken, 2015 kazı sezonunda ise %17 oranında ele geçmiştir. Bu çanak çömleklerin yüzeylerindeki siyahlık homojendir. Bu nedenle Höyüktepe ETÇ yerleşimcilerinin bu siyah renk yüzey ve perdahlı kapları bilinçli bir pişirimle elde ettikleri düşünülmektedir. ETÇ II tabakasında yer alan mekânlardan 7 no'lu mekânın kuzeydoğu köşesinde de, 0.80 m çapında, etrafı taşlarla çevrelenmiş, 1.00 m derinliğinde, içinde yoğun kül bulunan bir çukur tespit edilmiştir. Bu mekânda, çukurun yanı sıra mekân içinde hem ocak hem fırın yer almaktadır ve yerleşimde bu özelliğin görüldüğü tek mekândır. Mekân içerisinde yer alan çukurun, pişirim amacı ile kullanılmış olabileceği düşünülmektedir²⁸. Ayrıca, gömerek yapılan pişirimin, sırlanan kabın sırlarının tutmamasından dolayı 800 °C'ye ulaşmadığı, ancak elde edilen sıcaklığın pişirim için yeterli olduğu saptanmıştır. Bu pişirim sonucunda, Höyüktepe'de ETÇ II'ye tarihlenen siyah perdahlı kaplarda bulunan yüzey parlaklığı (perdah) ve renk elde edilmiştir.

Üçüncü pişirim ise kullanılan fırının tipi açısından önem taşımaktadır. Arkeolojik çalışmalarda, ETÇ ve OTÇ'ye tarihlenen tabakalarda bu tip fırınlar veya tabanları ortaya çıkmaktadır. Bu fırınların çoğu günlük kullanım fırınları olarak değerlendirilmektedir. Yapılan deneysel pişirimde ise kubbeli fırınların diğer iki pişirime göre en yüksek dereceye ulaşması, diğerlerine göre daha kısa sürede pişirimin gerçekleşmesi ve kaliteli bir pişirime ulaşılması sebebiyle, eski dönemlerde de çanak çömlek pişirmek amacıyla bu tip fırınların kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Bu tip fırınların günümüz yerel seramik üretiminde de kullanıldıkları bilinmektedir²⁹.

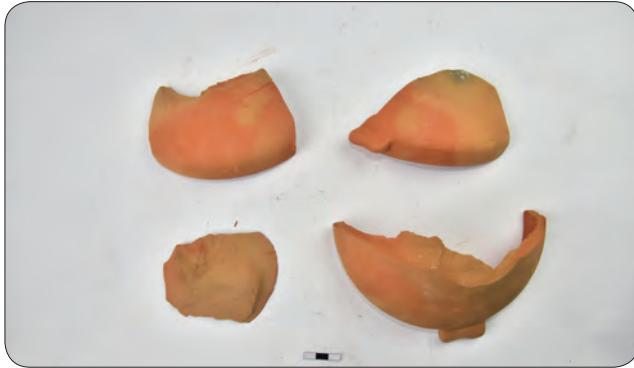
²⁶ Bu tip, malzemedeki zayıflığın günümüz elektrikli fırınlarında da gerçekleştiği bilinmektedir.

²⁷ Dumlupınar Üniversitesi, GSMYO Öğretim Görevlisi ve seramik sanatçısı Fikret Aydoğdu ile yapılan görüşmede, ölçüm cihazının olmadığı durumlarda, fırının ısısının belirlenmesi amacıyla, sırlı bir parçanın fırına yerleştirilmesinin bir yöntem olarak kullanılabileceği ifade edilmiştir. Sayın Fikret Aydoğdu'ya katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

²⁸ Ünan 2015a: 213.

²⁹ Güler 2001: 33-34.

Bu pişirimlerde kullanılan katkı maddeleri değerlendirildiğinde dikkat çekici sonuçlara ulaşılmıştır. Her üç pişirimde de toprak elenmiş, taş ve diğer maddelerden arındırılarak kullanılmıştır. Sadece son pişirimde, tezgâh ağırlıkların hamuruna saman katılmış, ancak yüksek derecede bir pişirim gerçekleşmesinden dolayı saman tamamen kaybolmuş, sadece yüzeyde yer yer izleri kalmıştır. Arkeolojik kazılarda ele geçen pişmiş toprak malzemenin hamurunda zaman zaman saman katkı gözle görülebilmektedir. Muhtemelen düşük ısıda pişirilen malzemenin içinde bulunan saman katkı bu şekilde saptanabilmektedir. Genellikle ağırlık olarak kullanılan buluntularda saman katkı gözle görülebilir orandadır ve muhtemelen ETÇ'de yaşayan insanlar bu ağırlıkları düşük ısıda pişirmiş olmalıdır. Bu yöntemin kullanılmış olması, yüksek derecede pişen ağırlıkların bünyesindeki suyu atamaması ve var olan boşlukların pişirim sırasında patlamasına çözüm olarak, ETÇ'deki ağırlık pişirimlerinde bilinçli olarak düşük ısının tercih edildiği ileri sürülebilir³⁰. Günümüz uygulamalarında ise özellikle kalın cidarlı kapların yapımı sırasında bünyesindeki suyu atması, sıcaklığın içeri ulaşması, gözenekli ve hafif olması için

Fotoğraf 16 - Pişirim sırasında kırılan kaplar / *Potteries broken during firing*

Fotoğraf 17 - Yapıştırılan kaplar / *Glued potteries*

saman katıldığı bilinmektedir³¹. ETÇ'de özellikle kaba mal olarak değerlendirilen kalın cidarlı veya büyük boyutlu kaplarda, taş ve saman katkı bulunmaktadır. Bu kaplara samanın bilinçli olarak katıldığını söylemek mümkündür. Yine her üç pişirim sonucunda, toprağa katkı maddesi konulmamasına rağmen, çanak çömleğin içeriğinde mika³² bulunduğu görülmüştür. Dolayısıyla mikanın bir katkı maddesi olmayıp, toprağın kendi bünyesine ait bir özellik olduğu anlaşılmıştır.

Arkeolojide, yerleşimlerde çanak çömlek pişirimi ile ilgili bir başka soru da “çanak çömlek burada üretildiyse üretim artığı veya cürufişmış parçalar nerededir?” şeklindedir. Pişirimler sonucunda bu sorunun cevabı hakkında da öneriler sunulmuştur. Her üç pişirimde de çanak çömlek, kuruması için pişirimden yaklaşık iki ay önce şekillendirilmiş ve güneş görmeyen bir alanda kurutulmuştur. Buna rağmen üç pişirimde de %5 ile %20 oranında çanak çömleğin pişirim sırasında patladığı, yani parçalarının fırının içine dağılarak ayrı yerlerde piştiği görülmüştür. Pişirim tamamlandığında ise bu parçaların birbirine yapıştırılarak kabın tümlenebildiği görülmüştür. Dolayısıyla kazılarda bulunan, kullanıldıktan sonra bir şekilde kırıldığı zannedilen çanak çömleğin bir kısmının pişirim sırasında dağılmış olabileceği düşünülmektedir³³ (Foto. 16-17). Zaten çanak çömleğin cürufişabilmesi için, ısının 1100 °C'nin üzerine çıkması gerekmektedir³⁴. Ancak deneysel üç pişirimden sadece birinde, ortalama 800 °C'ye ulaşabildiği göz önüne alınırsa, bu ısıya onunun yakıt olarak kullanıldığı ETÇ'de bu ısıya ulaşmak zor olsa gerektir.

Sonuç olarak, Höyüktepe'de arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılan ETÇ yerleşiminin boyutuna göre, malzemenin yoğunluğu değerlendirildiğinde, ETÇ II dönemine tarihlenen çanak çömleğin, burada bilinçli üretim teknikleri kullanılarak üretildiği düşünülmektedir.

³¹ Peterson / Peterson 2009: 169.

³² Ökse 1999: 26. Arkeolojik tanımlamada mika olarak adı geçen, kabın yüzeyinde veya kesitinde görülen parlak sarı ya da beyaz zerrecikler.

³³ Kütahya il merkezinin 25 km kuzeybatısında yer alan Seyitömer Höyük'ün ETÇ III tabakasında, çanak çömleğin sayısal açıdan sakinlerin ihtiyacından fazla olmasından dolayı çanak çömlek üretim merkezi olduğu düşünülmektedir (Bilgen- Bilgen- Çırakoğlu 2015: 162). Ancak Seyitömer Höyük'te, çanak çömlek cürufu tespit edilememiştir ve ele geçen fırınlarla doğrudan ilişki kurulamamıştır.

³⁴ Ökse 1999: 19.

³⁰ Peterson / Peterson 2009: 167.

Kaynakça

- ARCASOY, A., 1983.
SeramikTehnolojisi, İstanbul.
- AYDA, D., 1981.
SeramikTasarımı, İstanbul.
- BAŞKIRAN, H., 2011.
“Alternatif İlkel Bir Pişirim Tekniği: Çukurda Pişirim ve Uygulama Örneği”, 5. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu, Eskişehir: 73-86.
- BİLGİN, A. N., 2015.
Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2013-2014), Kütahya.
- BİLGİN, A. N. / BİLGİN, Z. / ÇIRAKOĞLU, S., 2015.
“Erken Tunç Çağı Yerleşimi (V. Tabaka)”, Seyitömer Höyük I, İstanbul: 119-187.
- GENÇ, S., 2013.
Artistik Seramik Sırları, İstanbul.
- GÜLER, A., 2001.
“Çanakkale Çan İlçesi Yaveler Köyü Çömlekçiliği” Seramik Sanatı ve Sorunları- 2. Uluslararası Avanos Seramik Sempozyumu, Ankara: 21-38.
- NAUMANN, R., 1991.,
Eski Anadolu Mimarlığı, Ankara.
- ÖKSE, T., 1999.
Önasya Arkeolojisi Seramik Terimleri, İstanbul.
- ÖKSE, T., 2003.
“Eski Anadolu’da Seramik Üretim Sistemleri” III. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Eskişehir: 28-34.
- ÖZEN, T. A., 2002.
Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi’nde Seramik Temel Sanat Eğitimi II, Eskişehir.
- PETERSON, S. / PETERSON J., 2009.
Seramik Yapıyoruz, İzmir (çev. Sevim Çizer).
- TÜRKTÜZÜN, M. / ÜNAN, S. / ÜNAN, N. / BİLGİÇ.H., 2015.
“Höyüktepe ve Attepe Yerleşimi Kurtarma Kazısı”, Kütahya Müzesi 2014 Yıllığı, Sayı: II, Ankara:9-50.
- TÜRKTÜZÜN, M. / ÜNAN, S. / ÜNAN, N., 2016.
“Kureyşler Barajı Kurtarma Kazıları 2015”, Kütahya Müzesi 2015 Yıllığı, Sayı: III, Ankara:11-51.
- TÜRKTÜZÜN, M. / ÜNAN, S. / ÜNAN, N. / BİLGİÇ.H., 2016.
“Kureyşler Barajı Kurtarma Kazıları 2014 Yılı Çalışmaları”, 24. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu ve 1. Uluslararası Müze Çalıştayı, Ankara:469-478.
- UHRİ, A., 2000.
“Batı Anadolu Erken Tunç Çağı’nda Mutfak Kültürü Açısından Ocak ve Fırımlar”, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.
- ÜNAN, N., 2015a.
“Höyüktepe Erken Tunç Çağı Mimarisi: 2014 Yılı Bulguları”,Kureyşler Barajı Kurtarma Kazıları 2014, Ankara:211-222.
- ÜNAN, N., 2015b.
“Höyüktepe: 2014 Yılı Erken Tunç Çağı Çanak Çömleği”,Kureyşler Barajı Kurtarma Kazıları 2014, Ankara:223-308.
- ÜNAN, N., 2015c.
“Höyüktepe’den Erken Tunç Çağı’na Ait Bir Grup Bezemeli Çanak Çömlek”, Kubaba, sayı: 24, İzmir:7-21.
- YILMAZ, M., 2012.
“Başlangıçtan İlk Tunç Çağı Sonuna Kadar Anadolu’da Pişirme Geleneği”, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ANKARA KENTİNDE FRİG DÖNEMİ İZLERİ: FRİG TÜMÜLÜSLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

TRACES OF PHRYGIAN PERIOD IN ANKARA: A RESEARCH ON PHYRIGIAN TUMULI

Ela ALANYALI ARAL*

Makale Bilgisi

Başvuru: 2 Haziran 2016

Hakem Değerlendirmesi: 18 Temmuz 2016

Kabul: 5 Mayıs 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.15.002

Article Info

Received: June 2, 2016

Peer Review: July 18, 2016

Accepted: May 5, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.15.002

Özet

Ankara çevresinde Paleolitik çağa kadar uzanan insan yerleşimlerine dair pek çok iz bulunmuş olsa da, kentin kuruluşu MÖ 8. yüzyılda Frig dönemine tarihlenmektedir. Frigler'in Ankara'da yerleşmesini takip eden iki yüzyılda, kent içi ve çevresinde pek çok yapı ve tümülüs adı verilen anıt-mezarlar yapılmıştır. Ankara tümülüslerinin ilk belgelenişi, Ernest Chantre'nin 1898 yılında basılan Mission en Cappadoce, 1893-1894 başlıklı kitabındadır: Chantre tarafından gözlemlenen, biri kazılan ve fotoğraf olarak da belgelenen kuzey tümülüsleri daha sonraki dönemlerde ele alınmamıştır. Batı tümülüsleri ise ilk kez R.C. Thompson'ın 1910 yılında Ankara çevresine yaptığı gezi üzerine yayınladığı makalede, onaltı adet tümülüsü içeren kroki ile belgelenmiştir.

Bulgular, Frig kentinin bugünkü Ulus semtinde, Hacı Bayram tepesi ve çevresinde kurulmuş olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Ankara tren istasyonu yakınlarında küp mezarlar bulunduğu, buradan batıya doğru yükselen ve Anıttepe'yi de kapsayan doğal sırtlarda yirmiye yakın, ve o günkü kent merkezinin kuzeyinde ise on bir adet tümülüsün, kent merkezinden izlenecek şekilde konumlandığı bilinmektedir.

Frig kentine ait bulgular, kazılar ve belgeleme çalışmalarıyla ele alınmış olsalar da çoğunlukla kente ve kentlilere özgün katkılar sunmaktan uzak kalmışlardır. Bugün, Frig kenti kalıntıları bir kaç kısıtlı alan dışında bütünüyle kentsel dokunun altında kalmıştır. Kuzey tümülüslerinin yerleri tespit edilmemiş, batı tümülüslerinin ise pek çoğu belgelenmiş ve tescillenmiş ancak buna rağmen hızlı kentleşme süreçleri içinde çoğu yok olmuş, varlığını sürdürebilenler ise özelliklerini kaybetmeye devam etmektedir. Günümüzde bu tümülüslerden sadece dördü, kısmen zarar görmüş olarak kentte varlığını okutmakta; yollar ve yapılaşma ile günden güne tahrip olmaktadır. Doğal yükseltilerini koruyan bir-iki örnekte herhangi bir düzenleme olmasa da kentlilerin rekreatif amaçlı kullanımları göze çarpmaktadır.

Bu makale, Ankara'nın Frig dönemi bulgularının kentsel yerleşim özellikleri bağlamında değerlendirilmesi ile birlikte bugün kent dokusu içinde yitirilmiş olan tümülüslerin izini Ankara kentinin eski hava fotoğrafları ve haritalarındaki görünüşleri yanında kesit çalışmalarıyla da araştırmakta, tahrip olanlar yanında kentte varlığını koruyan tümülüslerin günümüzdeki durumları ve kullanımlarını da belgelemektedir. Frig kenti yerleşim özellikleri, topoğrafik öğeleri

* Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü, e-posta: earal@metu.edu.tr

vurgulayacak şekilde, doğal sırtlar üzerinde ve su yolları boyunca konumlanmış tümülüslerin kent merkeziyle ve çevreyle kurduğu zengin görsel ilişkileri ön plana çıkartmaktadır. Çalışma, kent peyzajında özgün değerler sergileyen Frig tümülüslerin korunmasının ve topoğrafya ile birlikte oluşturdukları görsel strüktürün kente tekrar sunulmasının önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Frig dönemi, kent yerleşimi, tümülüs, topoğrafya, görsel kurgu.

Abstract

Although the earliest human traces in and around Ankara are dated back to Paleolithic Age, evidently the foundation of the city was realized in the Phrygian period by the early 8th century BC. In the two century period following the settlement of Phrygians in Ankara, many buildings and cenotaphs named tumulus were placed in and around the city. Remains indicate that the Phrygian city was established in Ulus area, on and around Hacı Bayram mound, spreading over the flat areas on the southwest. Additionally, some tumuli were placed to the north and the west, on ridges like Anıttepe and some others towards Engürü plain, aiming to provide vista from the city center.

Ankara tumuli were first documented by Ernest Chantre in his 1898 book *Mission en Cappadoce, 1893-1894*: Eleven northern tumuli which were observed (with one excavated and documented with a photograph) by Chantre have not been elaborated again in later studies, and have been completely lost today. Western tumuli, on the other hand, were first documented by R.C. Thompson after his visit to Ankara in 1910, as sixteen with a sketch-plan of them placed on natural topography. The western tumuli have been elaborated in later studies since the early Republican excavations, and they have been determined as nineteen with later additions and findings.

Though having been mostly preserved until the 20th century as being placed in the surrounding heights of the city, Ankara tumuli have been demolished and / or destroyed to a large extent throughout the fast urbanization process since the early Republican period. Today, only three of the nineteen known western tumuli can be said to be preserved though with varying degrees of damage, and the urban growth in Ankara continues with an even increased acceleration. Having been destroyed by various building activities until recent years, and mostly fading away from the visual structure of the city, the few remaining tumuli are observed to casually enhance the spontaneous use and enjoyment of urbanites.

This article renders the studies held on Ankara's Phrygian period settlement; and then concentrates on tumuli placed to be viewed from the Phrygian city: The study both pursues the traces of lost western and northern tumuli by use of their appearances and possible clues in the early republican period maps and air photographs, and additionally documents the current conditions and use of the remaining few tumuli in the city. The study emphasizes their significance, concentrating mainly on their role in the visual structure of the city, for they are estimated to be originally built as symbolic visual assets; and also underlines the need for the reminiscents of the Phrygian period to be integrated with the contemporary urban life and city image for their possible contribution to the city's future.

Keywords: Ankara, Phrygian period, urban settlement, tumulus, topography, visual structuring.

Giriş

Ankara kent tarihi içerisinde Frig dönemi, varlığı bilinen otuz kadar tümülüs¹ yanında, Frig çağı yerleşim izleri ve Frig sanatının seçkin örneklerinden olan Ankara kabartmalarının da ortaya koyduğu üzere, parlak bir dönemdir. Frig kentinin günümüze ulaşmış ve bugün dahi kent imgesine² dahil olabilecek görsel ve simgesel değerleri, doğal topoğrafik oluşumu vurgulayan yerleşim özellikleriyle tümülüslerdir. Buna karşın bu anıtsal öğeler kentlilerce tanınmamakta, kentin imgesinde hak ettikleri yeri alamamaktadırlar. Ankara kent tarihinde bilinen en eski görsel strüktürün bileşenleri olarak³ yirminci yüzyıla kadar süregelmiş olsalar da, bugün büyük oranda yok olmuş ve tahrip olmuş, kentin ve kentlilerin belleğinden neredeyse silinmişlerdir.

Bu makale, Ankara'daki Frig dönemi tümülüslerinin günümüzdeki durumları ve kullanımlarını, kent dokusu içinde yitirilmiş olan tümülüslerin ise ulaşılabilen görsel kaynaklardan hareketle yerleşim ve form izlerini saptayarak topoğrafyayla birlikte oluşturdukları bütünün kentin bir değeri olarak ele alınmasını ve kentin geleceğinde yerini almasının önemini ortaya koymayı hedefler.

Ankara Kent Tarihi İçerisinde Frig Dönemi

Ankara kenti içinde ve yakın çevresindeki pek çok buluntu, bu yörede insanların paleolitik dönemden beri yaşadığını göstermektedir; Etimesgut, Ergazi, Eti yokuşu, Maltepe, Anıttepe, Ahlatlıbel, Koçumbeli, Beytepe, Ludumlu Köyü, Keçiören, Elmadağ etekleri, Üreğil, İmrehor, Gölbaşı, Mogan Gölü kıyıları, Dikmen sırtları, Hüseyingazi Tepesi etekleri, Taşpınar-Yalınca, Atatürk Orman Çiftliği-Sincanköy arasındaki alanlar ve son dönemde Çayyolu-Sondurak ile Eryaman-4.Etap gibi pek çok yerde⁴ bu döneme ait buluntular ele geçmiştir.

Aydın, Emiroğlu, Türkoğlu ve Özsoy (2005: 36), Ankara çevresini prehistorik dönemde Türkiye sınırları içindeki bir düzine kadar insan yaşamına uygun alandan biri olarak

tanımlar ve bu yerleşim yoğunluğunu, bölgenin sunduğu coğrafi ve jeolojik özelliklere bağlarlar. Ankara çevresi, Anadolu'nun merkezinde bir geçiş ve bağlantı bölgesi olarak ve korumayı kolaylaştıran yükseltilerle çevrili verimli topraklar sunan yapılanmasıyla her dönemde yerleşimlere ev sahipliği yapmıştır. Ankara'nın bir kent olarak ortaya çıkış tarihi ise, kesin olarak bilinmemekle birlikte eldeki bulgulara göre büyük bir ihtimalle MÖ 8. yüzyılda olmuştur⁵.

Balkan kavimlerinden olan Frigler'in Trakya'dan Anadolu'ya İlk Demir Çağı'nda geçtikleri, Eski Çağ yazarlarından Herodot ve Strabon'un da bahsettiği bir olgu olarak biliniyor⁶. Frigler Anadolu'ya gelirken, çanak çömlek ve ölü gömme gelenekleri yanında mimarideki bazı özellikleri de getirerek kendi Hint-Avrupa kültür öğelerinin bir kısmını Anadolu'nun maddi ve kültürel hayatına taşımışlardır⁷.

Frigler, MÖ 1200'lerden itibaren⁸, öncelikle kuzey ve batı Karadeniz, daha sonra İç Anadolu'da yerleşmiş, bu bölgede başlıcaları Ankara'nın Polatlı ilçesinde Gordion, Yozgat'ta Kerkenes ve Ankara olmak üzere kendi kentlerini oluşturmuşlardır. Ankara'nın yakın çevresinde Frig başkenti Gordion dışında Yalınca, Bağlıca, Bitik, Gâvurkale, Hacı Tuğrul, Halil Ören, Karaoğlu, Hacılar, Taşpınar gibi pek çok Frig yerleşimi daha olduğu görülmektedir⁹. Thonemann (2013: 38) milattan önceki ilk bin yılın başlarında İç Anadolu'da –yazının kullanımı, kentleşme, sosyal katmanlaşma gibi konularda– en gelişmiş toplumsal yapılardan birini sergileyen Frig kültür bölgesinin Demir Çağı'nda Ege'deki Yunanca konuşan toplumlardan daha ileride olduğunu belirtir.

Roma dönemindeki inanışa göre Ankyra kentini Gordios'un oğlu Kral Midas kurmuştu; bu ifadeyi MS 2. yüzyılda yaşamış olan gezgin Pausanias'da da görmek mümkün¹⁰. Ancak pek çok tarihçi, bu bilginin yerel mitolojik unsurları yansıttığını düşünmektedir. Yine antik çağdan beri kentin ismi üzerine pek çok bağlantı önerilmiş, Ankyra ismi özellikle Roma döneminde Latince 'gemi çapası' anlamına gelen 'ancyra' ile ilişkilendirilerek hikâyelere konu olmuştur. Buluç (1991) ise kentin ismini biri Anadolu'da, diğeri ise Makedonya'da¹¹ aynı isimli iki diğer Frig kentine dayandırarak Frigce kökenli olduğunu iddia eder.

¹ Tümülüsler, toprak yığılarak oluşturulmuş, içinde mezar içeren yapay tepelerdir. Höyük ise daha çok yerleşim yerleri için kullanılır.

² Lynch (1960) başarılı iletişim kurabilen kentlerin temel özelliğini 'imgelenebilirlik' olarak ortaya koyar: imgelenebilirlik fiziksel bir objenin herhangi bir izleyicide güçlü bir imge oluşturma özelliğinin yüksek olması anlamına gelir. İmgelenebilirliğin dört olası bileşeninden ikisi –yer ve görünüş– fiziksel, diğer ikisi –anlam ve bağ– ise kültürel bileşenlerdir (Harrison ve Howard, 1980, Alanyalı, 1994'de). Bu tanımlar çerçevesinde Frig tümülüsleri, hem kültürel hem de fiziksel özellikleriyle kent imgesinde yer alması gereken öğelerdir.

³ Alanyalı 1994.

⁴ Aydın / Emiroğlu / Türkoğlu / Özsoy 2005; Erzen 1946 / 2010: 27; Buluç 1991; İlgezdi / Bertram / Bertram 2012; Kartal 2005.

⁵ Kadioğlu / Görkay / Mitchell 2011:13; Cross / Leiser 2000: 54.

⁶ Erzen 1946/2010.

⁷ Tuna 1998; Aktüre 2003.

⁸ Cross / Leiser 2000.

⁹ Akpolat / Eser 2004; Aydın / Emiroğlu / Türkoğlu / Özsoy 2005.

¹⁰ Erzen 1946/2010.

¹¹ Erzen 1946/2010: 17.

Efsanevi Frig kralı Midas'ın, MÖ 8. yüzyılın sonları ve 7. yüzyılın başlarında yaşadığı biliniyor. Anadolu'daki Frig egemenliği her ne kadar MÖ 700'lerde Karadeniz'in kuzeyinden gelen Kimmer saldırıları sonucunda Lidya'lılara geçtiyse de, Frig toprakları yine Gordios ve Midas soyundan gelen krallarca yönetilmeye devam etmiş; böylelikle MÖ 6. yüzyıl ortalarına kadar Frig kültürü Ankara'da eserlerini bırakmıştır¹².

Toplu halde tümülüslerin bulunduğu üç Frig kentinden Ankara, bilinen otuz kadar tümülüsüyle, yüze yakın tümülüsün bulunduğu Gordion ve yetmiş kadar tümülüsün bulunduğu Kerkenes kentleri gibi¹³ büyük, zengin ve önemli bir kent olduğunu göstermektedir. Metin'e (2007) göre, Ankara tümülüslerinden elde edilen eserler, Gordion kazılarında ele geçirilenlerden daha az değerli veya daha düşük kalitede değildir. Cross ve Leiser'e (2000: 57) ve Aydın vd.'ne (2005) göre Ankara, bulunan diğer Frig dönemi eserleri de göz önüne alındığında, başkent Gordion'dan sonra ikinci önemli şehirdir. Mitchell (2012: 524) ise arkeolojik kayıtlara göre Frig devrinde Ankara'da önemli ve belki de Gordion kadar büyük bir yerleşim olduğunu belirtir.

Frig devletinin çöküşünden Büyük İskender'in Asya seferine kadarki dönem hakkında bölgeye ait hiçbir yazılı belge olmadığı için bu dönem karanlıkta kalmaktadır¹⁴, ancak Herodot¹⁵, MÖ 5. yüzyılda artık Frigyalı olmanın köle olmakla aynı anlama geldiğini söyler. MÖ 6. yüzyılda yaşamış olan ve bilgeliği dolu hikâyeleri 'Ezop masalları' olarak günümüze kadar ulaşabilmiş olan Antik çağın en renkli yazarlarından Aisopos da, Afyon - Emirdağ ilçe merkezine 13 km. uzaklıkta antik bir kent olan Amorium doğumlu Frigyalı bir köle olarak bilinir¹⁶. MÖ 333 baharında Büyük İskender'in Gordion'dan Ankara'ya gelerek Pers ordusunu beklemesini anlatan Romalı tarihçi Rufus'a göre¹⁷ Frigya artık kentler değil köyler ülkesi halindedir.

Ankara, MÖ 3. yüzyılda Orta Avrupa'dan hareketle Balkanlar üzerinden gelerek buraya yerleşen Galat'ların üç kabilesinden Teksoğ kabilesinin merkezi olmuş¹⁸ ve Roma hakimiyetine girene kadar da böyle kalmıştır. Metin'e göre (2007: 96) Galat'ların Ankara'yı ele

geçirdiği döneme kadarki dönemde Lidya ve Pers egemenliği altındaki Ankara'da Frig kültürel etkisi sürekliliğini korumuştur¹⁹. MS 25 yılında İmparator Augustus'un Galatya'yı bir Roma eyaleti sıfatıyla Roma İmparatorluğu'na katmasından²⁰ sonra ise bu eyaletin başkenti olarak en parlak dönemini yaşamış, döneminin önemli kentlerinden biri olarak nüfusu 100.000'e kadar çıkmıştır²¹. MS 3. yüzyıl sonlarından itibaren Ankara, stratejik konumu ve yol kavşağında bulunması nedeniyle Gothlar'ın ve Palmira (şimdiki Suriye) kraliçesi Zenobia'nın istilâlarına uğramış, Roma İmparatorluğu'na tekrar alınmıştır²². MS 395'te Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi ile Doğu Roma İmparatorluğu içinde yer alan Ankara'nın, 1073 yılından itibaren Selçuklu²³ ve daha sonra da Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde, Pers, Moğol saldırıları ve isyanlar sebebiyle dönem dönem büyüüp küçülen bir kent olarak varlığını sürdürdüğü bilinmektedir.

Diğer önemli Frig kentlerinden farklı olarak Ankara, günümüze kadar sürekli iskân edilen bir merkez olarak yaşamış, özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olmasıyla başlayan son dönemde çok hızlı bir kentleşme sürecine girmiş, dolayısıyla da kent içinde arkeolojik bulgulara yönelik kazı imkânları yoğun yapılaşma nedeniyle kısıtlanmıştır. Bununla birlikte, kentin geçmişine yönelik bilimsel kazı ve araştırmalar yine Cumhuriyet döneminde başlamış, özellikle 1950'lere kadar süren dönemde kent tarihi açısından çok değerli pek çok bulgu elde edilmiştir.

Frig Kenti Ankyra Araştırmaları

Ankara'nın önemli bir Frig kenti olduğundan pek çok antik çağ yazarı tarafından bahsedildiği halde sonraki kaynaklarda bu döneme ait verilere rastlanılmamaktadır: Kent tarihi araştırmalarında önemli kaynaklar olan seyahatnamelerde genellikle Ankara'nın topoğrafya özellikleri ve Kale surları ile en çok Roma dönemine ve özellikle Augustus Tapınağı ile buradaki kitabeye ilişkin bilginin verildiğini; bu seyahatnamelerin yazıldığı dönemlerde (16.-19. yüzyıl) Frig kentine ait yapı ve eserlerin genel olarak toprak altında kaldığı öngörülmekle birlikte, kent çevresinde orijinal konum ve şekillerini korumakta olan Frig tümülüslerinden ise bahsedilmediği görülmektedir.

¹² Buluç 1991: 14-15.

¹³ Özgüç / Akok 1947: 28.

¹⁴ Erzen 1946/2010: 29.

¹⁵ Cross / Leiser 2000: 64.

¹⁶ La Fontaine 2010: 13.

¹⁷ Cross / Leiser, 2000: 64.

¹⁸ Erzen 1946/2010: 19.

¹⁹ Mitchell (2012: 526) Helenistik dönemde yerli Frig halkının Frigçe konuşmaya devam ettiğini belirterek Gordion, Boğazköy ve Kerkenes Dağı'nda bulunduğu gibi Ankara'da da gelecekte büyük ihtimalle Frigçe yazıtların bulunabileceğini söyler.

²⁰ Erzen, 1946/2010: 51.

²¹ Aydın / Emiroğlu / Türkoğlu / Özsoy 2005.

²² Gorkay 2006: 269.

²³ Metin 2007.

Ankara'da İlk Frig Bulguları – Cumhuriyet Öncesi

Ankara'da Frig dönemine ait bilimsel olarak tespit edilen ilk bulgular andezit taşından yapılmış ortostatlar²⁴ olarak görülüyor: G. Perrot'nun 1860 yılında Kalaba Köyü çeşmesinde 'Kalaba aslanı'nı, Crowfoot ve Andersen'in 1898'de Emeksiz Çiftliği'nde 'Etimesgut aslanı'nı ve yine Andersen'in 1898'de Yalincak köyü çeşmesinde kullanılmakta olan 'Yalincak aslanı'nı buldukları biliniyor²⁵.

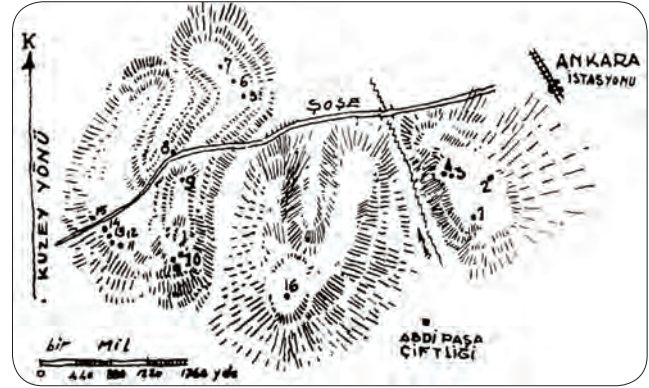
Ankara tümülüsleri ise ilk kez 1898 yılında Fransız arkeolog Ernest Chantre'nin Anadolu'ya yaptığı geziyi anlattığı 'Mission en Cappadoce, 1893-1894' başlıklı kitabıyla belgelenmiştir. Chantre (1898: 68) eserinde, kentin o günlerdeki merkezinin (günümüzdeki Ulus / Kale bölgesi) kuzeyinde yer alan on bir adet tepelikten bahseder ve bunlardan 'Şefin Mezarı' ('tombeau du Chef') olarak adlandırılan 10 metre yüksekliğe ve 40 metre çapa sahip en büyüğünün (Foto. 1) merkezinde haç biçiminde bir hendek olduğunu ve bunun orta yerindeki çukurdan merkeze ulaşılabilirliğini ifade eder. Bu mezarın kimlere ait olduğunu ve tarihini belirlemekte zorlandığını, ancak yirmi işçi ile sekiz gün boyunca yaptıkları kazının tek bulgusunun (Galya mezarlarında bulunan yüzükleri çağrıştırdığını düşündüğü) koyu mavi bir bilezik parçası olduğunu belirterek bu kentin tarihini ortaya çıkarabilmek adına kazıların tekrar ele alınması gerektiğini vurgular. Buna karşın daha sonraki tümülüs araştırmaları batıda yer alan tümülüsler üzerine yapılmış, Ankara'nın kuzeyindeki bu onbir tümülüs Chantre'nin bu ilk tespitine referansla²⁶ belirtilmek dışında ayrıca ele alınmamıştır.

Chantre'nin çalışmasından sonra tümülüslerle ilgili ilk belge, batı tümülüslerinin bir krokişini de içeren R. Campbell-Thompson'ın 1910 yılındaki makalesidir²⁷. Thompson krokişinde, Ankara Tren İstasyonu'na referansla batıda kalan onaltı Frig tümülüsünü, topoğrafya üzerinde gösterir (Şek. 1).

Cumhuriyet Dönemi'nde 1925 yılında Atatürk'ün talimatı ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın kararı ile görevlendirilen arkeolog Theodor Makridi tarafından Çankırıkapı kazısında Frig dönemi'ne ait çanak çömlek parçaları bulunmuş²⁸; ayrıca üç adet tümülüsün²⁹ kazısı

Fotoğraf 1 - E. Chantre'nin (1898:69) belgelediği kuzey Tümülüsü / Northern tumulus documented in E. Chantre's (1898: 69) publication

Şekil 1 - Thompson'ın 1910 yılındaki makalesindeki batı Tümülüslerini gösteren kroki (Özgüç ve Akok 1947:55) / Thompson's drawing (in Özgüç ve Akok 1947:55) of western Tumuli on topography

yapılmıştır (Phrygian Necropolis n.d.). Makridi'nin başlattığı bu kazılar, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti adına yapılan ilk bilimsel kazılardır³⁰.

Özgüç ve Akok (1947), bu kazıları Ankara'da gerçekleştirilen arkeoloji araştırmalarında ikinci büyük dönemin başlangıcı olarak görür. Gerçekten de Cumhuriyet'le birlikte Ankara'da hem tarihi merkezde hem de batı tümülüslerinde yoğun araştırma ve kazılar dönemi başlamıştır.

Cumhuriyet Dönemi Araştırmaları

Cumhuriyet döneminde, Atatürk'ün inisiyatifiyle kurulan Türk Tarih Kurumu ve yüksek öğretim kurumları yanı sıra yurtdışında eğitim alan arkeologların yetişmesiyle, tarih ve arkeoloji araştırmaları için gerekli altyapı oluşturulmuş; 1940'ların sonuna kadar kentin tarihine dair kazı ve bulgularla pek çok bilgiye ulaşılmıştır. Makridi'nin yönetimindeki Çankırıkapı -Demirkapı ve

²⁴ Ortostat: üzeri kabartmalı taş blok.

²⁵ Buluç 1986

²⁶ Tuna 2007, Phrygian Necropolis n.d.

²⁷ Özgüç / Akok 1947

²⁸ Makridi 1926; Aydın / Emiroğlu / Türkoğlu / Özsoy 2005

²⁹ Thompson (1910) ve ODTÜ (1967) haritalarında 9 nolu Büyük Tümülüs ile 6 ve 7 nolu (Gençlerbirliği'ne tahsis edilmiş olan Atatürk Orman Çiftliği arazisi içerisinde kalan) tümülüsler.

Büyük Tümülüs'ün kazısı çökme nedeniyle yarım kalmış, 6 ve 7 nolu tümülüslerde kapsamlı arkeolojik bulgulara ulaşılmıştır.

³⁰ Başgelen 2001

üç tümülüs kazılarının yayınlanan raporunda³¹ arkeolojik bulgular kapsamlı bir şekilde anlatılmıştır. 1932'de Gazi Orman Çiftliği arazisi içerisinde Fidanlık Müdürlüğü bahçesinde havuz yapımı sırasında ortaya çıkan buluntular üzerine burada da kazı başlatılmıştır (Gazi Orman Fidanlığı Frig Tümülüsü n.d.).

1934'te basılan Ankara Gezi rehberinde ise batı tümülüslerinin sayısı onüç adet olarak verilmektedir: Ernest Mamboury (1934: 289), kentten / gar yolundan yaklaşımla 4 sıra üzerine (2-3-2-6 adet olarak) yerleştirilmiş olduğunu belirttiği tümülüslere ait bilgileri Makridi'nin raporuna dayanarak vermiştir³². 1937'de daha önce Çankırıkapı Caddesi asfaltı yapılırken ortaya çıkan Bizans ve Roma dönemi katmanları altında Frig devri tabakası³³; 1938-1943 döneminde Ulus civarındaki kazılarda yine Frig dönemi yerleşimine dair Eski ve Son Frig dönemine ait ev temelleri ortaya çıkarılmıştır³⁴. Ayrıca yine Ulus'ta yoğunlaşan inşaatlarda Ankara Tren Garı çevresinde Frig küp mezarları, Soğukkuyu'da Frig yerleşmesi³⁵, yine İtfaiye meydanında, Hacıbayram tepesi-İsmetpaşa arasında ve Dışkapı-Cebeci yolu yapımında³⁶, ve daha sonra 1962-66 yılları arasında Türk Tarih Kurumu binası inşaatında Frig seramikleri bulunmuştur³⁷ (Lev. 1).

1961'de Kemal Kurdaş'ın Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörü olması ile yeni bir dönem başlar: ODTÜ'nün kendi arazisindeki –aralarında Frig dönemi yerleşkesi Yalıncağ'ın da olduğu- tarihi yerleşimlerin arkeolojik kazıları ve bulguların sergilenmesi yanında kentteki batı tümülüsleri araştırmalarını da ele aldığı görülür. ODTÜ Müze ve Arkeolojik Araştırmalar Merkezi'nin kurulması ve 1967 yılında Frig Nekropolü Kurtarma Projesini başlatmasıyla hem tümülüs tespit ve kazı çalışmaları, hem de Ankara'nın Frig döneminin müze sergileri ve etkinliklerle tanıtımı gündeme gelmiştir³⁸. 1986-87 yıllarında ise ODTÜ, bu kez Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi ortaklığı ile (5 ve 6 nolu) tümülüslerde kurtarma kazıları gerçekleştirmiştir. Bu

dönemden sonra tümülüs kazısı yapılmamıştır. Frig dönemine ait mimari kalıntılar ve küçük eserler ise zaman zaman inşaatlarda bulunmaya devam etmiştir: 1995-96 döneminde Hacı Bayram tepesi eteklerindeki Ulus Çarşısı yeniden yapılırken bulunan Roma yolu altında Frig tabakası da ortaya çıkmıştır³⁹. Bu dönem sonrasında Roma Hamamı kazı alanında düzenli kazılar yine yapılmış olsa da yoğun kent dokusunun bulunduğu diğer kısımlarda zaman zaman inşaat faaliyetleri sırasında ulaşılan bulgular sonucu yapılan sondaj kazıları dışında kapsamlı kazılar yapılamamıştır⁴⁰. Frig dönemi kentinin yapılaşmasının daha iyi anlaşılması için tarih içerisinde ve halen yerleşim sürekliliği olan bu bölgede daha kapsamlı arkeolojik çalışmalar yapılması gerekmektedir.

Frig Dönemi Bulguları Işığında Kent Yerleşimi ve Tümülüsler

Ankara'da Frig dönemi yerleşimine dair bulgular bize kent yerleşim alanı ile tümülüslerin yerleri ve özellikleri hakkında bilgi vermektedir.

Frig Dönemi Ankara (Ankyra) Kenti Yerleşim Alanı

Her ne kadar Bittel (1942–Özgüç 1946'da) ve Erzen (1946/2010) gibi kimi tarihçiler Frig döneminde Ankara kentinin bugünkü Ankara kalesinin olduğu tepeyi de kapsayan bir alanda olduğunu savunmuş olsalar da, Kale'de Frig dönemine ait bulguya rastlanamamış olduğu için Frig dönemi yerleşim alanının Hacı Bayram Camii tepesi ve eteklerinde-Çankırıkapı höyüğünü de kapsayacak şekilde– yer aldığı genel olarak kabul görmektedir. Çankırıkapı höyüğündeki Frig yerleşim tabakalarındaki bulgular MÖ 1100-700 yılları arasında tarihlenir; buradaki Frig evlerinin bir kısmının Roma çağına kadar kesintisiz olarak kullanıldığı tespit edilmiştir⁴¹.

1938 yılında Augustus ve Roma Tapınağı'nın güney doğusunda yapılan kazıda Hacıbayram tepesinin doğal kotunun mevcut kottan 6 -7 metre kadar aşağıda olduğu, yer yüzeyinden 2.80-3.00 metre derinlikte başlayan saf Frig yerleşmesinin -6.60 m. derinlikteki ana toprağa kadar yaklaşık 4 m. devam ettiği tespit edilmiş; yerleşmede yine Frig evleri ile İlk Frig ve Son Frig dönemlerine ait bulgulara ulaşılmıştır⁴². Elimizdeki bulgulara göre, Frig kenti yerleşim alanı, Augustus tapınağı höyüğünden (Hacı Bayram tepesinden İsmetpaşa'ya giden yoldaki

³¹ Makridi 1926

³² Thompson'ın krokisinde (Şek. 1) gösterildiği gibi gardan güneybatıya doğru sıralanan doğal sırtlardan Anıttepe üzerindeki 1,2,3,4 nolu tümülüslerden büyük bir ihtimalle ikisini, sonra daha arkadaki sırtlarda yer alan 5,6,7 nolu üç tümülüs ile ilerisinde 8 ve 9 nolu tümülüsleri; ve daha arkada da yine büyük bir ihtimalle 16 nolu tümülüs ile birlikte beştepelere (11, 12, 13, 14, 15 nolu tümülüsleri) tasvir etmiş; Makridi tarafından kazılan üç adet (ikinci sırttaki iki adet -6 ve 7 nolu- ve üçüncü sırttaki bir adet -9 nolu) tümülüse ait bulguları anlatmıştır.

³³ Aydın / Emiroğlu / Türkoğlu / Özsoy 2005

³⁴ Dolunay 1941: 261-263, Özgüç 1946

³⁵ Akok 1955.

³⁶ Gülekli 1948.

³⁷ Aydın / Emiroğlu / Türkoğlu / Özsoy 2005: 57.

³⁸ Kurdaş 2004:172.

³⁹ Aydın / Emiroğlu / Türkoğlu / Özsoy 2005: 57, Ulus Şehir Çarşısı Kazısı, n.d.

⁴⁰ Ulus bölgesindeki inşaatlar sırasında ortaya çıkan bulgulardan hareketle 1999 ve 2007'de sondaj kazıları yapılmıştır (Kadioğlu / Görkay / Mitchell 2011).

⁴¹ Özgüç 1946: 580.

⁴² Özgüç 1946: 575-76.

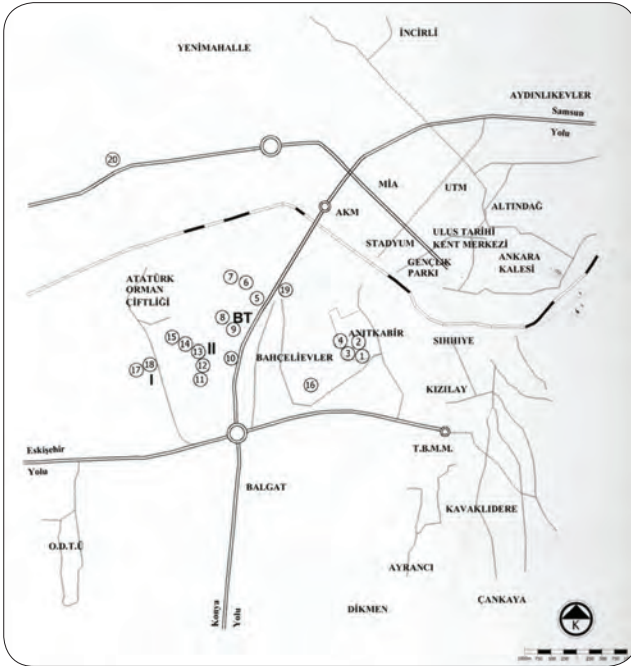
ANKARA KENTİNDE FRIG DÖNEMİ İZLERİ-FRIG TÜMÜLÜSLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Teodor Makridi	1925-26	Çankırıkapı kazısı, üç tümülüs kazısı (I:#6, II:#7, III:#9)
	1931	Ulus -Ahiyakup sokağı, kanatlı erkek sfenks kabartması
Hamit Zübeyr Koşay	1932	AOÇ - Fidanlık Müdürlüğü bahçesi tümülüs kazısı (#19)
	1934	Fidanlık Müdürlüğü kuzeydoğusunda Fidanlık grifonu
	1937	Fidanlık Müdürlüğü alanında Fidanlık boğa kabartması
Remzi Oğuz Arık	1937	Çankırıkapı sondajı
Necati Dolunay	1938-41	Çankırıkapı kazısı
	1939	Augustus tapınağı önü sondaj çalışması
	19?	Anıtevlr mahallesi, Küçükevler, at kabartması
	1941	Ankara kalesi batı yamacı, yarım grifon veya sfenks
Nezih Fıratlı, Tahsin Özgüç, Mahmut Akok	1945-47	Anıtkabir tümülüsleri (#3, #4)
Mahmut Akok	1946	Ulus -Soğukkuyu kazısı
	1940'lar	Ankara Tren Garı çevresinde Frig küp mezarları
Raci Temizer	1947	Kale eteklerinde Eski Ermeni mezarlığı'nda Frig seramiği
Nurettin Can Gülekli	1947-8	İtfaiye meydanı Karyağdı Baba türbesi yanında Frig seramiği
	1947-8	Hacıbayram - İsmetpaşa'ya giden yol sağında Frig seramiği
Mahmut Akok	1947	Dışkapı - Cebeci yolu yapımında Frig çanak çömleği
	1959	Anıtevlr - eski 3.cadde ile 17.sok. arası, Kibele kabartması
	19 ?	Bulunduğu yer bilinmeyen yarım aslan kabartması
	1962-66	Türk Tarih Kurumu binası inşaatı, Frig çanak çömleği
	1968	Etlik Kara Kuvvetleri alanında Grifonlu Kibele kabartması
	1969	İstanbul yolu - AOÇ yolu kesişiminde Grifon kabartması
ODTÜ, Ekrem Akurgal	1967	Yalıncak kazısı, Frig tümülüslerinin durumları ve yenilerinin tespiti
		Üç tümülüs kurtarma kazısı (I: #18, II: #13, III: #9)
ODTÜ, Anadolu Medeniyetleri Müzesi	1986-88	İki kurtarma kazısı (#5, #6)
	1995-96	Ulus Şehir Çarşısı temel kazısı Frig çanak çömleği

Levha 1 - Cumhuriyet döneminde frig dönemi kazı ve bulguları (Dolunay 1941, Özgüç 1946, Özgüç ve Akok 1947, Akok 1955, Buluç 1986, Aydın / Emiroğlu / Türkoğlu / Özsoy, 2005; Tuna 2007) / *Phrygian archaeological excavations and findings in the republican period* (Dolunay 1941, Özgüç 1946, Özgüç ve Akok 1947, Akok 1955, Buluç 1986, Aydın / Emiroğlu / Türkoğlu / Özsoy, 2005; Tuna 2007)

Fotoğraf 2 - Ankara hava fotoğrafı üzerinde frig kenti bulgularının yeri ve tahmini yerleşim alanı (hava fotoğrafı, kaynak: Google Earth) / *Locations of phrygian relics and possible settlement area on ankara aerial photograph (aerial photograph, source: Google Earth)*

Şekil 2 - ODTÜ Müze ve Arkeolojik Araştırmalar Merkezi'nin 1967'de oluşturduğu Tümülüs haritası (Tuna 2007) / *Tumuli map produced by METU Museum and Archeological Research Center in 1967 (Tuna, 2007)*

bulgu alanıyla) batı – güneybatıya doğru Çankırıkapı höyüğünü, dönemin Soğukkuyu askeri cezaevi inşaat sahasını, Dışkapı bulgu alanını ve Ulus Çarşısı'nı kapsayacak şekilde yayılmaktaydı (Foto. 2). Türk Tarih Kurumu binası temeli sırasında bulunan yapı kalıntıları ve İtfaiye meydanı civarı ile dönemin Anadolu Medeniyetleri Müzesi müdürü Raci Temizer'in⁴³ tespit

ettiği eski Ermeni mezarlığındaki buluntuların alanını da kapsayan kentin yerleşim sınırlarının kesin olarak tespiti için daha çok veriye ihtiyaç vardır.

Ankara Frig dönemi yerleşmesinin özellikleri belirsizliğini korumaktadır: Kentin bir surla çevrili olup olmadığı konusunda Bittel⁴⁴ Ankara Kalesi'nin bulunduğu tepede (Göllüdağ ve Pazarlı'daki gibi) bir Frig dönemi kalesi olduğu iddiasında bulunmuş, Özgüç (1946) de Frig kenti Ankyra'nın surla çevrili olduğu fikrini, yine (Karaoğlu, Hacılar ve Gâvurkale'deki) Anadolu Frig kenti sur yapıları örnekleriyle ve Hacı Bayram kazısında yer yer rastlanan iri ve düşük işlenmemiş taşların şehir surundan düşmüş parçalar olabileceğini hatırlatarak savunmuştur. Daha sonra 1990'lardan itibaren yapılan kazı çalışmaları sonucu bulunan, Gordion'dakine benzer kuleli ve geniş giriş kapısıyla surlarla çevrili Frig kenti örneklerine katılan⁴⁵ Kerkenes de göz önüne alındığında bu iddianın geçerliliğini koruduğu düşünülebilir.

Kazılarda, Frig kenti yerleşim alanı içerisindeki evlere ait duvar parçalarına rastlandıysa da, diğer bina türleri hakkında net bir bilgi elde edilememiştir. Tankut vd. (2006) Augustus tapınağının bulunduğu tepenin, Frig döneminde Tanrıça Kibele'ye adanmış bir tapınma yeri olabileceğini iddia ederler. Augustus Tapınağı'nın aslında Men (Frig ay tanrısı) Tapınağı olduğu 1939'da ortaya çıkarılmıştır⁴⁶. Bunun yanı sıra Ankara'nın farklı yerlerinde bulunan Frig ortostatlarının ise, tek bir dini yapıya ait olabileceği iddia edildiyse de bu iddiayı destekleyecek yeterli bulgu yoktur.

⁴⁴ Özgüç 1946.

⁴⁵ Summers / Summers 2007.

⁴⁶ Knecker / Schede, Boyana 2012:560.

⁴³ Gülekli 1948.

Ortostatlar ve Tümülüs Yerleşimleri

Ankara'da kent içi ve çevresinde, 19. yüzyıl ortalarından itibaren Frig dönemine ait bir dizi ortostat bulunduğu biliniyor. Ankara, Gordion ve Kerkenes'te bulunan çok sınırlı sayıda ortostatın yanında şimdiye kadar bulunan oniki adet ortostatı ile Frig yerleşimleri arasında özel bir yere sahiptir. Ankara ortostatları, boyut ve içerik olarak Frig heykel / kabartma sanatının en değerli örneklerinden gösterilmektedir.

Ortostatlarla ilgili kapsamlı çalışmasında Buluç (1986: 427) kabartmaların stil, malzeme (kızıl renkli Ankara taşı), yönünden aynı, ölçü olarak da birbirlerine yakın olduğunu; üzerlerinde farklı derinlik, en ve boyda kenetler olduğunu ifade eder. Bu durum, Bittel, Güterbock⁴⁷ gibi araştırmacılara kabartmaların tek bir yapıya ait olduklarını düşündürmüştü, bu yapı için farklı yer önerileri yapılmıştır. Ancak Buluç (1986), ortostatların tek bir yapıda değil, tümülüs önü sunak alanlarında kullanıldığını savunur⁴⁸. Ekrem Akurgal'ın (1998 / 2014: 268) da desteklediği bu teoriye göre kabartmalar tümülüs önü sunak / tören yapılarına aittir; zira bir çoğu sonraki dönemlerde (çeşme, mezar duvarları vb. olarak) tekrar kullanılmış olsalar da, ağırlıkları ve taşıma zorluğu nedeniyle kent içi ve çevresinde bu derece dağılmış olmalarındansa yerlerinde kullanılmış olmaları daha büyük bir ihtimal olarak görülmektedir.

Gerçekten de ortostatların buluntu yerleri izlendiğinde çoğunun tümülüs alanlarıyla ilişkilendikleri görülür (Lev. 6): Ortostatlardan ikisi; Augustus Tapınağı'nın 200 m. doğusunda Ahiyakup sokağı'nda ve dış kale duvarının batı yamacında bulunan ortostatlar Frig kenti yerleşim alanı içinde kalmaktadır. Bunların dışındakilerden Yalıncağ aslanı, ODTÜ'nün arazisi içinde olup 1962-64'de kazısı yapılan ve halen bu müzede bir çok eserle sergilenen Yalıncağ Frig yerleşkesi bölgesinde; Etimesgut aslanı ise son dönemlere kadar kolaylıkla algılanabilir olan tümülüslerin bulunduğu⁴⁹ Etimesgut'ta bulunmuştur.

Batı tümülüsleri ile ilişkili olarak Fidanlık grifonu ve Fidanlık boğa kabartması⁵⁰ Fidanlık tümülüsünün (19 nolu tümülüsün) doğusunda; Anıtevliler mahallesi'nde

bulunan iki kabartma ise batı tümülüslerinden 16 nolu tümülüs yakınlarında konumlanmaktadır.

Kalaba aslanı ve Etlik'de Kara Kuvvetleri alanında ve İstanbul yolu – AOÇ yolu kesişiminde bulunan kabartmalar ise çok büyük ihtimalle Chantre'nın (1898) kitabında belgelenmiş olan kuzey tümülüsleri yakınlarındadır (Foto. 1, Lev. 6).

Ankara Tümülüsleri

Frig yerleşim kurgusunda kenti oluşturan öğeler ile topoğrafik öğelerin arasında güçlü görsel bağlantılar vardır. Ankara kenti çevresinin topoğrafik yapısı incelendiğinde, Engürü ovasının doğu kısmında üç yönde (kuzey, doğu ve güneyde) yükseltilerin batıda ovaya doğru açılan bir çanak formu oluşturduğu görülür (Şek. 3). Frig kenti, oluşan çanak formunun ortasında yer alan üç tepeden en alçak olanında –Hacı Bayram tepesinde ve eteklerinde; tümülüsler ise kent merkezinden izlenecek şekilde, kuzeyde ve batıda yer alan doğal yükseltiler üzerinde konumlanmışlardır (Lev. 6).

Batı tümülüslerinin numaralandırılması 1910'da Thomson'ın krokisi (Şek. 1) üzerinden devamla 1967'de ODTÜ'deki çalışma grubunun tespit ettiği tümülüsleri de kapsayan haritada görülmektedir (Şek. 2). 1967 yılında Ekrem Akurgal başkanlığında ODTÜ Müze ve Arkeolojik Araştırmalar Merkezi'nin başlattığı Frig Nekropolü Kurtarma Projesi'nde 1910'dan o döneme kadar yok olan (1,2,3,4, ve 16 nolu) tümülüsler saptanmış ve Thompson'ın (1910) haritasında bulunmayan dört yeni tümülüs (17,18,19 ve 20 nolu tümülüsler⁵¹) daha tespit edilmiştir (Şek. 2). Araştırmalarda, 1960'larda 7 nolu tümülüsün ve Beştepe'deki 11,12,13,14 ve 15 nolu tümülüslerden dördünün yok olduğu ortaya çıkmış⁵² ve bir dizi⁵³ tümülüsün kazısı yapılmıştır⁵⁴: 13 nolu (Beştepe -ODTÜ Tümülüs II, n.d.), 18 nolu tümülüsler (Beştepe -ODTÜ Tümülüs I, n.d) ve 9 nolu Büyük Tümülüs'ten (daha önce Makridi'nin başlattığı kazıda kısmen çöktüğü için ulaşılamayan) oldukça zengin mezar bulguları çıkarılmıştır⁵⁵. Büyük Tümülüs'ün, Gordion'daki Kral Midas tümülüsü gibi bir

⁴⁷ Özgüç 1946.

⁴⁸ Buluç (1986) Makridi'nin kazdığı 7 nolu tümülüsün 20 metre doğusunda bulduğu tören alanı ve 1987'de Gençlerbirliği tümülüslerindeki kurtarma kazılarında ortaya çıkan kremasyon alanları üzerinden tartışarak bu alanlar yapı içermese de, Mel-link'in (2005) verdiği daha geç örneklerdeki tümülüs önü kapı strüktürlü tören alanları geleneğinin öncülleri olabileceklerini vurgular.

⁴⁹ Buluç 1986

⁵⁰ Buluç (1986: 425), bu iki kabartmanın bulunduğu kısımda genişleyen bir yol kalıntısı da bulunduğundan bahseder.

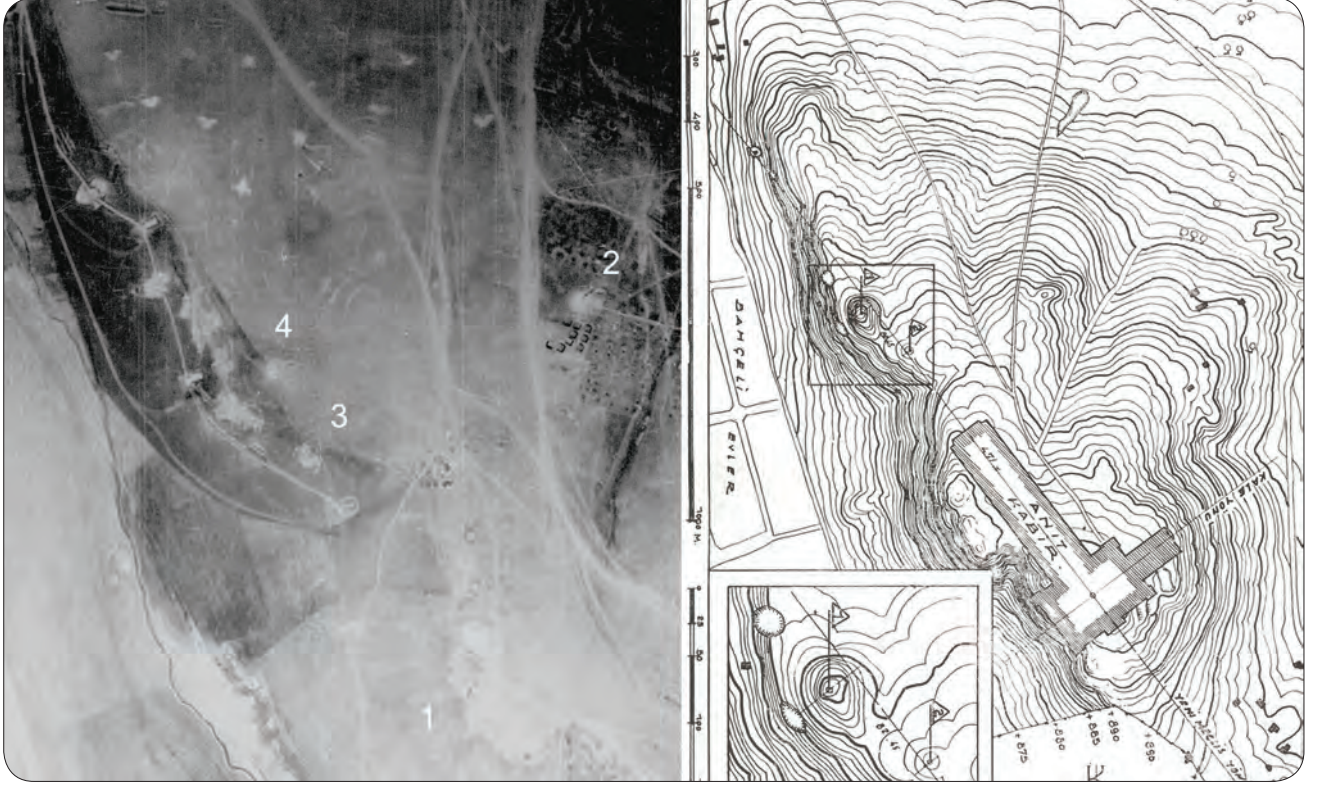
⁵¹ 1967 yılında ODTÜ Frig Nekropolü Kurtarma Projesi kapsamında 20 nolu tümülüs olarak belirlenmiş olan Yenimahalle-Demetevler'deki Yumurtatepe'de 1986-87 yıllarında bir kurtarma çalışması başlatılmış; kazı ve teknik araştırmalarda üst kısmında bulunan oval planlı mimari kalıntılar ve bu yapı içerisindeki buluntular incelenerek bu tepenin Frig tümülüsü olmadığı, burada Eski Tunç Çağı III dönemine tarihlenen stratejik bir merkez bulunduğu sonucuna varılmıştır (Akpolat ve Eser 2004: 68-69, Aydın vd. 2005: 42).

⁵² Tuna 2007: 102.

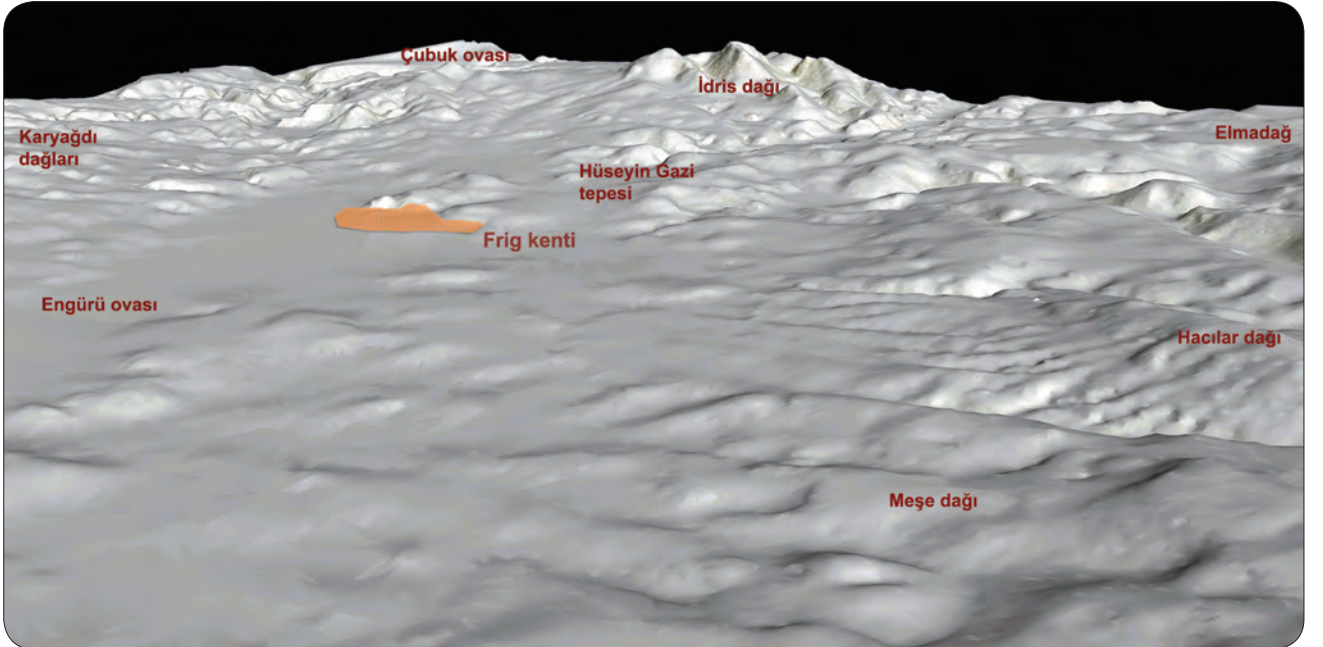
⁵³ Kurdaş (2004:171) onbir adet olduğunu belirtir.

⁵⁴ Kurdaş 2004: 171.

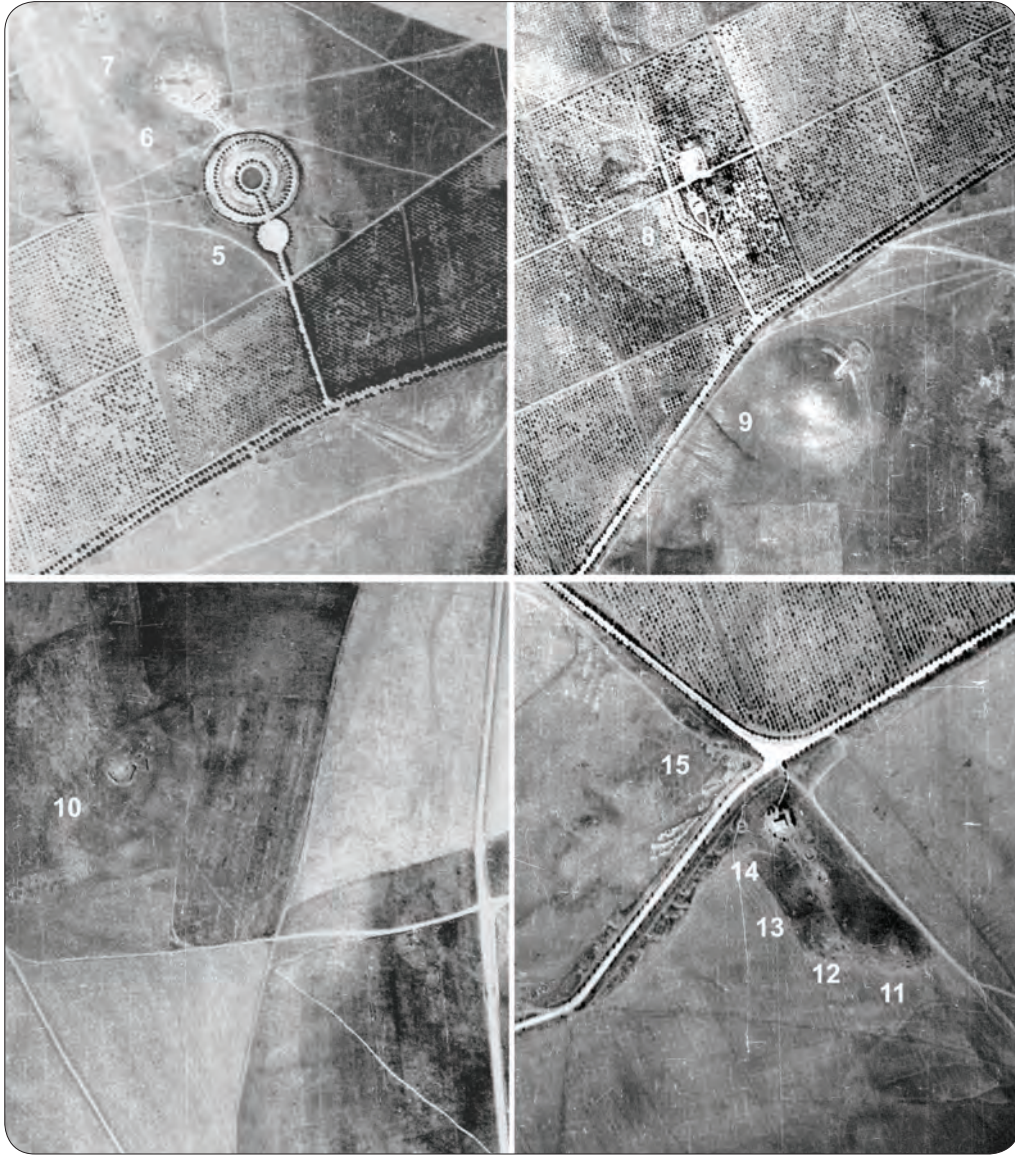
⁵⁵ Kurdaş 2004: 177.

Levha 2 - Bugün varlığını sürdürmeyen Tümülüslerden Anıttepe Tümülüsleri: 1942 Ankara hava fotoğrafında ve Özgüç ve Akok'un (1947, Fotoğraf 1) çizimlerinde 1, 2, 3, 4 nolu Tümülüslerin yerleri (hava fotoğrafı, kaynak: Harita Genel Komutanlığı) / *Locations of Tumuli 1, 2, 3, 4 on 1942 Ankara aerial photograph (aerial photograph, source: Harita Genel Komutanlığı) and in Özgüç and Akok's (1947, Photograph 1) Drawings*

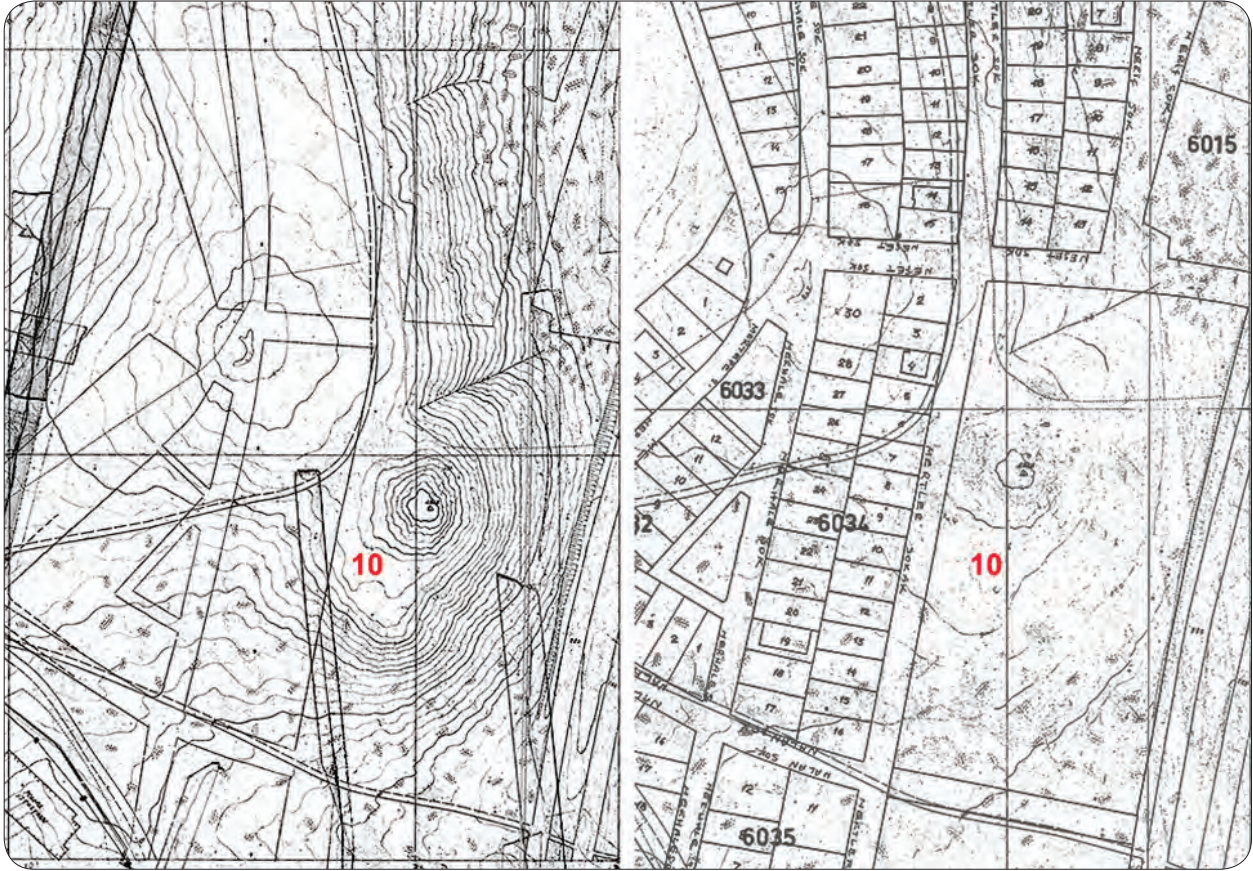
Şekil 3 - Ankara-topoğrafik öğeler ve frig kenti yerleşim alanı, güneybatıdan bakış (Sargın (ed.) 'Ankara Kent Atlası' (2012) için H. Dörtdivanoğlu, U. Karakaya, E. Temizel Tarafından Üretilen 'Ankara topoğrafyası ve akarsu yolları' haritası baz alınmıştır. Dijital model: N. Gür, B. Büyükkayacı) / *Ankara-topographical elements and phrygian settlement area, view from south-west. (produced upon 'Ankara topography and stream routes' map by H. Dörtdivanoğlu, U. Karakaya, E. Temizel in Güven Arif Sargın (ed.) 'Ankara Kent Atlası', 2012. 3-D model: N. Gür, B. Büyükkayacı)*

Levha 3 - 1942 Ankara hava fotoğraflarında 5, 6, 7, 8, 9, 10 ve 11, 12, 13, 14, 15 nolu Tümülüslerin görünümü (hava fotoğrafı, kaynak: Harita Genel Komutanlığı) / *Locations of phrygian Tumuli 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15 and 10 on 1942 Ankara aerial photograph (aerial photograph, source: Harita Genel Komutanlığı)*

Levha 4 - 1959 tarihli 1/1000 ölçekli haritalarda 17,18 ve 5, 6, 7 nolu Tümülüsler (tümülüslerin yerleri yazar tarafından eklenmiştir) / *Tumuli no 17, 18 and 5, 6, 7 in 1959 1/1000 map (locations of tumuli have been indicated by the author)*

Levha 5 - 1959 tarihli 1/1000 ölçekli haritada topoğrafik yapı üzerinde 10 nolu Tümülsü ve aynı bölgede gerçekleşen parselasyon (tümülsünün yeri yazar tarafından eklenmiştir) / *Tumuli no 10 on Topographical layout in 1959 1/1000 map, and land subdivisions of the same area (locations of tumuli have been indicated by the author)*

Levha 6 - 2015 Ankara hava fotoğraflarında batı tümülüslerinin ve orthostat bulgu yerleri ile olası kuzey tümülüslerinin alanı ve Hacı Bayram tepesinden kuzeye doğru bakıldığında topoğrafyanın sınırlandığı görüş alanının modeli (Dijital model: N.Gür ve B. Büyükkayacı; hava fotoğrafı, kaynak: Google Earth) / *Locations of western tumuli, orthostats and possible northern tumuli area on 2015 Ankara aerial photograph, and the digital model of the view from Hacı Bayram hill towards northern slope -limited by the topographical layout (3-D model: N.Gür and B. Büyükkayacı; aerial photograph, source: Google Earth).*

Fotoğraf 3 - 2016 Ankara hava fotoğrafı üzerinde batı Tümülüslerinin yerleri (hava fotoğrafı, kaynak: Google Earth) /Locations western Tumuli on 2016 Ankara aerial photograph (aerial photograph, source: Google Earth)

müze olarak içindeki buluntularla birlikte halka açılması amaçlanmış olsa da, daha sonra bunun çok zor ve pahalı olacağı kanısına varılmış ve mezar çelik bir kafesle güçlendirilerek kapatılmıştır⁵⁶.

1986-87 yıllarında ODTÜ, bu kez Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi ortaklığı ile 6 (eteğindeki kremasyon alanında) ve 1960'larda düzlenmiş olduğu tespit edilen 7 nolu tümülüslerde kurtarma kazıları gerçekleştirmiş; 7 nolu tümülüste mezar odasına ulaşılmıştır⁵⁷. Batı tümülüslerinin bulunduğu alan, her ne kadar kısmen Atatürk Orman Çiftliği arazisi içinde olsa da, 1940'lardan itibaren Bahçelievler semtinin inşası ile batı yönünde büyümeye başlayan kent lekesi içerisinde kalmıştır (Foto. 3).

Frig kenti yerleşim alanı olarak Augustus tapınağı ve Çankırıkapı kazılarında mezar bulunmadığı biliniyor, ancak 1940'larda Ankara Tren Garı çevresinde bulunan Frig küp mezarlarına göre bu alanın da Frig döneminde bir nekropol olduğu iddiası gündeme gelmiştir. Bir yaklaşım, burada bulunan zengin gömü nesnelerinin buradaki bir tümülüse ait olduğudur⁵⁸. Buna karşın Özgüç (1946) bu alanın halka ait bir nekropol olduğunu, Friglerin küp mezarda ölü gömme geleneğini örnekleyerek iddia eder.

Ankara Kenti Harita ve Hava Fotoğraflarında Frig Tümülüsleri

Ankara'da yeri tespit edilip bir çoğu bilimsel araştırmalarla belgelenen batı tümülüslerinin topoğrafya üzerindeki özgün yerleşim ve form özellikleri, özellikle 1960'larda hızlanan kentleşmenin etkileri ile tahribata uğramıştır. Bu dönem öncesi hava fotoğrafları ve haritaları araştırıldığında ise batı tümülüslerinin detaylı olarak okunabildiği görülür. Bu belgelerde tümülüs yerleşimlerinin, Thompson krokisinde (Şek. 1) görüldüğü gibi doğal yükseltiler ve dereler-su yolları ile ilişkili konumları belirginleşmektedir.

1942'de çekilmiş olan hava fotoğraflarında, kentin henüz oluşmaya başlayan Bahçelievler mahallesi yerleşim alanı dışında doğal haliyle görülen alanda topoğrafik verilerle birlikte tümülüslerin konumları ve formları okunmaktadır. Anıtkabir inşaatının henüz başlamadığı Anıttepe'nin hava fotoğrafı, Mahmut Akok'un 1945 yılı yayınındaki çizimiyle⁵⁹ karşılaştırıldığında dört tümülüsün yerleşimi, o dönemde açıktan akan ancak daha sonraki dönemlerde Fevzi Çakmak caddesi altında kalan Kirazlıdere ile birlikte görülmektedir (Lev. 2). Yine 1942 hava fotoğraflarında, bugün varlığını sürdüren

⁵⁶ Kurdaş 2004: 177.

⁵⁷ Tuna 2007.

⁵⁸ Tuna 2007; Phrygian Necropolis n.d.

⁵⁹ Mahmut Akok (1945-47) Anıtkabir tümülüslerindeki kazıyı anlatan çalışmasında Ankara şehir imar planından alınmış harita üzerinde çalıştığı için göstermediyse de Kirazlıdere 1960'ların sonuna kadar açıktan akarak Ankara Çayı'na katılmaktaydı (Tamur 2012: 148).

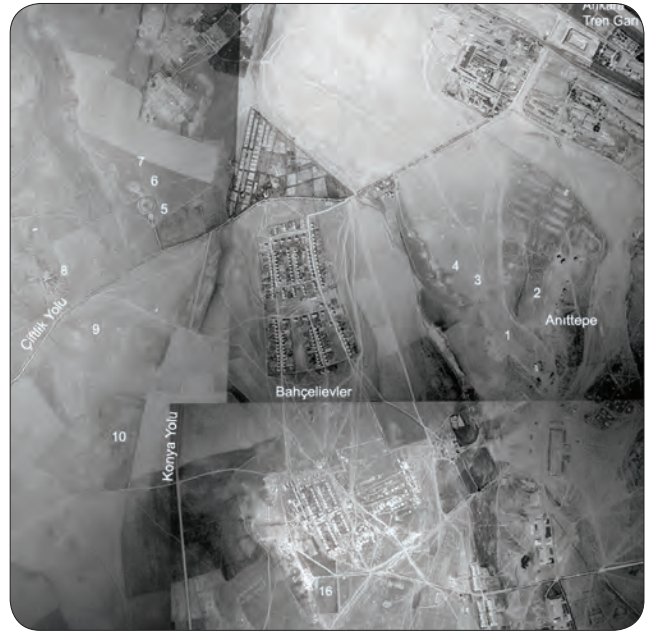
9 nolu (ODTÜ II – Büyük) tümülüs ve üzerine daha o dönemde havuz yapılmış olsa da formunu koruyan 5 nolu tümülüsün yanısıra, bugün tahrip olmuş ama o dönemde varlığını koruyan (ODTÜ ve Buluç'un 1987'de kurtarma kazısı yaptığı) 6 ve 7 nolu tümülüslerle 9 nolu tümülüsün kuzeyinde yer alan, üzerinde yol ve bir yapı olan 8 nolu tümülüs izlenebilmektedir (Foto. 4). O dönemde kısmen (güneyden 5 nolu tümülüs yakınlarına kadar) inşa edilmiş olan bugünkü Konya yolu, doğusunda belirginleşen dere yatağı görüntüsü veren topoğrafik oluşum - Cevizlidere'nin kuzeyde Ankara Çayı'na doğru akan kısmı- boyunca kuzeyden güneye sıralanan 7, 6, 5, 10 ve 16 nolu tümülüslerin yerleşimleriyle izlenebilmektedir (Foto. 5). 1942 hava fotoğrafları henüz o dönemde üzerindeki yol ve yapılaşmalarla tahrip edilmiş olanlar ile özgün veya bugünkü hallerine göre çok daha az değişmiş olan tümülüslerin formları ve üzerlerindeki açmalar hakkında bilgi sunmaktadır (Lev. 3).

1942 hava fotoğraflarında izlediğimiz topoğrafya - tümülüs yerleşimleri ilişkisini, 1953 tarihli 1/5000 ölçekli harita üzerinde de eşyüksekti eğrilerini, dere yataklarını ve su izlerini takip ederek izlemek mümkündür (Şek. 4). Bu haritaya göre batı tümülüsleri Ankara topoğrafyasının güney yükseltilerinden başlayıp Engürü ovasında Ankara Çayı'na yönelen vadiler ve su yollarını izleyen sırtlar üzerinde kümeleşmiş ve sıralanmışlardı: 17 ve 18 nolu tümülüsler Söğütözü deresini, 11-15 nolu tümülüsler batılarındaki Söğütözü deresi ile, doğularında Ankara çayına yönelen dereleri; 16, 10, 9, 8 ve 7,6,5 nolu tümülüsler de Cevizlidere'nin Ankara çayına yönelen kısmını takiben yükselen sırtlarda konumlanmışlardı. 1953 haritasında belirtildiğine göre 8 nolu tümülüs üzerindeki yapı 'amele koğuşı'dur.

Aynı bölgenin 1:20000 ölçekli 1957 haritasına baktığımızda Anıtkabir'in batısında ise Kirazlıdere'nin Yedek Subay Okulu'na kadar halen açıktan aktığını görülmektedir. Atatürk Orman Çiftliği alanındaki Fidanlık Müdürlüğü'nde Karadeniz havuzu altında kalarak 1937'de yok olan 19 nolu ve Anıtkabir'in yapımı sırasında 1945-47'de yok olan 1, 2, 3 ve 4 nolu tümülüsler dışında varlığını koruyan tümülüsler ile o dönemde henüz tespit edilmemiş olan 17 ve 18 nolu tümülüslerin de 1957 haritasında yükseltileriyle kendilerini okuttukları görülmektedir⁶⁰.

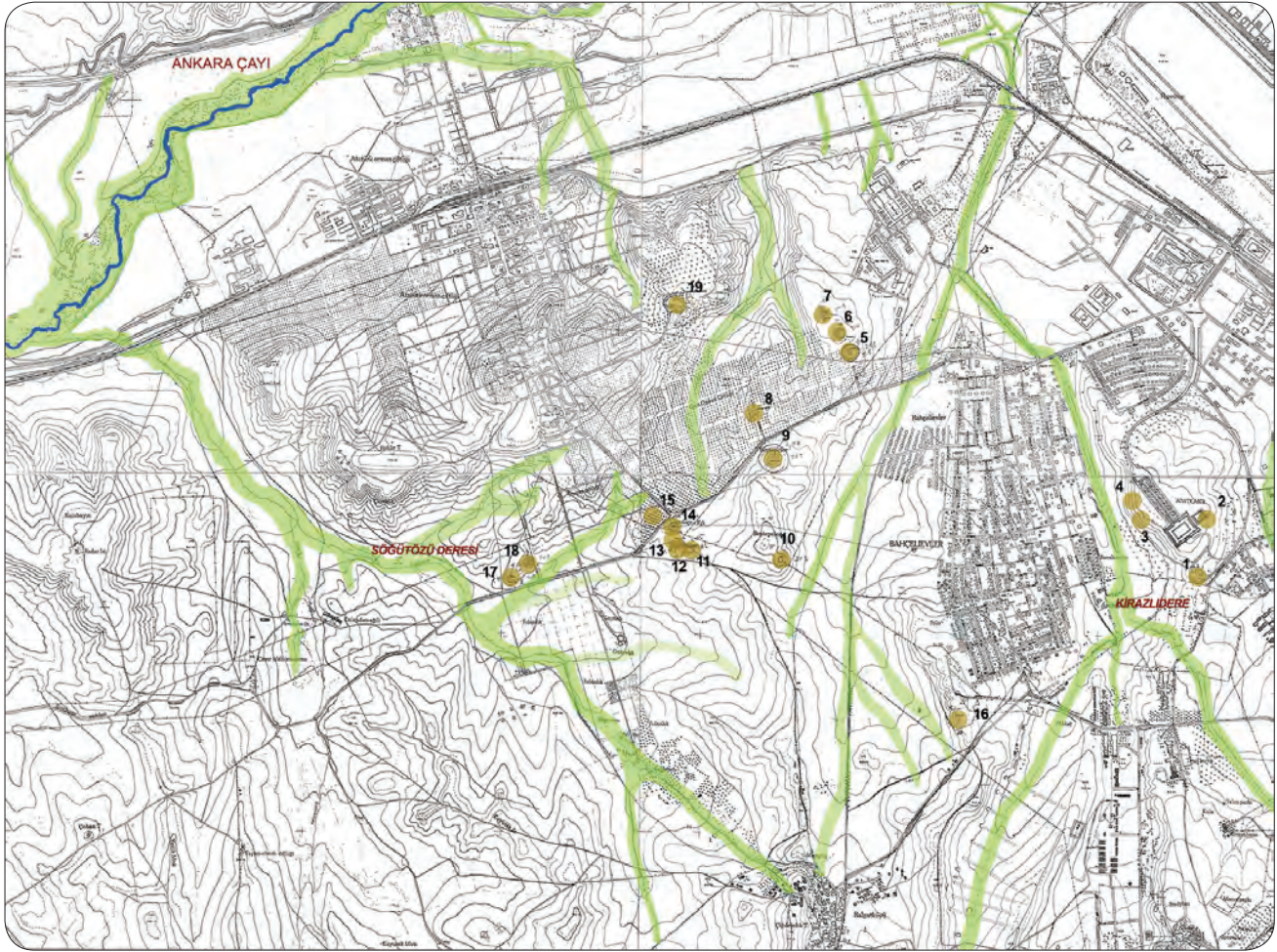
Fotoğraf 4 - 1942 Ankara hava fotoğrafında 5, 6, 7, 8, 9 ve 19 nolu Tümülüsler (hava fotoğrafı, kaynak: Harita Genel Komutanlığı) / Locations of Phrygian Tumuli 5, 6, 7, 8, 9, 19 on 1942 Ankara aerial photograph (aerial photograph, source: Harita Genel Komutanlığı)

Fotoğraf 5 - 1942 Ankara hava fotoğrafında kuzey-güney doğrultusunda uzanan Konya Yolu hattının batısında 7, 6, 5, ile doğusunda 10 ve 16 nolu Tümülüslerle daha doğuda Anıttepe Tümülüslerinin yerleri (hava fotoğrafı, kaynak: Harita Genel Komutanlığı) / Locations of Phrygian Tumuli no 7, 6, 5 on the west and 10, 16 on the east of Konya road on 1942 Ankara Aerial photograph (aerial photograph, source: Harita Genel Komutanlığı)

⁶⁰ 1957 haritasında Büyük Tümülüs (9 nolu tümülüs) nirengi noktası olarak, 10,11,12,13,14,15 ve 17,18 nolu tümülüsler ise höyük gösterimiyle ifade edilmiştir. Höyük, 'tarih boyunca çeşitli sebeplerle yıkılan yerleşme yerlerinde yıkıntıların üst üste yığılmasıyla oluşan ve çok kez içinde yapıt kalıntılarının gömülü bulunduğu yayvan tepe' olarak tanımlanır (TDK Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü, <http://www.tdk.gov.tr/>, Erişim tarihi: 2.5.2017).

1959 yılında yapılmış olan 1/1000 ölçekli haritalarda ise hem tümülüslerin form ve yüksekliklerine ait bilgileri (Lev. 4) kesin olarak görmek; hem de bu dönemden sonra gerçekleşen, bugün tümülüslerin kısmen üzerinde, kısmen eteklerinde yayılan yapılaşmaların plan kararlarını (Lev. 5) izleyebilmek mümkündür.

Şekil 4 - 1953 Ankara haritası üzerinde batı Tümülüsleri alanında topoğrafik yapı; dereler ve su yolları ile Tümülüslerin ilişkileri (dereler ve su yolları ile tümülüsler yazar tarafından eklenmiştir) /Relationships between topographical form, streams and Tumuli in the western phrygian Tumuli Area in 1953 Ankara map (streams and tumuli have been indicated by the author)

Benzer bir yaklaşımla ve 1942 hava fotoğrafında bulgularan tümülüslerin yerlerinden hareketle 1839 yılında Prusya subayı von Vincke tarafından yapılmış olan ve kent yerleşim alanını yakın çevresindeki topoğrafik yapıyla birlikte gösteren haritayı incelediğimizde ise yerleşim alanının güneybatısında kalan Anıttepe ve üzerindeki 1,2,3 ve 4 nolu tümülüsler göze çarpmaktadır (Şek. 5-6). Diğer batı tümülüsleri ise bu haritanın kapsamı dışında kalmıştır.

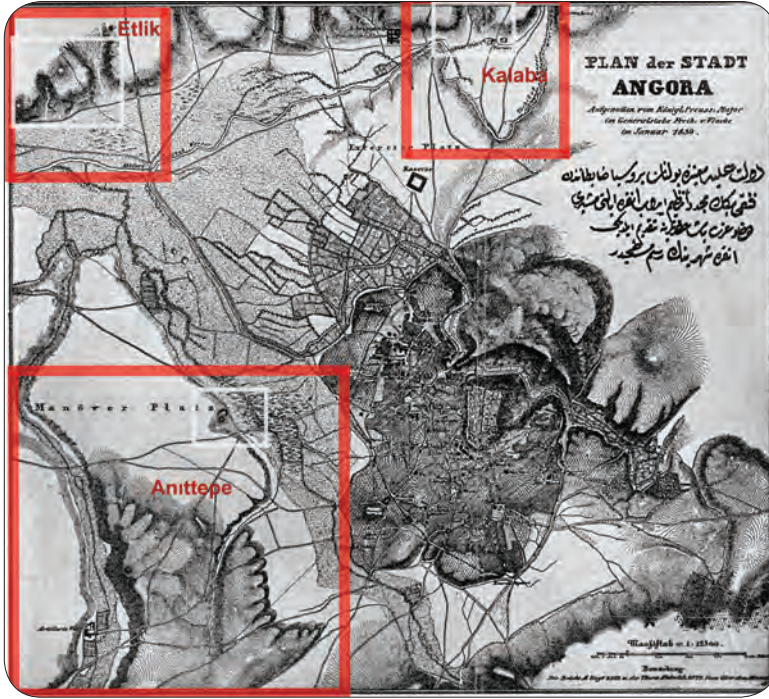
Topoğrafya ve Kent Öğeleri-Kayıp Tümülüslerin Olası Yerleri

Frig kentini oluşturan öğeler ile topoğrafik öğelerin ilişkisine bakıldığında, arada güçlü bir görsel kurgu bulunduğu görülmektedir: Hacı Bayram tepesi, bugünkü kotundan 6-7 m. kadar daha alçak olmakla birlikte görsel olarak batıdaki Engürü ovasına ve çevre yükseltilerin eteklerine hakimdi; dolayısıyla batıda ovaya doğru yayılmış tümülüsler ve kuzeyde Etlik eteklerinde olması muhtemel tümülüsler kentten net bir şekilde algılanıyordu. Tankut, Buluç ve Tuna'nın (2006:

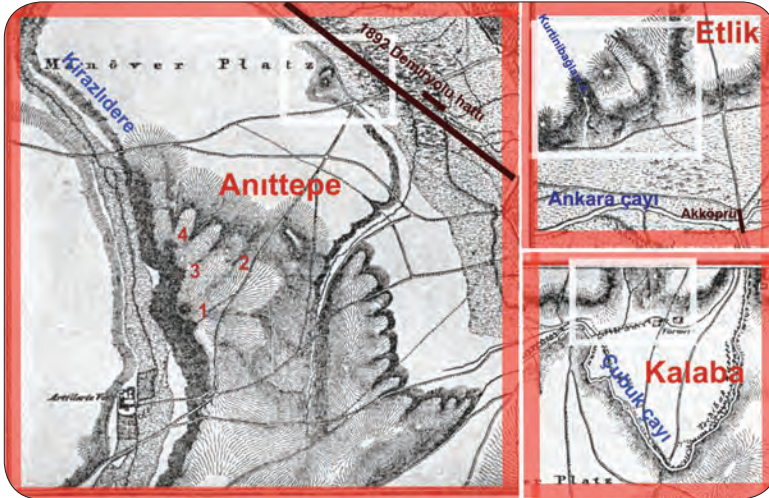
32) da belirttiği gibi, tümülüsler doğal sırtlar üzerine uzaklardan görülebilecek şekilde yerleştirilmiş anıtlar; dönemin güç ve dinsel simgeleri idi. Buna karşın pek çoğu Cumhuriyet dönemindeki kentleşme süreçleri içerisinde imar arsası olarak değiştirilmek istenmiş; 1972'de tescillenmiş⁶¹ olmalarına rağmen tahrip edilmiş, ayakta kalanlar da ancak yerlerine yapılmak istenen yapı ve düzenlemeler için yapılan başvuruların defalarca reddi ile varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Buluç, 1991 yılında 9 nolu Büyük Tümülüs ile ilgili bir başvuruya cevaben yazdığı yazısında⁶², 'Mısır'daki piramitler Mısır'lılar için ne denli önemli ise, bu tarihi mezar tepeleri de Ankara ve dolayısıyla Türkiye için

⁶¹ TC Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 6691 nolu ve 14.10.1972 tarihli kararına göre Ankara'daki oniki adet tümülüs tescillenmiştir. Bunlar arasında Beştepeliler (11-15 nolu tümülüsler), 17 -18 nolu, ve 5 -6 -7 nolu tümülüsler ile sonradan tümülüs olmadığı tespit edilen 20 nolu Yumurtatepe ile İvedik Köyü güneydoğusunda kalan İvedik Sivrisi vardır.

⁶² Sevim Buluç'un ODTÜ Müze Müdürü ve Tarih Bölümü Öğretim Üyesi olarak yazdığı Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi TB/91/187 nolu ve 11 Kasım 1991 tarihli yazı.

Şekil 5 - 1839 von Vincke haritasında Tümülüs gösterimleri (alan ve tümülüs yerlerinin gösterimi yazar tarafından eklenmiştir) / Tumuli in 1839 von Vincke map (the areas and the locations of tumuli are indicated by the author)

Şekil 6 - 1839 von Vincke haritasında Tümülüs yerleri ve betimleyici öğeler (yer ve öğe isimleri yazar tarafından eklenmiştir) / Tumuli and defining elements in 1839 von Vincke map (the names of locations and geographical elements are indicated by the author)

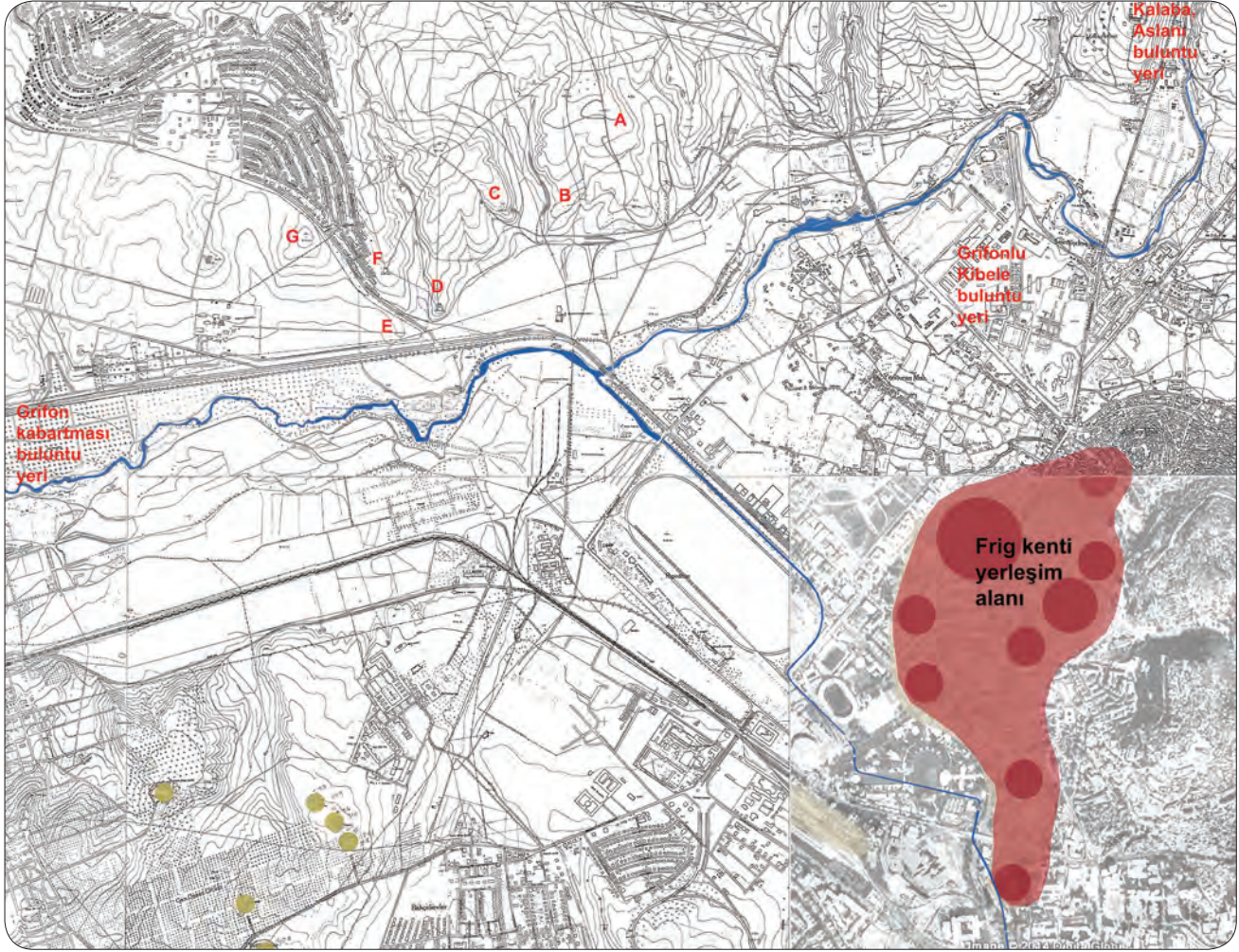
o denli önemlidir' ifadesi ile çoğu bilgisizce tahrip edilmiş olan bu anıtlara gereken önemin verilmesi gerektiğini belirtir.

Batı tümülüsleri doğuda yer alan kentten izlenecek şekilde ve su yollarıyla ilişkili konumlanmıştı. Hacı Bayram Camii ve Augustus tapınağının altında bulunduğu tahmin edilen dini yapının da Frig kenti görsel kurgusunun bir diğer parçasını oluşturduğu düşünülebilir. Bugün bu kurgunun çoğu öğesi

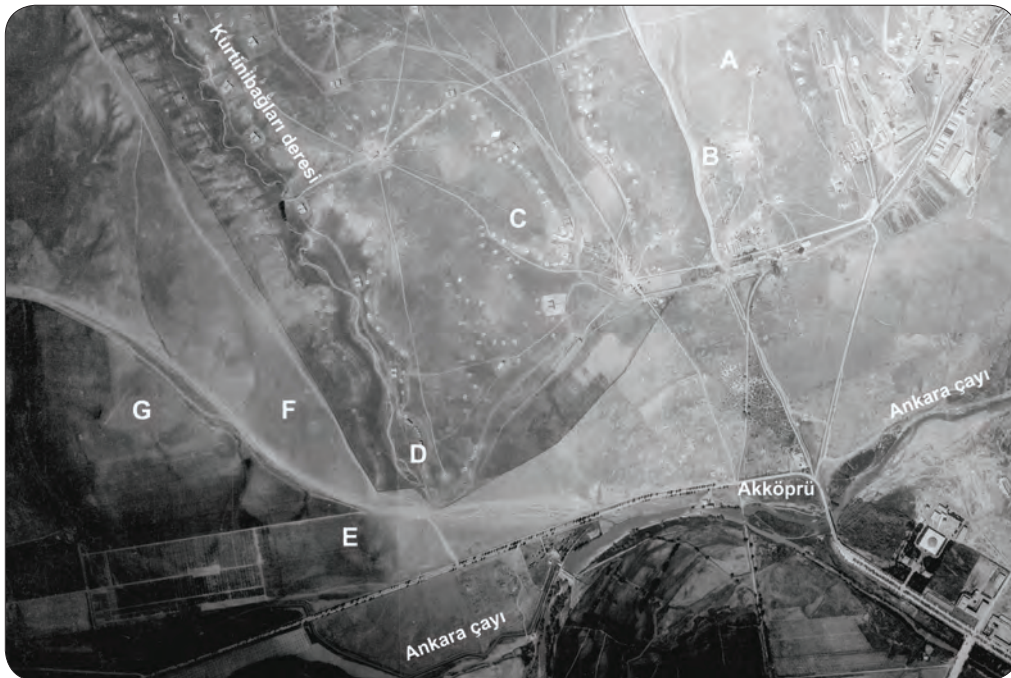
tahrip olmuş olsa da, geride kalan tümülüslerden ve bunların konumlanmış olduğu sırtlardan Frig kenti yerleşim alanına doğru baktığımızda görsel ilişkiler net olarak ortaya çıkmaktadır (Foto. 14). O dönemdeki Frig kent merkezi ile doğal sırtlar üzerindeki bu tümülüslerin bir kısmını kapsayan alanın üç boyutlu ifadesi ve doğal topoğrafik yapı ile tümülüsün formunu kapsayan kesitleri de görsel ilişkiyi açıklamaktadır (Lev. 7).

Kuzey tümülüsleri de, Chantre'nin (1898) anlatımından anlaşıldığı üzere, benzer bir şekilde kentten; Hacı Bayram tepesi ve eteklerinden rahatlıkla izlenebiliyordu. Bu bağlamda Frig kentinin bugün kaybolmuş on bir adet kuzey tümülüsünün izleri, İstanbul yolu boyunca yükselen sırtlarda Kalaba'ya kadar aranabilir. Kalaba, görsel ilişkinin kurulabildiği en doğudaki sınırdır (Lev.6). Perrot'nun 1860 yılında 'Kalaba aslanı'nı bulduğu Kalaba Köyü mevki, Buluç'un (1986) ortaya attığı ve Akurgal'ın (2014) da desteklediği Ankara ortostatlarının tümülüslerin önündeki kapı strüktürlü tören alanlarına ait oldukları savı kabul edilirse, kuzey tümülüslerinden birinin yeri olarak görülebilir. Diğer tümülüslerin izini ise, kentleşmenin bu alanda henüz başladığı ancak yayılmadığı 1953 yılı haritası üzerinden sürmek mümkündür (Şek. 7): Bu haritada Yenimahalle girişi – Etlik civarında görülen bir dizi tepenin form özellikleri ve alanda bulunan Kurtinibağları Deresi, Ankara - Çubuk Çayı ve diğer su yollarıyla ilişkili olarak konumları, tümülüs olabileceklerini düşündürmektedir. 1957 haritasında Yenimahalle girişinde görülen, bu çalışmada G harfi ile ifade edilen tepe nirengi noktası olarak, onun doğusundaki C ve F tepelikleri höyük olarak gösterilmiştir. D tepesi, gösterim ve büyüklük olarak Batı tümülüslerinden Beştepeler'de bulunan 11, 12, 13 nolu tümülüslerle aynıdır. Frig tümülüslerinin Gordion gibi diğer Frig kentlerinde dereler ve su yollarıyla olan ilişkileri düşünüldüğünde batı tümülüslerinde olduğu gibi muhtemel kuzey tümülüslerini barındıran bu alanda da benzer bir yerleşim prensibi göze çarpmaktadır: 1942 hava fotoğrafında, bugün üzeri yolla kapatılmış olan Kurtinibağları Deresi yatağının batısında, E, F ve G; doğu kıyısında D ile kuzey doğusunda ise C, B, A tepelikleri görülebilmektedir (Foto. 6).

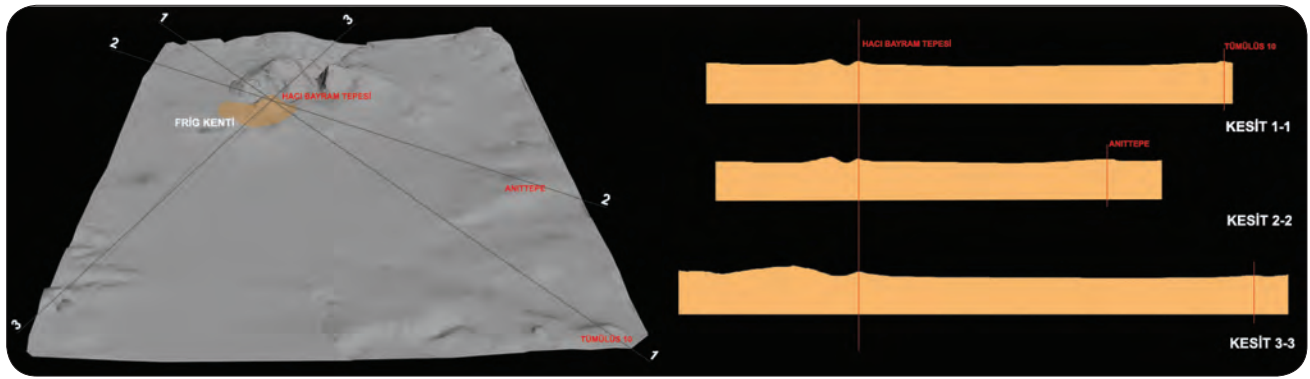
Bu tepelerin Frig kenti yerleşim alanı ile güçlü görsel ilişkileri yanında güneylerinden akan Ankara - Çubuk Çayı ve çayın diğer tarafında daha doğuda bulunan Grifonlu Kibele ortostati da göz önüne alınırsa; yerleştikleri alanlara, çevreyle ve diğer tümülüslerle ilişkilenme şekillerine ve form özelliklerine göre Frig tümülüsleri olabilecekleri söylenebilir. D tepesinden

Şekil 7 - 1942 yılı hava fotoğrafı ve 1953 yılı Ankara 1/5000 ölçekli haritası üzerinde Frig Kenti yerleşim alanı, buluntu yerleri ve kuzey Tümülüslerinin olası yerleri (hava fotoğrafı ve harita üzerine yazar tarafından eklenmiştir) / Phrygian city settlement area, locations of relics and probable northern Tumuli on 1942 aerial photograph and 1953 1/5000 map (indicated on the aerial photograph and map by the author)

Fotoğraf 6 - 1942 hava fotoğrafında Yenimahalle -Etlük'te Tümülüs görünümü veren tepecikler (hava fotoğrafı, kaynak: Harita Genel Komutanlığı) / Small hills in Yenimahalle -Etlük which appear to be Tumuli on 1942 Ankara aerial photograph (aerial photograph, source: Harita Genel Komutanlığı).

Levha 7 - Ankara Topoğrafik Formunun kısmi modeli (batıdan görünüş) ve Hacı Bayram tepesinden geçen kesitler (Dijital model: Y. Koparıcı) / *Partial 3-D model of Ankara's topographical form (as seen from west) and sections passing through Hacı Bayram mound (3-D model: Y. Koparıcı)*

güney doğuya doğru Frig kenti alanı ve Hacı Bayram tepesinden geçen kesit de, 10 nolu batı tümülüsü veya Anıttepe ile Hacı Bayram tepesini kapsayan kesitlerle benzerlik göstermektedir (Lev. 7).

Ankara kentini 1942 hava fotoğraflarından yüz yıl kadar önce topoğrafik öğeleriyle birlikte detaylı olarak betimleyen 1839 yılı von Vincke haritası incelendiğinde ise, kuzey yamaçlarda üç tepeciğin Anıttepe tümülüsleriyle benzer gösterimlerle ifade edildiği görülür: Etlik'de Akköprü'nün hemen kuzeybatısında, Kurtinibağları Deresi'nin batısında F ve doğusunda D tepeciklerinin oldukları yerlerde; bir diğeri ise daha doğuda Kalaba yakınlarında, Çubuk çayının batısında kalan yükseltinin batı eğimlerinde olmak üzere üç tümülüs yeri bu haritada gösterilmiştir. Von Vincke haritası, bu üç kuzey tümülüsü yanısıra, bugün Ankara Tren Garı'nın bulunduğu düz alanda da Ankara'ya demiryolu gelmeden önce bir tümülüs olduğu iddiasını⁶³ benzer bir gösterimle doğrulamaktadır (Şek. 5-6). Buradaki tümülüs gösterimi, Anıttepe'nin doğu kıyısından akan bir derenin İncesu ile birleştiği alanın ve 1892'den itibaren demiryolu hattının ve 2016'da açılan yeni Gar binasının hemen güneydoğusunda, günümüzdeki Celal Bayar Bulvarı üzerinde kalmaktadır.

Bugüne kadar kuzey tümülüsleri alanındaki kentleşme 1950'lerin sonuna kadar izlenebilen tepeciklerin pek çoğunu (D, F ve G tepeciklerini) yok etmiş, son bir kaç sene içerisinde A, B, C tepeciklerini barındıran alanda başlayan inşaat; günümüze kadar büyük oranda yapılaşmadan varlığını sürdürebilmiş bualanın da büyük kısmını kaplamıştır. Alandaki C tepeciği, içerisinde bir askeri sığınak barındırmakla birlikte, topoğrafik yapı üzerindeki konumu ve önceki dönem harita ve hava fotoğraflarında belgelenmiş olan yakınındaki diğer tepeciklerle birlikte düşünüldüğünde, tarih içerisinde

kazılıp tahrip edilmiş bir Frig tümülüsü olabileceğini düşündürmektedir (Foto. 12). Günümüzde inşaat alanı olan bu alan ve çevresinin, büyük olasılıkla barındığı ve Ankara kent tarihinin en eski öğelerinin bir kısmını kapsayan değerlerin ortaya çıkarılması için, güncel tekniklerle detaylı olarak incelenmesi gerekmektedir.

Günümüz Kentinde Batı Tümülüsleri

Frig dönemi Ankara'sına ait bulgular; yerleşim alanı ve tümülüs kazılarında bulunan objelerle kent içerisinde bulunmuş olan ortostatlar, Anadolu Medeniyetleri ve ODTÜ müzelerinde sergilenmektedir. Bununla birlikte kentteki Frig dönemi yapı izleri ve tümülüslerin ise çoğunlukla korunamadığı ve kentin kültürel kimliğinde yerini bulamadığı görülmektedir. Her ne kadar günümüzde Roma hamamı kazı alanı ve Augustus tapınağı içerisinde Frig izleri bulunduğu bilinse de, diğer bulgu alanları kent dokusu altında kalmıştır. Günümüz kentinde Frig döneminin en görünür izlerinin geriye kalan bir kaç tümülüs olduğu söylenebilir.

Bugün, on dokuz batı tümülüsünden sadece dört adedinin; batı tümülüsleri arasında 5, 8, 9 ve 10 nolu tümülüslerin formu, çoğunlukla imgesel özgünlüklerini kaybetmiş olarak, kentte okunabilmektedir. Bunlar arasında, Gençlerbirliği Spor Klubü tesislerine tahsisli AOÇ arazisi içerisinde yer alan ve 1972'de Ankara kenti kültür varlığı olarak tescillenmiş olan⁶⁴ 5 nolu tümülüsün, 1987-88 yıllarında ODTÜ Müzesi tarafından kazıldıktan sonra 2000 yılında çevresi için tehlike arz etmesi sebebiyle tescilinin kaldırıldığı ve tamamen yıkıldığı ortaya çıkmaktadır⁶⁵. 1942

⁶³ Tuna 2007; Phrygian Necropolis n.d.

⁶⁴ T.C. Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 6691 sayılı ve 14.1.1972 tarihli kararı ile 211 kayıt numarası ile tescillenmiştir.

⁶⁵ Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğü'ne cevaben Kurul Üyesi Dr. Hatçe Baltacıoğlu, Müdür Gökçe Günel ve Arkeolog Selma Kaya'nın yazdıkları 12.9.2000/2075 sayılı raporda o dönemde 1/3'ü ayakta kalmış olan ve hiç bir şekilde tümülüs silueti göstermeyen tümülüsün

hava fotoğrafında üzerinde havuz ve çevre düzenlemesiyle görülen (Foto. 4) bu tümülüsün yerine, bugün de gördüğümüz, formunu tekrar eder şekilde oluşturulmuş bir tepe ve üzerinde bir yapı inşa edilmiştir (Foto. 7).

5 nolu tümülüsün güneybatısında, Beşevler - AOÇ yolunun hemen güneyinde kalan 9 ve Konya -Samsun yolunun batısında kalan 10 nolu tümülüsler ise eteklerine taşan yoğun yerleşim dokusu ve otoyolların etkisiyle tahrip olmuş bir durumda varlıklarını sürdürmektedirler⁶⁶ (Foto. 8-10). 9 nolu tümülüsün kuzeyinde, Ankara Binicilik İhtisas Kulübü alanında kalan 8 nolu tümülüsün ise, henüz 1942 hava fotoğraflarında dahi üzerinden geçen yolla görünmekle birlikte (Foto. 4), tepesini çevreleyen ağaç dokusu ve dairesel yükseltisi ile bugün zorlukla ayırt edilebildiği görülmektedir. Bu alandaki su yolu, iki ayrı topoğrafik yükselti üzerinde konumlanmış olan 8 nolu tümülüs ile bugün üzerinde Karadeniz havuzu olan 19 nolu tümülüsün yerleştiği tepe arasında halen varlığını sürdüren sazlıklarla (Şek. 4) gözlemlenebilmektedir.

Günümüzde Tümülüslerde Kullanımlar

Günümüzde her ne kadar topoğrafyanın getirdiği görsel ilişkiler yapılaşma ile zedelenmişse de tümülüsler ve tümülüslerin yerleşim yerlerinin hâlâ görsel olarak çevreye hakim noktalar olduğu gözlemlenmektedir (Foto. 13-14). Bu özellikleriyle halen kentlilerin çoğunlukla rekreatif amaçlı olan kullanımları barındırmaktadırlar.

Bugün kentte görebildiğimiz tümülüs formularından ikisi (5 ve 8 nolu tümülüsler) üzerlerindeki bina ve yollarla kente katkı sunamaz hale gelmişken diğer ikisi ise, hiç bir bilgilendirme yapılmaksızın kent dokusu içinde kentlilerin kullanımındadır. 9 nolu Büyük Tümülüs, eteklerinden geçen Beşevler-AOÇ yolu ve kısmen üstüne taşmış olan konut dokusuna rağmen hâlâ yüksek bir tepe olarak okunduğu (Foto. 8-9) ve erişime açık olduğu için kentlilerce çeşitli kullanımlarla değerlendirilmektedir. Tepenin, güzel havalarda manzara seyir terası olarak kullanıldığı, üzerinde zaman zaman piknik yapılması yanında kış aylarında kızak kayılması gibi kullanımları da barındırdığı gözlemlenmiştir.

⁶⁶ ‘özellikliğini yitirmesi nedeniyle, tescil kaydının kaldırılmasının, tehlike arz eden kısımlarının düzenlenerek, tümülüsün yerinin kaybedilmeden çevre düzenlemesine gidilmesinin, eskiyi genç kuşaklara anlatma açısından tümülüsün tarihçesini bildirir bir levha konulmasının uygun olacağı’ belirtilmiştir. Anadolu Medeniyetleri Müzesi tarafından tümülüsün kazısı yapıldıktan ve bulgular müze bünyesine alındıktan sonra, yeni bir tepelik oluşturulmuştur.

⁶⁶ Özellikle 10 nolu tümülüs üzerinde inşaat izni alınabilmesi için pek çok kez resmi başvuru yapılmış, dönemin Koruma Kurulu’nun çabaları sonucunda tümülüs özgün haliyle korunabilmiştir.

Fotoğraf 7 - Günümüzde 5 nolu Tümülüsün yerindeki yapılaşma-batısından (fotoğraf yazar tarafından Mart 2013’de çekilmiştir) / *Building on Tumulus 5 area—from west (photograph taken by the author in March 2013)*

Fotoğraf 8 - 9 nolu Tümülüsün (Büyük Tümülüs) kuzeyinden geçen Beşevler-AOÇ yolu üzerinden görünüşü (fotoğraf yazar tarafından Ağustos 2013’de çekilmiştir) / *Tumulus 9 from Beşevler-AOÇ Road on its Northern Edge (photograph taken by the author in August 2013)*

Fotoğraf 9 - Doğu etekleri üzerine taşmış olan kentsel dokudan 9 nolu tümülüsün görünüşü (fotoğraf yazar tarafından Ağustos 2013’de çekilmiştir) / *Tumulus 9 from the Urban tissue on its Eastern Skirts (photograph taken by the author in August 2013)*

Fotoğraf 10 - Günümüzde 10 nolu Tümülüsün Doğusundan geçen Konya-Samsun yolundan görünüşü (fotoğraf yazar tarafından Aralık 2015’de çekilmiştir) / *Tumulus 10 from the road on its eastern skirts (photograph taken by the author in August 2015)*

Fotoğraf 11 - 10 nolu Tümülüs üzerinde yaya yolları (fotoğraf yazar tarafından Ağustos 2013'de çekilmiştir) / *Pedestrian routes on Tumulus 10 (photograph taken by the author in August 2013)*

Fotoğraf 12 - Etlik'teki C tepeciğinin güneydoğusundaki İvedik caddesinden, başlatılmış olan inşaat alanı ile görünüşü (fotoğraf yazar tarafından Aralık 2015'de çekilmiştir) / *The hill C in Etlik seen within the recent construction site from İvedik street on its southeast (photograph taken by the author in December 2015)*

10 nolu tümülüsün de, bugün çevresi sınırlandırılarak erişimi kısmen engellenmiş olsa da, benzer kullanımlar sergilediği geçmiş yıllardaki gözlemlerde görülmüştür: İşlek Konya-Samsun yolu yanında görünürlüğü, dolayısıyla bilinirliği daha yüksek olan ve kapsamlı bir kent manzarası sunan bu tümülüs üzerinde, 2000'li yılların başına kadar pek çok kez piknik yapıldığı, çocukların uçurtma uçurduğu gözlemlenmiştir. Bu tümülüs, rekreatif kullanımların yanında, batısındaki konut dokusu ile yol arasında kalan bir boşluk olarak (Lev.5), kentlilerin kullanımları ile oluşan kestirme yolları da barındırıyordu. Bugün bu yolların bir kısmı Belediye tarafından sert zemin malzemeleri ile kaplanıp kentlilere sunulmuş, bir kısmı ise girişi sınırlandırılmış alanda kalmıştır (Foto.11). Bu alana yine de zaman zaman girildiği ve rekreatif amaçlı seyir terası olarak kullanıldığı gözlemlenmektedir.

Tümülüsler üzerinde kendiliğinden gelişen kullanımlar kentlilerin bu tür rekreasyon alanlarına duydukları ihtiyacı göstermektedir. Ancak daha önemlisi, kullanım şekilleri bu özgün formun ve sunduğu görselliğin nasıl sahiplenildiğini; yani kentlilerin mekânla kurdukları bağları ortaya koymak anlamında değerlidirler. Bu tür kullanım alışkanlıklarının tespiti, tümülüslerin geleceğinde benzer kullanımların sürdürülerek mekânla kurulan bağların kent belleğinde kalıcı olabilmesini mümkün kılmak adına değerlidirler.

Fotoğraf 13 - 9 nolu büyük tümülüs üzerinde kullanım izleri (fotoğraf yazar tarafından Ağustos 2013'de çekilmiştir) / *Traces of use on Tumulus 9 (photograph taken by the author in August 2013)*

Fotoğraf 14 - 5,6,7 nolu tümülüslerin bulunduğu Sırttan Hacı Bayram Tepesi'ne doğru görünüş (fotoğraf yazar tarafından Mart 2013'de çekilmiştir) / *Vista from the hill Tumulus 5, 6 and 7 were placed (photograph taken by the author in March 2013)*

Sonuç: Bulgular ve Frig Döneminin Ankara Kenti Geleceğinde Yeri

Bu çalışmada, Ankara'da Frig kenti öğelerinden bugün kimi yok olmuş, kimi ise kent peyzajı içerisinde varlığını sürdüren tümülüslerin günümüz kentinde konumları belirlenmiş; 1839 yılına kadar ulaşılabilen gösterimleri ve görünümeleri dönemsel haritalar ile hava fotoğrafları üzerinden tespit edilmiş, kentleşme süreçleri içerisinde geçirdikleri dönüşümler saptanmıştır. Bu belgeleme çalışması, hem bu öğelerin kent peyzajından neredeyse silinmesiyle nelerin kaybedildiğini, hem de topoğrafyayla birlikte sundukları özel kurgunun tekrar kente sunulabilmesinin ne denli önemli olduğunu ortaya koyar.

Anadolu'da Frig kültürünün tümülüslerle birlikte kurgulanan özgün kent yerleşiminin üç örneğinden biri olan Ankara kentinin, günümüzde bu dönemi kimliğine yansıtmadığı görülmektedir. Kentte bir kaç tümülüsün form algısı süregelse de, varlıkları ne tarihi değerlerini, ne de sahip oldukları görsel ilişkileri kent bütününe

aktarabilmekte; tarihsel görsel kurgu kullanıcıları için bile bilinmeyen bir değer olarak kalmaktadır.

Ankara Kentinin Gelecek Senaryolarında Frig Dönemi'ne Dair...

Tankut, Buluç ve Tuna (2006: 21), 21. yüzyıl kentinin tartışılmaz hedefleri arasında saydıkları insanlık tarihini izleyebilmek, kent yaşamını zenginleştirmek ve toplumsal kimliği güçlendirmek için arkeolojik alanların kent içinde edilgen alanlar olmaktan çıkarılarak dinamik verilere çevrilmesi gerektiğini vurgular ve Ankara kenti özelinde, kentin gelişmesi ile arkeolojik çevrenin korunması iki ayrı süreç olarak ele alındığından henüz arkeolojik verilerin kent kimliğinde yer almadığını belirtirler.

Frig dönemi izleri, kent tarihinin önemli bir döneminin kanıtları olarak hak ettikleri önemin günümüz kent yaşamında gerektiği şekilde vurgulanabilmesi için, kentteki tüm arkeolojik veriler gibi öncelikle hızlı ve baskın yapılaşma etkisine karşı kapsamlı olarak ele alınmalılardır. Bu bağlamda Frig kentini ve daha sonraki dönemlerden günümüze değin kent katmanlarını barındıran tarihi merkezde yapılacak inşaat faaliyetlerinin en aza indirgenmesi ve alanın tarihsel değerlerinin ön plana çıkartılması gerekmektedir. Kentte varlığını sürdüren tümülüsler öncelikle korunmalı, üzerlerindeki yapılaşma etkilerinin azaltılması hedeflenmelidir. Yok olmuş veya zarar görmüş olan tümülüslerin dahi bugünkü teknolojiler ve eldeki verilerle kente yeniden kazandırılmaları mümkün olabilir. Ankara tümülüslerinin uzaklardan izlenmek üzere su yolları ile ilişkili doğal yükseltilerde konumlanmış anıtlar oldukları göz önünde tutularak bu kurgunun kentte okutulması amaç olmalıdır.

Tümülüslerin Anadolu'ya ve kentin coğrafyasına özgü kurguları ve tarihi değerleri kent bütününe ve kentlilere aktarılabilir. Günümüz Ankara kentinde varlığını sürdüren tümülüslerden ikisi (8 ve 10 nolu tümülüsler) bugüne kadar kazılmamıştır. Bu tümülüslerin üzerindeki yol ve yapıların kaldırılarak topoğrafik oluşumun vurgulanması ve formlarının kentte algısının artırılması yanında daha önce hem 1926'da Makridi, hem de 1980'lerde ODTÜ ve Ekrem Akurgal tarafından kazılmış olan 9 nolu Büyük Tümülüs'ün Ankara'nın Frig dönemi geçmişini aydınlatacak ve vurgulayacak şekilde ziyarete açılması, kent kimliğine büyük katkıda bulunacaktır. Tankut, Buluç ve Tuna (2006: 32), kültür varlıklarının kendi özgün tarihsel ve doğal çevresi içinde korunmalarının anlamı güçlendireceğini belirtirler: Frig tümülüsleri ve yakın çevresi tarihsel – arkeolojik peyzaj ögesi

olarak ele alınmalı; kentsel arkeoloji kapsamında tüm dönemlerin verileri ile birlikte yapılacak arkeolojik master planı dahilinde kentleşme süreçleri ile birlikte değerlendirilmelidir. Frig tümülüslerinin, bugün hızla büyümekte, dönüşmekte ve yükselmekte olan Ankara kent formunun ihtiyaç duyduğu doğal topoğrafya ile yapılaşmayı bütünleştirecek stratejiler kapsamında gerekli düzenlemelerle hem kentin görsel ifadesine, hem de kullanım örgüsüne tekrar kazandırılması, kent kimliğini ve yaşamını zenginleştirecek çok önemli bir katkı olacaktır.

Frig tümülüslerinin kent yerleşim alanı ile birlikte kurgusu, bugün büyük ölçüde kaybedilmiş olan doğal topoğrafik verileri vurgulamaktadır. Bugün kimi yollarla üstü örtülerek yer altına alınan, kimi ise Atatürk Orman Çiftliği alanında kaldığı için korunan ancak fiziksel ve görsel açıdan erişimi kısıtlı hale gelen su yollarının kent içerisinde tekrar erişilebilir kullanım alanları haline getirilmesi, Frig tümülüslerinin özgün yerleşim çevresinin kentlilerin bilgi ve deneyimine sunulması anlamında önemlidir. Tümülüsler ise görsel özellikleriyle, hem bakı noktaları, hem de nirengi noktaları olarak kente yeni deneyimler kazandıracak tümülüs parkları⁶⁷ kapsamında düşünülebilir. Bu düzenlemelerde kentlilerin mevcut kullanımları göz önüne alınmalı, kentlilerin bu öğeleri sahiplenme şekillerinin sürdürülmesi hedeflenmelidir. Kent peyzajında süreklilik gösterecek su yolları ve tümülüs parklarını kapsacak yürüyüş aksları, kentlilerin yeniden hem doğal çevreleriyle hem de kentin kültürel öğeleriyle temasını sağlarken, kent içi düzenlemelerle görünürlüğü arttırılacak tümülüsler de özgün formlarıyla kent imgesinde yerlerini bulabileceklerdir⁶⁸.

⁶⁷ Tümülüslerin rekreasyon alanları olarak düzenlendiği Güney Kore'de Gyeongju kentindeki Royal Tumuli Park ve Sam-sun'da Amisos tepesi gibi örnekler vardır.

⁶⁸ Bu çalışma Harita Genel Komutanlığı, American Research Institute in Turkey – Ankara Centre, Ankara 1 nolu Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü'nün katkıları ve Cevat Erder, Ali Cengizkan, Güliz Bilgin Altınöz, Gökçe Günel, Çetin Aslan'ın destekleri ile gerçekleşmiştir.

Kaynakça

- AKOK, M. 1955.
“Ankara Şehri İçinde Rastlanan İlkçağ Yerleşmesinden Bazı İzler ve Üç Araştırma Yeri,” Belleten XIX/75:310-329.
- AKPOLAT M. S. / ESER, E., (Der.) 2004.
Ankara –Başkentin Tarihi, Arkeolojisi ve Mimarisi. Ankara Enstitüsü Vakfı.
- AKTÜRE, S., 2003.
Anadolu’da Demir Çağı Kentleri. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ALANYALI, E., 1994.
Aspects of Visual Structuring of Urban Form in Ankara. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Mimarlık Bölümü, ODTÜ. Ankara.
- AYDIN, S. / EMİROĞLU K. / TÜRKOĞLU Ö. / ÖZSOY, E.D. 2005.
Küçük Asya’nın Bin Yüzü: Ankara. Dost Kitabevi.
- BAŞGELEN, N., 2001.
“Cumhuriyet’in İlk Arkeolojik Kazısı Ankara Tömülüsleri”, Arkeoloji ve Sanat Dergisi, no:100: 34.
- BEŞTEPELER (ODTÜ) TÖMÜLÜS I., (n.d.)
envanter.gov.tr. [http://www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr/anit/index/detay/35729] Erişim Tarihi (07.04.2017).
- BEŞTEPELER (ODTÜ) TÖMÜLÜS II (n.d.)
envanter.gov.tr. [http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/35733] Erişim Tarihi (12.04.2014).
- BOYANA, H., 2012.
“Antik Dönemde Ankara Tanrıları ve Kültleri”. Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu -Bildiriler. Y. Kurt (Der.), Ankara Üniversitesi: 557-575.
- BULUÇ, S., 1986.
“Ankara Kabartmaları,” IX. Türk Tarih Kongresi (I. Cilt). Türk Tarih Kurumu Basımevi: 423-433.
- BULUÇ, S., 1991.
“İlkçağda Ankara,” Ankara 1(2): 13-28.
- CHANTRE, E., 1898.
Mission en Cappadoce, 1893-1894. Paris.
- CROSS, M. / LEISER G., 2000.
A Brief History of Ankara. Indian Ford Press.
- DOLUNAY, N., 1941.
“Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Çankırıkapı Hafriyatı,” Belleten XIX; 261-266.
- ERZEN, A., 1946/2010.
İlkçağda Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- “Gazi Orman Fidanlığı Frig Tömülüsü.” n.d.
envanter.gov.tr. [http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/35711] Erişim Tarihi (25.10.2015).
- “Gençlerbirliği Tömülüsü Kremasyon Alanı.” n.d.
envanter.gov.tr. [http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/35723] Erişim Tarihi (12.04.2015).
- GÖRKAY, K., 2006.
“Ancyra’s Unknown Stadium,” Istanbul Mitteilungen, Band 56. Ernst Wasmuth Verlag: 247-271.
- GÜLEKLİ, N.C., 1948.
Ankara Tarih-Arkeoloji. Doğu Matbaası.
- İLGEZDİ BERTRAM G. / BERTRAM J. K., 2012.
“Ankara Bölgesi’nde İlk Tunç Çağ Yerleşimleri,” Türkiye’de Arkeometrinin Ulu Çınarları / Two Eminent Contributors to Archaeometry in Turkey Prof. Dr. Ay Melek Özer ve Prof. Dr. Şahinde Demirci’ye Armağan (Der. A. A. Akyol, K. Özdemir) Homer Kitabevi: 117-124.
- KADIOĞLU, M. / GÖRKAY, K. / MITCHELL S., 2011.
Roma Dönemi’nde Ankara. Yapı Kredi Yayınları.
- KARTAL, M., 2005.
“Yontmataş Buluntu Toplulukları Işığında Ankara: Neyi Biliyoruz? Neyi Bilmiyoruz? Yeni Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, Anadolu/Anatolia 28: 49-72.
- KURDAŞ, K., 2004.
ODTÜ Yıllarım: Bir Hizmetin Hikâyesi. ODTÜ Yayıncılık.
- LA FONTAINE, J. 2010.
“Frigyalı Aisopos’un Yaşamı,” (Çev. S. Rifat) Aisopos Masalları (çev. N. Ataç) Yapı Kredi Yayınları: 12-30.
- LYNCH, K., 1960.
The Image of the City. The MIT Press.
- MAKRİDİ, T., 1926.
“Ankara Höyüklerindeki Hafriyata Dair Rapor”, Maarif Vekâleti Mecmuası, Sayı 6: 35-45.

MAMBOURY, E., 1934 /2014.

Ankara Gezi Rehberi. (Çev. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Fransız Dil ve Edebiyatı Anabilim Dalı çeviri kurulu, Ed. Ç.Eroğlu) Ankara Üniversitesi Yayınları. <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/26531/>

MELLINK, M., 1998.

“Opening Speech on Behalf of Scientific Institutions,” Tracians and Phrygians: Problems of Parallelism (Der. N.Tuna, Z. Aktüre and M. Lynch) METU Faculty of Architecture Press: 7-12.

MELLINK, M., 2005.

“Sevim Buluç’s Excavations of Phrygian Tumuli at Ankara,” Sevim Buluç Anı Kitabı (Der. V. Tolun, T. Takaoğlu) Çanakkale 18 Mart Üniversitesi: 1-6.

METİN, M., 2007.

“Ankara (Ankyra) ve Frigler,” Friglerin Gizemli Uygarlığı, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık: 93-97.

MITCHELL, S., 2012.

“Roma Dönemi’nde Ankyra: Epigrafik Kültür”. Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu -Bildiriler. Y. Kurt (Der.), Ankara Üniversitesi: 523-541.

ÖZGÜÇ, T., 1946.

“Anadolu’da Arkeoloji Araştırmaları I,” Belleten 41: 557-597.

ÖZGÜÇ, T. / AKOK M., 1947.

“Türk Tarih Kurumu Adına Anıtkabir Alanında Yapılan Tümülüs Kazıları,” Belleten 41: 27-56.

“Phrygian Necropolis” n.d.

“TAÇDAM Centre of Research and Assessment of Historical Environment” [<http://tacdam.metu.edu.tr/node/83>] Erişim Tarihi (08.04.2014).

SARGIN, G. A., (Der.) 2012.

‘Ankara Kent Atlası’ TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi.

SUMMERS, G. / SUMMERS F., 2007.

“Kerkenes” Friglerin Gizemli Uygarlığı (Der. H.Sivas, T. Tüfekçi Sivas). Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık: 115-126.

TAMUR, E., 2012.

Suda Suretimiz Çıkıyor –Ankara Dereleri Üzerine Tarihi ve Güncel Bilgiler. Kebikeç Yayınları.

TANKUT, G. / BULUÇ S. / TUNA N., 2006.

“Ankara Arkeoloji Master Planı Ön Çalışmaları”, Sevim Buluç Anı Kitabı (Der. V. Tolun/T. Takaoğlu). Çanakkale 18 Mart Üniversitesi: 21-46.

TC Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’nun 6691 sayılı ve 14.1.1972 tarihli kararı.

THONEMANN, P. 2013

“Phrygia –An Anarchist History: 950 BC-100 AD”, Roman Phrygia: Culture and Society (Ed. P. Thonemann). Cambridge: 1-40.

TUNA, N. 1998.

“Introduction on Behalf of the Centre for Research and Assessment of the Historic Environment (TAÇDAM) at Middle East Technical University”, Tracians and Phrygians: Problems of Parallelism (Der. N.Tuna/Z. Aktüre/M. Lynch). METU Faculty of Architecture Press: 1-3.

TUNA, N. 2007.

“ODTÜ Müzesinin Ankara Frig Nekropolünde Araştırma ve Kurtarma Kazıları”, Friglerin Gizemli Uygarlığı (Der. H.Sivas/T. Tüfekçi Sivas). Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık: 99-113.

“Ulus Şehir Çarşısı Kazısı” n.d.

envanter.gov.tr. [<http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/35099>] Erişim Tarihi (15.04.2015).

ŞÜKRÜ TÜL ESKİ ESER KOLEKSİYONU'NDAKİ BİZANS DÖNEMİ MADENİ ESERLERİ

BYZANTINE METAL OBJECTS IN ŞÜKRÜ TÜL COLLECTION OF ANTIQUITIES

Zeynep ÇAKMAKÇI*

Makale Bilgisi

Başvuru: 15 Mart 2017

Hakem Değerlendirmesi: 17 Nisan 2017

Kabul: 13 Haziran 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.15.003

Article Info

Received: March 15, 2017

Peer Review: April 17, 2017

Accepted: June 13, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.15.003

Özet

Bu makalede Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Şükrü Tül Koleksiyonu'nda sergilenen farklı tür ve işlevdeki Bizans dönemi madeni eserleri incelenmektedir. Kurşun bir mühür hariç, tamamı bronz malzemeli bu eserler arasında haçlar, kemer tokaları, damga ile yüzük yer alır. Söz konusu bu objeler, makalede öncelikle Bizans dünyasındaki işlevleri, genel özellikleri ve kronolojik gelişimleri ile ele alınmış, sonrasında benzerleriyle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Buluntu yeri bilinmeyen ve tamamı bağış yoluyla koleksiyona kazandırılan bu eserlerin bazıları için tarihlendirme önerileri de çok yakın benzeri üzerinden yapılmıştır. Arkeolojik alanların Bizans tabakalarında olduğu kadar, müzeler ve özel koleksiyonlarda sıklıkla karşılaşılan bu objeler, Bizans dini ve gündelik yaşamına ilişkin somut belgeler olarak Bizans yaşam kültürü ve alışkanlıklarını algılamamızı kolaylaştırır.

Anahtar Kelimeler: Bizans, kemer tokası, röliker haç, kurşun mühür, yüksük, yüzük.

* Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Müzecilik Bölümü, C Blok, 2.Kat, Tınaztepe Kampüsü, Buca-İZMİR, e-posta: zeyneporals@yahoo.com

Abstract

This study examined the different types of Byzantine metalwork that are exhibited in Dokuz Eylul University's Ő   r   T  l Collection of Antiquities. There is a lead seal; the bronze artworks include crosses, belt buckles, stamp, and ring. This study discusses these objects and their functions in the Byzantine world, their general features and chronological changes and assesses them by comparing their equivalents. Dating suggestions for some of these donated artworks with unknown provenance were offered by their close equivalents. As concrete documents regarding Byzantine religious and daily life, these objects, which are frequently encountered in museums and private collections as well as in the Byzantine layer of archeological sites, facilitate understanding the lifestyle, culture, and habits of the Byzantines.

Keywords: Byzantine, belt buckle, reliquary cross, lead seal, thimble, ring.

Giriş

Şükrü Tül Eski Eser Koleksiyonu, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin C Blok ikinci katında, yaklaşık 75 m²'lik bir ana sergi salonu ile bundan bağımsız 25 m²'lik dört sergi odasından oluşan bir mekân düzenlemesi içinde yer almaktadır. Koleksiyon, Dokuz Eylül Üniversitesi öğretim görevlisi, merhum Arkeolog Şükrü Tül'ün¹ öğrencilere daha iyi bir arkeoloji eğitimi sağlamak, bunun yanında İzmir'e ve ilçesi Buca'ya ilişkin bir kent belleği oluşturmak ve biriktirmek gibi düşüncelerinden hareketle hayata geçirilir². 2008 yılında resmi açılışı yapılan koleksiyon, 2011 yılından itibaren Müzecilik Bölümü'nün yönetimi ve sorumluluğunda gelişmeye devam etmektedir³. Çoğunluğunu bağışların oluşturduğu koleksiyonda, Nisan 2017 tarihi itibarıyla, 324 adet arkeolojik eser ile 621 adet sikke yer alır. Bunlara ek olarak, 2863 sayılı yasa tasnifi dışındaki mezar taşları, kitabeler, mermer ve bronz heykeller ile etnografik nitelikteki bir grup eser, kent ve kültür tarihimize yönelik belgeler olarak toplumsal hafızamızı canlı tutar⁴.

Koleksiyondaki arkeolojik eserler, Paleolitik dönemden İslami döneme kadar uzanan bir kronoloji takip etmekle birlikte, eser sayısı dönemlere göre farklılık gösterir. En yoğun eser grubu, Erken Tunç ve Roma dönemine aittir. Bizans dönemine ait eserler, diğerlerine göre sayıca azdır ancak tür ve işlev açısından çeşitlidir. Bunların büyük çoğunluğu, aşağıda ayrıntıyla değineceğimiz üzere madeni eserlerden oluşurken, çok az bir kısmı camdan üretilmiştir. Madeni eserlerin tamamı, kurşun bir mühür dışında, bronz malzemelidir. Bu eserler sırasıyla, 1 yüksük, 2 kemer tokası, 1 yüzük, 1 anahtar, 1 röliker haç, 1 zincir haçı, 1 pendentif bronz damga ve 1 kurşun mühürden oluşur. Arkeolojik alanların Bizans tabakalarında da sıklıkla karşılaşılan bu objeler, dokumacılıktan ticarete, Bizans yaşam kültürü ve alışkanlıklarıyla ilgili önemli kanıtlar sunar. Makalemiz içinde yukarıdaki sırasıyla ve ayrıntılı olarak ele aldığımız bu eserler, makale sonunda katalog bilgileriyle tanıtılmaktadır.

Yüksük (Katalog no.1/Fotoğraf 1)

Günümüzde olduğu gibi Bizans döneminde de dokumacılıkla ilgili faaliyetlere işaret eden yüksükler, dikiş sırasında parmak ucuna takılarak, kumaşa batırılan iğnenin parmağa zarar vermeden kolayca itilmesini sağlayan kesik koni biçimli metal dikiş aparatlarıdır. Bizans döneminde çoğunlukla bronz malzemeden yapılan bu objeler, iğnenin kaymasını önlemek amacıyla üzerinde küçük noktalardan oluşan girintiler içerir. Yüksüklerin ilk ortaya çıkışlarından bugünkü görünümüne kavuşması arasındaki süreç, M. C. Beaudry'nin *Findings: The Material Culture of Needlework and Sewing* adlı kitabında ayrıntıyla ele alınmaktadır. Yazarın verdiği bilgilere göre, Erken Prehistorik dönemde insanlar, hayvan derilerini birleştirmek için öncelikle ahşap, kemik ya da fildişinden yapılmış bizleri kullanarak deriyi delmiş, sonrasında deliklerden geçirdikleri ince deri şerit ya da kas liflerini kullanarak parçaları birbirine eklemiştir. Bu dönemde bizleri itmek için herhangi bir yardımcı alet kullanmaya ihtiyaç duyulmamıştır. Mezolitik dönem ile Neolitik dönemin başlangıcında ise bizler evrim geçirerek öncekinden daha ince ve perdahlı, yine kemik ya da fildişinden yapılmış, sivri uçlu ve gözlü iğnelere dönüşmüştür. Ancak bu durumda iğneyi derinin içine itebilmek güç gerektirdiğinden, parmakları korumak ve iğneyi itmeye yardımcı olmak amacıyla, literatürde *acutrudium* olarak bilinen ve küçük bir parça ahşap ya da taştan oluşan bir tür iğne itici kullanılmıştır⁵. Diğer taraftan, yüksüklerin yaygınlaşması ve evrensel bir boyutta tercih edilmesindeki en önemli gelişme, kumaş dokuma üretiminin başlamasıdır. Bu yenilikle birlikte dikişte kullanılan aletlerde de değişim gözlemlenir. Özellikle keten gibi kumaşların, deri ve diğer kaba kumaşlara göre daha hafif olması dikiminde de kolaylık sağlamıştır. Bu durum özellikle parmağa takılabilen daha küçük dikiş aletlerinin gelişmesine olanak tanır. En eski yüksüklerin olasılıkla parmağa dolanan bir parça deriden yapıldığı tahmin edilir. Bronz çağ boyunca (MÖ.3000-800) avuç içinde tutulan iğne iticiler değişim göstererek, yerlerini oval şekilli ve döküm bronz aletlere bırakır. Bu aletler daha çok erkekler tarafından yelken bezi, deri ya da kalın yünlü kumaşları dikerken kullanılmıştır. Araştırmacılar, Demir çağ ve Klasik dönemde ise kadınlar ve erkekler tarafından iki farklı kategoride dikiş yapıldığını ileri sürerek, kadınların iğnenin baskısını azaltmak için parmağına sardığı deri parçası ile hafif kumaşları; erkeklerin ise döküm bronz iğne iticileri tercih ederek kalın ve ağır kumaşları diktiklerini belirtir. Yüksükler ve diğer dikiş gereçlerindeki gelişimin önemli kilometre taşlarından birisi de Çin'de çeliğin keşfedilmesidir. Özellikle Çin ipeği gibi ince ve narin kumaşların dikiminde kolaylık sağlayan çelik iğneler ve çelik dikiş gereçleri, İpek yolu ticaretiyle MÖ. 1.

¹ 13 Mart 2015 tarihinde aramızdan ayrılan değerli hocamızı, bu çalışma vesilesiyle saygı ve sevgiyle anıyorum.

² Şükrü Tül Eski Eser Koleksiyonu'nun ortaya çıkma ve gelişim süreci ile koleksiyonun içeriği hakkında detaylı bilgi için bkz. Keser Kayaalp-Teoman 2016: 601-616.

³ Bu çalışmaya konu edilen eserlerin yayınlaması için verdiği izin ve destek için Sayın Prof. Dr. Remzi Yağcı'ya ve çalışmam sırasındaki yardımları için Koleksiyon sorumlusu Sayın Uzman Betül Teoman'a ve eserlerin fotoğrafları için Sayın Gültekin Teoman'a çok teşekkür ederim.

⁴ Bu eserlerin niteliğine ilişkin daha geniş bilgi için bkz. Keser Kayaalp- Teoman 2016: 606.

⁵ Beaudry 2006: 89-90.

yüzyılda Batı dünyasına ulaşır. Bunlar arasında ince metal şeritlerin yüzük şeklinde yuvarlatılması ile yapılan metal halkalar, daha sonra yüksük olarak adlandırılan metal dikiş gerecinin öncüleridir⁶.

Fotoğraf 1 - Bronz yüksük / *Bronze thimble* (Foto. G.Teoman)

Çin örneklerine benzer yüzük şekilli bronz yüksükler, Anadolu'da 9.-13. yüzyıl arasına tarihlenen Bizans yerleşim tabakalarından çok sayıda bulunmasına karşın, aynı yerleşimlerin Yunan ve Roma dönemi tabakalarında ele geçmemiştir. Orta Doğu'da bulunan en erken tarihli yüksük, deve kemiğinden yapılmış ve Bağdat yakınlarındaki 7. yüzyılda yıkılmış olan Ktesiphon şehrinde bulunmuştur. Ortaçağ ve sonrasında ise üretilen yüksüklerin çoğu, seri üretim olması dolayısıyla daha düşük maliyetli olan pirinçten yapılır. Erken İslam dönemi metal ustaları, parmağın ucunu da kapatan büyük, ağır ve döküm yüksükler üretmişler ve bu tarz yüksükler sonradan tüm dünyada yaygınlaşmıştır⁷.

⁶ Beaudry 2006: 91.

⁷ İslam dönemi bronz yüksükleri üç ana tipte üretilir. *Türk-Slav tipi yüksükler*, büyük ve soğanimsi tepeleriyle karakteristiktir. Sarığa benzedikleri için Pers ve Türk etkisi taşıdıkları düşünülür. Bulgaristan, Romanya, Macaristan yanı sıra Doğu Akdeniz'de 13.-18. yüzyıl arasına tarihlenen yerleşimlerde bulunmuşlardır. Bronzdan döküm tekniğiyle yapıp, üzerindeki çukurlar çekiçle vurularak oluşturulur. *İspanyol-Fas tipi yüksükler*, sivri tepelidir. 10.-15.yüzyıl arasında tarihlenen bu örnekler, başta Kuzey Afrika'nın batısı ve İspanya'da bulunmuş, keza Fransa ve Danimarka'ya kadar uzanan Viking yerleşimlerinde de ele geçmiştir. Bu tipte, yüksük üzerindeki çukurlar, objenin dökümünde kullanılan balmumu kalıbın içine oyulurlar. Oldukça ağır olabilen bu yüksüklerin üzerleri çoğunlukla, geometrik ya da bitkisel desenli bir şeritle dekore edilir. *Abbasi-Levanten tipi yüksükler*, kubbe biçimindeki üst kısmından dışarıya doğru çıkıntı yapan tepe kısmıyla diğerlerinden ayrılır. Bu görünümüyle bir miğferi andıran yüksükler, genelde içinde nokta şeklinde çukurlar (noktalar) içeren "V" şekilli motif dizileri ya da düz şeritlerle süslenir. Bu tarz yüksükler, Anad-

Yüksükler Bizans döneminde ise parmak ucuna oturan kısmı kapalı ve hafif bombeli ya da uç kısmı kesik ve açık olmak üzere iki farklı tipte üretilmiştir. Koleksiyonda bulunan yüksük, ilk gruba örnektir (Katalog no. 1 / Fotoğraf 1). Bu tipte üretilmiş yüksüklerin Orta Bizans dönemine tarihlenen benzerleri bilinmektedir⁸. Uçları kesik ve açık yapılmış, yüzük görünümündeki yüksüklerin ise Bizans tabakalarında bulunan yayınlanmış örnekleri, kapalı olanlara göre sayıca fazladır⁹. Bunlar, iğnenin parmağın ucundan ziyade kenarıyla itilmesinden dolayı bu şekilde üretilmiştir¹⁰. Davidson Korinth buluntularına yönelik yaptığı değerlendirmede, üzeri kapalı yüksüklerin, açık üretilenlere göre daha az görüldüğünü ve daha erken tarihli olabileceğini ifade eder¹¹. Buna karşılık Wilson, Bizans dünyasında görülen en erken tarihli yüksüklerin, olasılıkla üstü açık üretilenler olduğunu iddia eder. Yazar, İtalya'da Roma ve Sicilya, Sakız Adası, Anadolu ve Yakın Doğu'daki yerleşimlerde ortaya çıkarılan ucu açık yüksüklerin, buluntu kontekslerine göre, 6. yüzyıl sonu- 9. yüzyıl başı arasına kesin olarak tarihlendirilmesini bu iddiasına bir dayanak olarak sunar¹². Diğer taraftan, koleksiyondaki örnek gibi üstü kapalı yüksükler ise döküm yöntemiyle üretim metodundaki geniş çaplı bir değişimin göstergesidir. Wilson, arkeolojik verilerin yetersizliğine rağmen, üstü kapalı yüksüklerin 9. yüzyıldan daha önceye tarihlenemeyeceğini ifade ederek, bu tipteki üretimlerin, 10.-11.yüzyıla ait olabileceğini belirtmekte-

olu'daki yerleşimlerde, İsrail, Suriye, Ürdün, Irak ve İran'da bulunmuş ve 9.-13. yüzyıl arasına tarihlenmiştir. Nispeten daha nadir görülen bu grup örneklerin, erkekler tarafından kalın kumaşlarının dikiminde kullanıldığı düşünülmektedir. Bu tarz yüksüklerin Haçlıların dönüşüyle birlikte Avrupa'ya getirildiği ve burada ilk Batılı yüksük ustaları tarafından üretildiğine inanılır. Bununla birlikte Abbasi-Levanten tipi yüksükler Avrupa'da hemen ve herkesçe benimsenmemiş, bronz ya da deriden yapılmış yüzüğe benzeyen yüksükler, 13. yüzyıla kadar ince kumaşların dikiminde yaygın olarak kullanılmaya devam etmiştir. Bkz. Beaudry 2006: 92-93.

⁸ Ucu kapalı yüksüklerin Rodos'ta bulunan örnekleri için bkz. Bakirtzi 2002: 370-371, kat.no. 449a-c; Kuşadası Kadıkalesi'nde bulunan benzeri için bkz. İmrana Altun 2015: 133, kat. no. 506; İstanbul Büyük Saray (Palatium Magnum) buluntusu iki örnek için bkz. Denker-Çelik v.d. 2011: 68, kat.no.116-117.

⁹ Korinth'te bulunan bronz yüksüklerin uçları kesik ve açıktır ve tamamı Bizans dönemine tarihlenir. Bu örnekler için bkz. Davidson 1952: kat.no. 1285-1298; Üstleri açık yüksüklerin benzerleri, Kuşadası, Kadıkalesi Kazılarında da ele geçmiştir. Bu örnekler için bkz. İmrana Altun 2015: 133-134, kat.no. 507-508, 510, 512-514. Kalede ele geçen küçük buluntular, sikkelere dayalı olarak 11.-14. yüzyıl aralığına tarihlendirilir. İmrana Altun 2015: 250; . Sardes'te bulunan tepesi açık bir başka yüksük ise Bizans ya da sonrası bir döneme tarihlenir. Bkz. Waldbaum 1983: 62, Kat. no.240, pl. 17/ 240. İstanbul Saraçhane Kazılarında benzer buluntular için bkz. Gill 1986: 254/ 405-411.

¹⁰ Davidson 1952: 175.

¹¹ Davidson 1952: 175.

¹² Wilson'un sözünü ettiği bu yerleşimler ve ayrıntılı tarihlendirme için bkz. Wilson 2016: 419-420.

dir¹³. Bu varsayımları göz önüne aldığımızda koleksiyondaki yüksük için önerilebileceğimiz en erken tarihinin 10. yüzyıl olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, kapalı yüksüklerin İslam dünyasındaki yayılımının 9.-18. yüzyıl arasıyla sınırlandırılmasının anlaşılması da, bu tarihlendirme için bilimsel bir dayanak oluşturur.

Kemer Tokaları (Katalog no. 2-3/ Fotoğraf 2-3)

Koleksiyonun Bizans dönemi eserleri içinde en dikkat çekici objelerinden biri kemer tokalarıdır (Katalog no. 2-3/ Fotoğraf 2-3). Bizans döneminde kumaş ya da deriden yapılan kemerleri tutturmak için kullanılan kemer tokaları, büyük oranda bronzdan yapılmış olmakla birlikte, ender olarak altın, gümüş, kurşun ve demirden de üretilir. Erken Roma döneminde askeri üniformanın bir parçası olan kemerler, Diokletianus (284-305) ve I. Konstantinos (324-336)'un reformları süresince resmi kıyafetlerin bir parçası olur. Ancak siviller arasında da kemer kullanımının yaygınlaşması üzerine, 382 yılında devlet tarafından kemer kullanımına kısıtlama getirilir. Diğer taraftan din adamları, saflık, nefse hâkimiyet ve mertliğin bir göstergesi olarak kemer takma modasını sürdürür¹⁴.

Kemerler Orta ve Geç Bizans döneminde her toplumsal tabakadan erkek kıyafetinin önemli bir parçasıdır. Bizanslı erkekler kemerleri, önceleri tunikleri, 12. yüzyıldan sonra da kaftanları üzerine takarlar. Kemerler, uzun ve bol Bizans erkek dış giyimini bir araya getirerek hareketi kolaylaştırır ve aynı zamanda tunik altında gizlenen erkek bedeninin açığa çıkmasına yardımcı olur¹⁵. Bizans'ta yaygın uygulama kemeri bele takmaktır. Ancak 12. yüzyılda kemerin kalçalara takılmasına yönelik yeni bir modanın başladığı kaynaklarca ifade edilir. Bir erkeğin herhangi bir nedenle kemerini çıkartması ve gevşek giysilerle halkın arasında dolaşması, onun diğer erkekler tarafından alay konusu haline gelmesine neden olur. Beli ya da kalçayı kuşatan kemerler, erkeklerin bir engele takılmadan kolayca hareket etmesini sağlayarak, onların fiziksel güç ve eylem gerektiren durumlara hazır olmasına da olanak verir. 4. yüzyılda kemerler, erkeğin ayırt edici bir özelliği ve mertliğin bir sembolü olarak tanımlanır. Bu aksesuarlar aynı zamanda tüm Bizans dönemi boyunca da askeri kostümün karakteristik bir özelliği olarak

kalır. Sonuç olarak kemerler, Bizans'ta erkekliğin göstergelerinden biri gibi görüldüğünden, her yerde ve her durumda Bizans erkek kıyafetinin gerekli ve vazgeçilmez bir aksesuarıdır¹⁶.

Bizans giysilerinin daima en önemli parçalarından biri olduğu anlaşılan kemerler, en azından Orta Bizans döneminde, işlevleri ve estetik görünümünün çok ötesinde, resmi rütbe ya da nişanlardan biri olarak karşımıza çıkar. Parani, Orta Bizans dönemi tasvirlerinde kemerlerin nadir olarak resmedildiğini belirterek, genellikle tuniklerin üst kısmındaki kumaş katları altındaki görünümünden sadece var olduklarının tahmin edilebileceğini ifade eder¹⁷. Bununla birlikte kemerler, yalnızca Geç Bizans Dönemi boyunca, resmi görevliler ve aristokratların tasvirlerinde göze çarpan ve sık rastlanan bir obje halini alır. Bunda yukarıda değinildiği gibi 12. yüzyıl sonlarına doğru erkek gardırobunda yapılan büyük değişikliğin de payı vardır. Zira bu yenilikle birlikte erkek kıyafetinde tunikten, bele kemerle tutturulmuş kaftana geçilir ve böylece kemerler kıyafetin görünür bir aksesuarı haline gelir¹⁸. Olasılıkla dayanıklı kumaş ya da deriden üretilmiş bu kemerler, tasvirlerle göre yuvarlak veya pervane biçimli metal aksesuarlarla dekore edilir. Dönem tasvirlerinde kemerler, bir toka yardımıyla giysinin ön tarafında bağlanmış halde gösterilir. Kemerin bağladıktan sonra serbest kalan ve genelde dikdörtgen ya da "U" şekilli bir kılıfla sonlanan diğer ucu ise sol taraftan aşağı doğru sarkarken resmedilir¹⁹.

Bizans döneminde resmi görevliler, aristokratlar ve din adamları için özel bir anlam içerdiği anlaşılan kemerlerin Bizanslı kadınlarca ne ölçüde kullanıldığına ilişkin bilgiler ise sınırlıdır. Örneğin Diokletianus ve I. Konstantinos'un reformlarıyla resmileşen kemer kullanımından imparatoriçeler muaf tutulmuştur. Bunun nedeni, onların gerçek birer devlet görevlisi olduğunun düşünülmemesidir²⁰. Parani'nin Bizans tasvirleri ve dönem kaynaklarına dayalı olarak yaptığı gözlemlere göre ise kemerler, kadın kostümünün tamamlayıcı bir aksesuarıdır. Yazara göre, Bizans tasvirlerinde kadınlar, gevşek olarak bağlanmış elbiseler giyerken betimlenir. Ancak bu resimlerde kemerlerin varlığı açıkça gösterilmekten ziyade, çoğu zaman gizlenir. Diğer taraftan, Orta Bizans dönemine ilişkin kaynaklarda, en azından aristokrat kökenli kadınların, değerli maden ve mücevherlerle süslü kemerler taktıkları yönünde bilgiler verilir²¹.

¹³ Wilson 2016: 422. Yazara göre, üstü kapalı yüksüklerin ortaya çıkması ve giderek yaygınlaşmasına rağmen, konik biçimli ve üstü açık yüzük biçimli yüksüklerin kullanımı yüzyıllarca devam etmiştir. Bundan dolayı da kesin tarihlenebilen bir konteksten gelmedikçe, yalnızca tipolojik bir gözleme dayalı olarak yüksüklerin tarihlendirilmesi mümkün değildir. Bkz. Wilson 2016: 422-423.

¹⁴ Kazhdan 1991: 280.

¹⁵ Parani 2014: 420-421.

¹⁶ Parani 2014: 421.

¹⁷ Parani 2003: 66.

¹⁸ Parani 2014: 421.

¹⁹ Bu tasvirler için bkz. Parani 2003, Pl. 67-68, 70, 85.

²⁰ Kazhdan 1991: 280.

²¹ Parani 2003: 77.

Bizans döneminde çeşitli formda kemer tokaları görülmektedir. Günümüzde yaygın olarak kullanılan menteşeli ve hareketli bir dil yardımıyla kemerin diğer ucunu birleştirip sabitleyen kemer tokaları, Bizans'ta daha çok erken dönemde görülür. İçinde sadece kayışın geçmesi için delik bulunan sabit kemer tokaları ise menteşeli olanlara göre daha geç tarihlidir. 8.-10. yüzyıllara tarihlenen bu kemer tokaları üzerinde başta stilize bitkisel desenler ve hayvan figürleri yer alır²². Koleksiyonda yer alan her iki kemer tokası da üzerlerindeki stilize kuş figürleriyle dönemin modasına uygun bir anlayışla dekore edilmiştir. Bunlardan ilki (Katalog no. 2/ Fotoğraf 2), Schulze-Dörrlamm'ın Bizans dönemi kemer tokalarına ilişkin ayrıntılı tipolojisine göre, E-36-Kısa D-formlu, menteşeli ve çentikli kenarlı, yassı oval kemer tokaları grubu içinde sınıflandırılabilir. Bu tipte kemer tokaları 7. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış ve 8. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Schulze-Dörrlamm'ın tespitlerine göre Anadolu, Kıbrıs, Korinth ve Kırım'da örnekleri görülen bu tarz kemer tokalarının başlıca yayılım alanı Doğu Akdeniz ve Kırım'dır²³. Koleksiyondaki kemer tokasının ön yüzüne, simetrik olarak pelikan ya da leylek gibi uzun gagalı bir kuş tasvir edilmiş, ortalarına da ağzında bir dal parçasıyla, uçmaya ya da konmaya hazırlanan, kanatları açık bir güvercin yerleştirilmiştir. Bezeme son derece stilize ve çizgisel bir üslupla kazanılmıştır. Bizans dönemi kemer tokaları içinde birbirine simetrik olarak verilen hayvan tasvirli örnekler bilinmektedir. Bununla birlikte koleksiyondaki tokenın form ve bezeme açısından çok yakın bir benzeri Afyon Müzesi koleksiyonu içinde yer alır²⁴. Ko-

Fotoğraf 2 - Bronz kemer tokası / Bronze belt buckle
(Foto. G. Teoman-Z. Çakmakçı)

Fotoğraf 3a - Kemer tokası / Bronze belt buckle
(Foto. G. Teoman-Z. Çakmakçı)

Fotoğraf 3b - Kemer tokası / Bronze belt buckle
(Foto. G. Teoman-Z. Çakmakçı)

leksiyondaki diğer kemer tokası ise menteşeli bir dil yerine, yamuk bir dikdörtgen görünümünde kayış deliğine sahiptir (Katalog no.3/ Fotoğraf 3a, 3b). Madalyon görünümündeki tokenın üzerine, kabartma tekniğinde yavrusunu besleyen bir kuş tasviri işlenmiş ve tüm zemin altın varakla doldurulmuştur. Bu kemerin yayınlanmış benzer bir örneği tespit edilememiştir. Bununla birlikte kemer tokasını kuşatan inci dizisi bordürü, 7. yüzyıla ait farklı formlardaki Bizans kemer tokaları ve madalyonlarında görülmektedir²⁵.

Yüzük (Katalog no.4/ Fotoğraf 4)

Koleksiyonda Bizans dönemine ait bir bronz yüzük de yer almaktadır. Yüzükler, Bizans toplumun en yaygın kişisel süs objelerinden biridir. Çoğu yüzüğün kaş kısmına, kil ya da balmumu mühür üretmek amacıyla desenler veya yazılar kazınır. Romalılar bu amaç için üzerine figüratif desenler oyulmuş değerli taşları kullanırken; Bizanslılar, üzerinde kazıma yazıtlar bulunan metal yüzük kaşlarından faydalanır²⁶. Bizans dönemi yüzükleri başlıca iki tipte üretilmiştir. İlk grup yüzükler, içlerine cam veya değerli taşların kakıldığı, oval, dikdörtgen ya da yuvarlak biçimli yüzük kaşlarına sahip örneklerdir. Dolayısıyla bu grup örneklerde Roma gelenekleri devam eder. İkinci grup yüzüklerde ise taş ve cam kakma kullanılmaz. Bunların yerine, çoğunlukla oval ya da yuvarlak formu, ince yassı biçimli metal yüzük kaşının kendisi doğrudan bir bezeme alanı olarak karşımıza çıkar. Bu gruba ait yüzüklerin

işlenmiş, geometrik ve bitkisel motifler ile hayvan tasvirleri bulunur. U biçimli formlarıyla Bizans dönemin tipik kemer tokaları olarak değerlendirilen bu örnekler, mezar buluntuları göz önüne alınarak 7. yüzyıla tarihlendirilir.

²² Vikan 1991a: 280.
²³ Schulze / Dörrlamm 2009: 114-115.
²⁴ Lightfoot 2003: 124, Resim 5d. M. Lightfoot'un yaptığı sınıflamaya göre, Tip.13 içinde yer alan bu tip kemer tokaları, U tipi levhalara sahiptir ve üzerlerinde kazıma tekniğiyle

²⁵ İnci dizisi bordürlü kemer tokası için bkz. Schulze-Dörrlamm 2009: 47, Abb.20; s. 107, Abb. 51 (7. yüzyıl); madalyon için bkz. Schulze-Dörrlamm 2009: 103, Abb.49 (7. yüzyıl)

²⁶ Vikan 1991, 1796.

en erken örneklerinde oyma figürler, 4.-6. yüzyıllara ait olanlarında içi noktalı daireler, haçlar ve nadiren yazıtlar ile monogramların ilk örnekleri görülür. Özellikle monogramlı yüzükler, 6. yüzyılın tipik örnekleri arasındadır. Yüzük kaşlarında erken dönemlerden itibaren görülen bu bezemeler, 10.-12.yüzyıl örneklerinde de kendini tekrar eder. Keza bunlar arasına yıldızlar, stilize kuş figürleri ve geometrik motifler de eklenir²⁷. Özellikle 9. yüzyıldan itibaren yüzükler üzerinde kısa dualardan oluşan yazıtlar yer almaya başlar. Bazı yüzüklerde iyi bilinen sembolik desenler ve hatta İncil hikâyelerinin anlatıldığı çok figürlü kompozisyonlar görülebilir²⁸. İsa, Meryem, melekler ve azizlerin imgeleriyle bezenen yüzükler, tanrısal bir koruma için yalvaran küçük birer ikona gibi hizmet ederler²⁹. Bununla birlikte, bazen bu kutsal kişiler imgeleri yerine, takanın onlardan yardım dilediği dua ya da yazıtlarla yüzükler üzerinde yer alırlar³⁰.

Günümüzden farklı olarak Bizans döneminde üretilmiş yüzüklerin çapları, onları takanların kimlikleri hakkında her zaman doğru bir fikir veremez. Davidson Korinth'te bulunan yüzüklerin iç çap ölçüsünün bunları kullananların cinsiyeti ya da hangi parmağa takıldığı hakkında bir ipucu verebileceğini düşünmüştür. Ancak yazarın, iki yüz yüzük üzerine yaptığı inceleme sonucunda, modern ölçütlere göre yapılan değerlendirmelerin konuyla ilgili güvenilir bir veri sağlayamadığı fark edilir. Zira yüzüklerin bazen baş veya işaret parmağına, bazen de parmakların ikinci ya da üçüncü eklemine takılarak kullanılması dolayısıyla, büyük yüzüklerin erkekler; küçük olanların ise kadınlar ya da çocuklar tarafından kullanıldığı şeklinde kesin bir varsayımda bulunmak mümkün değildir³¹.

Koleksiyonda bulunan yüzük, yarı-yuvarlak kesitli ve düzgün bir halkaya sahiptir. Ön yüzündeki oval formu, yassı ve hafif bombeli kaş kısmına, uçları çatallı bir haç kazınmıştır (Katalog no. 4/ Fotoğraf 4). Bizans üretimleri arasında ucu çatallı haçla dekore

edilmiş farklı formlardaki yüzüklerle sıklıkla karşılaşılır. Örneğin, koleksiyondaki yüzükten farklı olarak kare bir yüzük kaşına oyulmuş, 11.-12. yüzyıl ya da sonrasına tarihlenen benzer bir haç Korinth buluntuları arasındadır³². Aynı motif, yerleşimde bulunan 11. yüzyıl konteksine ait yassı bir yüzük halkası ile 12. yüzyıl ve sonrasına tarihlenen yuvarlak bir yüzük kaşı üzerine de belirgin olarak işlenmiştir³³. Benzer bir haçla bezeli başka yüzük ise Sardes buluntuları içinde yer alır. Kesin olarak tarihlendirilemeyen bu örnekte bezeme, bu kez sekizgen formu bir yüzük kaşı üzerine kazılıdır³⁴.

Fotoğraf 4 - Yüzük / Bronze finger ring (Foto. G. Teoman)

Anahtar (Katalog no. 5/ Fotoğraf 5)

Bizans döneminde sürgülü ve dönen olmak üzere iki tipte anahtar-kilit sistemi kullanılmıştır. Sürgülü sistem diğerine göre daha erken tarihlidir ve daha karmaşık bir mekanik yapıya sahiptir. Dönen anahtar-kilit sistemi ise diğerine göre daha basit yapıdadır ve Bizans dünyasında daha yaygın olarak tercih edilir³⁵. Koleksiyonda yer alan anahtar da dönen anahtar-kilit sistemine uygun bir örnektir (Katalog no.5 / Fotoğraf 5). Bu sistemde anahtar, kilit levhasındaki dikey deliğin içine yerleştirilip döndürülür. Böylece anahtar dili, bir yay ile yerinde tutulan sürgüyü kaldırır, bırakır ve sonunda ilerletir veya geri çeker. Bu sistemde sadece doğru yükseklik ve genişlikteki anahtar dili sürgüyü başarılı bir şekilde çalıştırır. Bazen, kilit bölmesinde kilidin açılmasını engelleyici çubuklar veya boşluklar oluşturulur. Bu tip örnekler, kilidi döndürmek için bunlara karşılık gelen çentiklere sahip anahtar dili gerektirir³⁶. Bizans döneminde anahtarlar genellikle bronzdan yapılmıştır. Bununla birlikte demir ya da farklı metallerin alaşımından üretilen anahtarlarda bulunmuştur³⁷.

Koleksiyonda bulunan anahtar, Bizans dönemi örneklerinde sıklıkla görülen bir formda, kısa bir mil ucuna eklenen, dikdörtgen bir anahtar dilinden oluşur.

²⁷ Davidson 1952: 228-229.

²⁸ Vikan 1991: 1796.

²⁹ Spier 2012: 21.

³⁰ Spier 2012: 25.

³¹ Davidson 1952: 227.

³² Davidson 1952: 240, pl. 105/ 1900.

³³ Davidson 1952: 243, pl. 105/ 1938, 244, pl. 106/ 1941.

³⁴ Waldbaum 1983: 129, Pl. 48/ 829.

³⁵ Vikan 1991b: 1125.

³⁶ Vikan 1991b: 1125.

³⁷ Davidson 1952: 137.

Anahtarın aynı zamanda kilidi açan bu bölümü, hareket edebilecek şekilde yuvarlak bir halkaya geçirilip sabitlenmiştir. Bizans döneminde üretilen anahtarların özellikle dil kısımları ayrıntılı bir şekilde ele alınır. Anahtar milinin uç kısmında genelde dikdörtgen bir çıkıntı yapan bu bölüm, bazı örneklerde yekpareyken; büyük bir bölümünde deliklidir.

Fotoğraf 5 - Anahtar / Bronze key (Foto. G.Teoman)

Koleksiyondaki anahtarın halka kısmı, düz ve bezemesizdir. Bununla birlikte benzer anahtarların halkalarında, dilimler ya da kazıma çizgilerden oluşan desenler görülebilir³⁸. Bir grup örnekte ise halka, haç ya da quadrofil biçimlidir³⁹.

Koleksiyondaki örnekte olduğu gibi yuvarlak biçimli bazı anahtar halkaları, yassı ve oval formu bir çıkıntı veya yüzük kaşı içerir. Hatta bunların bazıları üzerinde kazıma desenlere de yer verilir. Vikan, anahtar halkalarındaki bu çıkıntının

formu ve üzerindeki kazıma

desenler dolayısıyla mühür

amaçlı kullanımı üzerinde

durur⁴⁰. Davidson'a göre ise

bu tip anahtarlar, her ne kadar

yuvarlak bir halkaya sabitlenmiş olsa da, yüzük olarak takılmak amacıyla tasarlanmamıştır⁴¹.

Bronz anahtarlar, Bizans yerleşimlerinde veya arkeolojik alanların Bizans tabakalarında, resmi ya da özel koleksiyonların metal eserleri arasında çok çeşitli formlarda karşımıza çıkar⁴². Bununla birlikte Şükrü Tül Koleksiyonu'ndaki anahtarın genel görünümüyle en yakın benzerleri, Korinth buluntuları içinde yer alan 10.-12. yüzyıla ait bir örnek⁴³ ile yine aynı yüzyıllara tarihlenen Marmaray Kazıları Yenikapı buluntusu bir anahtardır⁴⁴. Davidson bu tip anahtarların

büyük çoğunluğunun 10.-12. yüzyıla tarihlendiğini belirtmekte ancak, benzer örneklerin 4.-5. yüzyıldan itibaren görülmeye başlandığına ilişkin kanıtlar olduğunu da ifade etmektedir⁴⁵. Waldbaum ise Sardes buluntuları içindeki anahtarları değerlendirirken, buluntularının çoğunun kesin olarak tarihlenen tabakalardan gelmediğini söylemekte, fakat bu durumun yine de Davidson'un tarihlemesine aykırı bir sonuç yaratmadığını sözlerine eklemektedir. Diğer taraftan yazar, yerleşimdeki dükkânların birinden gelen 6.yüzyıl sonu-7.yüzyıl başına ait benzer bir anahtar parçasının, bu tarz anahtarların Sardes'teki en erken örneği olabileceğini ifade eder⁴⁶. Görüldüğü gibi az sayıdaki arkeolojik buluntu, bu tip anahtarların ilk ortaya çıkış tarihiyle ilgili kesin verilere dayanan bir bilgi sunamaz. Bununla birlikte, yayınlanmış örneklerin çoğu, bu tarz anahtarların özellikle Orta Bizans döneminde sıkça kullanıldığını göstermektedir. Dolayısıyla koleksiyondaki buluntu yeri bilinmeyen anahtarın da, Bizans dünyasındaki benzerleri ve yaygınlığı göz önüne alınarak, Orta Bizans dönemine tarihlendirilmesi mümkündür.

Röliker Haç⁴⁷ (Katalog no. 6/ Fotoğraf 6)

Bizans dönemine ait dini objeler arasında sıklıkla görülen alışkın olduğumuz haçlar, Şükrü Tül Koleksiyonu'nda iki örnekle temsil edilmektedir. Her ikisi de bronzdan üretilmiş bu eserlerden ilki röliker haç (Fotoğraf 6), diğeri zincir haçıdır (Fotoğraf 7). Hristiyan inanisında haç, İsa'nın çarmıha gerilişinin, ölümüne karşı olan galibiyetinin ve düşmanlara karşı kazanılan zaferin bir sembolü olarak büyük saygı görür⁴⁸. Haçın bu sembolik anlamı ve

Y48.

⁴⁵ Davidson bu tür anahtarların erken yüzyıllara tarihlendirilmesine ilişkin yorumunu, Korinth'te bulunan ve güvenilir olmakla birlikte, 4. yüzyıl konteksine ait bir anahtara dayalı olarak yapar. Bkz. Davidson 1952: 137, 139, kat. no. 994.

⁴⁶ Waldbaum 1983: 76.

⁴⁷ Bizans maden sanatına ilişkin Türkçe çalışmalarda bu tip rölikerlerin adlandırılmasına dair farklı yaklaşımlar görülür. Örneğin bazı yayınlarda bu objeler, "Röliker haç" olarak adlandırılırken, bazılarında "Haç röliker" olarak isimlendirilmiştir. Her iki tanımda aynı objeyi ifade ediyor gibi görünmekle birlikte, Türkçe dilbilgisi açısından aralarında anlam farkı vardır. Türkçe anlatımda, haç röliker terimi, rölikerin formunu ya da tipini tanımlarken; röliker haç terimi, haçın türünü ve işlevini vurgular. Bizans dünyasında rölikerler yalnızca haç formunda yapılmamış, kutu, lahit ya da madalyon biçimli olarak da üretilmiştir. Olasılıkla kimi araştırmacıların bu objeler için haç röliker terimini tercih etmesi, rölikerler arasındaki böylesi bir farklı dile getirmek içindir. Diğer taraftan röliker haç tanımı, anlam açısından rölikerden çok, haça işaret eden bir vurguya sahip olmakla birlikte, olasılıkla İngilizce terminolojiyle (reliquary cross) birebir örtüşmesi ve objenin formundan çok, işlevine gönderme yapması nedeniyle, Bizans maden sanatı uzmanları arasında sıklıkla kullanılmaktadır.

⁴⁸ Acara / Eser 2010: 27.

³⁸ Davidson 1952: Pl.70/ 979-980, 983,992-997; Acara / Eser 2007c: 181.

³⁹ Davidson 1952: Pl.70/ 982, 995; Acara / Eser 2007c: 180,188-189.

⁴⁰ Vikan 1991b: 1125.

⁴¹ Davidson 1952: 137.

⁴² Anahtarların ele geçtiği bazı buluntu yerleri için bkz. Elaiussa Sebaste, Ferrazzoli 2012: 303, Pl. 4/33; İstanbul Büyük Saray (Palatium Magnum), Denker / Çelik v.d. 2011: 51, kat.no.66-68; Kadıkalesi, Mercangöz 2012: 227/Res./Fig.2; Korinth, Davidson 1952: Pl. 70/979-997 (10-12.yüzyıl); Sardes, Waldbaum 1983: 75-76, 403-408, pl.25/ 403, 406-407; Yumuktepe, Köroğlu 2012: 317, fig. 13; Resmi koleksiyonlar için bkz. İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Acara / Eser 2007c: 180-181, 187-189.

⁴³ Korinth örneği bkz. Davidson 1952: Pl. 70/ 991 (10.-12.yüzyıl). Saraçhane buluntuları arasında da, koleksiyondaki anahtara genel görünümüyle değil yalnızca kilit dili ile benzer iki örnek yer almaktadır. Bunlar için bkz. Gill 1986: 248, kat.no. 334 ve 336.

⁴⁴ Yenikapı buluntusu bu anahtar için bkz. Öztuncay 2007: 281,

Fotoğraf 6 - Röliker Haç Parçası / *Fragment of reliquary cross* (Foto. G.Teoman)

değeri, onun Bizans yaşamında her türden dini ve askeri törenin olduğu kadar, imparatorluk seremonilerinin de vazgeçilmez bir unsuru olarak değer kazanmasına neden olur. Dindar Hristiyanlar için ise haçın, şeytana ve kötülüklere karşı tek gerçek silah olarak kabul edilmesi, günlük yaşamın her anında onu egemen kılar. İnananlar tarafından boyuna asılan ya da giysiler üzerine işlenen haçlar, yalnızca kiliselere ya da mezar yapılarına değil, yeri geldiğinde şehir surlarına, ulusal yapılara, önemli geçitlere ve konutların duvarlarına da işlenerek, felaketlere karşı bir tür koruma sağlanır⁴⁹. Bizans dünyasında haçın bu yaygın kullanımı, Bizans dini ve sivil yaşamında farklı amaçlar için tasarlanmış çeşitli tür ve boyutta haçların ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir.

Bizans dini yaşamında son derece önemli bir yere sahip olan rölikerler, Hristiyan inancında kutsal kişilerin ölü bedenlerine ait kalıntıların ya da onlarla yaşamlarında temas eden objelerin bir diğer adıyla röliklerin muhafaza edildiği kutular olarak sıklıkla karşımıza çıkar. Kutsal kişiyle ilişkisi olması dolayısıyla hastalıklar ve kötülüklerden koruyucu, şifa dağıtıcı ve iyileştirici mucizevi güçleri olduğuna inanılan bu objeler, Bizans döneminde çok farklı tür ve boyutlarda üretilmiştir. Röliker haçlar ise formu, küçüklüğü ve *enkolpion*⁵⁰ olarak taşıma kolaylığı nedeniyle Bizans dünyasında en çok rağbet gören röliker tiplerinden biridir. Çoğunlukla bronz malzemeden üretilmiş bu objeler, aynı boyuttaki içleri oyuk iki haçın, haç kolunun üst ve alt kısmında bulunan menteşeler yardımıyla birbirlerine sırt sırta eklenmesiyle oluşturulur. Haçların içinde kalan oyuk kısma ise rölik yerleştirilir. Bu tip haçların boyutları çeşitlidir. Koleksiyondaki örnek gibi genellikle boyuna asmak için üretilmiş olanlarda üsteki haç koluna eklenmiş bir halka bulunur ve bunlar nispeten daha küçük boyutludur. Bizans tasvirlerinde de kimi zaman kutsal kişiler, boyunlarına

zincirle asılmış enkolpion haçlarla betimlenmiştir. Özellikle Kapadokya bölgesi duvar resimlerinde bu halde resmedilmiş aziz tasvirleri görülebilir⁵¹.

Enkolpion röliker haçlar, Bizans dünyasında çoğunlukla Orta Bizans döneminde yaygın olarak karşımıza çıkar⁵². Bunların 9. yüzyıldan itibaren her kesimden Hristiyan tarafından tercih edildiği, 12. yüzyılda ise piskopos giysilerinin resmi bir parçası olduğu ifade edilmektedir⁵³. Bizans döneminde üretilmiş enkolpion röliker haçların sade ve bezemesiz örnekleri bilinmektedir⁵⁴. Orta Bizans dönemi üretimleri ise ön ve arka yüzlerine işlenen kutsal kişi tasvirleriyle karakteristiktir. Kabartma, kazıma, emaye ya da niello tekniklerinden biri veya birkaçı kullanılarak dekore edilen bu haçların üzerinde en sık görülen kutsal kişiler, İsa ve Meryem'dir. Bu betimlerde İsa, çoğunlukla çarmıhta gösterilirken; Meryem Orans pozisyonunda karşımıza çıkar. Meryem'in *Hodegetria*⁵⁵

Çizim 1 - Röliker haç parçasının çizimi / *Drawing of the reliquary cross fragment*

⁵¹ Kapadokya bölgesinde Niğde Andabalı Kilisesi'ndeki Aziz Mamas ve Göreme Karanlık Kilise'deki Aziz Orestes tasvirleri boyunlarından sarkan bir haçla betimlenir. Bu örnekler için bkz. Warland 2012: 375- 376, taf.3/ 10-11; Parani 2003: pl.115. Bununla birlikte, bu resimlerde yalnızca tasvirdeki haçın görünümüne bakılarak azizlerin taktıkları haçın aynı zamanda röliker işlevi taşıdığını ifade etmek kolay değildir. Zira bunlar pandantif haçta olabilir. Diğer taraftan röliker haçların günümüze gelen ve zincire asılmak üzere kulp deliği içeren örnekleri bunların tasvirlerdeki gibi bir kullanıma sahip olduğunu doğrular.

⁵² Bizans dönemi enkolpion röliker haçları konu edinen çalışmada Pitarakis, bu dini objeleri, formları, bezeme teknikleri, üretim malzemesi ve ikonografik özellikleriyle gruplayarak, Anadolu ve Anadolu dışı örnekler üzerinden değerlendirmektedir. Röliker haçlar üzerine yapılan bu en ayrıntılı çalışma için bkz. Pitarakis 2006.

⁵³ Acara / Eser 2007a: 38.

⁵⁴ Yayınlanmış örnekler göz önüne alındığında, sade ve bezemesiz rölikerlerin, figürlü olanlara nazaran daha az sayıda olduğu dikkat çeker. Bu tarz örneklerden bazıları için bkz. Pitarakis 2006: kat. no.587,589-590, 592-593. ; Yaman 2012: 336, Fig. 4.

⁵⁵ Meryem'e ilişkin en ünlü betimlerden biri olan Hodegetria, Yunanca yol gösteren anlamına gelir. Bu tasvir tipinde Meryem sol kolunda, bir eliyle takdis yapıp, diğer eliyle rulo tutan çocuk İsa'yı taşımaktadır. Sağ eli ve parmakları ise doğru yolu İsa'nın gösterdiğini belirtmek istercesine onu işaret etmektedir. Bu tasvirin ilk kez Aziz Lukas tarafından Meryem ve çocuk İsa hayattayken yapıldığı ve sonrasında kutsal bir emanet olarak Kudüs'ten getirilip, İstanbul'daki Hodegon Manastırı'na konulduğu bilinmektedir. Bkz. Sevcenko 1991: 2172-2173. Meryem'in bu tasvirinin bazı örnekleri için bkz. Evans / Wixom 1997: 125, kat.no.72; 137-139, kat.no.8486; Bu tasvir tipinin sikkeler üzerinden karşılaştırmalı bir değerlendirmesi ve

⁴⁹ Karpozilos / Cutler 1991: 550-551.

⁵⁰ Yunanca göğüs üzerinde anlamına gelen enkolpion terimi, üzerinde Hristiyan dinine özgü tasvir veya yazıt bulunan ya da içinde kutsal kalıntılar içeren, boyna takılmak için yapılmış madalyon veya rölikerleri tanımlamak için kullanılır. Bizans dünyasında 4. yüzyılda itibaren görülmeye başlanan enkolpionların üzerindeki tasvirler ya da röliker şeklinde ise içindeki kutsal kalıntılar aracılığıyla taşıyanı koruduğuna inanılır. Bkz. Campbell-Cutler 1991:700.

ve *Kyriotissa*⁵⁶ gibi farklı tasvir tipleri de zaman zaman rölikerler üzerinde yerini alır. İsa ve Meryem bu tasvirlerde tek başına resmedildiği gibi, haç kollarının uç kısımlarına ilave edilen azizler, İncil yazarları veya baş meleklerin büstleriyle birlikte de betimlenebilir⁵⁷. Bu iki kutsal kişi dışında, rölikerler üzerinde en çok tasvir edilen figürler, Aziz Georgios⁵⁸, Aziz Nikolaos⁵⁹, Aziz Ioannes⁶⁰, Aziz Theodoros⁶¹ ile baş meleklerdir⁶². Bu kişilerde tıpkı Meryem ve İsa betimlerinde olduğu gibi yanlarında kimliklerini tanıttıcı yazıt ya da monogramlarla, bazen cepheden ve tam boy, bazen de madalyon içinde büst olarak resimlenir.

Koleksiyondaki röliker haçın yalnızca bir kapağı günümüze ulaşabilmiştir (Katalog no. 6 / Fotoğraf 6). Korozyon tabakasının fazlalığı nedeniyle detayları anlaşılmayan bu parça üzerinde, Orans pozisyonundaki Meryem tasviri ile onun adının kısaltması olan MP ΘV (Meter Theo-Tanrı Anası) siglası zorlukla da olsa seçilebilir (Çizim 1). Meryem'in bedeninin alt bölümüne ait detaylar aşınmadan dolayı kaybolmuştur. Ancak üst tarafında, baş ve omuz detayları kısmen görülebilmektedir. Meryem, oval ve uzun başlı, sivri çenelidir. Gözleri, daire biçimli; burun ise kaşlarla birleşik ve çizgi halindedir. Pitarakis'in tipolojisine göre⁶³ form açısından Tip I grubuna giren bu röliker, Bizans dünyasındaki benzerleri dikkate alınarak 10.-12. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Zincir Haçı (Katalog no.7/ Fotoğraf 7)

Koleksiyonda yer alan zincir haçı ise form açısından

röliker haça oldukça benzerdir. Diğer gibi Latin haçı formunda olan bu örnekte de haçın kolları, alttaki ve üstünde daha belirgin olmak üzere uçlara doğru genişler (Katalog no.7/ Fotoğraf 7). Eser, üst ve alt haç kollarının uçlarına doğru yapılan kademeli birkaç silme dışında sadedir ve yine aynı haç kollarına eklenen birer halka ile dikkat çeker. Bu halkalar, onun her iki taraftan, muhtemelen zincirlere asılarak kullanıldığını göstermekte ve aynı zamanda ne tür bir objenin parçası olabileceğine yönelik fikir vermektedir. Çift taraflı askı halkasına sahip haçlar, tek başına kullanılmaktan ziyade, olasılıkla buhurdan ya da polykandilion gibi çoğunlukla kiliselerde kullanılan litürjik objelere eklenmiş dini bir sembol olarak karşımıza çıkar. Bizans maden sanatının ve dini ritüellerinin vazgeçilmez bir parçası olan bronz buhurdanlar, tasvirlerin de doğruladığı gibi, üç kenarına eklenmiş zincirlerle elde taşınarak ya da asılarak kullanılmaktadır. Günümüze ulaşan örnekler, buhurdanların zincirleri arasına bazen bu tarz küçük boyutta haçların eklendiğini veya her üç zincirin tepede bu tarz bir haça birleştiğini göstermektedir⁶⁴. Keza kiliselerin aydınlatılmasında sıklıkla tercih edilen ve zincirlerle tavana asılarak kullanılan polykandilionlarda da benzer bir uygulama göze çarpar. Buhurdanlarda olduğu gibi polykandilionları taşıyan zincirlerin arasında da bu tip haçları görmek olasıdır. Bazı örneklerde ise haçlar, askı kancası ile tepede bir araya getirilen zincirler arasına yerleştirilerek de kullanılabilir⁶⁵.

Pendantif Bronz Damga⁶⁶ (Katalog no.8/ Fotoğraf 8)

Fotoğraf 7 - Bronz zincir haçı / Bronze chain cross (Foto. G.Teoman)

örnekleri için bkz. Ünal 2015: 64-67.

⁵⁶ Kyriotissa betiminde, cepheden resmedilen Meryem, bedeninin ön tarafında ve dikey ekseninde çocuk İsa'yı tutarken gösterilir. Meryem'in sağ eli, çocuk İsa'nın omzu üzerindeyken, sol eli İsa'nın vücudunun alt kısmını sarar. Bu tasvir tipinin adını, 518 yılında İstanbul'da kurulan ve Meryem'e Müjde'ye ithaf edilen, Kyriotissa Manastırı'ndan aldığı yönünde bir görüş vardır. Pitarakis 2006: 59.

⁵⁷ Bu tarz betimlenmiş bazı röliker haçlar için bkz. Campbell 1985:120-121, Kat. no. 165-168; Evans-Wixom 1997: 169, kat. 119; Aydın 2003, Abb.1b,2b; Pitarakis 2006: çok sayıdaki örnek arasından bazıları için bkz. kat. no. 1-4,9-14,19-25,33-63,68-74; Acara-Eser 2007b: 183, 186; Denker-Çelik v.d. 2011: 57, kat.no.85.

⁵⁸ Bu tarz betimlenmiş bazı röliker haçlar için bkz. Campbell 1985:120-121, Kat. no. 165-168; Evans / Wixom 1997: 169, kat. 119; Aydın 2003, Abb.1b,2b; Pitarakis 2006: çok sayıdaki örnek arasından bazıları için bkz. kat. no. 1-4,9-14,19-25,33-63,68-74; Acara / Eser 2007b: 183, 186; Denker / Çelik v.d. 2011: 57, kat.no.85.

⁵⁹ Aziz Nikolaos tasvirli bazı örnekler için bkz. Pitarakis 2006: kat.no. 311,316, 353 (tam boy).

⁶⁰ Aziz Ioannes betimli bazı örnekler için bkz. Aydın 2003: Abb.13 (tam boy); Pitarakis 2006: kat.no. 317, 335, 368, 377, 381-382 (tam boy), 330, (büst).

⁶¹ Aziz Theodoros tasvirli bazı örnekler için bkz. Aydın 2003, Abb.11 (tam boy); Pitarakis 2006: kat.no. 342,405 (tam boy).

⁶² Rölikerler üzerinde en çok tasvir edilen aziz ve azizlere ilişkin bir sıralama için bkz. Pitarakis 2006: 108, Tab.2.

⁶³ Bu tipoloji için bkz. Pitarakis 2006: 30, Fig.12.

⁶⁴ Gerek askı zincirleri arasında, gerekse zincir tepeliği üzerinde küçük haçların yer aldığı British Museum'dan bronz bir buhurdan için bkz. Buckton 1994: 113a (6.-7. yüzyıl). Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu'nda sergilenen, bu kez sadece askı zincirleri arasına haçların yerleştirildiği benzer başka bir buhurdan için bkz. Anlağan- v.d. 1995: 66-67, Kat.no.21. ; Malcove Koleksiyonu'ndan zincirleri arasında haç bulunan Erken Bizans dönemine ait iki buhurdan için bkz. Campbell 1985: 90-91, Kat. no. 116-117. Türkiye Müzelerinden bronz buhurdan zincirlerine ait olduğu düşünülen haçlar için bkz. Acara 1997: 233, res.121, kat. No.79; s. 235-238, res. 123-126, kat.no.82-85.

⁶⁵ Bu tip polykandilionların yayınlı bir örneğine ulaşamamıştır. Ancak uluslararası müzayedevlerinin satış sitelerinde bunlara ilişkin bazı örnekler görülebilir. Bkz. <http://www.hixenbaugh.net/gallery/detail.cfm?itemnum=5601> (erişim tarihi. 23.05.2017); <http://www.bonhams.com/auctions/20668/lot/254/> (erişim tarihi. 23.05.2017)

⁶⁶ Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre damga, "Bir şeyin üzerine bir

Koleksiyondaki Bizans eserleri içinde bir adet de bronz damga yer almaktadır (Katalog no. 8/ Fotoğraf 8). Konik gövdeli bu damga, tepesindeki yekpare halkası ile boyunda taşınarak kullanılmak üzere tasarlanmıştır. Bizans döneminde üretilmiş bu tarz pendentif bronz damgalar, çoğunlukla konik, yarı yuvarlak ya da piramidal görünüşlü bir gövdeye sahiptir ve uçlarına kolye zincirine asılarak kullanılabilmesi amacıyla bir halka eklenir. Bu türdeki damgaların basım için kullanılan alt yüzüne bir yazıttan ziyade, kutsal kişilere ait figürler, balık ve kuş gibi hayvanlar veya yıldız motifi gibi bezemeler, son derece stilize bir üslupla kazınır⁶⁷. Koleksiyondaki bronz damga, konik formu ve baskı yüzeyine kazınan stilize güvercin tasviri ile bu tip mühürler için alışlagelen bir üslubu yansıtır. Bu damganın benzerlerini Korinth buluntuları arasında görmek mümkündür. Özellikle yerleşimde bulunan iki örnek, formlarıyla olduğu kadar, baskı yüzeylerindeki kazıma teknikli stilize kuş tasvirleriyle de, koleksiyondaki damganın en yakın benzerleridir⁶⁸. Bu tarz damgalar, resmi bir evrak için değil, kişisel bir kullanım için tasarlanmıştır⁶⁹.

Kurşun Mühür (Katalog no.9/ Fotoğraf 9)

Koleksiyondaki son madeni eser ise resmi evrakları mühürlemek için Bizans döneminde yaygın olarak

nişan, bir işaret basmaya yarayan araç ve bu araçla basılan nişan, işaret”; mühür ise “Bir kimsenin, bir kuruluşun adının veya unvanının tersine kazılı bulunduğu, metal, lastik vb.nden yapılmış araç, damga, kaşe” olarak tanımlanır. Dolayısıyla Türkçede mühür, baskı yapan aleti; damga ise hem baskıyı hem de bu baskıyı yapan aleti ifade eder. Bununla birlikte, Bizans sanatında mühür, örneğin kurşun mühürlerde olduğu gibi mühür yapan aletten ziyade mühürlenene objeyi ifade etmek için kullanılırken; damga, mühür yapan aleti tanımlamada tercih edilir (örneğin ekmek damgaları gibi). Diğer taraftan her iki kelimedede, Bizans sanatının İngilizce terminolojisinde farklı anlamlarda karşımıza çıkar. Örneğin Nesbitt’e göre İngilizce “seal” olarak isimlendirilen mühür, teknik olarak mühürleme için gereken aleti tanımlamakla birlikte, yaygın kullanımda, mühürlenene objeyi ifade eder. Bkz. Nesbitt 1991: 1859. Cheynet ve Davidson’a göre ise mühür, hem belge üzerindeki baskı hem de mühürlemeye yarayan aletin kendisidir. Bkz. Cheynet 2011: 320 ve Davidson 1952: 311. İngilizcedeki stamp (damga) kelimesi ise Bizans sözlüğünde ticari malları ya da kiliselerde ekmeği damgalamakta kullanılan, nispeten büyük boyutlu, bronz, kil ve ahşaptan yapılmış objeleri tanımlar. Koleksiyondaki gibi pendentif damgalar ise, Vikan tarafından aynı sözlükte “seals, cone and pyramid” (konik ve piramidal mühürler) olarak adlandırılır. Bkz. Vikan 1991c: 1858-1859. Bununla birlikte, benzer tipte pendentif damgaları, Speir (2003) “stamp seal” (damga mühür); Davidson (1952) ise “bronze seal” (bronz mühür) olarak isimlendirir. Makalede ise söz konusu objeyi kurşun mühürlerden ayırmak ve mühürlenene değil, mühür yapan bir obje olarak sınıflandırmak amaçlanmış ve bu nedenle obje, mühür yerine damga olarak tanımlanmıştır.

⁶⁷ Davidson 1952: 311.

⁶⁸ İlki 10.- 12.yüzyıl başı, diğeri Bizans dönemine tarihlenen bu iki benzer mühür için bkz. Davidson 1952: pl.128/ 2677, 2680.

⁶⁹ Davidson 1952: 311.

kullanılan bir posta mührüdür (Katalog no. 9 / Fotoğraf 9). Bizans döneminde üretilen posta mühürlerinde başlıca malzeme kurşun olmakla birlikte, altın, gümüş ve balmumu da kullanılır⁷⁰. Bizans döneminde kurşun mühürler, resmi ya da özel yazışmaların gizliliğini sağlamak ve korumak ile bunların doğruluğunu ve geçerliliğini garanti etmek gibi başlıca iki amaçla üretilmiştir⁷¹. Roma döneminde, MS.1. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan kurşun mühürler, Bizans dünyasında 4. yüzyıldan itibaren ilk olarak Bizans imparatorları ve onların aileleri tarafından kullanılmış, 6. yüzyıldan itibaren de yüksek rütbeli kişiler ve resmi görevliler arasında yaygınlaşmıştır. İmparatorlukta mühür kullanımı, 11. yüzyıla birlikte artarak, toplumun tüm tabakalarına yayılmış ancak, 12. yüzyıl sonlarından itibaren toprak kaybı, nüfusun azalması, kurşunun pahalılaşması ve Latin İstilasları gibi nedenler sonucunda giderek azalmış, fakat kullanılmaya devam etmiştir⁷². Mühürler üzerindeki yazı ve tasvirler, önceden hazırlanmış boş mühür pullarının, boulloterion adlı verilen demirden yapılmış ve penseye benzer bir aletin arasına yerleştirilip çekiçle vurulmasıyla oluşturulur⁷³. Erken Bizans dönemine (5.-8.yüzyıl) tarihlenen kurşun mühürlerde

Fotoğraf 8 - Pendentif bronz damga / Bronze pendant stamp (Foto. G.Teoman)

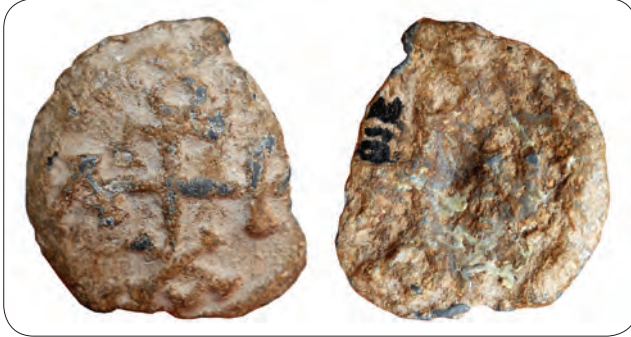
⁷⁰ Nesbitt 1991: 1859.

⁷¹ Bulgurlu 2007: 18.

⁷² Bulgurlu 2007: 8-9.

⁷³ Boulloterionlar, kapandığı zaman birini karşılayan ve iç kısımlarına negatif olarak desen ya da yazının oyulduğu, silindirik biçimli karşılıklı iki kalıba sahiptir. Mühür oluşturmak için özel olarak

genellikle çeşitli azizlerin tasvirleri yer alır. İkonoklazma dönemi boyunca ise mühürlerde figürlü tasvirler kaldırılmış ve 8.-9. yüzyıllarda tüm ön yüz monogramlı büyük bir haçla bezenmiştir. İkonoklazma dönemi sonrasında ise yeniden figürlü tasvirlerle dönüş olmamıştır. 10. ve erken 11. yüzyıllar ise geçiş dönemidir. Bu dönemde mühürlerin ön yüzünde bazen yapraklarla çevrelenmiş çapraz bir haç ile bunları kuşatan bir yazıt ya da haç yerine çeşitli hayvan figürlerinin yer aldığı bir kompozisyon görülür. 11.-12. yüzyıl mühürleri ise ön yüzde kutsal kişilerin imgelerini taşır⁷⁴. Koleksiyonda yer alan mührün ise ön yüzü aşınmış, arka yüzü ise haçlı bir monogramla bezenmiştir⁷⁵. Bu tip monogramlar, haç kollarının uçları ile bunların kesişim noktalarına yerleştirilen harflerle karakteristiktir ancak harflerin dizilişinin belli bir kurala uymaması nedeniyle okunmaları zordur⁷⁶. 6. yüzyıla ait olduğu anlaşılan mühür, Bizans döneminde *Khartoularios* olarak adlandırılan ve resmi evrakların arşivlenmesinden sorumlu tutulan bir devlet görevlisine aittir. Bu unvana sahip kişiler, hem merkezi ve hem de eyalet yönetim birimlerinde, resmi evrakların sınıflandırılıp saklanması işinde görev almaktadır. Diğer yandan askeri yönetimlere bağlı olarak da çalışabilen bu kişiler, asker bulmak, maaşlarını ödemek, harcamaları kontrol ederek merkezi yönetime bildirmek gibi vazifelere de sahiptir⁷⁷.

Fotoğraf 9 - Kurşun mühür / Lead seal (Foto. Z.Çakmakçı)

üretilmiş boş mühür pulları, bu kalıpların arasına yerleştirilir ve sonrasında alet, düz bir yüzeye konularak ve kalıpların üzerine çekiçe vurulur. Bu işlemle kalıptaki negatif desen, boş mühür pulu üzerine pozitif olarak geçer. Boulloterion hakkında detaylı bilgi ve görüntü için bkz. Bulgurlu 2007: 16-17, Res.1-2.

⁷⁴ Davidson 1952: 312.

⁷⁵ Koleksiyondaki bu mühür, Bizans kurşun mühürleri uzmanı Sayın Dr. Vera Bulgurlu tarafından okunarak, tarihlendirilmiştir. Kendilerine yardımlarından dolayı çok teşekkür ederim.

⁷⁶ Bulgurlu 2007: 26-27.

⁷⁷ Bulgurlu 2007: 266.

Katalog**Katalog No.1** (Fotoğraf 1)

Eser: Yüksük

Koleksiyon Envanter Numarası :266

Malzemesi :Bronz

Eserin Dönemi :Bizans/10-13. yüzyıl

Ölçüleri

En :2,3 cm

Yükseklik :2,7 cm

Çeper :0,1 cm

Koleksiyona Kayıt Tarihi :28.12.2007

Koleksiyona Geliş Şekli Armağan

Eserin Tanımı:

Silindirik formlu yüksük, üst kısmı kapalı üretilen yüksüklerin tipik bir örneğidir. Geniş çapı ve ağırlığı dolayısıyla bir kadından ziyade bir erkeğin kullanması için tasarlandığı tahmin edilmektedir. Üst kısmı hafif bombeli olan yüksüğün gövdesi üzerine gelişigüzel bir düzende nokta bezemeler serpilmiştir. Bunlar altta paralel bir çizgiyle son bulana kadar, gövdenin neredeyse yarısından fazlasını kuşatır. Bu çizginin devamına farklı genişlikte iki sıra daha paralel çizgi eklenmiş bunların arasındaki boşluk, sade bırakılmıştır. Tepede torna izi olabilecek merkezi bir deliğin bulunduğu yüksük üzerinde yeşil renkli bir korozyon tabakası mevcuttur.

Katalog No.2 (Fotoğraf 2)

Eser: Kemer Tokası

Koleksiyon Envanter Numarası: 4

Malzemesi :Bronz

Eserin Dönemi :Bizans/7.-8. yüzyıl

Ölçüleri

En :3,6 cm

Boy :2,1 cm

Kalınlık :0,9 cm

Koleksiyona Kayıt Tarihi :2004

Koleksiyona Geliş Şekli :Ali Erkal tarafından armağan edilmiştir.

Eserin Tanımı:

Uç kısmı yuvarlak, menteşeli tarafı düz olan dikdörtgen formdaki kemer tokasının, menteşesi ve kilit dili mevcut değildir. Tokanın ön yüzü kazıma tekniğinde ve stilize bir üslupta hayvan tasvirleriyle bezelidir. Burada olasılıkla pelikan (?) ya da leylek (?) figürü boyun başlangıç hizasından itibaren ve birbirine simetrik olarak tasvir edilir. Figürlerin ortalarında kalan damla biçimli boşluk alana, kanatları açık ve ağzında bir dal tutar halde yavru bir kuş (olasılıkla güvercin) figürü kazanmıştır. Yavru gagasında bir dal tutar.

Simetrik verilen kuşların vücut detayları yatay çizgilerle, yavru kuşunkiler ise kesik çizgilerle işlenir. Tüm bezemenin etrafı derin bir yivle çerçevelenmiş ve kemer tokasının kenarları da yatay çentikli bir bantla kuşatılmıştır. Tokanın arka yüzünde üç adet bağlantı halkası bulunur. Bunlardan ikisi menteşeye yakın ve karşılıklı iki kenarda yer alırken; diğeri yuvarlak olan uç kısmın tam ortasına eklenmiştir.

Katalog No. 3 (Fotoğraf 3a, 3b)

Eser: Kemer Tokası

Koleksiyon Envanter Numarası :3

Malzemesi :Bronz

Eserin Dönemi :Bizans/ 7. yüzyıl (?)

Ölçüleri

En :4,3 cm

Yükseklik :3,6 cm

Genişlik :0,7 cm

Koleksiyona Kayıt Tarihi :2004

Koleksiyona Geliş Şekli :Ali Erkal tarafından armağan edilmiştir.

Eserin Tanımı:

İnci dizisi şeklinde yuvarlaklarla çevrelenmiş, madalyon şeklindeki kemer tokasının ön yüzüne, yavrusunu besleyen kartal ya da şahin figürü resmedilmiştir. Kabartma tekniğinde yapılmış tasvirde, her iki kuşun kanat başları ve diğer vücut ayrıntıları ince kazıma çizgilerle verilmiştir. Zemin altın yaldızlıdır. Kemer tokasının bir yanından uzanan dikdörtgen kayış deliği, ön yüzde, yukarıya doğru hafifçe çarpıktır. Arka yüzeyde karşı toka parçasının girebileceği dikdörtgen bir girinti bulunur.

Katalog No.4 (Fotoğraf 4)

Eser: Yüzük

Koleksiyon Envanter Numarası :218

Malzemesi :Bronz

Eserin Dönemi :Bizans

Ölçüleri

En :1,6 cm

Kalınlık :0,2 cm

Kaş Genişliği :0,4 cm

Koleksiyona Kayıt Tarihi :15.09.2005

Koleksiyona Geliş Şekli :Hasan Kireç tarafından armağan edilmiştir.

Eserin Tanımı:

Çap genişliğinden küçük bir parmak için yapıldığı anlaşılan yüzük, düzgün yuvarlak biçimli bir halkaya

sahiptir. Yüzük halkası yuvarlak kesitlidir. Yüzüğün kaş kısmı, oval biçimli ve hafifçe dışa bombelidir. Kaş kesiminin tam ortasına, uçları çatallı bir Yunan haçı kazınmıştır. Haç motifinin yüzük halkasına doğru devam eden her iki yanına, birkaç sıra halinde “V” biçimli kazıma çentikler atılmıştır.

Katalog No.5 (Fotoğraf 5)

Eser: Anahtar	
Koleksiyon Envanter Numarası	:262
Malzemesi	:Bronz
Eserin Dönemi	:Bizans/Orta Bizans Dönemi
Ölçüleri	
Çap	:2,6 cm
Yükseklik	:4,9 cm
Kalınlık	:0,3 cm
Koleksiyona Kayıt Tarihi	:28.12.2007
Koleksiyona Geliş Şekli	:Armağan

Eserin Tanımı:

Anahtar, düzgün ve dairesel formlu bir halka ile bu halka içine geçirilip sabitlenmiş dikdörtgen kesitli bir anahtar dilinden oluşur. Anahtar dili, hareket edebilen bir milin uç kısmına eklenmiştir ve dışa doğru dikdörtgen bir çıkıntı yapar. Dil kısmı hemen hemen aynı genişlikte ve yine dikdörtgen biçimli iki deliğe sahiptir. Anahtar halkasının orta kısmında, yassı ve oval formda, dışa keskin bir profille çıkıntı yapan bir yüzük kaşı(?) yer alır. Eserin yüzeyi yer yer korozyonludur.

Katalog No.6 (Fotoğraf 6, Çizim 1)

Eser: Röliker Haç	
Koleksiyon Envanter Numarası	:330
Malzemesi	:Bronz
Eserin Dönemi	:Bizans /10.-12.yüzyıl
Ölçüleri	
En	:4,7 cm
Yükseklik	:8,1 cm
Kalınlık	:0,4 cm
Koleksiyona Kayıt Tarihi	:27.05.2010
Koleksiyona Geliş Şekli	:Armağan

Eserin Tanımı:

Röliker haçın alt kanadı kayıptır. Ön parçasının alt kolu da korozyon kaynaklı erime nedeniyle zarar görmüştür. Rölikerin üst ve alt haç kolunda iki parçayı birleştiren menteşe çıkıntıları görülebilir. Haçın ön yüzündeki bezemeler korozyon dolayısıyla net olarak

görülememektedir. Ancak üst ve sol haç kolunda yer yer belirginleşen kazıma desenler ve harflerden burada tasvir edilen figürün Meryem olduğu anlaşılmıştır. Korozyon nedeniyle bedeninin yalnızca üst bölümü seçilebilen Meryem, stilize bir üslupta işlenmiş ve orans pozisyonunda betimlenmiştir. Figürün başı üzerinde MP ΘV (Meter Theo-Tanrı Anası) siglası zor da olsa okunabilmektedir.

Katalog No.7 (Fotoğraf 7)

Eser: Zincir Haçı	
Koleksiyon Envanter Numarası	:263
Malzemesi	:Bronz
Eserin Dönemi	:Bizans
Ölçüleri	
En	:2,1 cm
Yükseklik	:5 cm
Kalınlık	:8 cm
Koleksiyona Kayıt Tarihi	:28.12.2007
Koleksiyona Geliş Şekli	:Armağan

Eserin Tanımı:

Haçın alt ve üst kolları merkezden uçlara doğru genişler. Bu kolların uç kısımlarına yekpare olarak birer askı halkası eklenmiştir. Haçın ön yüzünde, alt ve üst kolların bitimine doğru, profilli silmeden oluşan bir bezeme yer alır. Eserin arka yüzü ise düz ve bezemesizdir. Yüzeyde yer yer korozyon gözlemlenir.

Katalog No.8 (Fotoğraf 8)

Eser: Pendentif Bronz Damga	
Koleksiyon Envanter Numarası	:2
Malzemesi	:Bronz
Eserin Dönemi	:Bizans / Orta Bizans Dönemi (?)
Ölçüleri	
Çap	:1,3 cm
Yükseklik	:2,2 cm
Sap genişliği	:0,7 cm.
Koleksiyona Kayıt Tarihi	:2004
Koleksiyona Geliş Şekli	:Ali Erkal tarafından armağan edilmiştir.

Eserin Tanımı:

Konik gövdeli damganın yuvarlak boğumlu tepesine yekpare bir askı halkası ilave edilmiştir. Gövdenin boğuma yakın üst kısmına, birbirini takip eden bir sırada, ucunda yuvarlakların bulunduğu ters “V” biçimli motif dizisi oyulmuştur. Bronz damganın baskı yüzeyine yakın kenarları hafifçe yuvarlatılarak düzleştirilmiştir.

Baskı yüzeyine stilize bir üslupla kuş tasviri kazılıdır. Kuşun gövde detayları kazıma çizgilerle yapılmış, içi nokta desenlerle doldurulmuştur. Kuşun kanadı, ibiği ve ayakları çizgilerden oluşur. Gagasının aşağısında kıvrımlı gövdesiyle bir yılan betimlenmiştir.

Katalog No.9 (Fotoğraf 9)

Eser: Kurşun Mühür

Koleksiyon Envanter Numarası	:210
Malzemesi	:Kurşun
Eserin Dönemi	:Bizans / 6. yüzyıl
Ölçüleri	
En	:2,1 cm
Boy	:1,9 cm
Kalınlık	:0,4 cm
Koleksiyona Kayıt Tarihi	:15.09.2005
Koleksiyona Geliş Şekli	:Şükrü Tül tarafından armağan edilmiştir.

Eserin Tanımı:

Mühürün ön yüzü tahriptir. Arka yüzünde haçlı monogram: üstte Yunanca T üzerine Bizans OU harfi, altta X üzerine A, solda A, sağda P harfleri yazılıdır.

XAPTOYΛAPIOΣ (Khartoularios)

Khartoularios, merkezi ve eyalet yönetim birimlerinde görev yapan, resmi evrak ve arşiv sorumlusudur. Bu kişiler askeri ve dini kurumlarda da hizmet edebilirler.

Ref.: Zacos-Véglery 1972, no.291, monogram no.490.

Kaynakça

ACARA, M.,1997.

“Bizans Maden Sanatında Dini Törenler Sırasında Kullanılan (Litürjik) Eserler”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara).

ACARA, / ESER, M., 2007a.

“Litürjide ve Günlük Kullanımda Maden Sanatı/ Metalworks in Liturgy and Everyday Life, Kalanlar, 12.ve 13.yüzyıllarda Türkiye’de Bizans, The Remnants, 12th and 13th Centuries Byzantine Objects in Turkey, İstanbul, 37-42.

ACARA, / ESER, M., 2007b.

“Röliker Haç/Reliquary Cross”, Kalanlar, 12.ve 13.yüzyıllarda Türkiye’de Bizans, The Remnants, 12th and 13th Centuries Byzantine Objects in Turkey, İstanbul, 182-186.

ACARA, / ESER, M., 2007c.

“Anahtar/Key”, Kalanlar, 12.ve 13.yüzyıllarda Türkiye’de Bizans, The Remnants, 12th and 13th Centuries Byzantine Objects in Turkey, İstanbul, 180-181, 187-189.

ACARA, / ESER, M., 2010.

“Hristiyanlıkta Haç Kültü ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Bir Grup Haç”, Bizans ve Çevre Kültürler, Prof.Dr. Yıldız Ötüken’e Armağan (ed. S. Doğan-M. Kadiroğlu), İstanbul, 27-43.

ACARA, / ESER, M., 2015.

“Komana Kazısı Metal Buluntularından Bir Grup: Röliker Haçlar”, Komana’da Ortaçağ Yerleşimi, Yerleşim Arkeolojisi Serisi 5, Monografi 1, (ed. D.B. Erciyas-M.N. Tatbul), İstanbul.

ANLAĞAN, Ç. / ANLAĞAN, T. / GÜNSENİN, Y., 1995. Sadberk Hanım Müzesi Kataloğu, İstanbul

AYDIN A. 2003. “Reliquienkreuze im Museum von Ankara”, Ege Üniversitesi, Sanat Tarihi Dergisi, XII, İzmir, 25-40.

BAKIRTZI, D.P., 2002.

Byzantine Hours, Works and Days in Byzantium: Everyday Life in Byzantium, Hellenic Ministry of Culture, Athens.

- BEAUDRY, M. C., 2006.
Findings: The Material Culture of Needlework and Sewing, Yale University Press, New Haven-London.
- BUCKTON, D., 1994.
Byzantium: Treasures of Byzantine Art and Culture from British Collections (Ed. D. Buckton), British Museum Press, London.
- BULGURLU, V., 2007.
İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Bizans Kurşun Mühürleri, İstanbul.
- CAMPBELL, S.D., 1985.
The Malcove Collection, A Catalogue of the Objects in The Lilian Malcove Collection of the University of Toronto (Ed.S.D.Campbell), Canada.
- CAMPBELL, S.D. / CUTLER, A., 1991.
"Enkolpion", The Oxford Dictionary of Byzantium, New York, Vol.1, 700.
- CHEYNET, J.C., 2011.
"Bizans Mühürleri, Bir Toplumun Görüntüleri", Bizans, Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar (ed. A. Pralong), İstanbul, 319-336.
- DAVIDSON, G.R., 1952.
The Minor Objects, Corinth, Vol.12, Princeton-New Jersey.
- DENKER, A. / ÇELİK, G.B., 2011.
İstanbul'daki Bizans Sarayları/ Byzantine Palaces in Istanbul, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yayını, İstanbul.
- EVANS, H./WIXOM, W.D., 1997.
The Glory of Byzantium, Art and Culture of the Middle Byzantine Era 843-1261, The Metropolitan Museum of Art, New York.
- FERRAZZOLI, A.F., 2012.
"Byzantine Small Finds from Elaiussa Sebaste" Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts, Byzas 15, (ed. B.Böhlendorf-Aslan- A. Ricci), İstanbul, 289-307.
- GILL, M.V., 1986.
"The Small Finds", Excavations at Saraçhane in Istanbul, Vol. 1 The Excavations, Structures, Architectural Decoration, Small Finds, Coins, Bones, and Molluscs, (R. Harrison v.d.), Princeton University Press, Princeton.
- İMRANA, ALTUN, F., 2015.
"Kuşadası Kadıkalesi/Anaia Kazısı 2001-2012 Sezonu Bizans Küçük Buluntuları", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, İzmir).
- KARPOZİLOS, A. / CUTLER, A., 1991,
"The Cross in Everyday Life", The Oxford Dictionary of Byzantium, New York, Vol.1, 550-551.
- KAZHDAN, A., 1991.
"Belt", The Oxford Dictionary of Byzantium, New York, Vol.1, 280.
- KESER, KAYAALP, E. / TEOMAN, B., 2016. x
"Şükrü Tül Eski Eser Koleksiyonu'nun Oluşumu ve Yüksek Öğrenim İçin Kullanımı" Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, İzmir, Cilt: 18, Sayı: 4, Yıl: 2016, Sayfa: 601-616.
- KÖROĞLU, G., 2012.
"Medieval Small Finds from the Yumultepe Excavations 1993-2008" Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts, Byzas 15, (ed. B.Böhlendorf-Aslan- A. Ricci), İstanbul, 309-318.
- LIGHTFOOT, M., 2003.
"Afyon Arkeoloji Müzesi ve Amorium Kazılarında Bulunan Bizans Kemer Tokaları", Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, Sayı. 3, Ankara, 119-134.
- MERCANGÖZ, Z., 2012.
"Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Kazısı: Bizans Döneminden Birkaç Küçük Buluntu", Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts, Byzas 15, (ed. B.Böhlendorf-Aslan- A. Ricci), İstanbul, 223-232.
- NESBITT, J. W., 1991.
"Seals and Sealings", The Oxford Dictionary of Byzantium, New York, Vol.3, 1859-1860.
- ÖZDEMİR, H. / ÖZTAŞKIN G.K., 2009.
"Denizli Arkeoloji Müzesi'nde yer alan Bizans Dönemi Maden Haçlarından Bir Grup", XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri. İstanbul, 489-499.

ÖZTUNCAY, B., 2007.

Gün Işığında: İstanbul'un 8000 Yılı, Marmaray, Metro ve Sultanahmet Kazıları, Vehbi Koç Vakfı yayını (Ed. B. Öztuncay), İstanbul.

PARANI, M. G., 2014.

"Optional extras or necessary elements? Middle and Late Byzantine male dress accessories", *Δασκάλα Απόδοση τιμής στην ομοτιμη Καθηγήτρια Μαίρη Παναγιωτίδη-Κεσίσογλου*, Athens, 407-435.

PARANI, M., 2003.

Reconstructing the Reality of Images: Byzantine Material Culture and Religious Iconography 11th-15th Centuries (The Medieval Mediterranean, Peoples, Economies and Cultures, 400-1453) Vol.41, Leiden-Boston.

PITARAKIS, B., 2006.

Les Croix-Reliquaires Pectorales Byzantines en Bronze, Bibliothèque des Cahiers Archéologiques XVI, Paris.

SCHULZE, / DÖRLAMM, M., 2009.

Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch- Germanischen Zentralmuseum, Teil II, Die Schnallen mit Scharnierbeschläg und Die Schnallen mit Angegossenem Riemendurchzug des 7. Bis 10. Jahrhunderts, Kataloge Vor- und Frühgeschichtlicher Altertümer, Band 30, 2, Mainz.

SPIER, J., 2003.

"Middle Byzantine (10th-13th century AD) Stamp Seals in Semi-precious Stone", *Through a Glass Brightly. Studies in Byzantine and Medieval Art and Archaeology, Presented to David Buckton*, (ed. C. Entwistle), New York, 114-126.

SPIER, J., 2012.

Byzantium and the West: Jewellery in the First Millennium, New York.

ÜNAL, C., 2015.

Bizans Sikkelerinde Kutsal Kişi Tasvirleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

VIKAN, G., 1991a.

"Belt-Fitting", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York, Vol.1, 280.

VIKAN, G., 1991b.

"Keys", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York, Vol.2, 1125.

VIKAN, G., 1991c.

"Seals, Cone or Pyramid", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York, Vol.3, 1858-1859.

WALDBAUM, J. C., 1983.

Metalwork from Sardis: The Finds Through 1974, Harvard University Press, London.

WARLAND, R., 2012.

"Der Gegenstand im Bild: zur Kontextualisierung von Realien in der byzantinischen Wandmalerei Kappadokien", *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts, Byzas 15*, (ed. B.Böhlendorf-Aslan- A. Ricci), İstanbul, 369-384.

WILSON, R.J.A, 2016.

"On early thimbles: a seventh-century-ad example from Punta Secca, Sicily, in context", *Oxford Journal of Archaeology*, 35(4) 413-432.

YAMAN, H., 2012.

"Small Finds for the Dating of a Tomb from Amorium", *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts, Byzas 15*, (ed. B.Böhlendorf-Aslan- A. Ricci), İstanbul, 331-342.

ZACOS, G.-VEGLERY, A.,

1972, *Byzantine Lead Seals*, Basel.

“CONTINUITY” BY “REUSE” IN ANATOLIAN SELJUK ARCHITECTURE

ANADOLU SELÇUKLU MİMARİSİNDE “DEVŞİRME” İLE “SÜREKLİLİK”

Ömür BAKIRER*

Makale Bilgisi

Başvuru: 18 Nisan 2017

Hakem Değerlendirmesi: 18 Mayıs 2017

Kabul: 13 Haziran 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.15.004

Article Info

Received: April 18, 2017

Peer Review: May 18, 2017

Accepted: June 13, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.15.004

Abstract

This paper examines the reused stones or spolia encountered on a group of religious buildings, from the Seljuk period, in Akşehir*. In the early thirteenth century, the conquest of Konya by the Seljuks was followed by Akşehir. Standing religious, educational and commemorative buildings in the town, from the first quarter of the century, witness the inclusive building activities aimed at re-establishing and embellishing the town after its collapse during the wars of conquest. On these new constructions the remains of building stones and carved fragments surviving from the earlier cultures were reused and this way they were preserved to our time although in a new context.

Keywords: Akşehir, Seljuk, Byzantine, masjids, reuse.

* Prof.Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, e-posta: bakirer@metu.edu.tr

** This paper is an enlarged and renewed version of my paper: Bakirer, Ö., “Continuity” by “Reuse” in Anatolian Seljuk Architecture”, presented to the Symposium entitled “Byzantinische Spolia in Islamic Monuments, Byzantine Spolia in Islamic Monuments”, organized in the Staatliche Museen in Berlin by Neslihan Asutay-Effenberger, between 31.Oct.-3 Nov.2003. The seminar papers were not published. A shorter Turkish version on the subject was published as: “İki Selçuklu Dönemi Yapısında Roma ve Bizans Dönemlerine ait İzler” in Ebru Parman’a Armağan, (ed.O.Alp), Ankara, 2009: 91-116. Because of the recent restorations on the masjids in Akşehir the building materials have lost their original characteristics. The photographs presented in this article belong to the period before these restorations.

Özet

Bu yazıda, Selçuklular döneminde Akşehir’de inşa edilen bir grup dini yapıda kullanılan devşirme taşlar incelenmektedir. Onüçüncü yüzyıl başında, Konya’nın Selçuklular tarafından fethini Akşehir’in fethi takip etmiştir. Kentte halen ayakta duran dini, eğitim ve anı yapıları, savaşlar sırasındaki yıkımlardan sonra kenti yenilemek ve zenginleştirmek için gerçekleştirilen yapısal etkinliklere tanıklık ederler. Bu etkinlikler sırasında, kentteki eski kültürlere ait, ancak savaşlar sırasında yıkılan yapılardan kalan yapı taşları ve bezemeli taşlar ikinci kez kullanılmış ve bu sayede zamanımıza kadar yapıların üzerinde, ancak özgün işlevlerinden farklı konumlarda korunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Akşehir, Selçuklu, Bizans, mescidler, devşirme.

Introduction

According to Ceylan (2005:74), reuse has a dual meaning: first it denotes changing the function of a building for a new use, and second it indicates the second use of building materials and elements, coming from earlier buildings, for new uses (Ceylan 2005: 74). Both issues were practiced in classical Greek and Roman times but they became widespread in Byzantium. Emperor Constantine, brought antique statuary "to adorn his new capital on the Bosphorus" (Mango 1963: 55). The aim was, on the one hand to exhibit the power of Constantine over the great Roman emperors whom he had overthrown and on the other to expose the authority of the new religion, Christianity as well as the church over paganism (Ceylan 2005:74-75). According to Saradi, in Byzantium after the fourth century, reuse was practiced both as a way to transmit specific political and ideological messages, and as a means to serve practical issues, such as economic and functional purposes (Saradi 1997: 395). Readymade building materials facilitated in cutting down the quarrying, crafting and transportation costs and helped in finishing the constructions in less time.

Considering the meanings in the reuse of earlier architectural and sculptural elements in Byzantine art and architecture, Redford, thinks that the Byzantines found Christian associations in some figural reliefs and sculptures and they considered some others like columns or statues as objects granted with magical powers. These and other spiritual associations led them to incorporate figural and inscriptional spolia into their city walls in sizeable numbers which consisted of funerary art, like antique reliefs, stelae, and sarcophagus panels (Redford 1993:148). One good example for their practice for inserting antique statuary in the construction of citadel walls is represented on the walls of the inner citadel in Ankara (Bakırer 2001: fig. 5).

The Anatolian Seljuks, like their forerunners in Anatolia, were also interested in the reuse of architectural remains from Hellenistic, Roman and Byzantine cultures, while embellishing their newly conquered towns with buildings necessary to fulfil their social and religious needs. They practiced reuse both as changing the functions of existing buildings which had lost their original functions, for new uses, and also in reusing the building materials gathered from buildings that had fallen into ruins. At first glance, their interest in spolia, appears to be more inclined with practical and economic intentions. The economic preference, like in the Roman and Byzantine times, was possibly in order to reduce the costs for quarrying, transportation, cutting and trimming, as well as to eliminate the time required for the production of

new cut stone blocks or support elements. The practical approach focused on the ordinary stone or marble blocks and on architectural elements with specific functions like columns, columns capitals, column bases. In addition, there are also elaborately carved statuary with aesthetic qualities, complete gravestones in the form of stele, large or small fragments of liturgical furniture originally designed for particular functions and specific spots but after the damage of the buildings they must have been laying close to the construction sites. Therefore as Ceylan mentions it for the Byzantine period, in the Seljuk building programs also the earlier building stock, existing entirely or in parts, was "reprocessed in new constructions" (Ceylan 2005:75)¹.

The above mentioned practices are well displayed on the walls of many newly constructed or repaired citadel walls as well as on mosques, masjids, khans and caravanserais and even mausoleums without a differentiation of the function of the buildings on which they are used and also from which buildings they came from.

In most cases, with ordinary stone building blocks, the new use was closely associated with the original one. Thus, they were once more utilised as building stones in the construction of most monumental Seljuk edifices where finishing the construction in a short time was possibly the initial goal². Quite often, the dismembered columns, column capitals, those no longer in their original locations, were once more used in regard to their original load bearing functions. Several monumental buildings in Konya, Kayseri, Isparta and Amasya are only a few examples to this practice (Öney 1970: 21, Doğan-Şaman 1997:347-354). The fragment of an arch, again used for the construction of an arch but placed upside down as on the Kuruçeşme Han between Konya-Beyşehir. Many more examples can be added to these uses. Another customary practice was to reuse the reverse sides of plain or carved marble blocks to engrave the building inscription to be inserted on the portal. For this practice Redford, finds a relation with an incident mentioned by the Seljuk period historian İbn Bibi, who related the victory of Alaaddin Keykubad, during the siege of Alanya with the use of marble bullets, and associated the

¹ Ceylan, B., "Spolia: Geç Antik Dönemde Yapılar ve Yapı Elemanlarının İkinci Kullanımları", *Eskiçağ'ın Mekânları Zamanları İnsanları* (der.L.Özgenel), Ankara, 2005: 75; Both in Rome but more so in Byzantium, the large number of new construction and sanitation projects that increased the need for building elements and the lack of qualified masons and artisans forced the administrators to turn into ready material, no longer used in their original places.

² Possibly for this reason, on the exterior elevations of most buildings the heights of the building stones are aligned but their widths vary between 20-110 cm., thus specific masonry styles are not seen.

use of marble, for the inscription panels with the name of this Sultan (Redford 1993: 149-150)³.

On the other hand, there are also cases where similar elements were assigned new uses, which were not in direct association with their original employment. As seen on the city walls of Antalya, where round slices, cut from marble column drums were used for carving documentary inscriptions on their circular fronts, which were then inserted horizontally inside the wall thickness, displaying their inscribed surfaces (Redford, Laser 2008; Yılmaz 2002)⁴.

Sculptured stones, like gravestones or funerary stele, architectural or liturgical fragments, which are recorded on the walls of several buildings in Konya, Akşehir, Eskişehir, Isparta, Ankara, Sivas, Kayseri and others, may have been picked up because of a preference for their artistic merits and usually reorganized in a new context.

The selection of fragments for reuse, could also be a personal choice of the donor who as the patron of architectural projects guided the builders by his likings, aiming at merely exhibiting, as a collector of art works, something with artistic merit, as seen on the portal of the Sahip Ata Mosque in Konya⁵.

In addition, besides economic reasons, using the materials of those buildings which had fallen into ruins, must have helped in the cleaning of debris while they were reorganizing their new cities. Whatever the issue, Anatolia reuse has increased the lifetime of both ordinary and decorated stones coming from the buildings

of earlier periods. They have continued to exist on the Seljuk buildings, in a new and refreshed context, instead of being lost. This reuse has contributed in the survival of the Roman and Byzantine heritage to our times. However, it is not possible to make a guess for whether the Seljuks had a specific preference like an aesthetic enjoyment while using the plain or elaborately carved architectural elements, as there seems to be no restrictions?

Buildings with Reused Stones in Akşehir

Akşehir is a small town in central Anatolia, around 50 km. northwest of Konya.

The beginnings of the settlement in Akşehir is dated to the Phrygians when it was on the main way and this priority continued during the Roman period, as Akşehir (Philamelium) was again on the road network connecting Afyon-Kütahya and the smaller settlements surrounding them (Konyalı 1945:11-15; Parman 2002: 79; Özcan 2006:18). A milestone, carrying the inscription “the first milestone from Philamelium (Akşehir) to Julia (Çay)” was recovered during the salvage excavations conducted by the Akşehir Museum in 1997. This milestone is considered as the proof of the town being the starting point of the highway (Demirci, Türkan, Salman 1998:341). After the establishment of the Byzantine Empire with its capital in İstanbul, the highway network was re-organized. The north west-south east route, coming from İznik, reached Akşehir via Konya (Parman 2002: 87). Özcan defines this as the “postal route connecting the capital to Syria” and highlights Akşehir as an important way station that flourished on this route (Özcan 2006: 18). During the above mentioned 1997 excavations, the Byzantine cemetery was discovered where eight graves provided information on the reuse of Roman gravestones from the second or third centuries and carved fragments of liturgical furniture from Byzantine churches, pointing to the existence of religious edifices in the town.

Modern scholarship describes the Roman and Byzantine periods of Akşehir as a citadel-city model (Çiftçi 2001: 219-224). The following Seljuk period is classified within the first category of Seljuk towns, which were already existing settlements when the Seljuks arrived, and which they re-established and embellished by extensive urbanization activities (Tanyeli 1987: 33-45). The surviving building stock of the Seljuk period shows that large and small sized religious edifices, commemorative and educational buildings were among the new constructions that were planned to fulfil the daily needs of an Islamic society. The construction of religious buildings started with the Great Mosque, where the date of the minaret is 1213, and continued

³ According to Redford, during the conquest of Alanya, for a long period the Seljuk's were not able to go through the walls and conquer the city. Finally Alaaddin Keykubad ordered the use of marble bullets, because he claimed no other stone could fly as far. This command caused the delay of the siege as no marble was available in Alanya and the marble had to be brought from the quarries on the island of Marmara (Procenneseos). With the use of the marble bullets it was possible to demolish the city walls and conquer Alanya. Marble was then associated with some spiritual power to the Sultan.

⁴ This is especially striking if one thinks that normally columns stand upright and it is not customary to cut circular sections out of them and write inscriptions on these circular surfaces. Redford and Leiser have published the inscriptions inserted on the Antalya city walls which are a historic document as they record the conquest of Antalya by İzzeddin Keykavus. See Redford and Leiser 2008.

⁵ The Seljuk grand vizier, Sahip Ata Fahrettin Ali for his Sahip Ata Mosque in Konya, had two Roman sarcophagi placed at the sides of the portal frame and two elaborately carved windows in the Seljuk style above these sarcophagi. This assemblage became the bases of the minarets.

with small masjids in every neighbourhood, until 1230. They were constructed as endowments and supplied with inscriptions that give the dates of construction and the names of the donors (Bakırer, 1984:77-84; Bakırer, 2007:51-64)⁶. During the first quarter of the thirteenth century, the wealthy inhabitants of the town must have come together and decided to donate small masjids to each newly developing neighbourhood, using the available ready material, the remains of earlier buildings in their constructions..

The Great Mosque, and four masjids, Ferruhşah, Güdük Minare Altın Kalem and Ayasofya, dated between 1220-1226, the Taş Medrese from 1250, and the tomb of Seyyid Mahmoud Hayrani from 1268, display various kinds of spolia. Whereas, nothing stands from the Roman and Byzantine architectural heritage of the town. That these earlier cultures and their buildings existed are verified with the reused material on the Seljuk period buildings, remains of gravestones and carved fragments now exhibited in the Akşehir Taş Madrasa Museum and perhaps in other local museums, in neighbourhood towns. The reuse of both ordinary building stones and carved fragments coming from Roman and Byzantine times shows an imaginative and original style on the minaret of the Great Mosque and the west facade of Ferruhşah, but on the other masjids the approach is customary as seen on many other Seljuk period buildings. Therefore in the following section the constructions with reused material are discussed, in detail, only in the Great Mosque and masjid, while the others are mentioned briefly.

The Minaret of the Great Mosque (1213)

The Great Mosque must have been the earliest building erected in town, however, because of later interventions it has lost its architectural authenticity except the tiled mihrab (Öney 1965:171-184). The minaret, that stands at a close distance to the main building, has a cubic base, measuring 4.80x4.80m., and a cylindrical shaft tapering slightly towards the balcony. The inscription panel, is inserted on the west side of the base (Bakırer 1971:337-367; Bakırer 1980:375-395). It is a rectangular slab of reused marble placed with its long side parallel to the

horizontal line, looks reminiscent to a *templon slab* in the Afyon Museum⁷. The large rectangular frame is decorated with a floral scroll, carved in high relief, a composition not familiar to the Seljuk repertoire. Perhaps there was another pattern, on the rectangular section inside this frame, which was scraped off to make place for the inscription⁸. Inside this frame, the inscription is arranged in four lines, and gives the date of construction as 610H/ AD1213, the name of the donor as İmam Sait Hacı Necmettin Necipzade, and mentions

Figure 1 - Great Mosque, base of the minaret, west side, inscription panel surrounded by three reused stones (2003) / *Ulu Cami, minare kaidesi, batı yüz, kitabe levhası çevresinde üç devşirme taş (2003)*

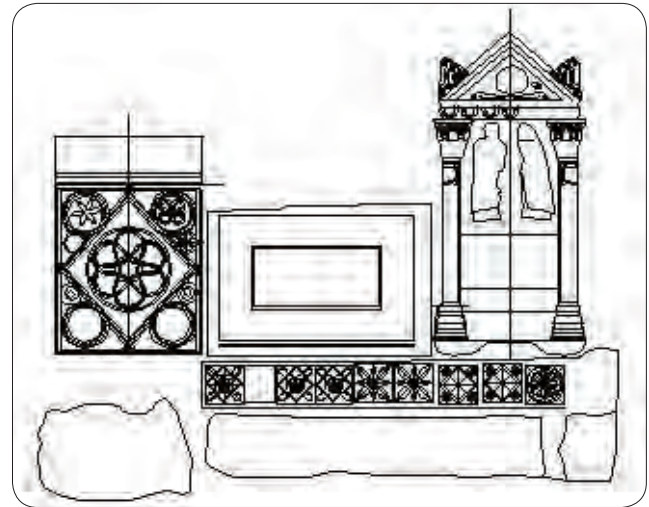

Figure 2 - Great Mosque, base of the minaret, drawing of the west side: inscription panel at the centre surrounded by reused stones, (Bakırer, 2004) / *Ulu Cami, minare kaidesi, batı yüzün çizimi: ortada kitabe levhası çevresinde üç devşirme taş (Bakırer, 2004)*

⁶ The masjids in Akşehir are examples of a special group of small religious buildings from the Seljuk period. In number they come after Konya where the largest number of masjids have survived to our times. These buldings resemble each other in their plan types, in their sizes as well as the materials employed for their construction and architectural ornament. Both in Konya and Akşehir, the plan types show variations that make it possible to distinguish sub-groups. Again both in Konya and in Akşehir, the preference for the materials of construction is for brick and stone. In Akşehir, almost 75 % of the ordinary building stones are reused building stones, in addition sculptured and carved pieces are also used.

⁷ The types of the reused stones are discussed more in detail below, in the section on reused stones. On this particular slab, the angular form and the palmette scroll are reminiscent to a templon slab now inserted on the Taşpınar fountain in Afyon, see: Afyonkarahisar Kütüğü, 2001, fig.399.

⁸ According to Konyalı, there was a cross at the centre which was scraped off in order to make place for the inscription. He believes that the donor, whose name is given, is responsible for the minaret only and that the original mosque was of an earlier date.

the name of Alaaddin Keykubat I. as the ruling Sultan (Konyalı 1946:350-351; Öney 1965:171-179; Yetkin 1968: 171-179).

The inscription panel is flanked by two other large reused stones. The one on the right is a *gravestone*. It is in the form of a funerary stele with a pediment, complete except the pointed apex of the triangle, which is now broken⁹. But the two stylized *acroterion*, at each corner of the triangle, are in place. On the surface of the triangular pediment the centre is marked with a disc or a *medusa head*. The badly mutilated surface makes it hard to identify this figure with assurance. The figure is accompanied by two dolphins, one on each side, extending towards the corners of the triangle. The base of the pediment sits on a moulding decorated with an egg and dart frieze, carved in high relief. The shaft is flanked by two pilasters whose surfaces are decorated with entwining wine-scrolls, in relief. They have carved capitals, which resemble highly stylised composite examples. On the face of the shaft, two large human figures and perhaps a third one in between them fill the upper section. These standing figures were probably carved in high relief, yet, like on the surface of the pediment the surface of the stone is worn out or intentionally scraped, making it hard to identify the figures, which might be a woman, a man and a child, possibly representing a family stele¹⁰.

The second reused stone slab, which is inserted on the left of the inscription panel, is possibly a *templon slab* or *closure slab* coming from a Byzantine church¹¹. This is an unbroken square panel with a slightly mutilated headboard. The headboard has the trapezoidal cross-section and its front face is divided into square units and each unit is decorated with a lobed flower carved in low relief (Alpaslan 1997:235-247)¹².

Below the headboard, the square section of the slab has a decoration which is seen many of such slabs, there is first a square frame which is delineated with a narrow, double rope moulding. A lozenge pattern, outlined by a triple rope moulding is inscribed inside the square frame

and knotted to the frame from its corners. The triangular apertures, formed at the corners, between the sides of the lozenge and the inner corners of the square frame, are filled with circles that are outlined by triple rope mouldings and knotted to the sides of the lozenge pattern. The centres of these four circles are filled alternately with a pinwheel, a flower with four petals, a flower with six pointed leaves and another flower with four leaves.

The decorative composition on the surface of the closure slab is not completed here, as the lozenge circumscribes a large circle and the circle in turn circumscribes a six lobed knot. This knot is the centre of the whole composition and is bounded by six entwining lobes which are today partly mutilated, whereas in earlier photographs which illustrate the format of the slab before its damage, the knot can be clearly distinguished (Öney 1970: fig. 15b).

The arrangement of the reused fragments around the inscription panel, is completed with a fragment from a *templon architrave*, inserted horizontally below the inscription panel and extending from the left corner of the inscription to the right corner of the *funerary stele*. The exposed surface is decorated with a composition repeated on many of such architraves and it is divided into small square panels and each panel is filled with a different floral composition, carved in low relief, such as, rosettes inscribed in circles, flowers with large and small pointed petals, lozenge patterns with small circles attached on the sides.

Thus the square minaret base of the Great Mosque in Akşehir, is constructed with bricks and on one of its sides, there is a multicultural and traditional arrangement as: the documentary inscription panel at the centre, that informs of the date and donor of the Seljuk period construction, it is surrounded by reused elements from the Roman and Byzantine periods. Is there a meaning or a message in this arrangement?

Ferruḡşah Masjid

Ferruḡşah masjid (Figs. 3-11), is located in the Anıt district, that establishes the northern limits of the town and houses also the Tomb of Seyyid Mahmud Hayrani, from a slightly later date. According to the inscription on the entrance wall, the masjid was donated by Kuluoğlu Ferruḡşah from Konya, in the year 621H/AD1224 (Konyalı 1946: 311).

Ferruḡşah is a small, single unit, domed building, a square block, measuring ca.6.50x 6.50 m. in plan and around 7.50 m in height. The north and east walls have no openings and both are constructed with un-coursed

⁹ Because of the resemblance of these fragments to some examples, noticed on the gravestones, exhibited in the Roman Baths in Ankara, the terminology used by late David French (2003) was adopted.

¹⁰ Öney (1970: fig. 15a) published an earlier photograph of this funerary stele. Here the surfaces of the pilasters and the shaft are in a slightly better condition. Both the entwining wine scroll and the three figures can be easily recognized.

¹¹ Also called, chancel barrier, chancel screen, parapet slab. These liturgical components are associated with the iconostasis which is also called a templon.

¹² Alpaslan (1997: 235 - 247) gives an informative discussion on the slabs with trapezoidal section.

Figure 3 - Ferruḥşah Masjid, general view of south wall (2003) / Ferruḥşah Mescidi, güney duvarın genel görünümü (2003)

Figure 4 - Ferruḥşah Masjid, detail of south wall, window openings / Ferruḥşah Mescidi, güney duvardan ayrıntı, pencere açıklığı

rubble stones and larger blocks of rough cut stones, which are only partly exposed on the upper and lower parts of the wall, where the plaster of a later date has fallen off. In contrast to these two walls, the south and west walls are articulated with window and door openings and are not plastered. While the south wall has two, symmetrically arranged, rectangular windows, the west wall has one window and one door, again symmetrically arranged.

The south wall of Ferruḥşah faces the street (fig.3 and 4). The lower section of the wall, from the foundations to the height of five meters, is constructed with large sized, square and rectangular blocks of marble *spolia*, alternating with ordinary building stones of related shapes and sizes. Some of the reused marble blocks carry incisions and holes on their surfaces which point to their second use after initial first use perhaps in an antique period building. The upper section of the wall is completed with small sized rough cut stones, ordinary building blocks and fragments, which are lined up in courses together with brick units scattered between them.

The rectangular window openings are topped with arched lunettes, that are set in square frames, delineated in brick, all in the Seljuk style. They are a simplified version of the ones on the west wall, but at present in a damaged state, carrying signs of a crude and hastily done intervention. On the lower part of the window close to the southeast corner, there are two fragmentary *balustrade supports*, used as jambs¹³. Both have soffit patterns on their surfaces, carved in high relief. The decoration of the two soffits do not match (fig.4) On the window, close to the southwest corner, the jambs are plain, they have only moulded bands on the sides.

The rectangular zone between the lower end of the window sill and the first row of the stone blocks, above ground, is crudely restored with cement and above this a stone block is placed lengthwise. It is broken in half but reminds of a *templon architrave*. Like the one on the minaret of the Great Mosque, the surface is divided into one rectangular and two square units with carved patterns. On the rectangular corner unit, there appears to be the representation of a peacock, but today only a small section of its tail is left because of the brake. The composition of the carved patterns with their resemblance to the decorative schemes used on some *templon architraves*, makes it possible to assign it to them (Parman 2001:98, A1)¹⁴.

The west wall is the entrance façade of the small masjid (figs. 5-11). Considering the variety in the materials and the differences in their techniques of construction, this wall can be studied or rather read in three horizontal sections. The first section, above the foundations, to a height of around 2.00 meters, is constructed with large blocks of marble in a variety of sizes, some rectangular,

¹³ Balustrade supports are part of the iconostasis or *templon*, they are placed between the *templon* slabs and they carry the architrave.

¹⁴ Parman has published the example in the Afyon Mus. inv. no.1394, Pl.31/a,b with the representation of a stylised peacock. Variations of the same theme can be seen on fig.32

Figure 5 - Ferruḡşah Mescid general view of west wall, entrance façade (2003) / *Ferruḡşah Mescidi batı duvarın genel görünümü, giriş cephesi* (2003)

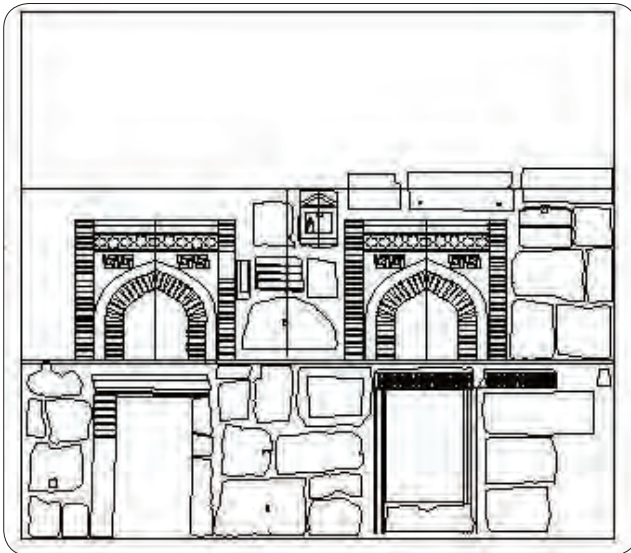

Figure 6 - Ferruḡşah Mescidi, drawing of west wall, inscription panel surrounded by four reused stones, on the left restitution drawing of the closure slab (Ö.Bakırer, 2004) / *Ferruḡşah Mescidi batı duvarının çizimi, kitabe levhası etrafında dört devşirme taş, solda korkuluk levhasının restitüsyon çizimi* (Ö.Bakırer, 2004)

some square and some irregular due to breakage. Their colours vary from off white to medium grey and the texture from a smooth surface to one rather rough and worn out in time. On the surfaces of some of these plain,

building blocks, there are circular holes, reminding one of dowel holes.

The central section of the west wall, is more interesting than its lower and top sections, as it blends a characteristic Seljuk period design, material and construction scheme with a number of reused stones from the Roman and Byzantine periods (fig. 5, 6, 9). Above the door and the window openings, there are, two arched lunettes set in square frames, which repeat the frames on the south wall, but these are better preserved. Therefore it is possible to see that both the composition and the properties of the materials used, like the sizes of the bricks, the imprints of the eight cornered star shaped, turquoise blue tiles from which only a small piece remains, all contribute to put a thirteenth century Seljuk stamp on this facade (Yetkin 1968: 36-49; Bakırer 1980: 313-315)¹⁵.

The inscription is carved on a rectangular marble block which might be the back of a reused block. The text of the inscription is arranged in four lines, but not framed with a border. The inscription mentions that, it was donated by Kuluoğlu Ferruḡşah from Konya, in the year 621H/AD1224 and during the reign of Alaaddin Keykubad (1220-1236), son of Giyasedin Keyhüsrev 1 (1192-96, 1205-11) (Konyalı 1946: 311; Yetkin 1968: 36-39; Bakırer 1980: 313-314).

The inscription panel is inserted between the window lunettes, and around it there are five reused fragments that give the impression of a deliberate and planned arrangement. (fig.5,6). These reused stones need to be studied one at a time. The first is a large marble slab below the inscription panel with uneven edges because of breakage and a hole at its centre, which cannot be associated with a dowel hole and looks more like a later intervention. To the left of the inscription panel, half of a marble post, ca 50 cm. long fragment, possibly part of a *templon support* or *balustrade support*, is placed upright. It is framed with a plain moulding on three sides and the narrow rectangular area inside the frame has a simple guilloche pattern, formed of a continuous band of two interwoven spirals. Running upright from bottom to top, only six interwoven loops can be counted, whereas on other similar examples of complete supports, there are around fifteen loops, which makes it clear that what

¹⁵ Such windows with lunettes, set in square frames are common in Seljuk architecture. They appear not only on the facades of the small mesjids in Akşehir and Konya, but also on Türbe façades, as seen in Sivas, Tokat and others. The present condition of the frames is badly mutilated, with missing tiles and renewed brick units, but more unfortunate are their centres, which are carelessly filled with small stones. For a full description and comparative study with other examples of these lunettes see: Bakırer, 1980.

Figure 7 - Ferruḥşah Masjid, west wall window opening /
Ferruḥşah Masjid batı duvarı, pencere açıklığı

we have here is only 1/3 of a complete support (Parman 2001:115)¹⁶.

To the right of the inscription panel, there is another broken, reused fragment in marble (fig. 9). It comprises only one fourth of the original, but gives enough information to identify it as a *templon* or *closure slab*. In most examples of these *paraphet slabs*, the general layout and the compositions carved on their surfaces are symmetrical arrangements, composed of geometric elements. Therefore, although in this case we have only one corner of the original slab, it is possible to make a restitution drawing of the complete panel seen on fig.6. The square parapet slab must measure around 85X85 cm. All the elements of the composition are outlined with a triple rope moulding. This moulding first outlines a square frame, and inside this frame, another square sitting on edge is inscribed within the first one, and its corners are knotted to the first frame with large loops. The triangular zones formed at the corners, between the first and the second squares, are filled with small circles, delineated with three narrow bands and bonded with

¹⁶ Such complete supports measure ca. 103cm. or more. For an example which is almost alike see Parman, 2001:115, H6.env. no.K.339/E.212, Fig.10, Pl.51/55. Parman dates such supports to the middle Byzantine period.

Figure 8 - Ferruḥşah Masjid, west wall, door opening /
Ferruḥşah Masjid batı duvarı, kapı açıklığı

Figure 9 - Ferruḥşah Masjid, west wall, detail of centre /
Ferruḥşah Masjid batı duvarı, orta kısımdan ayrıntı

loops, on the diagonal axis both to the inner corner of the frame and the outer corner of the large square. The centre of the circle in this remaining fragmentary slab, is filled with a double knot formed of two interwoven bands. While making a hypothetical restitution all the circles can be filled by a knotted pattern. But is not known for sure, whether this knot repeats in all the circles, at the corners, because in most of the examples of closure slabs

that were examined, the pattern inside the circles show variations, such as rosettes, pinwheels or stylised flower with round or pointed leaves, as seen on the minaret of the Great Mosque.

A large circle is inscribed inside the second square, followed by an eight cornered star which is composed of two juxtaposed squares, one sitting on its side and the other on its corner. Finally at the centre of the circle, three pointed leaves can be identified, which when completed could be a flower or a rosette with eight petals (fig. 9)¹⁷.

Immediately above the closure slab there is a rectangular block in limestone, measuring around 46 cm. wide and 70 cm. high (fig. 10). This is a small, *gravestone* in the form of a rectangular *funerary stele*, finished with a triangular pediment, partly incised and partly carved in low relief¹⁸. The triangle is outlined with a band of wine scrolls with attached leaves and these take the places of the *anthesterion* on top and *acroteria* at the corners that are usually seen on Roman stele. Below the triangular pediment, there is a rectangular panel with a figural composition carved in low relief. As the surface of the stone is heavily worn out, either by time or on purpose, the composition is hardly identified as four figures, each with different heights. To the right there are two figures who could be the parents, then comes another one, possibly a child standing on a high pedestal, and at the far left, the fourth figure could be a servant. Above the second figure on the right, there is a big hole which must be due to the bad state of the stone as it is not related to the composition. With the same reason the single letters incised on the frame of the stele cannot be deciphered.

A fragment from a second *gravestone* or *stèle* is inserted on the southwest corner of the façade (fig.11). One can assume that this is the central section of a tall rectangular stele, a fragmentary marble slab, measuring ca. 60 cm. wide and 45 cm. There is no pediment but a small disc or possibly a head, placed above the central figure on the first register. The narrow plain moulding that defines a frame follows the outline of this figure and makes a semicircular projection on top. A rope moulding, runs horizontally and divides the surface of the stele into two equal registers. The representations on both registers are figural and they are arranged in two superimposed and repeating scenes with slight variations.

Figure 10 - Ferruḫşah Masjid, west wall, detail of funerary stele, 1 / Ferruḫşah Mescidi batı duvarı, 1. mezar steli, ayrıntı

Figure 11 - Ferruḫşah Masjid, west wall, detail of funerary stele, 2 / Ferruḫşah Mescidi batı duvarı, 2. mezar steli, ayrıntı

¹⁷ This type of a knot and more elaborate versions of it are typical patterns not only on in Byzantine carved ornament but also on sgraffito pottery.

¹⁸ In an earlier photograph of the west façade, this stele cannot be seen as the surface of the slab is covered by a layer of cement. It is not known when this cement was removed, yet it must be one reason for the worn - state of the surface. For the early photograph see: Yetkin, 1965: 8, fig.12.

On the upper register there are five figures depicted in front view. Konyalı (1946: 310) identifies them as; “five soldiers standing close to each other. They are represented with short skirts, or tunics, with their heads open and holding weapons in their hands. At the corner of the composition there is another figure on horseback, facing the soldiers” (Konyalı 1946: 310). Öney (1970:

fig. 17b), depending on an earlier identification defines this composition as “a slab with the relief of twelve gods from the Byzantine period” (Öney 1970: fig. 17b). The same scene is repeated on the lower register, where the figures are slightly larger but still lined up as on the upper register.

The third horizontal section, the topmost part of the west façade, is constructed with small sized stones, both new and re-used, including fragments of column drums. These alternate with single brick units, which are scattered here and there. This very irregular construction is alien to the lower section and gives the impression that the wall has perhaps undergone a later restoration.

Like the minaret of the Great mosque, the west facade of the Ferruḥşah masjīd has an arrangement presenting the three different cultures. The inscription panel, this time on a plain ground but perhaps the rear face of a carved *spolia*, is surrounded by Roman stele and Byzantine liturgical elements. Could we consider a meaning in this arrangement also?

The Masjīd of Gūdük Minare

According to its inscription placed over the entrance door, the Masjīd of Gūdük Minare, was donated by Muktesip Hacı Hasan and constructed during the reign of Alaaddin Keykubat I, in 624H/1226-27 (Yetkin 1965:68-69; Memecke 1980: 31-35; Bakırer 1971:340; Bakırer 1980, I, 342; Bakırer 1984: 55, fig.1-2). This is another small masjīd, where up to around 2.00 m.reused stone blocks have been used (figs.12-13) These blocks have varying dimensions, their surfaces have a smooth finish or they have holes and grooves. These blocks might also originate from antique period buildings like in almost all the masjīds in Akşehir. Above the first section, an orderly common bond brick lay rises up to another 2.00 m. height. On the front elevation, on the section constructed with brick, the surface is articulated with blind niches that have pointed arches, which are outlined with single brick units. Above these niches, the walls are constructed with small sized cut stones, rubble stones, marble *spolia* and single brick units, the work of a later restoration.

Immediately below the rectangular recession, which looks quite large for the present panel, there is the remains of a decorative band delineated in bricks and tiles, most probably belonging to an arched lunette set in a square frame, reminiscent to those on the west façade of Ferruḥşah, but in a much more worn out state. Two fragments of reused marble panels are inserted at a close distance from the inscription panel. The one above is a

Figure 12 - Masjīd of Gūdük Minare, spolia, reuse of stone blocks with various dimensions / *Gūdük Minare Mescidi, devşirme malzeme, farklı boyutlarda taş blokların yeniden kullanımı*

Figure 13 - Masjīd of Gūdük Minare, entrance façade, inscription and spolia / *Gūdük Minare Mescidi, giriş cephesi, kitabe ve devşirme taş*

fragment from a *templon architrave*, whose surface is decorated with carved ornament consisting of a band of five knotted medallions (antrolac pattern). This is reminiscent to the one on the west façade of Ferruḥşah, used as a lintel over the window opening. Below there is another fragment, this possibly coming from another *templon architrave*. Because of the worn condition of its surface and a newly placed metal sill in front of it, this intricate geometric composition cannot be clearly identified.

The Masjīd of Altın Kalem

Another contemporary example, Altın Kalem has its north wall designated as the entrance façade (fig. 14). The entrance door has a simple format, but it is topped with a lunette set in a square frame. The inscription panel, an upright rectangular slab, is placed at the centre of this wall to the right of the entrance. It gives the date of construction as 620H/1223AD, and mentions that the masjīd was donated during the reign of Alaaddin Keykubat by Hacı İsfendiyarzade Eminüddin Yusuf. A long fragment from a *templon architrave*, with only one of its sides left open, is inserted a little below this

Figure 14 - Masjid of Altın Kalem, entrance façade, inscription and spolia / *Altın Kalem Mescidi, giriş cephesi, kitabe ve devşirme taş*

inscription panel. The pattern, carved in low relief, is composed of knotted medallions alternating with knotted squares set on edge, and a braid pattern at the end. An inscription, perhaps a dedicatory one, runs on its frame (Parman 2001:Pls.2-4/ 32).

The Variety of the Reused Stones, Spolia

Spolia encountered on the buildings in Akşehir can be grouped as ordinary building stones, gravestones, and those with carved ornament that were originally used as liturgical furniture. It is not possible to determine the provenance of these reused stones building but they may come from earlier antique or Byzantine period buildings in the town.

Building Stones

Large marble or limestone blocks in varying forms and dimensions are the main type of *spolia* used in abundance, as building stones, on the Akşehir masjids, but especially on Ferruhşah, and Güdük Minare (figs. 3, 5, 12). Depending on certain carved or incised grooves and holes on their surfaces it is possible to assign them to the Hellenistic or Roman period. The reuse of building stones, both plain and carved, in the construction of Seljuk buildings without specific reference to their original use and original buildings, can be followed throughout the thirteenth century to which the Zazadin Han (Konya-Aksaray road) is a good example. In addition, as already mentioned, besides the ordinary building stones, sections from arches, carrying elements like stone or marble columns together with their capitals or single capitals that were placed on wood columns in some mosques with timber upper structures, like the Great Mosque in Sivrihisar and the Aslanhane Mosque in Ankara are abundantly used. The few well known examples for stone and marble columns and capitals are, the walls

of Kuruçeşme Han (Konya-Beyşehir road), on the exterior, interior walls and entrances of Mubarizüddin Ertokuş Medrese, in Atabey, near Isparta (Doğan / Şaman1997); in the Alaaddin Mosque in Ankara, in the harim section of the Alaaddin Mosque in Konya; harim section of the Aslanhane Mosque in Ankara.

Gravestones , Funerary Stele

The gravestones in the form of pediment stele with a triangular pediment and two acroteria at the side which are recorded on the minaret of the Great Mosque and on the west façade of Ferruhşah and they resemblances to some gravestones exhibited in the Roman Baths in Ankara (French 2003: 141-182)¹⁹. A family stele with two figures is recorded in the 1997 excavation in Akşehir (Demirci, Türkan, Salman 1998: fig.13) and others now in the Taş Madrasa Museum are examples to indicate the existence of a Roman cemetery with gravestones that are dated to the 2nd-3rd centuries AD (Demirci, Türkan, Salman 1998: 349-350)²⁰. Stele exhibited at the Archaeological Museum in Konya, are local examples collected from several districts inside the city and from some nearby settlements. They are studied in detail by A.Alp who has pointed out certain general characteristics, among these one close relationship between Konya and Akşehir is in the choice of materials. In most cases, gravestones from Konya region are carved from the local material, a calcareous type of stone which is likewise recorded on the Akşehir examples Alp 1984. (Pls.XXXVII-XLIII)²¹. Furthermore, certain parallels can be pointed out with the Roman period examples exhibited in other museum, but the Akşehir examples do not seem to have much in common with those from İstanbul (Fıratlı 1965: 265-323).

Therefore it appears that examples of gravestones, in the form of pediment stele, encountered on the thirteenth century Seljuk buildings in Akşehir have a closer relationship with those from the Roman

¹⁹ French 2003: 141 no.70, 160 no.52, 169 no.59, 170 no. 60

²⁰ In the Akşehir Taş Medrese Museum, there are resembling Roman gravestones on display. However, as the Museum at the Taş Medrese was closed for restoration, at the time of our last visit, it was not possible to compile more information on these stele, including their inventory numbers. Others in İzmit, İstanbul, Konya, Akhisar museums show similarities too.

²¹ Beside the relationship in material, certain other characteristics, such as the upright position of the stele, triangular pediment placed over the shaft, acroteria at the corners, anthesierion on top of the triangle, and usually standing figures represented on the face of the shaft show resemblances. Their number, type clothing and other peculiarities may differ. For other examples from the same region and also from Kütahya and Afyon see: Michael, 1995, has published several related examples in vols. I& II and Calder, 1955: 25-38.

period, recovered in the Phrygian settlements to the north and northeast of Akşehir²². What I did here is only a very brief attempt to describe, study and point out resemblances and relations. Further research is necessary to evaluate these gravestones, especially those with the multi figural compositions as mentioned, on the west façade of Ferruhşah, which seems to be a unique composition charged with some symbolic meanings²³.

Liturgical Furniture

Fragments of liturgical components with carved ornament are utilized on all the buildings studied in this paper (figs. 1, 2, 4-7), but with emphasis on Ferruhşah. They show a variety as; *templon architraves*, *templon supports* and *templon slabs*, which seem to resemble Byzantine period examples, which were recovered in the vicinity of Akşehir, specifically in the Phrygian settlements and attributed to the tenth and eleventh centuries by Parman²⁴.

The Iconostasis is "a screen or partition, separating the sanctuary, the sacred Bema of many Eastern churches, from the nave" (Ötügen 1997: 2, 838). "During the reign of Justinian, (565-578) the changes in the liturgy, brought a change in the arrangement of the chancel, which was from then on separated from the rest of the church by a continuous screen from north to south, that eventually developed into the iconostasis. The earliest ones that survive consist of screens composed of closure slabs (*templon slabs*) below, fitted between tall supports (*balustrade supports*) which uphold a cornice above (*templon architrave*). It was only in comparatively late times that the open space came to be filled with icons" (Versones 1959: 792) Between the 7th and 13th centuries it was also called the *Templon* (Ötügen 1997:

2, 838). The *templon* two on or iconostasis slabs were placed between the *templon supports*, which in turn carried the *templon architrave*. It is pointed out that the original function of these liturgical components is varied, yet the more common function was connected with religious ceremonies (Dalton 1961:166; Rodley 1994:27; Parman 2002:95).

The *templon architraves* are long elements, perhaps easily broken, therefore when reused only fragmentary samples are used as lintels, jambs or inserted on walls beside ordinary building blocks. Those encountered on the monuments in Akşehir can be grouped according to the compositions carved on their surfaces.

Templon architraves decorated with a band of knotted medallions are recorded on the west façade of Ferruhşah over the lintel of the window and on the north façade of Güdük Minare to the left of the inscription panel. Parman, who has published *templon architraves* decorated with similar knotted medallions, now in the collections of Afyon, Eskişehir and other nearby museums, thinks that, the band of knotted medallions "is a well known and much repeated composition", "a typical decorative scheme encountered on architraves dated to the middle Byzantine period"²⁵. Furthermore similarities can also be pointed out with architraves utilized on a few Seljuk period buildings in the vicinity of Isparta²⁶. Another much used composition is a variation of the knotted medallions, created by adding knotted squares and a braid pattern as seen on the base of the minaret of the Great mosque, extending below the inscription panel and the funerary stele. To this type, reminiscent examples can be pointed out from Afyon²⁷.

²² Karagöz 1984:10, this study is a brief but informative approach to examples of gravestones in this region, as it gives regional variations and preferences. Akşehir examples seem to have parallels with Roman period stele recovered in Phrygia.

²³ Beside the comparative examples already mentioned, multi figural compositions can be encountered on gravestones recovered in and around Ephesos, which are commemorative family stele with three, four or more figures with individual characteristics, but none of them are in direct relation with the Ferruhşah example, see: Atalay, 1988: Pl.107-130. On the Ferruhşah example the figures belong to a group with identical attributes, it seems to be a unique composition see: Konyalı, 1946:310; Öney, 1970: fig.15a, its attribution to the twelve Gods, finds one earlier example, perhaps close in the number of the figures only, see: Akurgal, 1961:149, fig.101; Atasoy-Parman, 1983:128-129, B.354, a late Roman examples from Lycia.

²⁴ Parman 2001. This study is a comprehensive work on this region which has been an informative guide to study and learn the liturgical furniture.

²⁵ Parman 2001, according to examples given by Parman, complete *templon architraves* measure ca. 4.50m. The ones that are closest in decoration to Akşehir examples are listed below. These are in marble, some are exactly alike and some show slight changes in the single patterns that fill the centres of the medallions: Parman : (A2) Afyon Mus. inv.no.1396; (A3) Afyon Mus. inv.no.1398, Pl.3/3; (A4) Afyon Mus. inv.no.1404, Pl.,2,4/2b,e,f shows that the composition is completed with a second pattern with arches; inv. no.1405, (A5) Afyon Mus. Pl.6,7, 8/4, on the front face medallions and the back face of the same has a second composition with knotted medallions, girandole and rosette patterns at the centre Pl.8/4e; without inv.no., (A24) Afyon Museum, Pl.25, 26/22 a,b,c,d; a series of knotted medallions with rosette, maltese cross insets at their centres; see also *templon balustrade support* with similar composition, without inv.no. (A65), Pl.136/188a & b. For reminiscent architraves with knotted patterns from Byzantine churches, see. A.Alp,-Görkem, 2012: 32-36. Grabar, 1976 :41-49, 71-79, Pl.XI-XIV, dated to the 11th century.

²⁶ For example at the Atabey, Ertokuş Medrese and Yalvaç, Devlethane Mosque, see: Demiriz, 1972: 87-100, fig.13-14; Doğan, 1997: 347-372, fig.7-8 ; Doğan, 2001: 243-250, Pl.15.

²⁷ These compositions decorate usually the side faces of the architraves

The second group of liturgical furniture, the *templon* or *balustrade supports*, are encountered on *Ferruhsah*, where there are three fragments inserted on the west and south walls²⁸. The one on the west wall, which has the guilloche pattern formed by a continuous band of two interwoven spirals, seems to be a widespread composition on supports dated to the middle Byzantine period (AD 600-1200), which are published from the collections of the Afyon, and Uşak Museums, and are almost identical in form and decoration²⁹. While another fragment, again close in form and decoration, was recovered in the excavations of the Church of Saint Nicholas at Demre³⁰.

On the south wall of *Ferruhsah*, the two fragmentary balustrade supports used as jambs have the soffit pattern carved on their surfaces. The soffit pattern could have been as popular or perhaps even more popular than the guilloche as there are several examples coming from a variety of origins such as Afyon, Eskişehir and Seyitgazi and even Istanbul³¹.

Finally, the last group of liturgical furniture are the so called *templon slabs*, *claustra slabs* or *chancel screens*, which were placed between the balustrade supports to complete the composition of the iconostasis. The one on the minaret of the Great Mosque is complete, while the one on the west façade of *Ferruhsah* masjid is only one fourth of a slab. Both of them are decorated with geometric compositions formed of interlocked squares, concentric lozenge patterns, circles and loops as well as tiny leaves and palmet leaves filling in the openings. There are a large number of almost identical, very close or reminiscent fragments reused on buildings in other Seljuk towns which make one think that this specific group of liturgical furniture, were appreciated more than the rest or did they carry some symbolic meaning for the Seljuks. To mention but a few, they are found on buildings in Isparta and Antalya³². While,

others, originally located on Byzantine buildings in the vicinity of Akşehir, but now in the collections of Afyon, Eskişehir -coming from Seyitgazi, Emirdağ - museums were published by Parman.³³

Conclusion

In this paper, religious buildings in Akşehir, constructed after the arrival of the Seljuks, are discussed with emphasis for reused stones or spolia. The minaret of The Great Mosque and the façade of the *Ferruhsah* Masjids carry resemblances to each other. Furthermore, they also present unique approaches while the other two have simple and repetitive applications.

Both with the examples of Roman gravestone and the fragments from Byzantine liturgical furniture, it is possible to add a number of other examples from buildings in other Seljuk towns and with other functions. These practices definitely point to the interest of the Seljuks in spolia and especially those with carved decoration which they reused with special care combining them with their own special stones, and not only with the ordinary building stones but also together with inscription panels. What we notice on the four masjids in Akşehir is the arrangement of the reused material, even those in a fragmentary conditions, together with the inscription panel. The inscription which documents the identity of the Seljuk building is surrounded by earlier material, from two different cultures, and probably charged with some symbolic or religious meanings. This relationship of the past with the present, is best accentuated on the base of the minaret and the facade of *Ferruhsah*, which were all together carried to the future, to our times. The buildings that were demolished during the conquest of the Seljuks were not completely lost but survived at least in sections and continued their existence by being reused, although in a different context.

Here one wonders whether the architect, builder, donor or artist of the buildings have used these special blocks as ordinary building stones, without paying much attention to their specific characteristics, their religious or symbolic meanings; or with these specially designed compositions have they meant to transmit a message to the observers? Were they concerned with

as mentioned in note, see: Alpaslan 1997: 246, inv.no.286.fig.9.

²⁸ A number of other examples are scattered on the walls the Seyyid Mahmud Hayrani türbesi standing at a close distance to *Ferruhsah*. These have carved compositions like the braid, and the interlocked circles. Several others with similarities in form alone are recorded in Selçukler near Uşak.

²⁹ As mentioned in note, for an identical example and the one from Demre see: Parman, 2001:126 (H6), Hieropolis Mus. inv.no.K.339/E.212, Fig.10, Pl.51/55, p.115.

³⁰ Alpaslan 1997: 246, inv.no.286.fig.9.

³¹ Parman 2001:126 (A30) Afyon Museum, without inv.no. Pl.50/52; p.126 (E9),Eskişehir Museum, inv.no. A70.67, Pl.50/53; p.127, (S2) Seyitgazi Museum, inv.no.A.133/68, Pl.52/57. Matthews 1971: 54, fig.26, Pl.3, from the Hagios Polyruhtos Church in Istanbul, Eyice, 2001, from the Hagia Glykera Church'in Tuala, p.201,fig.6.

³² Demiriz 1972: fig.13,14, the interior of the Atabey Medrese,

near Isparta is perhaps the richest example with spolia as it houses a number of these slabs besides other spolia. See also, Doğan 1997: fig.7,8; Yılmaz, 2002: fig. 341, inserted on the city walls as a set.

³³ Alpaslan 1997: inv.no.292,293, fig.1,2; Parman 2001: 123, (A27) Afyon Mus.inv.no.1401,Pl.47/47; p.124, (A29) Afyon Mus.inv.no.2009, Pl.48/49; p.124,(E 8), Eskişehir Mus. inv. no.A.148.68. PL.48/50.

the preservation of these stones by reusing them or have they tried to assign them a more special place and a more special function ?

These and similar issues cannot find accurate answers, as there is not enough information for the medieval Anatolian elite or townsman, his way of life, his habits or preferences. However, one is inclined to think that as these people were interested with all the happenings around them, be it nature, flora, fauna or buildings and building stones, so it is possible that they may have been interested with the stones that were laying around them merely with an artistic eye and placed them on their buildings to own and keep them in their possession.

References

- ANONYMOUS, 2001.
Afyonkarahisar Kütüğü, Afyon : Kocatepe Üniversitesi.
- AKURGAL, E., 1961.
Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander, Berlin.
- ALP, A., 1984.
"Konya Arkeoloji Müzesindeki Roma Çağı Mezar Stelleri", in: Konya (ed.F.Halıcı), Ankara: Güven Matbaası: 45-51, pl.XXXVII-XLIII.
- ALP, O. A. / GÖRKEM, I., 2012.
"Başara Kuzey Kilise, Mimari ve Litürjik Elemanları", Uluslararası Katılımlı XV.Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi:23-36.
- ALPASLAN, S., 1997.
"Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'ndeki Trapez Kesitli Levhalar, Levha Üstü ve Levha Kaideleri", in: Adalya, II:235-248.
- ATALAY, E., 1988.
Hellenistik Çağ'da Ephesos Mezar Stelleri Atölyeleri, İzmir: Hitit Matbaası.
- ATASOY, S. / PARMAN, E., 1983.
"Byzantine", in: The Anatolian Civilizations II, Istanbul, Turkish Ministry of Culture& Tourism:137-"199.
- BAKIRER, Ö., 1971.
"Anadolu'da XIII.Yüzyıl Tuğla Minarelerinin Konum, Şekil, Malzeme ve Tezyinat Özellikleri", in: Vakıflar Dergisi, IX:337-367.
- BAKIRER, Ö., 1980.
"Harput Ulu Camii Minaresi", in: Bedrettin Cömert'e Armağan, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Özel sayı: 375-395.
- BAKIRER, Ö., 1981.
Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı, 2.vols., Ankara. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1981.
- BAKIRER, Ö., 1984.
"Selçuklu Dönemi Konya Yapılarında Malzeme Kullanımı", Konya (ed.F.Halıcı), Ankara, Güven Matbaası:77-84,Pl. LXII-LXVI.
- BAKIRER, Ö., 2007.
"Selçuklu Döneminde İnşa Bazı Akşehir Yapılarında Malzeme Kullanımı", Sanat Tarihi Araştırmaları, Prof.Dr.Haşim Karpuz'a Armağan, (eds.M.Denktaş, O.Eravşar), 51-64.

BAKIRER, Ö., 2007.

“İki Selçuklu Dönemi Yapısında Roma ve Bizans Dönemlerine ait İzler”, Ebru Parman’a Armağan (ed. O.Alp): 91-116.

BAKIRER, Ö., 2009.

“Ankara Kalesi Duvarları Üzerindeki Belge ve Bilgiler, in: Tarih İçinde Ankara, II, (ed. Y.Yavuz), Ankara,ODTÜ, Mimarlık Fakültesi: 173-202.

CALDER, W.M.,1955.

“Early Christian Epitaphs From Phrygia”, in: Anatolian Studies, vol.5: 25-38.

CEYLAN, B., 2005

“Spolia: Geç Antik Dönemde Yapılar ve Yapı Elemanlarının İkinci Kullanımları”, in: ODTÜ Mimarlık Tarihi Yüksek Lisans ve Doktora Programı - Doktora Araştırmaları Sempozyumu III: Eskişehir’in Mekanları Zamanları İnsanları, (ed. L. Özgenel), İstanbul, Homer Kitabevi.

ÇİFTÇİ, Ç., 2001.

“Akşehir Kenti Tarihi Kent Dokusu”, in: I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 15 Ekim 2000, Bildiriler I, Konya: 219-224.

DALTON, D. M., 1961.

Byzantine Art and Architecture, New York,

DEMİRALP, 1996.

Yekta, Akşehir ve Köylerindeki Türk Anıtları, T.C.Kültür Bakanlığı, Ankara.

DEMİRCİ, Y. / TÜRKAN, O.F. / SALMAN, Ş., 1998.

“1997 Yılı Akşehir Nekropolü Kurtarma Kazısı Raporu”, IX.Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu, Antalya: 343-359.

DEMİRİZ, Y.,1972.

“Atabey Ertokuş Medresesindeki Bizans Devrine Ait Devşirme Malzeme”, in: Sanat Tarihi Yıllığı, IV, 1970-71, İstanbul: 87-100.

DOĞAN- ŞAMAN, N., 1997.

“Isparta ve Çevresindeki Selçuklu – Beylikler Dönemi Yapılarında Devşirme Malzeme Kullanım”, in: Vakıflar Dergisi, XXVI: 347-362.

EYİCE, S., 2001

“Tuzla Önündeki Hagia Glykeria Kilise Manastırı”, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Araştırmaları, Yıldız Demiriz’e Armağan,(B.Tanman,U.Tükel), İstanbul, Simurg:67-79, 199-203.

FIRATLI, N., 1965.

“İstanbul’un Yunan ve Roma Mezar Stelleri”, in: Belleten, XXIX/114:263-323.

FRENCH, D., 2003.

Inscriptions of Ankara, Ankara, Museum of Anatolian Civilizations.

GRABAR, A.,1976.

Sculptures Byzantines du Moyen Age, II (XIe- XVe), Paris, Éditions A.et J.Picard,

KARAGÖZ, Ş.,1984.

“Anadolu’dan Mezar Taşları”, in Arkeoloji ve Sanat, İstanbul, Nur Ofset.

KONYALI, İ. H., 1946.

Akşehir, Nasreddin Hoca’nın Şehri, İstanbul.

MATTHEWS, T. F.,1971.

The Early Churches of Constantinople, Pennsylvania State University, London, 1971.

MEINECKE, M., 1976.

Fayence Decorationen seldschukisher Sakralbauten in Kleinasien, I, II, Tübingen.

MICHAEL, S., 1995.

Anatolia; Land, Men and Gods in Asia Minor, II vols. Oxford: Clarendon Press.

ÖZCAN, K., 2006.

“Akşehir”, Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Uygarlığı, Vol.2 : 183-187.:

ÖNEY, G., 1967.

“Akşehir Ulu Camisi”, in: Anadolu (Anatolia), IX, 1965: p.171-184.

ÖNEY, G., 1970.

“Anadolu Selçuklu Mimarisinde Antik Devir Malzemesi”, in: Anadolu (Anatolia), XII, 1970. 31-37. Pl.1-XX.

ÖTÜKEN, Y., 1997.

“İkonostasis”, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, vol.2, İstanbul,Hürriyet Ofset: 838.

PARMAN, E. / ALTINSAPAN, E., 2001.

“Eskişehir-Seyyigazi Himmet Köyü’nde Himmet Baba Türbesi ve Devşirme Malzemeleri”, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Araştırmaları, Yıldız Demiriz’e Armağan,(B. Tanman,U.Tükel), İstanbul, Simurg: 115-127, 223-228.

PARMAN, E., 2002.

Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge

Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları.

REDFORD, S., 1993.

"The Seljuk's of Rum and the Antique", Muqarnas, 10: 149-156,

REDFORD, S. / LEISER, G., 2008.

Taşa Yazılan Zafer, Victory Inscribed, Antalya Kaleiçi Surlarındaki Selçuklu Fetihnâmesi, The Seljuk Fatihnâme on the Citadel Walls of Antalya, İstanbul, Vehbi Koç Vakfı, Zero Produksiyon,

SARADI, H., 1997.

"The Use of Ancient Spolia in Byzantine Monuments: The Archaeological and Literary Evidence", International Journal of the Classical Tradition, vol.3, issue 5: 395-424.

ŞAHİN, M., 2000.

Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

TANYELİ, U., 1987.

Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.

VERSIONES, P., 1959

"Byzantine Art", Encyclopaedia of World Art, vpol.1 752-786)

YETKİN, Ş., 1965.

"Türk Çini Sanatından Bazı Önemli Örnekler ve Teknikleri", Sanat Tarihi Yıllığı, I, 1964-65, İstanbul: 60-102.

YILMAZ, L., 2002.

Antalya, Bir Ortaçağ Türk Şehrinin Mimarlık Mirası ve Şehir Dokusunun Gelişimi, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

KRAKOW CLOTH HALL AND SOME CONSIDERATIONS ON THE BEDESTEN FUNCTION*

KRAKOW KUMAŞ (TEKSTİL) BORSASI VE BEDESTENİN İŞLEVİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Sema GÜNDÜZ KÜSKÜ*

Makale Bilgisi

Başvuru: 30 Mart 2017

Hakem Değerlendirmesi: 4 Nisan 2017

Kabul: 5 Mayıs 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.15.005

Article Info

Received: March 30, 2017

Peer Review: April 4, 2017

Accepted: May 5, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.15.005

Abstract

Cloth-bazaar (bedesten/bezzazistan), which identifies international trade in Ottoman cities especially in the 15th and 16th centuries, were situated in the centers of many important cities particularly in Bursa, Edirne, and Istanbul. These buildings, being the center of cloth-seller (bezzaz), acted like a stock market. Interior of these cloth-bazaars, whose architectural plan were standardized, have an especially engrossing rectangular plan. The middle area of these buildings are divided by double-sided arches vaulting on the single row of piers into bay surmounted by a dome and also a row of shops surrounding these areas. Exterior of them also was surrounded with iwans from all quarters. Cloth Hall, situated in the center of Krakow, is a significant trade building which can be associated with “bedesten.” At present, this building has been still organising the center of the city and reiterating the main architectural plan of the classical bedesten. Cloth Hall in Krakow indicated the Ottoman-Poland relations particularly in 15th and 16th centuries when the international trade mostly focused on silk, spicy and leather. Moreover, name, function and architectural plan of “Cloth Hall” is also indicated that both Ottoman Bedestens and Krakow’s Cloth Hall are similar to each other. In this context, the aim of this article is to analyze the voyage of “bedesten functions” from Ottoman Empire to Poland through this Building.

Keywords: Krakow, cloth hall, bedesten, main market/bazaar.

* This article is a means to survive the precious memory of beloved friend Fikret Topallı, who translated it into English. May he rest in peace. This article depends on the work that has presented in ICTA-15th International Congress of Turkish Art Napel, 16th-18th September 2015.

** İzmir Kâtip Çelebi University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turk-Islamic Archaeology, e-posta: gunduzsema@gmail.com

Özet

Osmanlı döneminde kentlerdeki uluslararası ticaretin varlığını tanımlayan bedestenler (bezzazistan/cloth-bazar), özellikle 15-16 yüzyıllarda, Bursa, Edirne ve İstanbul başta olmak üzere birçok önemli kentin ticaret merkezlerinde yer almışlardır. Kıymetli kumaş ticareti yapanların (bezzaz/cloth-seller) merkezlerini/loncalarını oluşturan bu yapılar bir anlamda kentin borsası olarak görev yapmışlardır. Standart bir mimari şema ortaya koyan bedestenlerin iç mekânı, genellikle uzunlamasına dikdörtgen planlı olup, tek sıra paye üzerine çift yönlü kemer atılımıyla kubbe örtülü birimlere ayrılmış orta bölüm ve çevresine sıralanmış dükkânlar dizisi şeklindedir. Dış mekân ise dört yönden eyvan dizisi ile çevrelenmiştir. Krakow'un merkezinde yer alan ve günümüze "Cloth Hall" olarak tanımlana gelen yapı ise isminden de anlaşılacağı üzere "bedesten" ile ilişkilendirebileceğimiz dönemin önemli bir ticaret yapısıdır. Bugün dahi kent meydanının merkezini oluşturan bu yapı, mimari anlamda da klasik bedesten plan şemasını ana hatlarıyla tekrarlar. Özellikle 15-16. yüzyıllarda uluslararası ipek, baharat ve deri ticaretinin yapıldığı bu kent için "Cloth Hall" özelindeki isim-işlev-mimari benzerliği bir anlamda Polonya-Osmanlı ilişkisini gözler önüne serer. Bu bağlamda amacımız, bu yapı aracılığıyla "bedesten işlevinin" Osmanlı'dan Polonya'ya taşınma serüvenini çözümlemeye çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Krakow, cloth hall, bedesten, çarşı/pazar.

At the beginning these places/cities which were occasionally used as gathering centers, turned out to be the administrative, religious, political and economical centers in time. From the medieval era onwards, especially the economical recovery caused by the trade activities conceive the trade center concept in the most important cities¹. These centers defined as “Market square”, “main market”, “bazaar” and “çarşı/souk” and similar other statements mostly showed similar characteristics partly due to the nature of the trading activities there. First classical monumental example of Ottomans bedesten is seen in Bursa. This building/Yıldırım Bedesten (pre 1396) constitute commercial center which referred as “sûk-ı sultânî” or “grand bazaar” of the city along with Ulu Cami² (1399)³. Interior of these bedestens, whose architectural plan were standardised, had especially engrossing rectangular plan and the middle area of these buildings are divided by double-sided arches vaulting on the single row of piers into bay surmounted by a dom and also a row of shops surrounding these area. Exterior of them also were surrounded with iwans from all quarters. In this context, Krakow Cloth Hall and Bursa Bedesten can be corelated in terms of determining the commercial centres of the cities they are in. These two similar buildings in terms of plans appears as the common denominator of the functional compliance of the concepts such as trade, trade center and the architecture. However, it should not be disregarded that the mutual trade exchange -together with the other factors- may cause some interaction between these two structures.

“Sukiennice”, or with today’s definition “Cloth Hall” and the square where it takes place -Rynek Główny/ Main Market Square”- which are placed in such an early era as the thirteenth century by⁴ (Fig. 1)⁵. In this era the King Boleslaw the Bashful (1243–1279) had redesigned the city square and the streets taking German rules as reference⁶. Besides, King Boleslaw encouraged

the Germans to settle in the towns in which the Polish population is higher; these Germans who were granted special privileges became predominant in the social, political and commercial life of the cities and became arbiters in the international and regional trade activities⁷.

Figure 1 - Krakow cloth hall and main market square / *Krakow cloth hall ve ticari kent merkezi*

In Europe, the big commercial centers which were joined with the walls of the old city centers and the new centers which were intersected with each other by side streets have been associated with Germans. The examples of these cities setups are Poznan, Wroclaw, Hildesheim and Magdeburg and most probably due to this reason, together with Main Market Square, the Cloth Hall has been thought to be constructed by the German tradesmen⁸ (Fig. 1-4)⁹. However, in these German cities mentioned above, there is no trade center setup formed in a trade structure similar to the Cloth Hall¹⁰. As to the independent studies conducted related to the Cloth Hall, the structure is placed to the thirteenth century expressions in general, without any relationship to German models¹¹.

At this period the construction had wooden counters in two lines at both sides with stall partitions and at the outside of the counters it is believed that there were merchants lodging locations¹², (Fig. 5). It is emphasised that later other different trade structures have been added

¹ Historian Pirenne in his research called “Medieval Cities”, approached to the trade improvements by formation of the cities and especially the effects of the trade activities in the formation of the city municipalities (Pirenne 1994).

² Ergenç 2010: 33; Eyice 1992a: 507.

³ For detailed information regarding the term “Sûk-ı sultani”, see Ergenç 2010.

⁴ Kadluczka 2013: 105; Crosby 2002: 66; Jenkins 2008: 84.

⁵ When the city of Krakow is in concern, the date pointed out as the thirteen century is rather important. It is very well known that in 1240 the city had been ruined considerably the the Moguls who had entered the city passing from Kiev to the North and proceeding Poland (Runciman 1992: 215).

⁶ “Boleslaw the Bashful, wishing to develop Cracow which he cannot do under Polish law, appoints a vojta to supervise the change to German law, he alters the arrangement of the buildings and moves some that have been erected here and there without plan or order; but first he delineates the city square and then ‘the corresponding streets’” (Długosz 1997: 201).

⁷ Carter 1994: 64; Lukowski 2001: 12-13; Crosby 2002: 62.

⁸ Pounds 1994: Fig. 6.5-6.7; Crosby 2002: 62.

⁹ At the 13. Century a commercial union in the name of/Hanseatic League was formed to mutually protect the rights of the German Groups living at the northern cities of Germany or living at the other nearby countries and Krakow also joined this group. (Carter 1994: 98-102; Berg 2011: 120).

¹⁰ In these most important European trading squares, together with the most important church of the town, the municipality buildings and bell towers start to be available. For detailed information please refer to Pirenne 1994.

¹¹ Kadluczka 2013: 105; Crosby 2002: 66; Jenkins 2008: 84.

¹² Kadluczka 2013: 105; Carter 1994: 66.

Figure 2 - Commercial centers in some German cities (Poznan)
/ Bazı Alman şehirlerindeki ticaret merkezleri (Poznan)

Figure 3 - Commercial centers in some German cities (Wroclaw)
/ Bazı Alman şehirlerindeki ticaret merkezleri (Wroclaw)

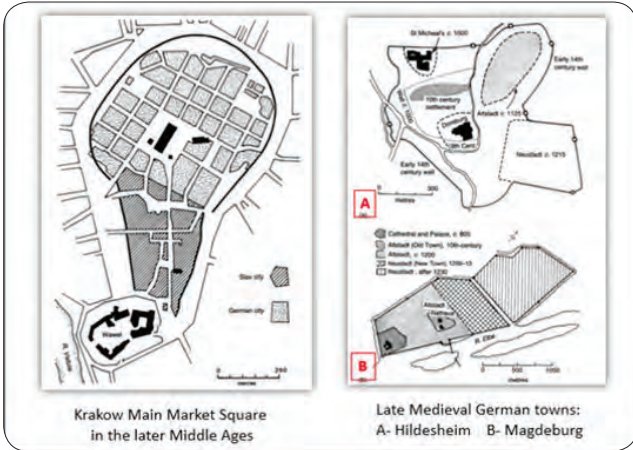

Figure 4 - The big commercial centers which were joined with the walls (Pounds 1994) / Surla çevrili büyük ticaret merkezleri

to these arrangements which were initially composed of cloth and bread counters¹³. With this mentioned setup of the wooden counters it is understood that other trade items were sold together with the cloth items.

¹³ Starzynski 2013: 58-59.

At the Krakow Main Market Square during the excavations in 1975-76, the stone structured foundations in rectangular shape at the middle, surrounded by shops/units in both sides were found out¹⁴. Therefore, today also two structures “Sukiennice/Cloth Hall” and “stone foundations” which are parallel to each other attracts attention (Fig. 6). The stone foundations are placed with the earliest trade structures in the city to the same period as the wooden counters, i.e. to the thirteenth century¹⁵. It is possible that those early period structures have been considerably ruined after the 1307 fire incidence as mentioned in Długosz chronicles¹⁶. These foundations with a contiguous setting of shops resemble commercial buildings referred to as “arasta”. Arastas can be taken as a setting of one or two sets of adjacent and contiguous shops on two sides of a street. In some instances they constitute only an adjacent part of the buildings they belong and even in some other instances they are added into the architectural body of the building¹⁷.

Figure 5 - Cloth Hall and merchants stalls (13th), (Carter 1994: 66) / Cloth Hall ve tüccar tezgahları (13.yy)

There are different suggestions as to the date placement of the Cloth Hall to the periods after than the thirteenth century. The first one of these is to place them together with the massive basilican building called “pinnithacae”

¹⁴ Karczmarczyk 2011: 319.

¹⁵ Kadluczka 2013: 105.

¹⁶ Długosz 1997: 251.

¹⁷ Cezar 1983: 126-156; Eyice 1992b: 303.

Figure 6 - Krakow Main Market Square after the excavations in 1975-76 (Karczmarczyk 2011: 319) / 1975-76 Yılındaki kazı sonrasında Krakow kent ticaret merkezi

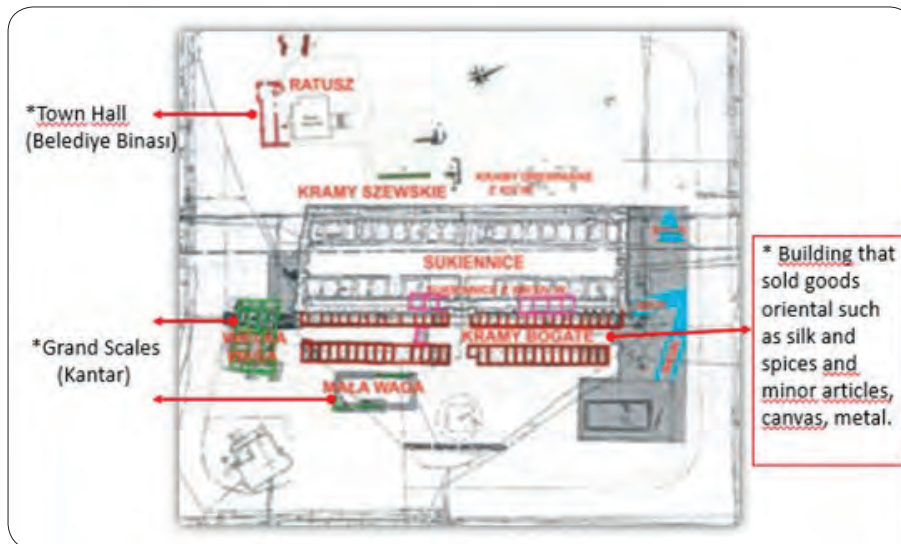

Figure 7 - Medieval trade center buildings in Krakow Main Market Square (Mater, 2008: 85) / Krakow kent ticaret merkezindeki ortaçağ ticaret yapıları

constructed at the 14th century instead of the wooden structures at the earlier period¹⁸. In this period it is talked about the construction of a building where there were the trading of articles with big scales, together with minor articles, canvas, metal, silk and spices and such eastern originated articles¹⁹, (Fig. 7)²⁰.

Some other researchers date the structures to the second half of the fourteenth century without giving some explanation of their reasoning²¹. Another assumption

without any reasoning is the explanation that the Cloth Hall had been constructed by the Polish King of the era Kazimierz The Great (1333-1370)²². Even though not indicated in the publications, the basis of these dates lies in the narratives of Jan Długosz's chronicles as King Kazimierz's great desire to make his country very popular and prosperous and due to this reason he has constructed a lot of stone and brick walled churches, castles, palaces and other different city centers/towns instead of wooden or adobe bricked buildings²³. However this narrative only explains his efforts for having different

centers constructed except for the "Main Market Square" in Krakow only²⁴⁻²⁵. Another researcher has again without justification places, Cloth Hall to the era of Wladyslaw Jagiello (1386-1434)²⁶. The building mentioned herewith had burned out in a fire incidence that took place in 1955. However a gravure documenting the previous position of

¹⁸ Kadluczka 2013: 105; Starzyński 2013: 58-59.

¹⁹ Starzyński 2013: 58-59.

²⁰ Thus, together with this structure other structural ruins such as grand scales which have to be present in a trade region were revealed at that time. In Krakow it was found out that metal trading, especially copper trading was very important; it has been stated that this was revealed during the excavations done at around the Main Square, inside the grand scales region mentioned herein (Garbacz-Klempka 2009: 283, 288).

²¹ Myslinski 2004: 305; Bedford 2008: 181.

²² Murrey 1837: 345.

²³ Długosz 1997: 322.

²⁴ Carter 1994: 66-67

²⁵ The south Casimiria (now Kazimierz) in 1335 and Florencja (now Kleparz) in 1366 was established. The former site incorporated the small villages of Stradom and Rybaki; five years later (1340) Bawol was added (Carter 1994: 67). In the 14th century there has been a serious Jewish population flow from France and Germany to Poland and the King Kazimiers placed these Jewish fugitives to the newly constructed region within the city which is later called as the "Kazimierz" region (Carter 1994: 66-67; Rudziński 2007: 80). Due to this reason is the jewish region is still called as "Kazimierz" today and is known as the "Symbolism of the German Sovereignty" Crosby, 2002: 63.

²⁶ Carter 1994: 68.

Figure 8 - Krakow Sukiennice/Cloth Hall (1555) (<http://zwiedzajkrakow.pl/tag/handel-w-krakowie/>) / *Krakow Sukiennice/Cloth Hall (1555)*

the building before the fire gives us some clues as to the construction date of the Cloth Hall (Fig. 8).

Cloth Hall which belonged to the period before 1555 having a “crenelated parapet” styled facade reflects a commonly used application in Krakow, differs from the other known examples in Europe due to its plain appearance, massive walls, schematic plan and molar shape in terms of its architectural features.

In Europe, especially after the tenth century instead of the bazaars which were set up from time to time at certain intervals, the permanent portuses/trade centers for buying and selling have been established²⁷. These centers, turned out to be huge construction centers in England and some other Flemish cities such as Ghentan, Ypres where cloth trading has been of great importance²⁸⁻²⁹. In addition to this especially some northern and southern towns of France, and many other towns in Italy and Reine Germany were engaged in weaving industry³⁰. However, what is more interesting is that, even though cloth trading and production have been very popular and important in Europe then, Cloth Hall structures dating back to

thirteenth century were restricted to the Flemish region only. The most important one of these buildings are in Ypres, Belgium³¹. This building which in principle served as a cloth market and storage area attracts attention with its huge size and its tower (Fig. 9). With its gothic features, Ypres Cloth Hall, differs from our building in terms of its monumental look, bell towers included into its structure and the other towers. Together with this building the other Cloth Halls reconstructed at the nineteenth century in the cities of Bruges (1304) and Ghent (1425-1441) point out that there has been a construction tradition related with cloth trading starting from the thirteenth century onwards in the region (Fig. 10-11). Though in Anatolia the presence of the international trading and bedestens have been known from the Seljuk's ruling periods³²⁻³³.

³¹ Pirenne 1994: 175

³² Turan 1990: 96-126; Cahen 2000: 119-143; Turan 2005: 359-364; Cezar 1985: 14.

³³ In fact it is definitely known at that period that there existed a market known as the “Yabanlu Pazarı”/Savagery Market where international tradesmen meet and exchange different goods and articles. On top of that the name “Yabanlu” refers to the market for foreign-estates, and this is rather meaningful for our subject matter (Sümer 1985: 14-16). It is known that the western tradesmen used to reach to this market travelling from Cyprus, whereas the northern tradesmen followed the routes such as Crimean shores, through Suğdak-Sinop harbour connections (Cezar 1985: 23). Together with these, information is also available related to the presence of the Bedestens from the data obtained from the foundations of Anatolia-Seljuk era (Temir 1989: 106, 115; Durukan 1997: 25-44). However, there isn't any original bedesten architecture reaching to our times from those periods. The only example reaching to our times is that of the Beyşehir Bedesten dating back to 1296 and this building has been renovated in 1551. However it is thought that the renovation has been done adhering to the original architectural plan (Çaycı 2008: 62-65). A covered yard with six units and the domes in two rows, and several iwans covering

²⁷ Pirenne 1994: 112-113

²⁸ Pirenne 1994: 119, 121

²⁹ At the end of the 10. Century production of domestic wool has been insufficient therefore wool was imported from England, this improvement resulted in most flemish countries to get engaged with weaving and cities such as Ghent, Bruges Ypres, Lille, Douai ve Arras have been greatly prosperous (Pirenne 1937: 36-37). From the beginning of the 13.th century¹³. After the Italian merchants desire to exchange the clothings with eastern materials such as silk and spices, western clothings begin to enter the eastern Mediterranean ports (Pirenne 1937: 37).

³⁰ Pirenne 1994: 119; Carter 1994: 143

Figure 9 - Ypres Cloth Hall (13th) / *Ypres Cloth Hall (13.yy)*

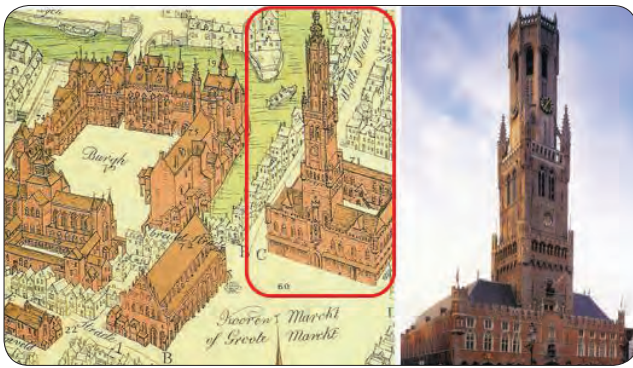

Figure 10 - Bruges Cloth Hall (19th) (first const. 1304) / *Bruges Cloth Hall (19. yy) (ilk inşası 1304)*

Figure 11 - Ghent Cloth Hall (19th) (first const. 1425-1441) / *Ghent Cloth Hall (19. yy) (ilk inşası 1425-1441)*

However it is difficult to state for now from a functional point of view that these buildings have met the function of a “bedesten” in the sense that we understand.

the surroundings of the yard reflect the earliest bedesten setup with this architectural plan but because of its rectangular shape almost close to that of a square it is different than the shape of the bedesten in Krakow.

The bedestens which formed the centers/guilds of the precious cloth-sellers at the Ottoman era in a sense, served as the exchange markets of the cities. These establishments, as mentioned above, took place in the market centers called “sûk” where the tradesmen lodging inns, various shops, manufacturing shops, weighbridge and big scales are present, together with the most important mosque of the city as well³⁴⁻³⁵. In the same manner Cloth Hall also constitutes Krakow’s centre by including city’s most important church, townhall and grand scales buildings. This setup reveals some similarities between Krakow trade center and the Cloth Hall which have differences compared to those of the other European countries, and common points with the market system in Bursa and the bedesten (Fig. 12-13).

Figure 12 - Bursa Trade Center and the Bedesten / *Bursa ticaret merkezi ve bedesten*

When considered in this aspect, the association of the root of the word “Sukiennice” with sûk/market/bazaar and “sukno” in Polish cloth / fabric sense cannot be regarded as a coincidence³⁶. On top of this, it points out that there have been some interaction between Krakow and the East starting from the thirteenth century onwards³⁷. Thus, with the influence of the increased trade activities between the east and the west, especially with Italy and Mediterranean trading, some words with eastern origin such as “bazaar” have entered to the European languages, this further supports the relationship mentioned³⁸⁻³⁹.

³⁴ Eyice 1992: 303; İnalçık 1997: 119-121.

³⁵ For further information regarding Kapan hans’ scales functions, see Sevim 2010: 81- 90.

³⁶ Berg 2011: 117.

³⁷ Especially an important trading web supplying spices and silk items of eastern origin over Baltic Sea, Russia and İstanbul attracts attention (Carter 1994: 118-123, 150-151, 267). For further detailed information about trading in this period please refer to Pirenne 1934 and Pounds, N.J.G. 1994.

³⁸ Pirenne 1937: 143.

³⁹ Some of the keywords to follow for inquiries in English are

Figure 13 - Krakow Trade Center and the Cloth Hall / *Krakow ticaret merkezi ve Cloth Hall*

Especially after the fourteenth century the Ottomans's intensive trade relationships to the West together with Aydınoğlu, Mentеше, Saruhanlı beylics attract attention⁴⁰. At the fifteenth and sixteenth centuries, in other words, on the ruling periods of Jagiellon dynasty -at the golden era of Poland- Cloth Hall became the most important trade center of⁴¹. At this period the Anatolia has been engaged with intensive trade network with the western tradesmen and the Ottoman's capital city Bursa was the most important trade center⁴². Together with these, again in this period, it is also known that an important banking and exchange system which would affect the trading and relationships between the countries, has been established with the influence of the Italian bankers⁴³⁻⁴⁴. In addition

divan, artichoke, spinach, tarragon, orange, alcove, arsenal, jar, magazine, syrup, taffetas, tare, tariff and for French inquiries are douane, darse, gabelle, gourdrion, jupe, quintal and recif (Pirenne 1937: 143).

⁴⁰ Turan 1990: 19-190; Fleet 1999: 11.

⁴¹ Kadluczka 2013: 105.

⁴² Especially, from the early beginnings of the Ottoman state to the capture of Constantinople in 1453, Turchia was an area of intense commerce, one facet of which was the trading activity of the western merchants, among whom the Genoese and Venetians held a dominant position. The exchange of goods consisted broadly of the export of raw materials from Turchia and the import into the area of luxury items, although Turchia did produce and export quality products of its own, such as worked cloth. At the same time, Turchia acted as a transit market for eastern luxuries such as silks and spices (Fleet 1999: 22; Rosamund 2002: 48). After the Black Death (1346-1353), the much-reduced population turned increasingly to luxuries, one of the manifestations of which was the wearing of silk garments. Presumably this upsurge in the wearing of silk increased the demand for the raw material and thus boosted the silk markets of Turchia, predominantly that of Bursa, the Turkish centre of the trade (Fleet 1999: 98).

⁴³ Pirenne 1994: 170-171; Fleet 1999: 18-19.

⁴⁴ This system operated extensively in northern Italy, also functioning in commercial centres in southern Italy, France, Spain, England, the Netherlands and southern Germany. By the fifteenth century it was also possible to use bills of exchange in

to this European trade integrity in which Krakow and Bursa were taking parts, it is important to the specifics of our subject that Krakow is a significant textile and trade center at the sixteenth century-even though it did not have a serious cloth manufacturing activity⁴⁵. At this period where mutual trading was of great importance, the two capital cities -Bursa and Krakow- come into prominence. Cloth was the leading commercial merchandise between the two countries⁴⁶. It is known that especially the orientalist/eastern clothes were brought to Sukiennice from the Ottoman Empire⁴⁷⁻⁴⁸. In addition to these trade relationships mentioned above, it is especially meaningful that the first official/political contacts between these two countries also took place at the beginning of the fifteen century as Ottoman-Polish ambassadors visiting each other⁴⁹⁻⁵⁰.

Prague, Krakow and Buda (Fleet 1999: 18-19).

⁴⁵ At this point it needs to be especially emphasized that Krakow was able to restore its position in the international textile markets due to rerouting the European trade routes from the Mediterranean shores to the coastal regions in Atlantic and was able to obtain considerable income especially in the 16th century (Carter 1994: 269).

⁴⁶ At the Ottoman Empire different kinds of clothing called "kemha" and "çatma" were manufactured at the end of the 14th Century in Bursa intensively which was known as the trade center of weaving industry. (Contadini 2015: 64). At the end of the 16th century the most important buyer of the Bursa clothes was Poland who was influenced by the aristocratic fashion of the neighbourhood countries. In 1560's the tradesmen who were loyal to the Polish King were granted exemption from Turkish taxes when they were shopping for the palace. Apart from this, the high demand to the weaving by Polish palace were met by the supplies furnished by the ambassadors returning to their countries (Faroghi 2004: 116).

⁴⁷ Carter 1994: 269-270.

⁴⁸ The clothes manufactured in Bursa and exported to Poland were used mainly as the clothing's of the aristocrats, clothing's for religious ceremonies; whereas the carpets and other weaving materials were mostly accepted as prestigious decorative items at the palace and churches beyond their functions (Biedrońska-Słota 2014: 86-95). As a matter of fact, at an exhibition held in Krakow in 1992, an Ottoman Silk Clothing from the 16th century (which was reused as the cassock of a priest) and another clothing which is placed as an example of the 17th century took place among the items of the church's treasures (Faroghi 2015: 265).

⁴⁹ Długosz 1997: 418-419; Kołodziejczyk 2014: 17; Topaktaş 2014: 15.

⁵⁰ On the periods to come, the ambassadors travelling back and forth from Poland continued at several intervals. The first of these visits was the visit of two chevaliers named Scarbek of Góra and Gregory as the ambassadors of the Polish King Wladyslaw in 1414 who wanted to prevent Ottoman attack to Hungary to appear before the Sultan/I. Mehmed (Długosz 1997: 418-419). Following that, it is known that in 1439 Sultan II. Murad sends his representative to King Wladyslaw with the wishes of a friendship and alliance between countries.(Długosz 1997: 477). In 1440 King Wladyslaw sends out his ambassadors to request the lifting of the siege in Alba Nandor by II. Murad. II. Murad answers his request by sending his ambassa-

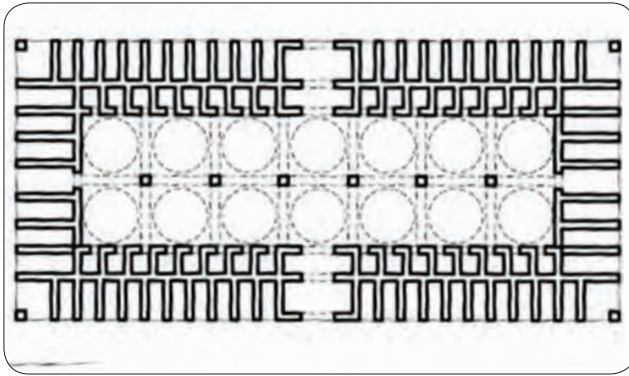

Figure 14 - Plan of Bursa Yıldırım Bedestens (Cezar 1985: 222)
/ *Bursa Yıldırım Bedesteni, plan*

Figure 15 - Interior place of Yıldırım Bedesten / *Yıldırım Bedesteni, iç mekan*

As a matter of fact the first bedesten architecturally standing still in Bursa resembling the Hall is also dating back to 1396⁵¹. Constructed by Sultan I. Bayezid (1389-1402) in the capital city of Bursa has a longitudinal rectangular shaped plan at the basic level similar to that of the Cloth Hall. The main setup of this structure is composed of two rows of domes covering the yard, which is lined up with small shops at the two longer sides and iwans surrounding the structure at the outside (Fig. 14-16)⁵². In this case, the rectangular shaped yard of the Cloth Hall -when the cover system is kept separate-inside, there are two rows of small shops at both sides, and outside, porticos lying on two sides in its plan, lead us to believe that there was a probable interaction between

Figure 16 - Side entry of Yıldırım Bedesten (from outside) / *Yıldırım Bedesteni, yan girişi*

them in terms of commercial and political relationships (Fig. 17-19)⁵³. It is also meaningful to state that both buildings with similar plans to be crowned with same names coming from similar roots to answer the same functions as the nature of their trade relationships and with common term denominators as their focus points. With this relationship and similarities, it is suggested that the second construction of the Cloth Hall was done at the beginning of the fifteenth century by Wladyslaw Jagiello (1386-1434) (Fig. 17-19).

dors (Długosz 1997: 482-483). It is understood that in 1442 II. Murad had sent his ambassador for his desire for a lasting peace (Długosz 1997: 488). The next visit by the Polish ambassadors is in 1475, in other words it falls in the era of Sultan II. Mehmed (Długosz 1997: 589-590). For the visits following this, please refer to. Kołodziejczyk 2014: 17; Majda 2014: 78-85.

⁵¹ As it is referred as to Old bedesten for Bursa Emir Han in 1396, then the building in question must have been built before that date (Ergenç 2010: 33).

⁵² The second bedesten which has the same architectural plan was constructed in Edirne, 1414 by Sultan II. Mehmed (1413-1421).

⁵³ Infact this scheme as longitudinal shop series reminds us not only the plan of a “bedesten” but also that of an “arasta” as well. However, since the constructions of “arasta”s began at the second half of the 15th century, and since they were either adjacent to a building structure or were within the premises of a social complex make them considerably different than Krakow Cloth Hall (Cezar 1983: 10, 129-158). On the other hand, the functional relationship between Cloth Hall and Bedesten support this differentiation.

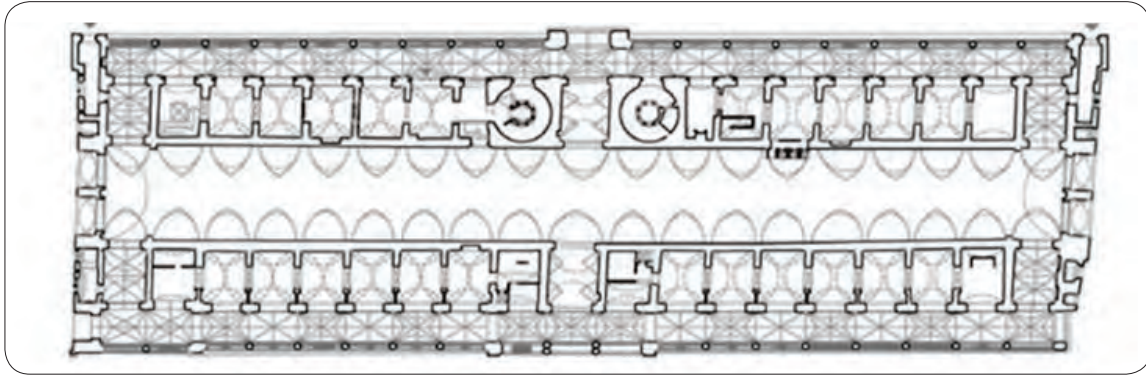

Figure 17 - Plan of Krakow Cloth Hall (Karczmarczyk 2011: 320) / *Krakow Cloth Hall, plan*

Figure 18 - Interior place of Cloth Hall / *Cloth Hall, iç mekan*

Figure 19 - Side entry of Cloth Hall (from outside and inside) / *Cloth Hall, yan girişi (içten ve dıştan)*

the whole building's structure was done in 1822 (Fig. 20). When the changes done with this renovation were not accepted as appropriate, an art commission was formed and agreed upon making some alterations and these changes were done during 1875-1879 by Tomasz Prylinski⁵⁶⁻⁵⁷. The most important change done by the artist is the portico (colonnade) arrangements he made at the longer frontiers of the building. However, it also points out that there are shops on the outskirts of the building in 1555 (Fig. 8, 20). Despite all these additions the new building still continues to reflect its bedesten setup in terms of its function, schematic plan, and interior design (Fig. 21).

During the period when Poland's annexation by Austria was in concern, "Sukiennice" tried to carry on the Polish culture but the building was transformed to a "National Museum" and to an "Art Gallery/Gallery of Polish". The efforts to protect the originality of the building was explained by an important historian of the period as; "the earliest remains and the style features of the period carry much more value than the pleasant appearance of the building". This expression explains that there were efforts to give priority to protect the originality of the building during the process of

Jagiello's building was ruined during the fire at 1555 and it is probable that a new Cloth Hall was constructed by an Italian architect, Giovanni Maria Mosca Padovano instead⁵⁴. The scheme plan was repeated again but the main differences in the new building were the monumental roof parapet and masks added to the front facades⁵⁵. However, the real differences and style additions were constituted during the renovations at the 19th century. The first renovation which affected

⁵⁴ Kadluczka 2013: 105; Lukowski / Zawadzki 2001: 59; Bedford 2008: 181.

⁵⁵ The masks placed in roof railings were the works of art of Italian Artist Santi Gucci.

⁵⁶ Myslinski 2004: 305; Kadluczka 2013: 105.

⁵⁷ At this date "Sukiennice" was designed as an art gallery by architect Tomasz Pryliski from Krakow (Kadluczka 2013: 105).

Figure 20 - Krakow Sukiennice/Cloth Hall (1860). (<http://www.dawnotemuwkrakowie.pl/miniatury/78-rynek-glowny-widoczne-sukiennice-w-starej-wersji/>) / *Krakow Sukiennice / Cloth Hall (1860)*

Figure 21 - Krakow Sukiennice / Cloth Hall today / *günümüzde Krakow Sukiennice / Cloth Hall*

functional changes^{58,59}. On the contrary the building went through a revival as to its real function in 1960. The most important project during the renovation of the “Main Market Square” in Krakow’s is named as “The New Sukiennice” project. At this project the building was regarded as national heritage by the European Community and was defined as “Cloth Hall” by referring to its unique function⁶⁰.

As a result; the Polish name of the Cloth Hall, “Sukiennice” and the association of its root with the word “sûk”, point out the connections of Krakow with the east from the very early periods on. This center and the building inside, which served as a trade center with trading and lodging functions in the real sense, improved in functional and stylistic manners in time. With the influence of the German tradesmen, it was attained with a grate planned route system and

became a typical European city center with its square/ Main Market Square, the church and municipality buildings. However, Krakow Main Market Square is differentiated than the other European city centers, by its Ottoman period Bursa city setup, with a trading center resembling a bedesten in the middle. Krakow’s being an important trade center starting from the fifteenth century onwards, and their intensive trade relationships with Anatolia attract attention to the functional and architectural similarities between the Cloth Hall and Bedesten. This similarity leads us to date back the second construction of the Cloth Hall to the fifteenth century. It can be thought that the building which served as a market previously, with the influence of cloth trading, later served as the bedesten function. However, this proposal which was derived by preliminary studies, can be turned out to absolute results after more detailed research studies of the Polish resources.

⁵⁸ Kadluczka 2013: 106.

⁵⁹ However, looking at the current structure of the building it can be stated that, “Today, mainly as a result of these symbolic improvements, the character of Rynek Główny is neither medieval nor early nineteenth-century, but instead reflects the idealised image of a ‘heroic’ townscape defined in the key period of Polish nationalism as it entered a new phase in the 1870s” (Crosby 2002: 67).

⁶⁰ Kadluczka 2013: 106.

Kaynakça

- BEDFORD, N., 2008.
- Berg, Wolfgang (2011). "Markets are Transcultural", *Transcultural Areas* (Ed. Wolfgang Berg) s. 113-122. Poland.
- BIEDROŃSKA-SŁOTA, B., 2014.
- "Polonya'daki Türk Dokumaları: Polonya-Türkiye İlişkilerindeki İşlev ve Roller", *Uzak Komşu Yakın Anılar, Türkiye-Polonya İlişkilerinin 600 Yılı*, Sabancı Üniversitesi, Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul: 86-95.
- CAHEN, C., 2000.
- Osmanlılardan Önce Anadolu, (Çev. Erol Üyepazarı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- CARTER, F. W., 1994 .
- Trade and Urban Development in Poland: An Economic Geography of Cracow, from its Origins to 1795, (Cambridge Studies in Historical Geography), Cambridge University Press, Cambridge.
- CEZAR, M., 1983.
- Typical Commercial Buildings of the Ottoman Classical Period and the Ottoman Construction System, Türkiye İş Bankası Cultural Publications, İstanbul.
- CEZAR, M., 1985.
- Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, Mimar Sinan Üniversitesi Yayını, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- CONTADINI, A., 2015.
- "Zevkler Ortak Mıydı? 11. Yüzyıldan 16. Yüzyıla Akdeniz'de Maddi Kültür ve Entelektüel Merak", *Rönesans ve Osmanlı Dünyası*, (Çev. Ebru Kılıç), (Derleyen: A. Contadini-C. Norton), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- CROSBY, A. G., 2002.
- Townscape and its Symbolism: The Experience of Kraków, Poland, *Landscape*, (2002), 1, pp. 55-80.
- ÇAYCI, A., 2008.
- Eşrefioğlu Beyliği Dönemi Mimari Eserleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- DŁUGOSZ, J., 1997.
- The Annals of Jan Dlugosz, *Annales seu cronicæ incliti regni Poloniae*, (translation: Maurice Michael), (commentary: Paul Smith); (ed. Jane Allan), IM Publications, United Kingdom.
- DURUKAN, A., 1997.
- "Anadolu Selçuklu Sanatı Açısından Vakfiyelerin Önemi", *Vakıflar Dergisi*, XXVI'den ayrı basım, Ankara.
- ERGENÇ, Ö., 2010.
- "Osmanlı Şehrinde Çarşı Sistemi: Bursa Örneğinde 'Sûk-ı Sultânî'", *Osmanlı Coğrafyasında Çarşı Kültürü ve Çarşılar*, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa, s. 31-35.
- ERGIN, O., 2001.
- "Bedestan", *İslam Ansiklopedisi, İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı*, c.2, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitaplığı, Eskişehir, s. 440-442.
- EYİCE, S., 1992a.
- "Büyük Çarşı", *Türk Diyanet Fakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 6, Güzel sanatlar Matbaası, İstanbul, s. s.507-508.
- EYİCE, S., 1992b.
- "Bedesten", *Türk Diyanet Fakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 5, Güzel sanatlar Matbaası, İstanbul, s. 302-311.
- FAROQHI, S., 2004.
- Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak, (Çev. G. Çağlı Güven, Ö. Türesay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- FAROQHI, S., 2015.
- "Avrupa Piyasalarında Osmanlı Tekstilleri", *Rönesans ve Osmanlı Dünyası*, (Çev. Ebru Kılıç), (Derleyen: A. Contadini-C. Norton), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- FLEET, K., 1999.
- European and Islamic Trade in the Early Ottoman State, *The Merchants of Genoa and Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge.
- GARBACZ-KLEMPKA, A. / RZADKOSZ, S., 2009
- "Metallurgy Of Copper in The Context Of Metallographic Analysis Of Archeological Materials Excavated At The Market Square in Krakow", *Archives of Metallurgy and Material*, Volume 54, Issue 2: 281-288.

İNALCIK, H., 1985

“The Hub of The City: The Bedesten of İstanbul”, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, London, s.2.

İNALCIK, H., 1997,

“İstanbul’un İncisi: Bedesten”, *İktisat ve Din*, (Haz. Mustafa Özel), İz Yayıncılık, İstanbul, s. 119-135.

JENKINS, E., 2008.

To Scale: One Hundred Urban Plans, Routledge, New York.

KADLUCZKA, A., 2013.

“Sukiennice: from the commercial profane to the national sacred-recovering the Cracow Cloth Hall”, *La Experience del Reuso*, *Actas del Congreso Internacional sobre Documentación y Reutilización del Patrimonio Arquitectónico*, Vol. I, (Ed. S.M. Alonso-Muñozerro; A.R. Márquez de la Plata; P. A. C. Franco): Madrid: 105-107.

KARCZMARCZYK, S. / WIESLAW B., 2011.

Podziemna Ekspozycja Archeologiczno-Historyczna Pod Płytą Rynku Głównego W Krakowie, (Archeological and Historical Underground Exhibition in The Cracow Main Square), *Architektura Czasopismo Techniczne*, (Technical Transactions Architecture), 11/108, s. 317-324.

KOŁODZIEJCZYK, D., 2014.

“Leh-Osmanlı Siyasal ve Diplomatik İlişkiler Tarihinin Ana Hatları (1414-1795)”. *Uzak Komşu Yakın Anılar, Türkiye-Polonya İlişkilerinin 600 Yılı*, Sabancı Üniversitesi, Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul: 17-25.

LUKOWSKI, J., / ZAWADZKI, H., 2001.

A Concise History of Poland, Cambridge University Press, Cambridge.

MAJDA, T., 2014.

“Osmanlı Sarayında Huzura Kabul Edilen Lehistan Elçilerinin İkonografik Temsilleri”, *Uzak Komşu Yakın Anılar, Türkiye-Polonya İlişkilerinin 600 Yılı*, Sabancı Üniversitesi, Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul: 78-85.

MATER, A., 2008.

“Średniowieczny Rynek Krakowski”, *Rynek Główny W Krakowie*, Ossolińskich-Wydawnictwo, Wrocław: 84-90.

MYSLINSKI, M., 2004.

“The Reconstructing Of The Cracow Cloth Hall In The Years 1875-81” *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences, tom.52, nl. 3, 305-314.

MURRAY, J., 1837.

A Handbook for Travellers in Southern Germany.

PIRENNE, H., 1994.

Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, (Çev. Şadan Karadeniz), İletişim Yayınları, İstanbul.

PIRENNE, H., 1934.

Economic and Social History of Medieval Europe, (Trans. L.E. Clegg) Harcourt, Brace and Company, New-York.

POUNDS, N.J.G., 1994.

An Economic History of Medieval Europe, Routledge, New York.

ROSAMUND, M., 2002.

Bazaar to Piazza: Islamic Trade and the Italian Renaissance, 1300-1600, University of California Press, California.

RUDZIŃSKI, G., 2007.

Cracow, (Translation: James Richards), Parma Press, Cracow.

RUNCIMAN, S., 1992.

Haçlı Seferleri Tarihi, Akka Krallığı ve Daha Sonraki Haçlı Seferleri, cilt III, (Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu, Ankara.

SEVİM, S., 2010.

“Kapan Hanları ve Bursa Kapan Hanı İşlevi”, *Osmanlı Coğrafyasında Çarşı Kültürü ve Çarşılar*, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa, s. 81-90.

STARZYŃSKI, M., 2013.

Transformation of Central European Cities in Historical Development (Košice, Kraków, Miskolc, Opava) From the Middle Ages to the End of the 18th Century, “Main Market Square as a Stage in the Town Theatre. An Example of Medieval Kraków”, *UPJŠ v Košiciach*, 57-64.

SÜMER, F., 1985.

Yabanlu Pazarı, Selçuklular Devrinde Milletler Arası Büyük Bir Fuar, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

TEMİR, A., 1989.

Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur El-Din'in 1272 tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

TOMIAK, J. J., 1971.

"The University of Cracow In The Period of Its Greatness: 1364-1549", The Polish Review, Vol. 16, No. 3 (Summer, 1971), s. 87-94.

TOPAKTAŞ, H., (2014).

Osmanlı-Lehistan Diplomatik İlişkileri, Franciszek Piotr Poyockı'nın İstanbul Elçiliği (1788-1793), Türk Tarih Kurumu, Ankara.

TURAN, O., 2005.

Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ötüken Yayınları, İstanbul (8. Baskı).

TURAN, Ş., 1990.

Ürkiye-İtalya İlişkileri I, Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine, Metis Yayınları, İstanbul.

İSTANBUL MUHSİNZADE HANI ÜZERİNE BİR RESTİTÜSYON DENEMESİ

A RESTITUTION TRIAL ON MUHSİNZADE KHAN AT ISTANBUL

Bozkurt ERSOY*

Makale Bilgisi

Başvuru: 27 Nisan 2017

Hakem Değerlendirmesi: 27 Nisan 2017

Kabul: 5 Mayıs 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.15.006

Article Info

Received: April 27, 2017

Peer Review: April 27, 2017

Accepted: May 5, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.15.006

Özet

İstanbul, Fatih (Eminönü) İlçesi, Hobyar Mahallesinde bulunan Muhsinzade Hanı, 1772 yılına ait vakfiyesinden hareketle 18. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir. Avlulu ve iki katlı inşa edilen yapının alt katı revaksız, üst katı ise revaklı bir kurguya sahiptir. Muhsinzade Hanı gerek doğal afetler, yapılan onarımlar ve tadilatlarla; gerekse bulunduğu bölgede ticaretin giderek yoğunlaşması ile cephe ve planında büyük değişiklikler geçirmiştir. Özellikle, ara duvarların yıkılarak mekanların genişletilmesi sonucu mekan kurgusu kaybolmuştur. Onarımlar sırasında avlu kotu mekan depolarının bulunduğu kota kadar indirilmiş; elde edilen yeni zemin seviyesi avlu cephelerinin üç katlı bir görünüme dönüşmesine neden olmuş ve bu nedenle yapı özgünlüğünü yitirmiştir.

Çalışmamız, vakfiye kaydı ile bugünkü plan ve cephe özelliklerinden hareketle, yapının özgün durumunu ortaya koyacak bir restitüsyon denemesini ve yorumlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı mimarisi, Osmanlı hanları, şehir içi hanları, han, İstanbul.

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi, e-posta: bozkurt.ersoy@ege.edu.tr

Abstract

Muhsinzade' Khan is located in Hobyar Neighborhood of Fatih (Eminonu) District in Istanbul. It is dated to the second half of the 18th century based on its waqf deed. Despite the first floor, the second floor has porticoes. The features of the facade and architectural plan of Muhsinzade' Khan have had big changes because of the natural disasters and the repairs and renovations, which have had been as a result of intensive commercial activities in the neighborhood. The original spacial planning and organization of the building were not maintained since the walls between the rooms were demolished for creating larger rooms. Due to repairs and renovations, the level of the inner courtyard was lowered to the level of the depots. Thus, today the building has become a three story structure and lost its originality.

This article aims to present a restitution study that shows and interprets the original features of the building with the help of today's architectural features and the charter of its waqf.

Keywords: Ottoman Architecture, Ottoman Caravanserais, City Khans, Khan, İstanbul.

İstanbul ili, Fatih (Eminönü) ilçesi, Hobyar Mahallesi'nde, güneyden eski adıyla Meydancık Caddesi bugünkü adıyla Büyük Postane Caddesi, batıdan Hamidiye Türbesi Sokak, doğudan Mimar Vedat Caddesi, kuzeyden ise bitişik nizam parsellerle çevrili yapı¹ günümüzde dıştan iki katlı (Foto. 1), içte yer alan avlu kanatları açısından üç katlı (Foto. 2) bir görünüm sergilemektedir.

Fotoğraf 1 - Muhsinzade Hanı batı cephesi / Muhsinzade Khan west facade (B. Ersoy arşivi)

Fotoğraf 2 - Muhsinzade Hanı, avludan görünüş (2009) / Muhsinzade Khan courtyard view (IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi)

Yapıyla ilgili tek yayın N. Çiçek Akçıl Harmankaya'nın "Eminönü Muhsinzade (Muhsinoğlu) Hanı" başlıklı makalesidir (Harmankaya, 2016). Makale, hanı; kitabeleri, örtü şekilleri, mekanların durumu, süslemeleri ve haritalar eşliğinde tarihi geçmişini fotoğraflarla belgeleyerek, bugünkü durumuyla ele almakta ve ayrıntılı olarak tanıtmaktadır. Bu tanıtımda yazar: "*Zemin katta*

orta avluya açılan pencere, kapı ve özellikle iki seviyeli kapı eşiklerinden zemin katta da dolaşımın sağlandığı bir döşemenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Yıllar içinde revakların bozularak dükkanlara katıldığı bir düzenleme yerine avluya bakan cephedeki bu kapı eşiklerinin varlığı ahşap bir döşemenin kullanılmış olduğunu düşündürmektedir. Zemin kat odalarının üst seviyesinde duvarda bulunan demir kancalardan bu bölümün üzerinin örtülü olabileceği tahmin edilmektedir."² diyerek bugünkü görüntüsü olan üç katlı avlu kanatlarının ilk inşasında da var olduğunu kabul etmekte; vakfiyesinde verilen mekan sayıları ile uyuşmayan bugünkü mimari durumuna rağmen "... Eminönü hanları arasında plan özelliği ile mekan kurgusunu büyük ölçüde koruyan, İstanbul han mimarisi için özgün bir örnek olduğu anlaşılmaktadır."³ şeklinde de, değerlendirme içerikli bir yorum getirmektedir. Ancak, ilk inşa edildiği tarihte yapının cephe ve plan tasarımı açısından bugünkü görünümünden çok farklı olduğu, avlu kanatlarının ise üç katlı olmadığı ve iki katlı, alt katı revaksız, üst katı revaklı olduğu yaptığımız araştırmalardan belli olmuştur. Amacımız yapının vakfiyesinden de yola çıkarak restitüsyonu hakkında düşüncelerimizi ortaya koymaktır⁴.

Mehmed Paşa bin Abdullah Vakfı olarak geçen 15 Şaban 1186 H / 11.11.1772 M tarihli vakfiyesine⁵ göre han, Abdullah Paşa oğlu Muhsinzade Mehmet Paşa⁶ tarafından yaptırılmıştır. Vakfiyesinde yapının mimari durumu ile ilgili bölümü şu şekildedir:

"*Hobyar mahallesinde vaki hududu iki taraftan tarik-i âm ve bir taraftan bazen hacce hatun ve bazen bolovi zade vereseşi haneleri ve bir taraftan bazen menazil ve bazen han kapusu küşade olan tarik-i âm ile mahdud fevkani yirmi iki bap oda ve tahtani oniki bap oda ve sekiz adet ziyri zemin mahzen ve kapuları tarik-i âmme küşade iki bap mahzen ve on bap dükkân ve bir masura ma'i leziz-i cariyi müştamil müceddeden bina ve inşa...*"

Bu bölümden; yapının zemin katında, sekiz tanesinin altında deposu olan 12 oda, yine zemin katta 10 dükkan ile 2 mahzen, üst katta ise 22 oda yer aldığı; ayrıca 1 çeşmesi ve 2 kapısının bulunduğu; yine vakfiyeden hareketle, yapının iki yanında da mülklerin yer aldığı anlaşılmaktadır.

² Harmankaya 2016; 85.

³ Harmankaya 2016; 86.

⁴ Restitüsyon önerisi çizimlerinin yapılmasına yardımcı olan Arş. Gör. Ender Özbay ve Mimar Melike Sena Civan ile bu konuda çalışma olanağı sağlayan Rest. Uzm. Yüksek Mimar Canan Çoban'a teşekkürlerimi sunarım.

⁵ Vakfiyenin fotokopisi İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu arşivinde yer almaktadır.

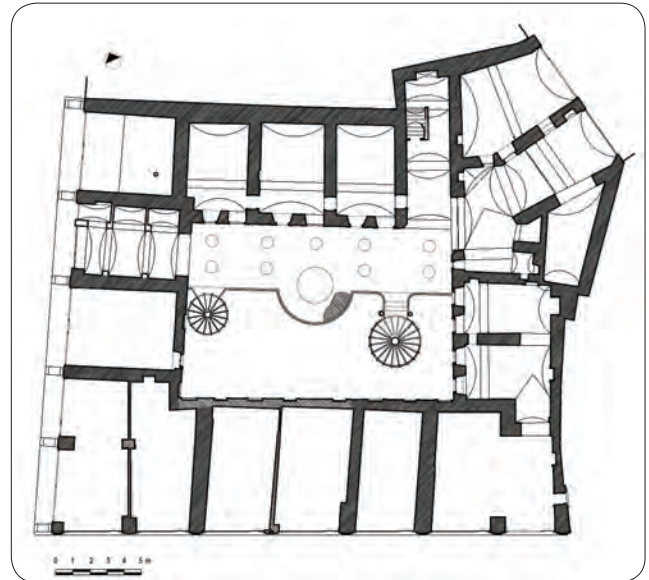
⁶ Muhsinzade Mehmed Paşa ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Süreyya 1996; 1064.

¹ 25 pafta, 416 ada, 2 sayılı parselde yer alan İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 19.04.1988 gün ve 304 sayılı kararıyla korunması Agerekli kültür varlığı olarak tescil edilen Muhsinoğlu Hanı, aynı kurulun 29.07.1992 gün ve 3893 sayılı kararıyla koruma grubu II olarak belirlenmiş, daha sonra İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 10.10.2007 gün ve 1752 sayılı kararıyla koruma grubu I olarak güncellenmiştir.

Yapının bugünkü rölövesine bakıldığında, özellikle zemin kat (Şek. 1) ve zemin kat altında bulunan depo (Şek. 2) sayıları vakfiyede söz edilen sayıları tutmamaktadır. Bugün zemin katta yer alan mekanlardan batıda ve güneyde yer alanlar hem avluya kapı ve pencerelerle, hem de dış cepheye birer eyvan şeklinde açılmakta; avlunun ise mekan altlarında yer alan depoların yer aldığı bodrum kotuna kadar indirildiği görülmektedir. Rölöveye göre yapının, biri Mimar Vedat Caddesi'ne diğeri ise Hamidiye Türbesi Sokağı'na açılan iki kapısı bulunmaktadır. Bu kapılardan ana giriş, Mimar Vedat Caddesi'ne açılan kapı olmalıdır. Hamidiye Türbesi Sokağı'na açılan batı cephenin doğu-batı eksenine göre kuzeyinde kalan kapıdan avluya geçişi sağlayan koridorun ise şehir içi hanlarında özellikle 18 ve 19. yüzyıl hanlarında görülen tali girişlerden daha geniş olması nedeniyle sonradan açıldığı bellidir. Özellikle batı, doğu ve güney kanatlarda yer alan mekanların bir bölümü ara duvarlar kaldırılmak suretiyle birbirleriyle ilişkilendirilerek tek mekan haline dönüştürülmüştür (Bk. Şek.1).

Bugünkü haliyle avlu kanatlarının üç katlı görüntüsü yukarıda da ifade edildiği gibi avlu kotunun, depoların zemin kotuna yani avlu döşemesinin kaldırılarak zemin kotunun bodrum kat döşeme kotuna indirilmesinden kaynaklanmıştır. Eğer bodrum katı ve bu hacimde bulunan depolar gözardı edilirse, Muhsinzade Hanı'nın özgün durumunun İzmir Mirkelamoğlu Hanı (Foto.3)⁷, Merzifon Taş Han (Foto. 4)⁸ ve Manisa Yeni Han'da (Foto. 5)⁹ olduğu gibi zemin katı revaksız, üst katı revaklı, tek avlulu bir han şeklinde inşa edildiğini söylemek mümkündür. Osmanlı şehir içi hanlarına bakıldığında¹⁰ alt katı revaksız örneklerde avluya açılan odaların gerisinde, genellikle cephelere açılan eyvan şeklinde dükkan mekanlarının bulunduğu görülmektedir¹¹. Muhsinzade Hanı'nda kuzey ve doğu kanatların kapalı yani bitişik nizam tasarlanmış olması, bu kanatlarda dışa açılan dükkan mekanları olasılığını ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla söz konusu mekanlar sadece avluya kapı ve pencerelerle açılmış ve büyük olasılıkla bu mekanlardan kuzey kanatta bulunan 3'ü plan açısından orijinal boyutunu günümüze kadar korumuştur¹². Doğru kanatta ise ara duvarı kısmen günümüze gelebilmiş 2 mekan ile batı kanatta avluya cephe veren 2 mekan yer almaktadır.

Bu mekanlardan batı kanatta bulunan hacimlerin her birinin genel han mimarisinde görüldüğü gibi biri avluya, diğeri dış cepheye açılan ikişer mekan şeklinde tasarlanmış olması gerekir. Bilindiği gibi yapının vakfiyesinde alt katta 12 oda bulunduğu söylenmektedir. Bu bilgiden hareketle avlunun güney kanadında 5 oda bulunması gerektiğinden avlu cephesinde günümüze gelen kapı ve pencereler göz önüne alınarak restitüsyon planında 5 oda yerleştirilmiştir. Bu 5 odanın gerisinde yer alması gereken 5 dükkan mekanı ile batı kanatta yer alan 2 dükkan mekanı dışında kalan kuzeybatı, güneybatı ve güneydoğu köşelerdeki birer dükkan mekanı ile toplam dükkan sayısı 10'a ulaşmaktadır. Bu durumda vakfiyede verilen dükkan sayısı yakalanmaktadır (Bk. Şek. 1, 3). Ayrıca, bahsi geçen dükkan cephelerinin sokağa eyvan şeklinde açılması gerekir¹³.

Şekil 1 - Muhsinzade Hanı, zemin kat planı / Muhsinzade Khan, groundfloor, plan (Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden)

Fotoğraf 3 - İzmir, mirkelamoğlu hanı / Mirkelamoglu Khan (B.Ersoy Arşivi'nden)

⁷ Ersoy 1991; 30-34.

⁸ Çerkez 2001; 415-449.

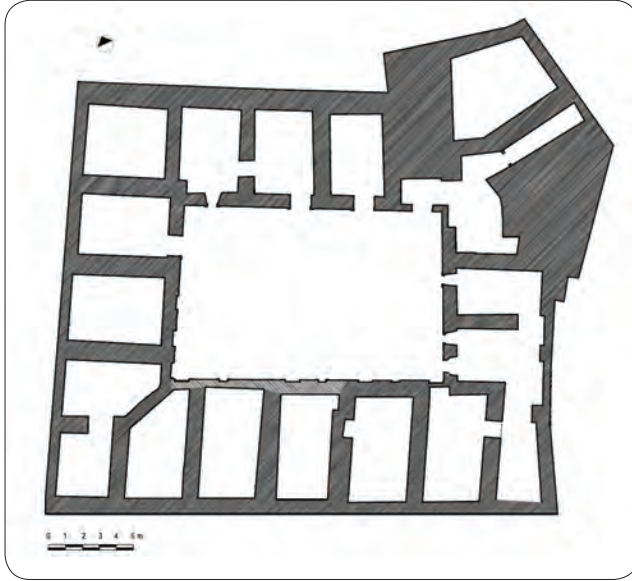
⁹ Kuyulu Ersoy 1992; 60-79.

¹⁰ Şehir içi hanlarının mimari özellikleri ile ilgili bilgi için bk. Ersoy, 1994, 75-97.

¹¹ Örnek olarak Merzifon Taş Han (Şek.4), İzmir Mirkelamoğlu Hanı (Şek.5), Tokat Taş Han (Şek.6), Amasya Taş Han (Şek.7) verilebilir.

¹² Bu üç mekanın birbirlerine içten birer kapı açıklığı ile irtibatlandırılması avlu kodunun indirilmesi ve orijinal kapı ve pencere açıklıklarının işlevsiz kalması nedeniyledir. Benzer bir uygulama avlu doğu kanadındaki mekanlar için de geçerlidir.

¹³ Merzifon Taş Han, Tokat Taş Han, Amasya Taş Han eyvan şeklinde dışa açılan dükkan mekanlarına örnek olarak verilebilir.

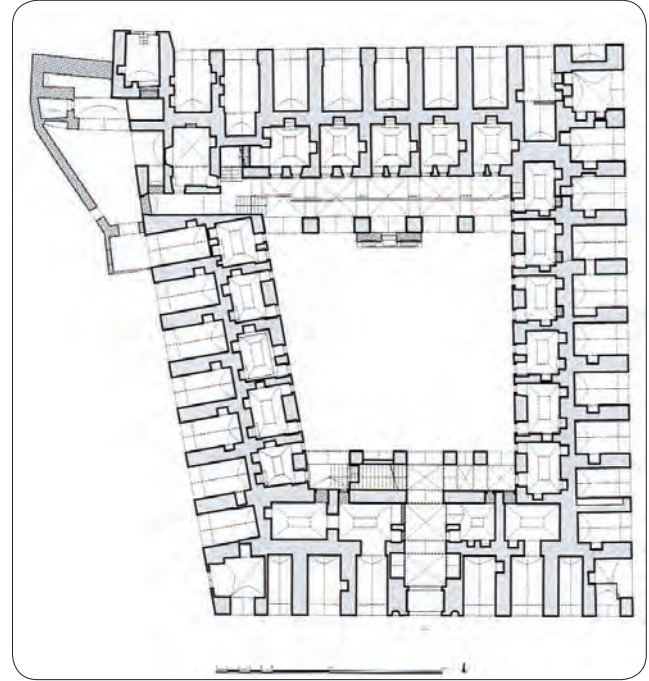
Şekil 2 - Muhsinzade Hanı, bodrum (depo) kat planı / Muhsinzade Khan, depot plan (Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden)

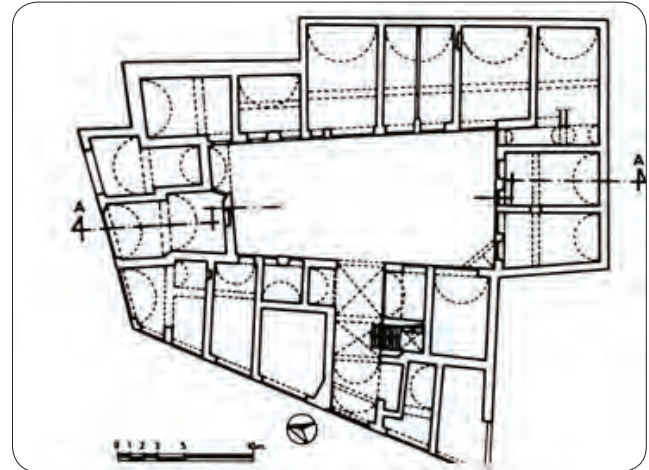
Şekil 3 - Muhsinzade Hanı, zemin kat restitüsyon / Muhsinzade Khan, groundfloor, restitution

Vakfiyede belirtilen ve özgün zemin kat seviyesinde olması gereken 2 mahzen ise Mimar Kemalettin Caddesi'ne bakan kuzeydoğu köşedeki ana giriş açıklığını¹⁴ avluya bağlayan koridorun iki yanında yer alan mekanlar olmalıdır. Bu mekanların depolama işlevi görmesi ve giriş açıklığına yakın olması mahzen olarak düşünülmesini kanıtlar niteliktedir.

¹⁴ Köşeden girişin sağlandığı benzer bir plan için bk. Afyon Taş Han planı (Şek.10). Bu planda revaklar mekanlara katıldığında oluşacak revaksız zemin kat Muhsinoğlu Hanı planıyla aynı tasarımı yansıtmaktadır. Afyon Taş Han ile ilgili bk. Daş 2002; 205-214.

Şekil 4 - Merzifon Taş Han zemin kat planı/ Tas Khan, Groundfloor Plan. (M. Çerkez'den)

Şekil 5 - İzmir Mirkelamoğlu Hanı zemin kat planı / Mirkelamoglu Khan, groundfloor plan (B. Ersoy'dan)

Restitüsyon planında sorun olduğu düşünülebilecek tek yer batı cephede yer alan tali giriş açıklığıdır. Rölöve planındaki duvarlarla çakıştırılarak restitüsyona işlenen D8 ve O8 numaralı mekanların güney duvarları ile D1 numaralı dükkanla simetrik olması gerektiği düşünülen D7 numaralı dükkan ile O7 numaralı odanın kuzey duvarları arasında dar bir koridor oluşmuştur (Bk. Şek. 3). Bu koridor da büyük olasılıkla tali giriş açıklığı olmalıdır¹⁵.

¹⁵ Şehir içi hanlarının çoğunda tali bir giriş bulunmaktadır. Dıştan ahır bulunan ya da iki avlulu yapılarda görülen tali girişler özellikle erken dönemlere tarihlenir. Ahır ya da ikinci avlusu olmayan ticaretin yoğun hale gelmesi ve savunma öneminin ikinci plana atılarak dış cepheye de dükkan mekanlarının konumlandırıldığı özellikle 18-19.yüzyıl hanlarında ise tali giriş örnekleri çoktur.

Fotoğraf 4 - Merzifon, Taş Han (Kara Mustafa Paşa Hanı) / Taş Khan (Kara Mustafa Pasha Khan) (B. Ersoy Arşivi'nden)

Fotoğraf 6 - Muhsinzade Hanı üst kat revakları / Muhsinzade Khan first floor arcades

Fotoğraf 5 - Manisa, Yeni Han / Yeni Khan (İ.Kuyulu'dan)

Yine vakfiyede avluya bakan 10 mekandan 8 tanesinin altında *sekiz adet ziyri zemin mahzen* (depo) bulunduğu yazılıdır. Günümüzde bütün mekanların altında depo bulunmaktadır (Bk. Şek. 2). Dolayısıyla söz konusu 8 deponun, yapının ilk inşasında hangi mekanların altında olabileceğini saptamak bugün için mümkün değildir. Bu nedenle orijinal depoların saptanmasında metrekaresiz olarak küçük olanların altında bulunmuş olabileceği mantığından hareket edilmiştir (Şek. 9). Başka bir sorun ise bu depolara inişin nereden olabileceği konusudur. Altında depo olup mekan içinden depoya inişin sağlandığı yapılarda zemin kat döşemesi ahşap kirişleme sistemi ile yapılmıştır¹⁷. Ancak Muhsinoğlu Hanı'nda bodrum kat örtüsü tonoz olması nedeniyle mekan içinden iniş olanaksızdır. Bu açıdan bakıldığında, bodrum kat mekanlarına girişin avludan birer merdivenle sağlandığı, bugün, avlu döşemesinin kaldırılması sonucu ortaya çıkan bodrum kat seviyesindeki depolara ait kapı açıklıklarından

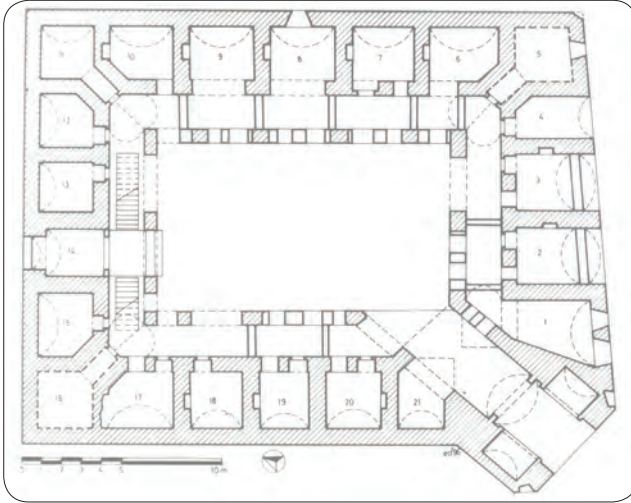
¹⁷ Zemini ahşap olup mekan içinden alttaki depolara inilen hanlara örnek olarak Beypazarı Sulu Han ile Tire Kutu Han verilebilir.

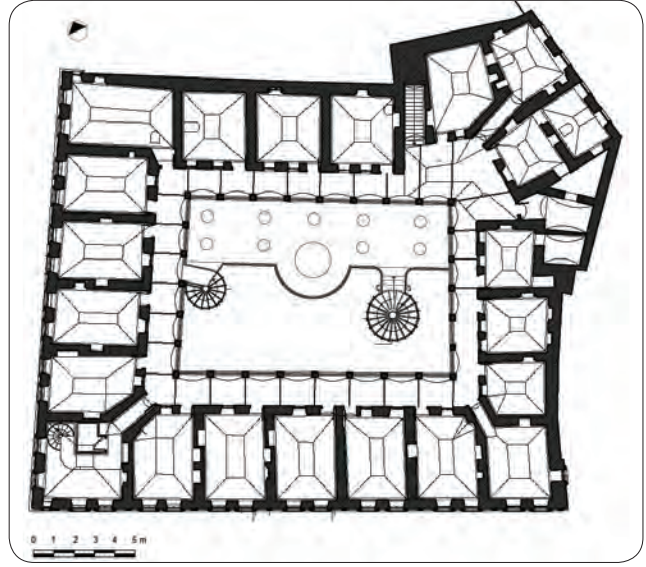
Fotoğraf 7 - Muhsinzade Hanı, batı cephe / Muhsinzade Khan west facade

anlaşılmaktadır¹⁸. Kapı açıklıklarının söveleri ve tuğla malzemeli hafifletme kemerleri, özgün zemin kat kapı açıklıkları ile aynıdır. Bodrum katta yer alan bazı depo mekanlarına ait pencere açıklıklarının boyut olarak farklı oluşu bu pencerelerin avlu kotu indirilerek,

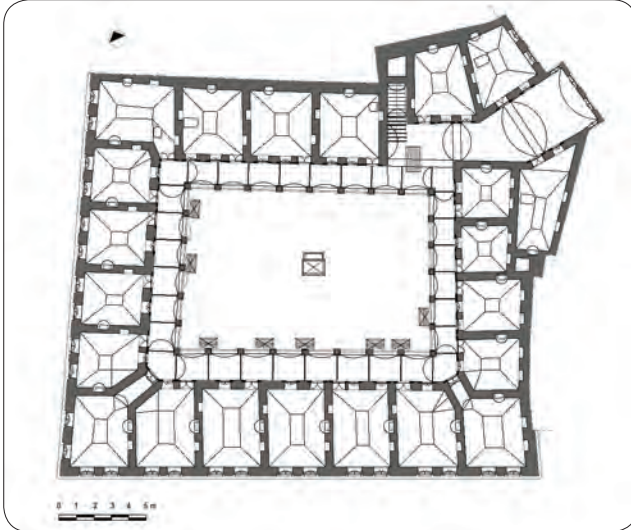
¹⁸ Benzer uygulamaya örnek olarak Bursa hanları, Bursa Bedesteni, Manisa Bedesteni ve Safranbolu Cinci Hanı verilebilir.

Şekil 10 - Afyon Taş Han zemin kat planı / Taş Khan groundfloor plan (E.Daş'tan)

Şekil 12 - İstanbul Muhsinzade Hanı 1. kat plan / Muhsinzade Khan first floor plan (Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden)

Şekil 11 - İstanbul Muhsinzade Hanı, 1. kat restitüsyon / Muhsinzade Khan first floor restitution (Çizim: Melike Sena Civan)

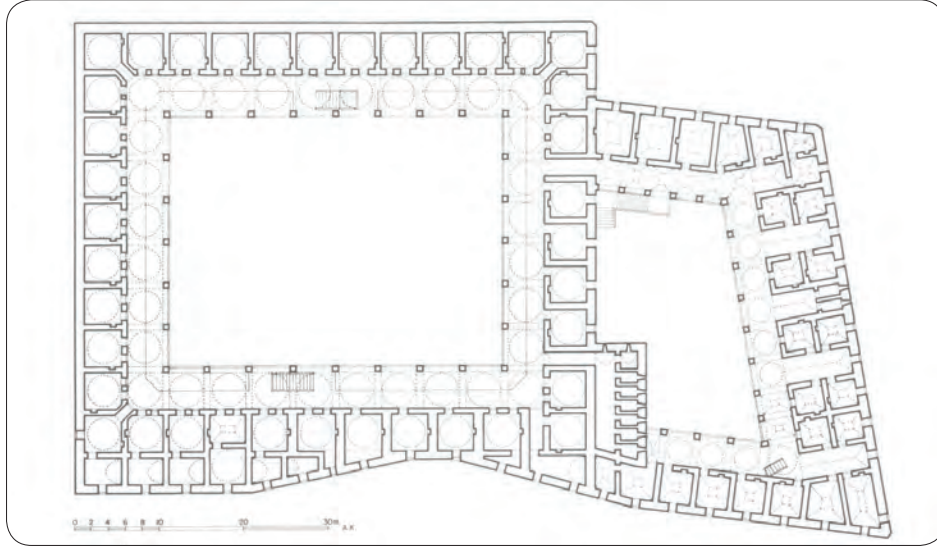
Fotoğraf 8 - Menemen, Taş Han ocak / Taş Khan fireplace (B. Ersoy Arşivi'nden)

depoların birer dükkan mekanına çevrildiği dönemde oluşturulduğunu göstermektedir.

1772 tarihli vakfiyeden bugün itibarıyla 1. kat seviyesinde olan ama özgün yapıda zemin ya da giriş katı olarak tespit ettiğimiz alanda toplam 22 oda olduğu anlaşılmaktadır (Foto. 6). Restitüsyon planı da buna göre düzenlenmişti (Şek. 11). Yapının bugünkü rölövesinde de 22 oda bulunmakla birlikte özellikle kuzeydoğuda yer alan mekanlar karmaşık bir plan sunmaktadır (Şek. 12). Ayrıca hana girişin bulunduğu zemin kattaki koridor ve bu koridorun iki yanında yer alan mekan duvarlarının üst kat duvarlarıyla çakışmaması nedeniyle restitüsyonda bu duvarların çakışması sağlanmıştır. Restitüsyon çiziminde görüleceği gibi alt kat koridoru üst kata aynen yansıtılmış ve bir eyvan şeklinde revaka açılan bu koridorun iki

yanına mekanlar yerleştirilmiştir¹⁹. Muhsinzade Hanı'nda girişin vurgulanması amacıyla kapı açıklığının alttan profilli taş konsollarla desteklenen bir çıkma şeklinde inşa edildiği, bu sayede beşik tonozlu koridorun cepheye kadar uzatıldığı ve koridorun iki yanında yer alan odaların da ışık sorununun çözümlendiği görülmektedir. Söz konusu düzenleme, şehir içi hanlarında sıkça karşılaşılan bir uygulamanın yansıması olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, yapının Hamidiye Türbesi Sokak cephesi boyunca yer alan çıkma nedeniyle rölövesinde odalar doğu-batı yönlü dikdörtgen planlı mekanlar şeklindedir. Oysa, Osmanlı Şehir içi hanlarında özellikle 19. yy sonundan önceye tarihlenen şehiriçi hanlarında hiçbir örnekte

¹⁹ Üzerine inşa edilen parselin yamukluğu nedeniyle revaka açılmayan geride kalan mekanlara ulaşım genellikle eyvan şeklinde bir koridora açılan kapı ve pencerelerle sağlanmaktadır. Bu tip uygulama için Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı ikinci avlu kanadı üst katı (Şek.13), İzmir Mirkelamoğlu Hanı üst katı (Şek.14) örnek olarak verilebilir.

Şekil 13 - Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı üst kat planı / *Rustem Pasha Caravanserai first floor plan (A. Saim Ülgen'den)*

Fotoğraf 9 - Tokat, Taş Han (Voyvoda Hanı) Ocak / *Taş Khan (Voyvod Khan) Fireplace (B. Ersoy Arşivi'nden)*

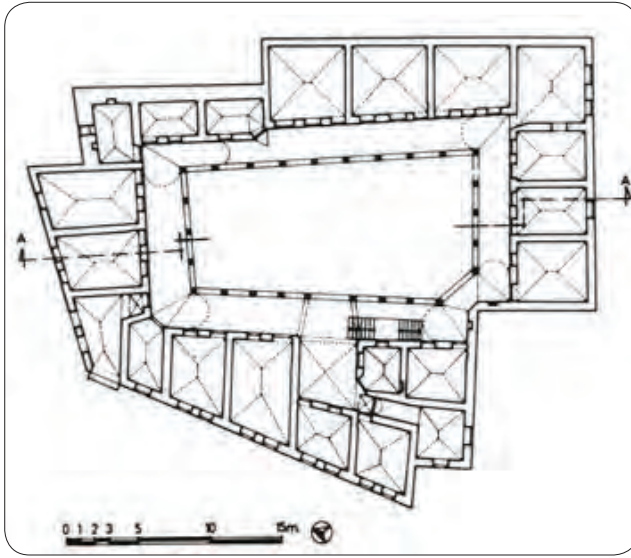
Fotoğraf 10 - Muhsinzade Hanı revak döşemesi / *Muhsinzade Khan arcade pavement (İstanbul IV.numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu arşivi)*

cephe boyunca devam eden bir çıkma bulunmamaktadır. Dolayısıyla yapılan restitüsyonda, aynı kanat üzerinde görülen mekanlar, özgününde çıkmanın bulunmaması gerektiği düşüncesiyle, kare planlı olarak verilmiştir (Bk. Şek. 11-12, Foto. 7).

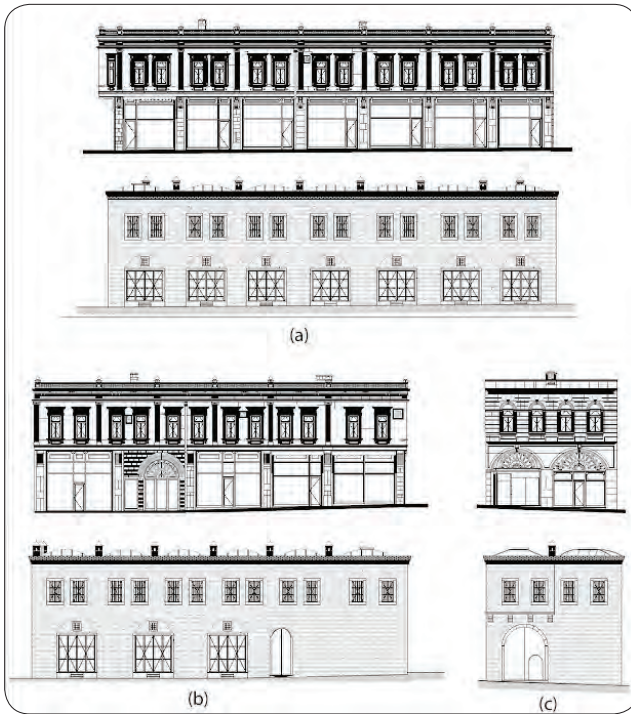
Hanın bodrum ve zemin kat mekanları beşik tonozla, 1. kat mekanları ise aynalı manastır tonozuyla örtülmüştür. Zemin kat mekanları avludan dış cepheye kadar devam eden tek bir tonozla örtülmüş ve bir perde duvarla ikiye bölünerek avluya bakan oda ve cepheye bakan dükkan şeklinde ikiye ayrılmıştır. Bölücü duvarların (perde duvar) diğer duvarlara göre daha ince inşa edildiği gerçeğinden hareketle; odalardaki ocak ve nişler, avluya bakan cephelerde de birer kapı ve pencere bulunması nedeniyle ancak iki yan duvarda yer almak zorundadır. 1. kat odalarında da avlu cephelerinde pencere ve kapı, dış cephelerinde ise ikişer pencere bulunması, ocak ve nişlerin iki yan duvarda çözümlenmesini gerektirmiştir. Yapı 1894 büyük İstanbul depreminde %80 oranında yıkıldığından, özgünlük hakkında kesin bir hüküm ileri sürmek oldukça zordur. Ancak mevcut nişler incelendiğinde baca hizasına isabet eden ve tabana kadar inen nişlerin ocak olabileceği düşünülmektedir. Nişlerin yerden yüksek; ocak nişlerinin ise zemin seviyesinden başlaması ve yaşmaklı olması şehir içi hanlarında benimsenen bir uygulamadır²⁰.

Yapının genelinde herhangi bir su alt yapısı ya da künk izine rastlanmamıştır. Bu nedenle yapıda suyla ilgili hamam ya da tuvalet mekanlarının bulunması söz konusu olamaz. Kaldı ki, depo, mahzen, dükkan, oda, kapı ve

²⁰ Orijinal ocak görüntüleri için bk. Menemen Taş Han (Foto. 8), Tokat Taş Han (Voyvoda Hanı) (Foto. 9).

Şekil 14 - İzmir Mirkelamoğlu Hanı üst kat planı / Mirkelamoglu Khan first floor plan (B. Ersoy'dan)

Şekil 15 - Muhsinzade Hanı dış cephe ve restitüsyonu a-Büyük Postane caddesi, b-Hamidiye Türbesi sokak, c-Mimar Vedat caddesi / Muhsinzade Khan outer facade and restitution. a-Buyuk Postane Streetx b-Hamidiye Türbesi Street, c-Mimar Vedat Street

çeşme gibi unsurların sayıca ifade edildiği vakfiyesinde, tuvalet ve hamamdan bahsedilmemesi bu işlevlere dair mekanların bulunmadığını da kanıtlar niteliktedir. Aynı durum mescit için de geçerlidir. Osmanlı şehir içi hanlarında bu tip mekanların bulunmadığı han sayısı bulunanlardan çok daha fazladır.

Hem 2009 yılında yapılan restorasyonla ilgili fotoğraflar, hem de yapının bugünkü durumu incelendiğinde orijinal avlu cephelerinin 1 sıra taş 2 sıra tuğla hatlı şeklinde almaşık bir örgü sisteminde örüldüğü, pencere ile kapıların ise düz atkı taşlı ve taş söveli olduğu; atkı taşları üstünde ise tuğladan hafifletme kemerlerinin yer aldığı görülmektedir. Bu nedenle dış cephenin de aynı özellikleri yansıtıyor olması gerekir (Şek. 15). Böyle bir duvar örgüsü üzerinde ise tuğladan iç bükey profilli saçak hem içten hem de dıştan yapıyı çepeçevre dolaşıyor olmalıdır²¹.

Revak korkulukları ise inşa edildiği dönem uygulamalarından hareketle taş parapet şeklinde düşünülmesi gerekir²². Revaklarda 2009 onarımında ortaya çıkartılan malta taşı döşeme avluda da kullanılmış olmalıdır (Foto. 10). Şehir içi hanlarının bir kamu alanı olduğu ve gün boyu yaşamın revaklarda ve özellikle avluda gerçekleşmesi taş döşeme kullanımının kaçınılmaz olduğunun göstergesidir.

Yapının 1894 depreminden oldukça fazla etkilendiği ve harap olduğu bugünkü cephe düzeninden de anlaşılmaktadır. Ayverdi'nin %80'inin harap durumda olduğunu söylemesi yanında yapıda yer alan üst kat merdiven sahanlığındaki 1319/1901-1902 tarihli kitabe, Postane Caddesi cephesinde yer alan 1320/1902-1903 ve İstanbullu Taşçı Ömer ismi veren kitabe, 1321/1903-1904 tarihli kitabe ile Mimar Vedat Caddesi cephesinde yer alan 1323/1905-1906 tarihli ve Abdullah bin Ahmed bin Mehmet ismini veren kitabelerin tamamının²³ 1901 ile 1906 yılları arasına tarihlenmesi yapının 20. yüzyıl başında büyük bir onarım geçirdiğinin kanıtıdır.

Kesme taş malzeme ve yatay silmelere ayrılmış güney, batı ve kuzeydoğu cephelerindeki pencere ve kapı düzenleri, kat silmeleri, çatı frizi, konsol ve parapeti tamamen, özellikle 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarında İstanbul'da yoğun kullanım alanı bulan Barok ve Ampir üslubunu yansıtmaktadır. Bu nedenle yapı sokak cephelerinin depremden sonra tamamen yıkıldığı ve yenilendiği anlaşılmakta; birinci katın Hamidiye Türbesi Sokağına bakan cephesinin bir çıkma şeklinde inşa edildiği görülmektedir (Bk. Foto. 7).

²¹ Cephelerde taş tuğla almaşık örgü bulunan ve saçakları tuğladan içbükey profilli yapılara örnek olarak İstanbul Ali Paşa Hanı, İstanbul Taş Han, İstanbul Büyük Yeni Han verilebilir.

²² Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı, İstanbul Taş Han, İstanbul Büyük Yeni Han, İstanbul Büyük Valide Hanı, Diyarbakır Dilliller Hanı, Sivas Behram Paşa Hanı'nda olduğu gibi revaklarda taş parapet korkuluk hemen hemen tüm şehir içi hanlarında görülmektedir.

²³ Kitabelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Harmankaya, 2016; 82-84.

Fotoğraf 11 - Muhsinzade Hanı revak döşemesi / *Muhsinzade Khan arcade pavement (IV.numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu arşivi)*

Fotoğraf 12 - Muhsinzade Hanı revak döşemesi / *Muhsinzade Khan arcade pavement (IV.numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu arşivi)*

Pervititch'in 1945 tarihli haritası da yapının bu büyük onarım sonrasını yansıtmaktadır. Zemin katta avluya bakan odalar ile bu odaların gerisinde yer alan dükkanları ayıran perde duvarlar kaldırılarak tek mekan haline getirilmiş; ayrıca özellikle güneydoğu ve güneybatı köşelerde yer alan dükkan ve odalar ile avlunun doğu kanadındaki odalar ara duvarları yıkılarak birleştirilmiştir. Bu tadilatlar sırasında batı kanatta yer alan özgün yapıya ait tali giriş açıklığı hemen güneyindeki mekana dahil edilmiştir. Ancak yine aynı cephede ihtiyaç duyulan giriş, kuzeyde bulunan dükkan mekanının giriş koridoruna dönüştürülmesi ile elde edilmiştir. Pervititch haritasında bu giriş açıklığının avlu tarafında merdivenlerin görünmesi ise avlu kotunun bu dönemde bodrum kat zemin kotuna indirildiğini ve yeni oluşan avluya merdivenlerle iniş sağlandığını göstermektedir. Avlu kotunun değişmesi mekanlara avlu aracılığıyla sağlanan ulaşımın da değişmesine neden olmuştur. Avlunun güney ve batı kanadında kalan mekanlarına giriş caddeden sağlanırken, kuzey ve doğu kanadında yer alan odaların avluyla irtibatlarının kesilmesi nedeniyle, kuzey kanattaki odalar içten birer kapı ile ilişkilendirilerek bu mekanlara giriş üst kata çıkış merdivenlerinin önündeki sahanlığa bakan duvarda açılan bir kapı ile sağlanmıştır. Avlunun doğu kanadındaki mekanların ise ara duvarları yıkılarak

oluşan tek mekana giriş ana kapıyı avluya bağlayan koridor duvarına açılan kapı ile sağlanmıştır. Doğu kanattaki mekanlara girişi sağlamak için koridora cephe veren mahzenin de mekana katılması gerektiğinden burada ilave duvarlarla mahzenin küçültüldüğü duvar kalınlıklarındaki farktan anlaşılmaktadır.

Ayrıca, Pervititch haritasında avlunun, zemin kat seviyesinde, volta veya betonarme döşeme yapılmak suretiyle kapatıldığı, yoldan düz ayak giriş sağlandığı ve avlu üzerinde yeni mekanlar oluşturulduğu; avlu üstünün ise eski fotoğraflarından (Foto. 11) anlaşıldığı gibi saçak seviyesinde çelik kullanılmak şartıyla dört yöne eğimli cam çatı ile kapatıldığı da tespit edilmektedir.

Pervititch haritasından sonra, diğer bir söyleyişle 1945 yılından sonra yapının planında yine değişiklik olmuş; haritada görülen tali giriş kaldırılarak batı cephede kuzeyden güneye doğru 2. mekan açılarak kapı haline getirilmiş ve avluya geçişi sağlayan bir koridor haline sokulmuştur. Ayrıca, zemin kat seviyesinde, volta veya betonarme döşeme yapılmak suretiyle kapatılan zemin aynı dönemde tamamen ortadan kaldırılmış; hem yeni açılan kapı ile kuzeydoğuda yer alan ana kapının birbirleriyle ilişkisini olanaklı kılan hem de kuzeyde yer alan üç mekana avlu cephesinden girişi sağlamak amacıyla zemin seviyesinde betonarme bir taban inşa edilmiştir (Foto. 12). Bu tabanın doğu ve batı uçlarına yerleştirilen birer döner merdiven ise bodrum kat seviyesine iniş sağlamaktadır. 2009 yılında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları sırasında oluşturulan bu tabanın geniş tutulması ve neredeyse avlunun yarısını kapatıyor olması hem bodrum kat seviyesinde ışık yetersizliğine, hem de deyim yerindeyse bir görüntü kirliliğine neden olmuştur.

Sonuç olarak, 1772 yılına tarihlenen vakfiyesi nedeniyle 18. yüzyıl ikinci yarısında, avlulu iki katlı, alt katı revaksız üst katı revaklı bir yapı olarak inşa edilen Muhsinzade Hanı gerek doğal afetler, yapılan onarımlar ve tadilatlarla; gerekse bulunduğu bölgede ticaretin giderek yoğunlaşması ile cephe ve planında büyük değişiklikler geçirmiştir. Ara duvarların yıkılarak mekanların genişletilmesi sonucu mekan kurgusu kaybolmuştur. Avlu kotu mekan depolarının bulunduğu kota kadar indirilmiş; elde edilen yeni zemin seviyesi avlu cephelerinin üç katlı bir görünüme dönüşmesine neden olmuş ve özgünlük tamamen yitirilmiştir.

Kaynakça

AYVERDİ, E. H., 1978.

“19. Asırda İstanbul Haritası”, (2. Baskı), İstanbul.

ÇERKEZ, M., 2001.

Merzifon Taş Han, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (8-11 Haziran 2000 Merzifon), Ankara.

DAŞ, E., 2002.

Afyon Taş Han, Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri (Prof. Dr. Gönül Öney’e Armağan), 205-214, İzmir.

ERSOY, B., 1991.

İzmir Hanları, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.

ERSOY, B., 1994.

Osmanlı Şehir-İçi Hanları, Plan Tasarımı İle Cephe ve Malzeme Özellikleri, Sanat Tarihi Dergisi, VII, 75-97, İzmir.

HARMANKAYA, A. / ÇİÇEK, N., 2016.

Eminönü Muhsinzade (Muhsinoğlu) Hanı, Sanat Tarihi Yıllığı, XXV, 73-104, İstanbul.

KUYULU, ERSOY, İ., 1992.

Kara Osman-Oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler, Ankara: Tc. Kültür Bakanlığı.

NAYIR, Z., 1975.

Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası, (1609-90). İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi.

PERVITITCH, J., 2000.

Sigorta Haritalarında İstanbul, İstanbul: Axa Oyak-Tarih Vakfı Yayınları.

SÜREYYA, M., 1996.

Sicill-i Osmanî, C.4, Yay. Haz. Nuri Akbayer, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

GİRESUN'DA GELENEKSEL ÜÇ AHŞAP KÖPRÜ

THREE TRADITIONAL WOODEN BRIDGES IN GİRESUN

Mehmet Sami BAYRAKTAR*

Makale Bilgisi

Başvuru: 16 Haziran 2016
Hakem Değerlendirmesi: 23 Haziran 2016
Kabul: 31 Mart 2017
DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.15.007

Article Info

Received: June 16, 2016
Peer Review: June 23, 2016
Accepted: March 31, 2017
DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.15.007

Özet

Bu çalışmada, Giresun Merkez İlçeye bağlı köylerde bulunan birisi birkaç yıl önce yıkılan, inşa tarihleri bilinmeyen üç ahşap köprü tanıtılıp değerlendirilecektir. Giresun merkeze bağlı Hisargeriş-Sayca ve Hisargeriş-Uzkara Köyleri arasında sınır çizen Batlama Çayı üzerinde bulunan ve biri birkaç yıl önce ortadan kalkan iki ahşap köprü (Han Köprüsü ve Ezirkan Köprüsü) ile yine Giresun merkeze bağlı Lapa Köyü sınarlarında Lapa (Büyük) Deresi üzerinde bulunan bir başka köprü (Ahmet Ağa Köprüsü) bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Geleneksel kırsal mimarimizin bir parçasını oluşturan köprüler orijinal görünümlerini büyük ölçüde korumaktadır. Yeni ihtiyaçlara cevap veremedikleri için yakınlarına yeni köprüler inşa edildikten sonra terk edilen ve bu yüzden hızla ortadan kalkan bu tür köprülerden ülkemizde maalesef son derece az örnek ayakta kalmayı başarabilmiştir. Bilimsel anlamda küçük bir kısmı incelenerek yayınlanan bu tür yapıların bir kısmı, tescil edilmemiş olduğundan ortadan kalkmalarının önünde neredeyse hiçbir engel bulunmamaktadır.

İncelenen eserler tipik Karadeniz bölgesi kırsal yapı özellikleri göstermektedir. Köprüler ahşap direkler ve kâgir ayaklar üzerine uzatılan kirişler üzerinde direklerle taşınan kırma çatılıdır. Çatıların orijinalde kiremitle kaplı olduğunu tahmin etmekteyiz. Mevcut halleriyle galvanize sac (çinko) ile kaplıdır. İşlevsel anlamda öne çıkan yapılar, bezemeden yoksundur. Birbirlerine yakın malzeme ve teknik özellikleri, mimari ifadeleri, yapıları benzer bir geleneğin temsilcileri yapmaktadır. Köprülerin inşa tarihini belirleyebileceğimiz bir kitabe veya belgeye rastlanılmamıştır. Ancak benzer geleneksel tarzları ve Trabzon, Çankırı ve Kastamonu'daki benzer ahşap köprülere bakılarak, yapıların 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başları arasında inşa edilmiş olabileceği düşünülebilir. Ancak her üç köprü de, günümüzdeki halleriyle tamir ve kısmi yenilemeler sebebiyle, daha yakın zamandan kalmış izlenimi vermektedir. Köprülerde kullanılan ağacın cinsi yörede yaygın olan meşe ve kestanedir. Yörenin bol yağışlı iklimi ile uyumlu, oldukça sağlam ve uzun ömürlü olduğu bilinen meşe ve kestane ağacı köprüler için uygun bir malzemedir.

Az tanınan ahşap köprülerimizin bir parçasını oluşturan yapıların tanınması, geleneksel yapı sanatımız açısından faydalı olacaktır. Çalışma ile ayrıca bu ve benzer köprülerin korunmasına da katkı sağlanacağını ümit etmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Giresun, Karadeniz, Osmanlı mimarisi, ahşap köprü, tarihi köprü, kırsal mimari, ahşap mimari.

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, e-posta: msami.bayraktar@omu.edu.tr, ms.bayraktar@hotmail.com

Abstract

Three wooden bridges which have unknown years of built and one of them was collapsed a few years ago are situated in some subcentral villages in Giresun are presented and evaluated in this study. Two wooden bridges (Han Bridge and Ezirkan Bridge), which one of them was destroyed a few years ago, are on Batlama Creek that draw a line between subcentral Hisargeriş Sayca and Hisargeriş-Uzkara villages in Giresun and also another bridge (Ahmed Aga Bridge) on Lapa (Great) Creek within the borders of subcentral Lapa village in Giresun are analysed in this study.

The bridges that form a part of traditional rural architecture preserve their original appearances on a large scale. There are unfortunately very few examples have been remained in our country because this kind of bridges does not fulfill new requirements, they are abandoned and destroyed soon after new bridges are erected. These buildings merely have been subjected to the academical analyses and published and some of them are on the brink of destruction because they have not been registered.

These building that being surveyed shows rural construction features of Black Sea Region characteristically. The bridges have hipped roofs on wooden columns and stone pillars carrying beams and girder. We suppose that the roofs were covered with tiles originally. At present they are covered with galvanized sheets (spelter). The buildings that functionally prominent are devoid of ornamentation. These buildings represent the similar tradition with their materials, technical qualities, architectural expressions. There is not an inscription or documentation about years of built of the bridges. But considering the similar traditional styles and the similar wooden bridges in Trabzon, Çankırı, Kastamonu, it is thought that these bridges were built between 19th and early 20th centuries. However, all of them looks as if they were built at a latter date with their present situations based upon restorations and partial renovations. The sorts of wood used for the bridges are oak and chestnut which are common locally. The oak and chestnut trees are known as long lived, very solid and adaptable with the rainy climate in the region. Because of that, they are suitable for the construction of bridges.

It is helpful that recognition of the little known wooden bridges in terms of traditional construction style. We hope that this study will make a contribution to the protection of wooden bridges.

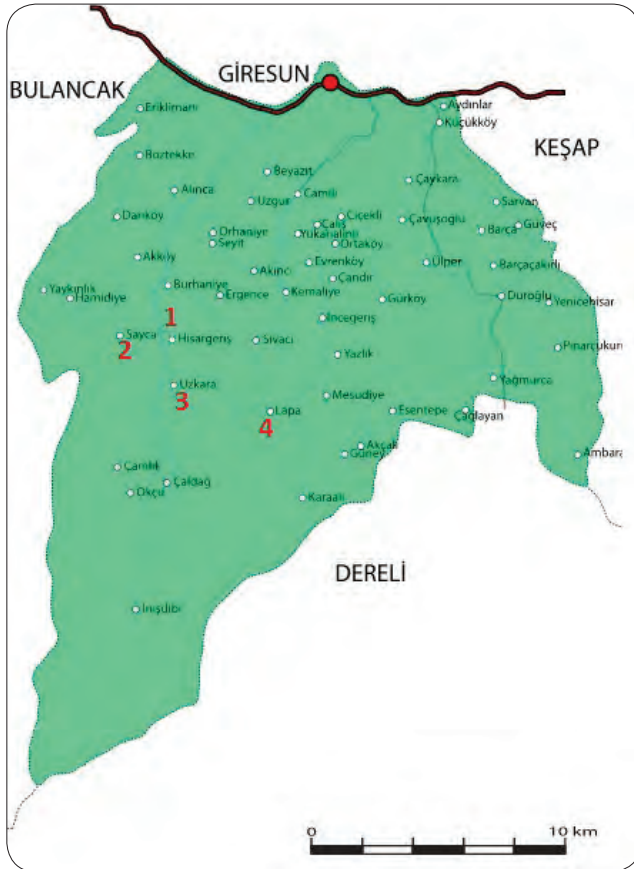
Keywords: Giresun, Black Sea, Ottoman architecture, wooden bridge, historic bridge, rural architecture, wooden architecture.

Giriş

Geleneksel kırsal mimarimizin pek dikkat çekmeyen yapıları konumundaki ahşap köprülerin ülkemizde yeterince tanındığını söylemek pek mümkün değildir. Oldukça sınırlı sayıda örnek birkaç bilimsel çalışmanın konusu olmuştur. Bu çalışmada Karadeniz bölgesinden daha önce yayınlanmamış olan bir kaçı tanıtılıp geleneksel mimarimiz içerisindeki yerleri değerlendirilmeye çalışılacaktır. Böylece geleneksel ve kırsal mimarimizin bir parçasını oluşturan ahşap köprü mimarisinin daha sağlıklı değerlendirilebilmesi adına bir katkı sağlamayı ümit etmekteyiz.

Giresun merkeze bağlı Hisargeriş-Sayca ve Hisargeriş-Uzkara Köyleri arasında sınır çizen Batlama Çayı üzerinde bulunan ve biri birkaç yıl önce ortadan kalkan iki ahşap köprü ile yine Giresun merkeze bağlı Lapa Köyü sınırlarında Lapa (Büyük) Deresi üzerinde bulunan bir başka köprü bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır (Şek. 1).

Batlama Çayı'nın doğu yönünde bulunan Hisargeriş Köyü il merkezine 15 km., Uzkara Köyü 17 km. mesafededir.

Şekil 1 - Araştırma konusu köprülerin bulunduğu köylerin konumunu gösteren harita (1-Hisargeriş Köyü, 2-Sayca Köyü, 3-Uzkara Köyü, 4-Lapa Köyü) / Map showing the location of the bridges where the research conducted. (1-Hisargeriş Village, 2-Sayca Village, 3-Uzkara Village, 4-Lapa Village) <https://tr.wikipedia.org/wiki/Giresun#/media/File:Giresun.svg>.

Çayın batı yönünde bulunan Sayca Köyü ise il merkezine 15 km., mesafededir. Hisargeriş Köyü'nden 2 km. kadar güneyde bulunan Uzkara Köyü, çayın doğu yönünde bulunmaktadır. Köyleri sahile bağlayan karayolunun yanı başında akan çayın üzerindeki köprülerin arasındaki mesafe 1.5 km. kadardır. Sahilden köylere doğru çıkarken yaklaşık 12. km.de ilk olarak Han Köprüsü'ne sonra da 2014 yılında yıkılan Ezirkan Mahallesi Köprüsü'ne ulaşılır. Diğer köprü Batlama Çayının geçtiği vadinin doğusunda, kuş uçuşu birkaç kilometre mesafedeki Lapa Köyü sınırları içerisinde yer alan ve Lapa deresi (Büyük dere) üzerinde kurulan Ahmet Ağa Köprüsü'dür¹.

Han Köprüsü

Batlama Çayı'nın üzerinde yer alan köprünün kuzey yakası Hisargeriş, güney yakası Sayca Köyü sınırlarında kalmaktadır. Çayın kayalık iki yakası arasında kuzey-güney yönünde yaklaşık 40 derece doğuya dönük uzanan köprü yaya ve hayvan geçişi için planlanmıştır. (Foto. 1-2) Köprünün ahşap kesimi 10.10 m. uzunluğundadır² (Şek. 2-4). Ana yola bakan kuzey kesimde asıl ahşap inşanın bitiminden sonra 1.65 m. genişlikteki tabliye, moloz taş döşeli ve toprak dolgu olup hafif bir meyille köprüye doğru gidildikçe yükselmektedir. Bu kesim 5 m. kadar devam ettikten sonra asfalt yola bağlanır (Foto. 2-3). Karşı istikamette belirtilen kesim yine benzer şekilde olup birkaç metre sonra bir patika ve dik yamaca dönüşen arazi ile bitirir.

Fotoğraf 1 - Giresun Hisargeriş-Sayca Köyleri sınırında Han Köprüsü güney ve doğu (menba) cepheler / Han Bridge south and east (upstream) facades at the borders of Hisargeriş – Sayca Villages (Giresun)

- ¹ Zamanla ihtiyaca cevap veremedikleri için yakınlarına yeni köprüler inşa edildikten sonra terk edilen ve bu yüzden hızla ortadan kalkan bu tür köprülerden bir kısmı tescil edilmemiştir. Az tanınan ahşap köprülerimizin bir parçasını oluşturan yapıların tanınması ümit ederiz ki bu ve benzer köprülerin korunması yönünde bir katkı sağlar.
- ² Verilen ölçü köprünün uç noktaları olan saçak hizaları itibariyledir. Direkler arasında bu ölçü 9.35 m. dir.

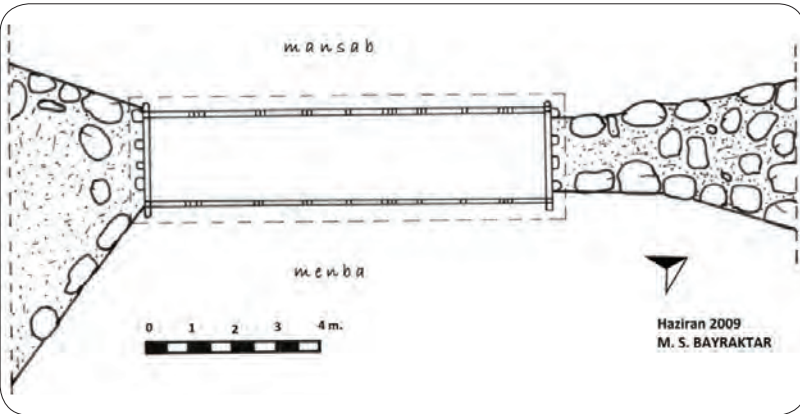
Fotoğraf 2 - Giresun Hisareriş-Sayca Köyleri sınırında Han Köprüsü doğudan / Han Bridge east at the borders of Hisareriş – Sayca Villages (Giresun)

Köprü'nün menba yüzü doğuya, mansab yüzü batıya bakar. Kıvrılarak araziye şekillendiren çayın kayalık ve dar bir yeri köprü için tercih edilmiştir. Her iki yakada köprüyü taşıyan ahşap kirişlerin oturtulduğu moloz taş örgülü duvarlara yer verilmiştir (Foto. 3-4). Zeminde kayalık araziye oturan ve eğimli araziye yaslanan bu kesimler köprüye ayak vazifesi görmektedir. Duvarın yüksekliği doğu yakada 2. 70 m. batıda 2.50 m. kadardır. Köprü'nün su seviyesi mevsimlere göre değişmekle birlikte, tabliye ile su seviyesi arasındaki mesafe Haziran itibarıyla 5.90 m. dir.

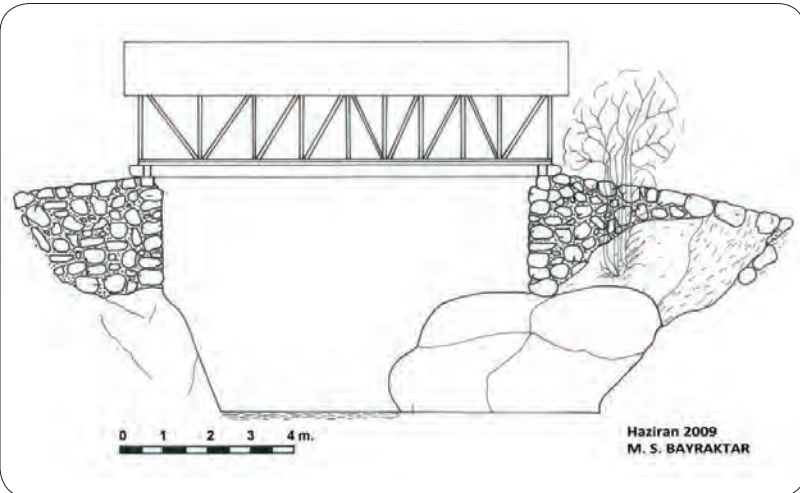
Köprü belirtilen ayaklar arasına uzatılan kalın dört ahşap kiriş üzerinde yükselen ahşap bir yapıdır. Köprüyü taşıyan ana kirişler ağaç gövdelerinin dal ve kabuklarından arındırılıp kabaca balta ile yolulması suretiyle oluşturulmuştur (Foto. 4). Yer yer gayri muntazam eğri yüzeyler ve yamukça dörtgen ve yuvarlak kesit meydana getiren kirişlerin kalınlığı 20-30 cm. arasında değişmektedir.

Bu kirişlerin üzerine aksi istikamette tabliye boyunca yan yana yerleştirilen daha küçük bir başka kiriş katı çakılıdır. Yaklaşık 10-12 cm genişlikte, 7-9 cm. kalınlıktaki bu kirişlerin arasına 4 cm. kalınlıkta ve kirişlerle paralel konumlanmış halde tahtalar (döşeme) çakılarak tabliye tamamlanmıştır. Yaklaşık 60 adet kiriş ve tahta çakılarak oluşturulan tabliye 2.20 m. genişliktedir (Foto. 5-6). Döşeme tahtalarında zamanla meydana gelen eskime üzerine kimi yerlerde tadilat ve yenileme izleri, bazı kesimlerde ise eksik ve kırıklar görülmektedir.

Belirtilen kademenin üzerinde tabliyenin sınırlarını belirleyen iki kenar boyunca uzatılan bir kiriş sırası daha yer alır. Yaklaşık 10 cm. kalınlık ve genişliğe sahip bu taban kirişlerinin üzerinde ahşap direkler ve beşik çatı yükselir (Foto. 6). Köprü boyunca her bir yakada yan yana üçer taban kirişi, pahlı (şevli) boy birleştirme ile bağlanmıştır. Ahşap direkler de kirişlerde olduğu gibi yer yer gayri muntazam detaylara sahip olmakla birlikte dörtgen kesitli olup yaklaşık 8x10 cm. ölçülerindedir. Herhangi bir dekoratif öge, altlık ve başlıları bulunmayan direkler, her iki yakada aynı sayıda (10'ar tane) ve karşılıklı yerleştirilmiştir. Direklerin arasına çapraz vaziyette her iki yakada dokuzar payanda konulmuştur (Foto. 1-2,7). Direklerin benzeri; kare kesitli ve yer yer gayri muntazam

Şekil 2 - Giresun Hisareriş-Sayca Köyleri sınırında Han Köprüsü planı / Han Bridge plan at the borders of Hisareriş – Sayca Villages (Giresun)

Şekil 3 - Giresun Hisareriş-Sayca Köyleri sınırında Han Köprüsü menba (doğu) cephe görünüşü ve çatı detayı. / Han Bridge upstream (east) facade appearance and roof details at the borders of Hisareriş – Sayca Villages (Giresun)

GİRESUN'DA GELENEKSEL ÜÇ AHŞAP KÖPRÜ

biçimdeki payandalar, hem bağlantıyı kuvvetlendirmiş hem de tabliyenin güvenliğini artırmıştır. Payandalar bu haliyle hem çatıyı taşıyan direklere destek elemanı hem de tabliyeyi koruyan bir tür korkuluk vazifesi üstlenmiştir. Direklerin bitişiğinde menba-mansab ekseninde konumlanmış “L” şekline benzer, balta ile biçimlendirilmiş payandalar görülür (Foto. 7). Taşıyıcı strüktürü tamamlayan kuzeyde ve güneyde yedişer adet bulunan bu payandaların yerleri tam simetrik düzen göstermemektedir. Direklere bitişen üst kesimleri biraz inceltile “L” payandalar, takriben 1.4 m. uzunluktadır. Direkler 1.7 m. uzunlukta olup üstlerinde yatay konumda kirişler (çatı kirişleri) bulunur. Tabliye boyunca boyları yeterli olmadığından birbirlerine bitişik konulan bu kirişler, direklerin bitiminde düz bir hat oluşturmakta, bunun üstünde ise beşik çatı yükselmektedir.

İki yana meyilli beşik çatı, belirtilen kirişlere oturan mertek-aşık düzenine sahip oturtma çatıdır (Şek. 3). Çatı kirişlerinin üzerinde 90 derecelik aksi istikamette uzatılan, kalınlıkları 6-10 cm. değişen, gayri muntazam dörtgen biçimde yontulmuş mertekler uzanır. Yaklaşık olarak 0.80 m. ara ile sıralanan her bir omuzda toplam sayısı 12 kadar olan merteklerin saçak kesimlerinin uçları hafif kesilerek saçak çizgisine uydurulmuştur. Orta kesimde mahya aşığına oturan mertekler, diğer ahşap inşa detaylarında olduğu gibi, çivilerle çakılmak suretiyle sabitlenmişlerdir. Tabliye boyunca yan yana uzatılan ve gayri muntazam dörtgen biçimde yontulmuş, kalınlıkları 6-10 cm. değişen aşıklar, biri mahya sırtında diğerleri iki yakada asimetrik düzende ve sayıda konumlanmıştır. Esasen aşıklarda büyük ölçüde her iki omuzda üçer sıra bulunmaktadır. Sonradan bazı kesimlere -doğu başa- ilâvelerle simetrik düzen bozulmuştur. Mahya aşığı altında mertekler arasına yatay konumda atılan ve köprü boyunca tekrar edilen ahşap gergiler, çatıyı üst hizada sağlamlaştırmaya dönük bir uygulamadır (Foto. 5-6).

Günümüzde galvanize sac (çinko kaplı) olan çatı kaplamasının asli halde kiremit veya hartama ile kaplı olabileceğini düşünmekteyiz.

Köprüde kullanılan ağaçların cinsi yörede bol bulunan ve oldukça dayanıklı olan meşe ve kestanedir.

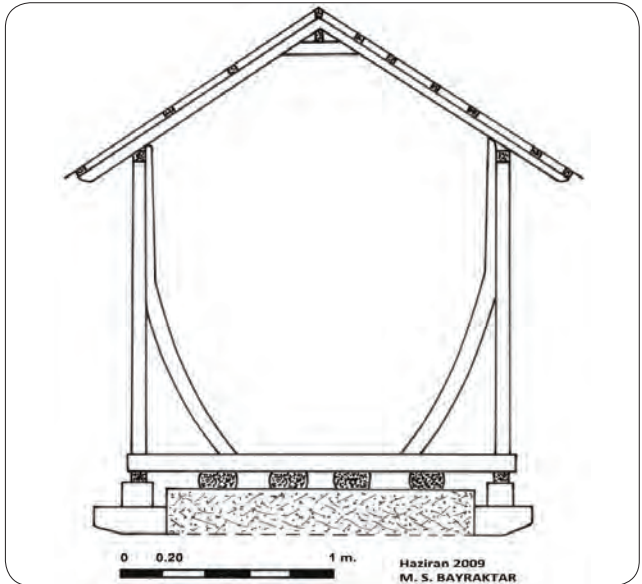
Ahmet Ağa Köprüsü

Giresun merkeze bağlı Lapa Köyü sınırlarında Lapa (Büyük) Deresi üzerinde, köye ulaşan yolun hemen yanı başında bulunan köprü il merkezine 16 km. mesafededir (Şek. 1, Foto. 8-9).

Çayın iki yakası arasında kuzey-güney yönünde yaklaşık 45 derece doğuya dönük uzanan köprü yaya ve hayvan

Fotoğraf 3 - Giresun Hisarçeriş-Sayca Köyleri sınırında Han Köprüsü ayağı (kuzey taraf doğu yüz) / Han Bridge foot (the north side of the east side) at the borders of Hisarçeriş – Sayca Villages (Giresun)

Şekil 4 - Giresun Hisarçeriş-Sayca Köyleri sınırında Han Köprüsü kuzey cephe görünüşü / Han Bridge north facade appearance at the borders of Hisarçeriş – Sayca Villages (Giresun)

Fotoğraf 4 - Giresun Hisarçeriş-Sayca Köyleri sınırında Han Köprüsü ana kirişler / Han Bridge main beams at the borders of Hisarçeriş – Sayca Villages (Giresun)

Fotoğraf 5 - Giresun Hisargeriş – Sayca Köyleri sınırında Han Köprüsü kuzey cephe / Han Bridge north side at the borders of Hisargeriş – Sayca Villages (Giresun)

Fotoğraf 7 - Giresun Hisargeriş – Sayca Köyleri sınırında Han Köprüsü direk ve payandalar / Han Bridge pillars and supports at the borders of Hisargeriş – Sayca Villages (Giresun)

Fotoğraf 6 - Giresun Hisargeriş – Sayca Köyleri sınırında Han Köprüsü iç yapı (kuzeyden) / Han Bridge, bridge internal structure (from the north) at the borders of Hisargeriş – Sayca Villages (Giresun)

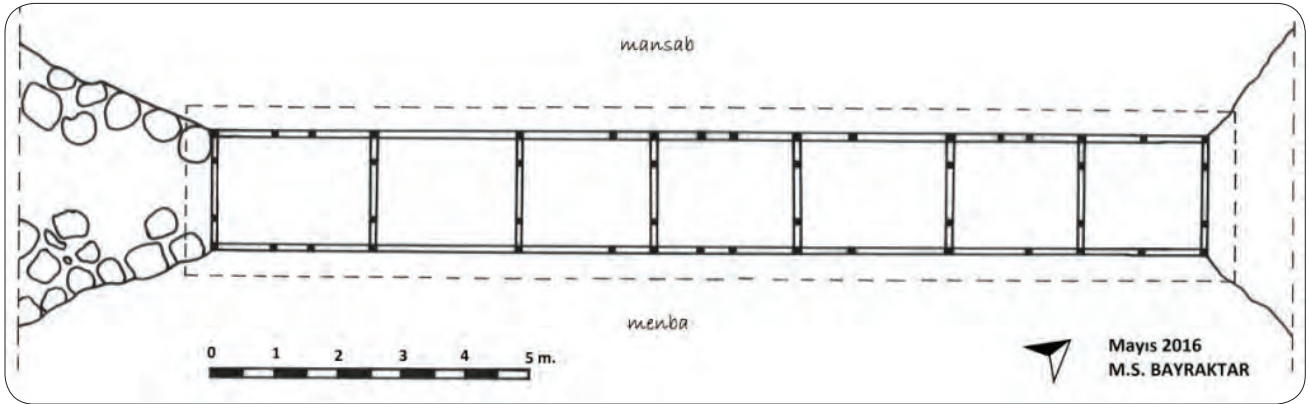
Fotoğraf 8 - Giresun Lapa Köyü Ahmet Ağa Köprüsü kuzeybatıdan / Ahmet Ağa Bridge northwest at Lapa Village in Giresun

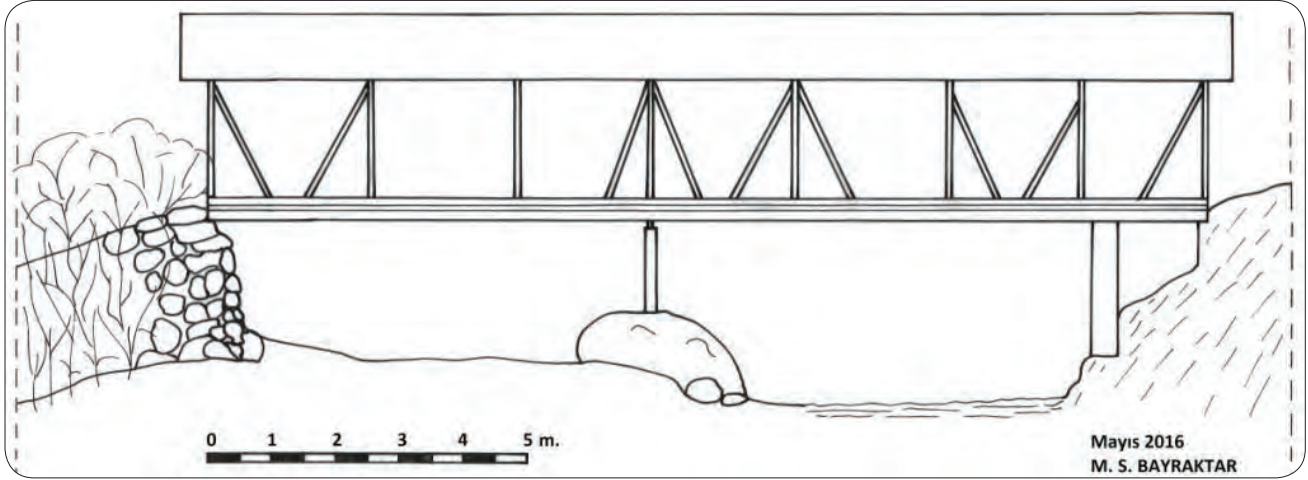
Fotoğraf 9 - Giresun Lapa Köyü Ahmet Ağa Köprüsü menba (doğu) cephe / Ahmet Ağa Bridge upstream (east) side at Lapa Village in Giresun

geçişi için planlanmıştır. Köprü'nün ahşap kesimi 16.30 m. uzunluğundadır³ (Şek. 5-7). Yola bakan kuzey kesimde asıl ahşap inşanın bitiminden itibaren başlayan taş ve toprak dolgu kayalık arazi 5 m. sonra asfalt yola kavuşmaktadır (Foto. 9-11). Yoldan 0.70-0.80 m. kadar aşağıda kalan köprü'nün karşı yakası bir kaya, moloz taşlarla yapılmış kuru (harçsız) bir duvar ve kayanın yanı başında zemine çakılan ahşap bir direğe “kazık ayak” oturmaktadır (Görçelioğlu, 1979: 148 resim 6) (Foto. 12). Belirtilen unsurların üzerine yatay konumda ahşap bir yastık uzatılmış, köprüyü taşıyan ana kiriş ve ağaç gövdeleri bunun üzerine oturtulmuştur. Ancak bu

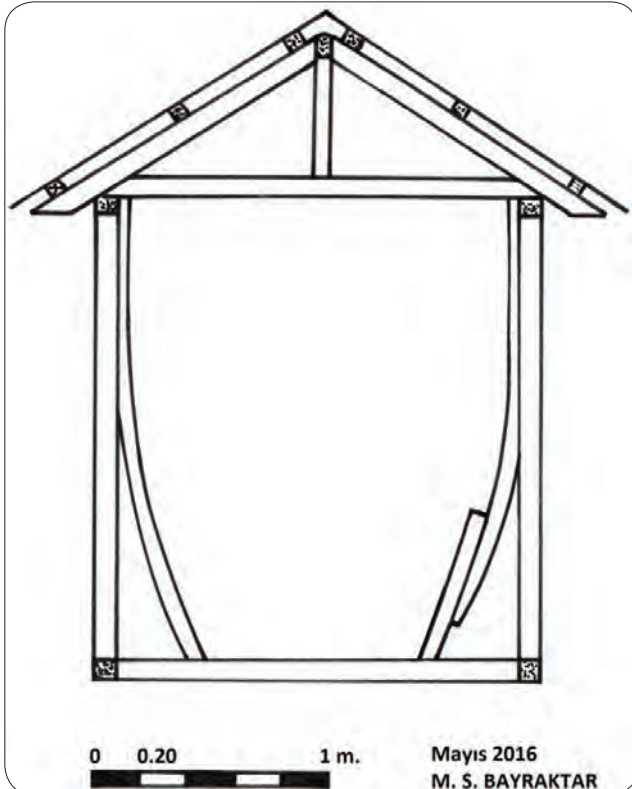
³ Verilen ölçü köprü'nün en uç noktaları olan saçak hizaları itibarıyla. Direkler arasında bu ölçü 15.50 m.dir.

Şekil 5 - Giresun Lapa Köyü Ahmet Ağa Köprüsü planı / Ahmet Ağa Bridge plan at Lapa village in Giresun

Şekil 6 - Giresun Lapa Köyü Ahmet Ağa Köprüsü menba (doğu) cephe görünüşü / Ahmet Ağa Bridge upstream (east) facade appearance at Lapa Village in Giresun

Şekil 7 - Giresun Lapa Köyü Ahmet Ağa Köprüsü kuzey cephe görünüşü / Ahmet Ağa Bridge north facade appearance at Lapa Village in Giresun

yakadaki kayanın yeterince büyük olmaması (veya zamanla parçalanması sebebiyle); kayanın köprü enine nispetle yeterli olmadığı kesimde, yukarıda sözü edilen ahşap direk ve moloz taş yığını kuru duvara ihtiyaç duyulmuştur. Fakat bu kesim yeterince yükseltilmediğinden ve üst hizası düzgün tesviye edilmediğinden köprünün bu kesimi menba yönüne doğru hafif eğilmiştir (Foto. 12). Kuru duvar ve direk ilk inşadan sonra bir tedbir olarak yapılmış olabilir.

Köprünün bu yakasında arazi yavaş yavaş yükselmektedir. Köprüyü taşıyan ahşap ağaç gövdeleri ve kirişler yukarıda değindiğimiz iki yaka haricinde, orta kesimde iki ayrı kayaya oturmaktadır (Foto. 10-11). Bunlardan köprünün orta hizasına yakın olan güney taraftaki büyük ve yüksekçe kayanın üzerinde 1.25 m. uzunlukta ahşap üç dikme yer alır (Foto. 10). Bir çapraz dikme ile birbirleriyle irtibatı artırılan direklerin üzerinde tabliye genişliğince uzatılan kalınca bir kiriş bulunmaktadır. Köprünün yola bakan kuzey başına yakın konumdaki alçak kayalık zemin üzerinde halen beton bir kolon bulunmaktadır. Bu beton kolonun yerinde -ilk inşada- orta kesimdeki gibi ahşap dikmeler bulunduğu, çürümeleri üzerine yakın zamanlarda beton olarak yenilediği anlaşılmaktadır (Foto. 10-11).

Fotoğraf 10 - Giresun Lapa Köyü Ahmet Ağa Köprüsü güneydoğudan / *Ahmet Ağa Bridge southeast at Lapa Village in Giresun*

Fotoğraf 11 - Giresun Lapa Köyü Ahmet Ağa Köprüsü mansab (batı) cephe / *Ahmet Ağa Bridge west face (downstream) at Lapa Village in Giresun*

Fotoğraf 12 - Giresun Lapa Köyü Ahmet Ağa Köprüsü tabliye (güney kesim - alttan) / *Ahmet Ağa Bridge deck (the southern part - below) at Lapa Village in Giresun*

Fotoğraf 13 - Giresun Lapa Köyü Ahmet Ağa Köprüsü kuzey ve batı (mansab) cepheler / *Ahmet Ağa Bridge north and west (downstream) facades at Lapa Village in Giresun*

Fotoğraf 14 - Giresun Lapa Köyü Ahmet Ağa Köprüsü tabliyeden detay / *Ahmet Ağa Bridge details from the deck at Lapa Village in Giresun*

Köprünün menba yüzü doğuya, mansab yüzü batıya bakmaktadır (Foto. 9-11). Kıvrılarak araziye şekillendiren çayın kayalık ve dar bir yeri, köprü inşası için tercih edilmiştir. Köprünün su seviyesi mevsimlere göre değişmekle birlikte, tabliye ile su seviyesi arasındaki mesafe, Mayıs ayı itibarıyla 3.20 m.dir.

Köprü, yukarıda belirtilen destekler arasına uzatılan kalın ağaç gövdeleri ve ahşap kirişler üzerinde yükselen ahşap bir yapıdır (Foto. 12-13). Köprüyü taşıyan kirişler ve ağaç gövdeleri, dal ve kabuklarından arındırılıp kabaca balta ile yonulması suretiyle oluşturulmuştur. Yer yer gayri muntazam eğri yüzeyler ve yamukça dörtgen ve yuvarlak kesit meydana getiren kirişlerin kalınlığı 17-25 cm. arasında değişmektedir (Foto. 12). Orta kesimdeki kayanın üzerindeki dikmeler ve bu dikmelerin taşıdığı ahşap yastığın bulunduğu hizada buluşan kirişler, tabliye boyunca iki parça halde uzanırlar. Belirtilen kesimin güneyinde yan yana sıralanmış dört kiriş ve ağaç gövdesi bulunur. Ayrıca sonradan konulduğu belli olan yeni parlak görümlü bir dörtgen kiriş daha bulunur ki bu diğerlerinden biraz daha aşağıda ve çapraz olarak uzatılmıştır. Kuzey kesimde üç kiriş bulunur. Ahşap döşemenin çakılı olduğu gayri muntazam biçimli bu ana kirişlerin aralarındaki mesafe 0.25 m. ile 0.55m. arasında değişmektedir. Ayrıca ana kirişlerle döşeme tahtalarının arasında yer yer başka ahşap parçalar çakılıdır. Bunlar ana kirişlerin eğri şekilleri sebebiyle döşeme tahtaları

arasında yer yer görülen boşluklara uygulanarak bir anlamda yastık vazifesi görmüşler ve döşeme için nispeten düz bir hat oluşturulmuştur. Tabliyenin ahşap döşemesi, 6-8 cm. kalınlıkta ve 5-20 cm. genişlikteki sayıları 130 civarında olan ahşap parçalardan oluşmaktadır⁴ (Foto.

⁴ Döşeme elemanlarının genişlikleri genelde 5-10 cm. arasında

Fotoğraf 15 - Giresun Lapa Köyü Ahmet Ağa Köprüsü güneyden / Ahmet Ağa Bridge south at Lapa Village in Giresun

Fotoğraf 16 - Giresun Lapa Köyü Ahmet Ağa Köprüsü çatı detayı / Ahmet Ağa Bridge roof detail at Lapa Village in Giresun

14). Yeni çivilerle ana kirişlere raptedilen döşeme tahtaları da nispeten gayri muntazam biçimlere sahip olmakla birlikte yamukça dörtgen biçimdedir.

değişmektedir. Kuzey başa yakın kesimde, 20 cm. kadar genişlikteki az sayıda parça dikkat çekmektedir.

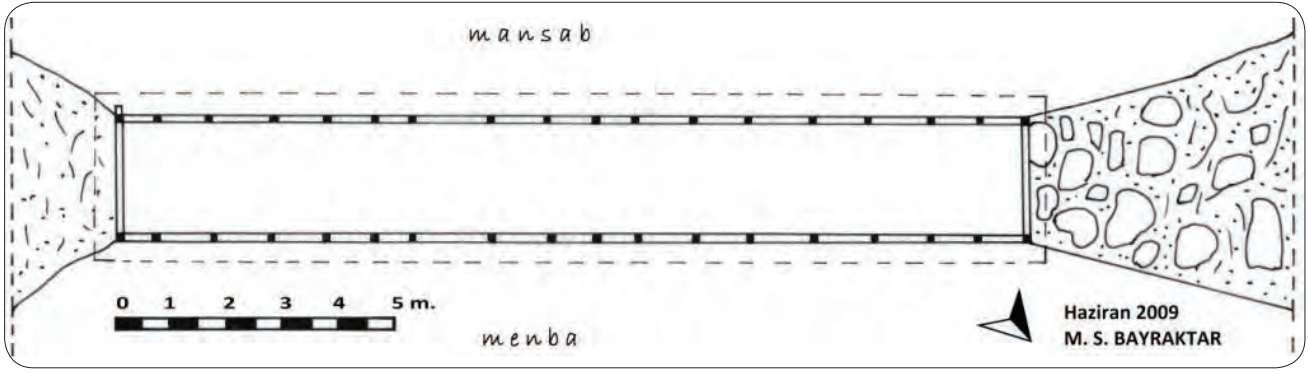
Fotoğraf 17 - Giresun Lapa Köyü Ahmet Ağa Köprüsü çatı ve saçak detayı / Ahmet Ağa Bridge roof and eaves details at Lapa Village in Giresun

Köprünün döşeme aksamında ve bazı kiriş bağlantılarında yeni demir kenetler ve çiviler görülmektedir ki bunu kapsamlı tadilat ve yenilemelere bağlamak gerekir kanısındayız. Yaklaşık 130 parça tahta çakılarak oluşturulan tabliye döşemesi 1.90 m. genişliktedir.

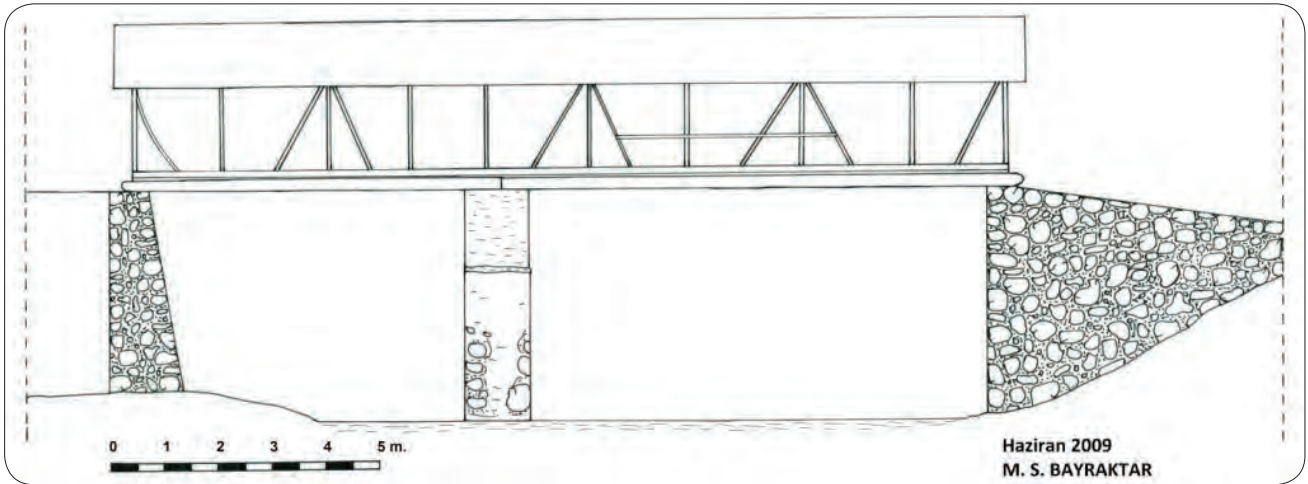
Belirtilen kademenin üzerinde tabliye sınırlarını belirleyen iki kenar boyunca uzatılan bir kiriş sırası daha yer alır. Yaklaşık 6-9 cm. kalınlık ve 12 cm. genişliğe sahip bu taban kirişlerinin üzerinde ahşap direkler ve beşik çatı yükselir (Foto. 13-14).

Ahşap direkler, kirişlerde olduğu gibi yer yer gayri muntazam detaylara sahip olmakla birlikte dörtgen kesitli olup yaklaşık 8x10 cm. ölçülerindedir. Herhangi bir dekoratif öge ve altlık ve başlıları bulunmayan direkler, her iki yakada aynı sayıda (sekizer) ve karşılıklı yerleştirilmiştir. Direklerin arasına çapraz vaziyette her iki yakada dokuzar⁵ payanda konulmuştur. Direklerin benzeri; kare kesitli ve yer yer gayri muntazam biçimdeki payandalar, hem bağlantıyı kuvvetlendirmiş hem de tabliyenin güvenliğini artırmıştır (Foto. 13). Payandalar bu haliyle hem çatıyı taşıyan direklere destek elemanı hem de tabliyeyi koruyan bir tür korkuluk vazifesi üstlenmiştir. Direklerin bitişiğinde menbamsab ekseninde konumlanmış “L” şekline benzer, balta ile biçimlendirilmiş payandalar görülür (Foto. 13-15). Taşıyıcı strüktürü tamamlayan kuzeyde ve güneyde sekizer adet bulunan bu payandaların yerleri simetrik düzen göstermektedir. Direklere bitişen üst kesimleri inceltile “L” payandalar, takriben 1.4 m. uzunluktadır. Bu direklerden yol tarafa bakan iki baştakilerin dip kesimleri çürüdüğünden yakın zamanlarda çürüyen kısma ilaveler çakılmıştır (Foto. 13). Direkler 1.85 m. uzunlukta olup üstlerinde yatay konumda çatı kirişleri bulunur. Tabliye boyunca boyları yeterli olmadığından birbirlerine pahlı boy birleştirmelerle eklenen bu kirişler,

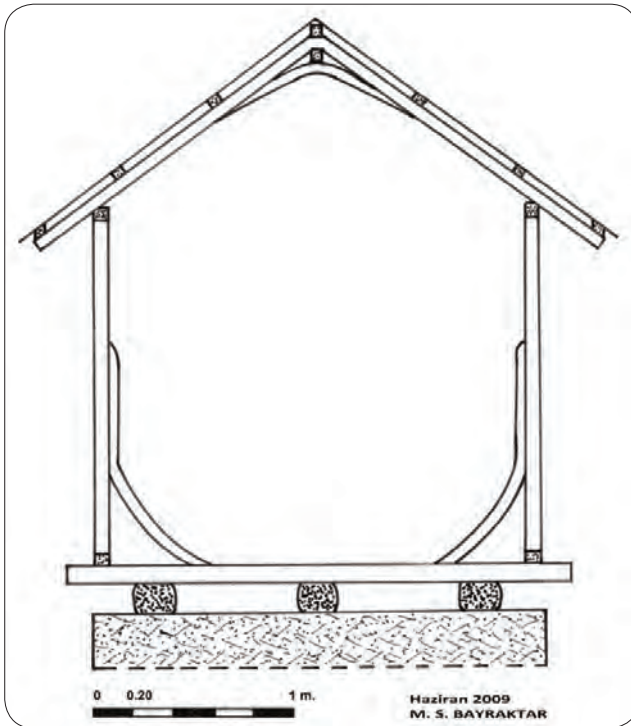
⁵ Menba yüzünde kuzey tarafta baştan üçüncü payanda yerinde yoktur.

Şekil 8 - Giresun Uzkar-Sayca Köyleri sınırında Ezirkan (Dillioğlu) Köprüsü planı / Ezirkan (Dillioğlu) bridge plan at the borders of Uzkar-Sayca Villages (Giresun)

Şekil 9 - Giresun Uzkar-Sayca Köyleri sınırında Ezirkan (Dillioğlu) Köprüsü güney (mansab) cephe görünüşü / Ezirkan (Dillioğlu) Bridge south (downstream) facade appearance at the borders of Uzkar-Sayca Villages (Giresun)

Şekil 10 - Giresun Uzkar-Sayca Köyleri sınırında Ezirkan (Dillioğlu) Köprüsü batı cephe görünüşü / Ezirkan (Dillioğlu) Bridge west facade appearance at the borders of Uzkar-Sayca Villages (Giresun)

direklerin bitiminde düz bir hat oluşturmakta, bunun üstünde ise beşik çatı yükselmektedir (Foto. 13,15,17). Bazı direklerin üzerinde başlıkları andırır şekilde yastıklar görülür. Bunlar boyca birbirinden biraz farklı olan direkleri aynı hizaya getirmek için kullanılmıştır. Köprüde korkuluk bulunmamaktadır.

İki yana meyilli beşik çatı, belirtilen kirişler üzerinde mertek-aşık düzenine sahip oturma çatıdır (Şek. 8-9, Foto. 13-17). Çatı kirişlerinin üzerinde 90 derecelik aksi istikamette çatıyı taşıyan direkler hizasında uzatılan, kalınlıkları 8 cm. civarında dörtgen biçimde kirişler uzanır. Bunların üzerinde orta hizada mahya aşığına kadar uzanan dikmeler, saçığın bulunduğu kenar kesimlerde ise mertekler yer alır. Mertekler orta hizada mahya aşığı ile buluşur (Foto. 17). Yamukça dörtgen biçimde ardarda uzatılan kirişlerden oluşan mahya aşığının üzerinde her iki yakada üçer aşık sırası görülür. Yaklaşık olarak 1.10 m. ara ile sıralanan ve her bir omuzda 15 kadar olan merteklerin saçak kesimlerinin uçları, hafif kesilerek saçak çizgisine uydurulmuştur. Tabliye boyunca yan yana uzatılan ve gayri muntazam dörtgen biçimde yonulmuş aşık kirişlerinin kalınlıkları 6-8 cm. arasında değişmektedir.

GİRESUN'DA GELENEKSEL ÜÇ AHŞAP KÖPRÜ

Günümüzde galvanize sac (çinko kaplı) olan çatı kaplamasının asli halde kiremit veya hartama ile kaplı olabileceğini düşünmekteyiz (Foto. 17). Köprüde kullanılan ağaçların cinsi yörede bol bulunan ve oldukça dayanıklı olan meşe ve kestanedir. Döşeme tahtalarının büyük çoğunluğu kestanedir.

Direklerin alt ve üstlerindeki taban ve çatı kirişlerinde pahlı boy birleştirme ve düz birleştirme görülmektedir. Birleştirmelerde ayrıca çivi de kullanılmıştır. Köprüdeki ahşap öğeler çivilerle çakılmak suretiyle sabitlenmişlerdir (Foto. 16). Çiviler fabrikasyon yeni çivilerdir. Direklerin üzerindeki kirişlerle birleşme noktalarında yer yer teneke inceliğinde metal parçalar, bağlayıcı olarak kullanılmıştır. Ancak bunlar tadilat eseri yeni işlerdir.

Ezirkan (Dillioğlu) Köprüsü

Yıkılmadan önce Batlama Çayı'nın üzerinde kurulu bulunan köprünün doğu yakası Uzkara, batı yakası Sayca Köyü sınırlarında kalmaktadır (Foto. 18-20). 30-40 yıl kadar önce, menba tarafında birkaç metre yukarısına yapılan betonarme yeni köprüden sonra pek kullanılmadığını öğrendiğimiz köprü 2009 yılındaki araştırmamızda ayakta ve sağlam vaziyetteydi. Araştırmamız esnasında kısmen malzeme deposu gibi değerlendirildiğini gördüğümüz köprü, hemen aşağısındaki Han Köprüsünde olduğu gibi insan ve hayvan geçişi için tasarlanmış idi. Malzeme, teknik ve mimari ifadesi ile Han Köprüsünün çok yakın bir benzeri olan köprü, Devlet Su İşleri tarafından çay yatağının genişletilip ıslah edilmesi sırasında küçük çaplı bir araştırma neticesinde tescilsiz oluşu gerekçe gösterilerek yıkılmıştır⁶.

Çayın kayalık iki yakası arasında doğu-batı yönünde yaklaşık 15 derece güneye dönük uzanan köprünün ahşap kesimi 16.90 m. uzunluğunda idi⁷ (Şek. 8-9). Han köprüsünde olduğu gibi bu yapı da ahşap olup moloz taş örgüye sahip ayaklar üzerinde yükselmekteydi (Foto. 20-22). Ancak bu köprüde köprübaşındakilere ilaveten orta kesimde de bir ayak daha görülmekteydi. Ana yola bakan doğu kesimde asıl ahşap inşanın bitiminde çay yatağını sınırlayan yakın zamanlarda yapılmış bir duvar görülür (Foto. 20). Köprüyü taşıyan kirişler bu duvara oturtulmuş

⁶ Köprünün tescilsiz oluşunu bir eksiklik olarak görmekteyiz. Günümüzde son derece kısıtlı sayıda kalan ve bir dönemin mimari geleneğinin parçası konumundaki bir yapının tescil edilmesi gerekirdi. Uzkara Köyü muhtarı Hasan Şenel'in verdiği bilgiye göre suyun getireceği ağaç vb. unsuru tutarak su taşkınlarında tıkanmaya sebep olabileceği düşünülmüş fakat sonradan köprü tamamen ortadan kaldırılmıştır.

⁷ Verilen ölçü köprünün en uç noktaları olan saçak hizaları itibarıyla. Direkler arasında bu ölçü 16.20 m. dir.

Fotoğraf 18 - Giresun Uzkara-Sayca Köyleri sınırında Ezirkan (Dillioğlu) Köprüsü batı cephe / Ezirkan (Dillioğlu) Bridge west facade at the borders of Uzkara-Sayca Villages (Giresun)

Fotoğraf 19 - Giresun Uzkara-Sayca Köyleri sınırında Ezirkan (Dillioğlu) Köprüsü kuzey (menba) cephe / Ezirkan (Dillioğlu) Bridge north (upstream) facade at the border of Uzkara-Sayca Villages (Giresun)

Fotoğraf 20 - Giresun Uzkara-Sayca Köyleri sınırında Ezirkan (Dillioğlu) Köprüsü güney (mansab) cephe / Ezirkan (Dillioğlu) Bridge south (downstream) facade at the borders of Uzkara-Sayca Villages (Giresun)

olup birkaç metrelik bir sahanlıktan sonra asfalt yol başlamaktadır (Foto. 20). Köprünün batı yakasında ise

Fotoğraf 21 - Giresun Uzkar-Sayca Köyleri sınırında Ezirkan (Dillioğlu) Köprüsü batı ve güney (mansab) cephe / *Ezirkan (Dillioğlu) Bridge west and south (downstream) facades at the borders of Uzkar-Sayca Villages (Giresun)*

Fotoğraf 22 - Giresun Uzkar-Sayca Köyleri sınırında Ezirkan (Dillioğlu) Köprüsü ayağı doğu taraf, kuzeyden / *Ezirkan (Dillioğlu) Bridge abutment east side (northerly) at the borders of Uzkar-Sayca Villages (Giresun)*

Fotoğraf 23 - Giresun Uzkar-Sayca Köyleri sınırında Ezirkan (Dillioğlu) Köprüsü kuzeydoğudan / *Ezirkan (Dillioğlu) Bridge northeast at the borders of Uzkar-Sayca Villages (Giresun)*

ahşap inşanın bitiminden sonra patika yol ile bağlanan moloz taş döşeli 6 m. kadar uzunlukta bir sahanlık yer alır. Bu kesim köprüye doğru gidildikçe yükselmektedir (Foto. 22). Köprünün ahşap kesiminde tabliye düz idi.

Köprünün menba yüzü güneye, mansab yüzü kuzeye bakmaktaydı (Foto. 19-20). Her iki yakada köprüyü taşıyan ahşap kirişlerin oturtulduğu moloz taş örgülü duvarlara yer verilmiştir. Duvarın yüksekliği doğu yakada 4. 25 m., batıda 3.80 m. kadardır. Arazinin konumu ve suyun akışına göre orta eksen 1.40 m. kadar batıda bulunan 1.20 x 2. m. ölçülerindeki ortadaki ayak, 4.25 m. yükseklikteydi. Üst kesimi yakın zamanlarda betonarme harçla takviye edilen ve kaya zemine oturan ayağın alt kesimlerinde orijinal moloz taş dokuya işaret eden kesimler görülmektedir (Foto. 23). Köprünün su seviyesi mevsimlere göre değişmekle birlikte, tabliye ile su seviyesi arasındaki mesafe Haziran ayında 4.25 m. civarındaydı.

Belirtilen ayaklar arasına uzatılan kalın üç ahşap kiriş üzerinde yükselen köprüyü taşıyan kirişler, ağaç gövdelerinin dal ve kabuklarından arındırılıp kabaca dörtgen şeklinde balta ile yonulması suretiyle oluşturulmuş idi (Foto. 24). Yer yer gayri muntazam eğri yüzeyler ve yamukça dörtgen kesit meydana getiren kirişlerin kalınlıkları 20-25 cm., enleri 20-36 cm. arasında değişmekteydi. Ortadaki ayağa oturan kirişler üçerden toplam altı adet olup batı yakadakiler 7 m., doğu yakadakiler 9.65 m. uzunlukta idi.

Bu kirişlerin üzerine aksi istikamette tabliye boyunca yan yana yerleştirilen epey daha küçük ölçülerde bir kiriş katı çakılıydı. Yaklaşık 10-12 cm genişlikte ve 7-8 cm. kalınlıktaki bu kirişler arasına 4 cm. kalınlıkta ve kirişlerle paralel konumlanmış halde tahtalar çakılarak tabliye döşemesi tamamlanmış idi. Yaklaşık 100 adet kiriş ve tahta çakılarak döşenen tabliye 2.20 m. genişlikteydi (Foto. 25).

Belirtilen kademelerin üzerinde tabliyenin sınırlarını belirleyen iki kenar boyunca uzatılan bir kiriş sırası daha yer almaktaydı. Yaklaşık 10 cm. kalınlık ve genişliğe sahip ve pahlı boy birleşmelerle köprü boyunca uzatılan bu taban kirişlerinin üzerinde, ahşap direkler ve beşik çatı yükselmekteydi (Foto. 25). Ahşap direkler, kirişlerde olduğu gibi yer yer gayri muntazam detaylara sahip olmakla birlikte dörtgen kesitli olup yaklaşık 8x10 cm. ölçülerinde idi. Herhangi bir dekoratif öge, altlık ve başlıkları bulunmayan direkler, her iki yakada aynı sayıda (10'ar tane) ve karşılıklı yerleştirilmiş idi (Foto. 23, 25). Direkler arasındaki mesafelerde takriben 20 – 40 cm kadar farklar görülmekteydi. Direklerin arasına çapraz vaziyette her iki tarafta sekizer payanda bulunmaktaydı.

Fotoğraf 24 - Giresun Uzkara-Sayca Köyleri sınırında Ezirkan (Dillioğlu) Köprüsü ana kirişler / Ezirkan (Dillioğlu) Bridge main beams at the borders of Uzkara-Sayca Villages (Giresun)

Fotoğraf 25 - Giresun Uzkara-Sayca Köyleri sınırında Ezirkan (Dillioğlu) Köprüsü iç yapı (batıdan) / Ezirkan (Dillioğlu) Bridge internal structure of the west at the borders of Uzkara-Sayca Villages (Giresun)

Direklerin benzeri; kare kesitli ve yer yer gayri muntazam biçimdeki payandalar, hem çatıyı taşıyan direklere destek vererek bağlantıyı kuvvetlendirmiş hem de tabliyeyi koruyan bir tür korkuluk vazifesi üstlenmiş idi (Foto. 21, 23). Direklerin arasında ayrıca menba-mansab ekseninde konumlanmış “L” şekline benzer, balta ile biçimlendirilmiş eğri payandalar görülmekteydi (Foto. 18,21,25). Taşıyıcı strüktürü tamamlayan kuzeyde ve güneyde altışar adet bulunan bu payandaların yerleri tam

simetrik düzen göstermemekteydi. Direklere bitişen üst kesimleri inceltiletilen payandalar takriben 1.4 m. uzunlukta idi. Ana direkler 1.7 m. uzunlukta olup üstlerinde yatay konumda çatı kirişleri bulunmaktaydı. Tabliye boyunca boyları yeterli olmadığından birbirlerine pahlı boy birleştirme ile bağlanan kirişler, direklerin bitiminde düz bir hat oluşturmakta, bunun üstünde ise beşik çatı yükselmekteydi (Foto. 18,23).

Köprünün örtüsü mertek-aşık düzenine sahip oturtma beşik çatı idi. Çatı kirişlerinin üzerinde 90 derecelik aksi istikamette uzatılan, kalınlıkları 6-10 cm. değişen, gayri muntazam dörtgen biçimde yonulmuş mertekler uzanmaktaydı (Foto. 18-25). Yaklaşık olarak 0.60 m. ara ile sıralanan merteklerin saçak kesimlerinin uçları hafif kesilerek yumuşatılmıştı. Tabliye boyunca yan yana uzatılan ve gayri muntazam dörtgen biçimde yonulmuş, kalınlıkları 6-10 cm. değişen aşıklar, biri mahya sırtında diğerleri her bir omuzda üçer sıralı idi. Mahya aşığı altında mertekler arasına yatay konumda ahşap gergiler atılmış idi. Yıkılmadan önce galvanize sac (çinko kaplı) olan çatı kaplamasının asli halde diğer köprülerde olduğu gibi kiremit veya hartama ile kaplı olabileceğini düşünmekteyiz.

Değerlendirme ve Sonuç

İnsanlık tarihinde oldukça eskiye uzanan köprülerin zamanla çok çeşitli örnekleri yapılmıştır. Köprüler şekillerine, yapıldıkları malzemeye, yapı elemanlarına, statik yönlerine, yapılış amaçlarına göre çeşitli bağlamlarda çeşitli tiplere ayrılır⁸. Tarihte ilk köprülerin tamamen taş veya ahşaptan yapılan köprüler olduğu ifade edilmektedir (Çeçen, 2002: 252).

İncelediğimiz ahşap köprüler, su engelini aşmak için akarsuyun üzerine, yaya ve hayvan geçişi için tasarlanmış taşra uygulamalarıdır. Halk dilinde özel bir ismi yoksa

⁸ “Köprüler şekillerine göre kiriş, kemer, asma, askılı, açılıp kapanan; yapıldıkları malzemeye göre ahşap, betonarme, metal veya bunların birkaçının birlikte kullanıldığı karışık malzemeli; yapı elemanlarına göre dolu gövde, kafes-kiriş, asma, askılı, yüzer, açılıp kapanan; statik yönlerine göre hiperstatik, izostatik, mafsallı, ankastre, bir veya çok açıklıklı; yapılış amaçlarına göre yayaların, kara ulaşım araçlarının, trenlerin, boruların ve su galerilerinin geçmesi için yapılan köprüler olmak üzere çeşitli tiplere ayrılır. İlk köprülerin tamamı ahşap veya kâgirdir. Betonarme ve metal köprülerin yapımına XIX. yüzyılın sonlarından itibaren başlanmış ve kısa sürede bu alandaki gelişmelerin hızlanmasıyla ön gerilmeli betonarme köprüler gerçekleştirilmiş, çelik kalitesinin iyileştirilmesi, kaynak tekniğindeki ve statik hesap metodlarındaki ilerlemeler sayesinde narin ve büyük açıklıklı betonarme, metal köprülerle asma ve askılı köprülerin yapımına geçilmiştir.” (Çeçen, 2002: 252). Ayrıca bakınız: Bayhan 2016: 14-27 ; Görcelioğlu 1979: 138.

Fotoğraf 26 - Trabzon - Of Bölümlü Köyü Hapsiyaş (Kiremitli) Köprüsü (Özgüner 1970) / *Hapsiyaş (Kiremitli) Bridge at Bölümlü Village in Of-Trabzon (Özgüner 1970)*

Fotoğraf 27 - Trabzon - Of Bölümlü Köyü Hapsiyaş (Kiremitli) Köprüsü / *Hapsiyaş (Kiremitli) Bridge at Bölümlü Village in Of-Trabzon*

Fotoğraf 28 - Trabzon - Çaykara Eğridere Köyü Kiremitli Köprü / *Kiremitli Bridge at Eğridere Village in Çaykara-Trabzon*

Fotoğraf 29 - Trabzon - Çaykara Eğridere Köyü Kiremitli Köprü / *Kiremitli Bridge at Eğridere Village in Çaykara-Trabzon*

Fotoğraf 30 - Rize - Çayeli Buzlupınar Köyü Köprüsü (Çabuk vd. 2015) / *Buzlupınar Bridge at Buzlupınar Village in Çayeli-Rize (Çabuk at. al. 2015)*

kelimesinin kullanıldığı anlaşılmaktadır⁹. Bilinen en eski ahşap köprü, kaynaklara göre, Roma İmparatorluğu döneminde Roma'da Tiber Nehri üzerinde 620 yılında yapılan Pons Sublicius Köprüsüdür¹⁰.

İncelediğimiz örneklerin üçü de tabliyeyi örten çatılara sahiptir. Trabzon - Of Bölümlü Köyü Hapsiyaş

⁹ Arapça'da köprü anlamına gelen cısr ve kantara kelimelerinden ilki daha çok ahşap köprüler, diğeri ise taştan yapılan kemerli köprüler için kullanılır." (Çeçen, 2002: 252).

¹⁰ "Bilinen en eski ahşap köprü, Sabinalı Ancus Martius'un milâttan önce 620 yılında Tiber nehri üzerine yaptırdığı Roma'daki Pons Sublicius'tur. Julius Sezar'ın (MÖ 104-44) Ren nehri ve Trayan'ın (51-117) Tuna nehri üzerine yaptırdığı köprüler de ahşap köprülerin eskilerindendir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın Karabağ'dan seferinde (1538) ordunun ağırlıklarıyla birlikte Prut nehrini geçebilmesi için Mimar Sinan'ın yaptığı muhkem ahşap köprü çok beğenilmiş ve sonradan kendisinin mimarbaşılığa tayinine sebep olmuştur." (Çeçen, 2002: 252).

da daha çok "ahşap köprü", "tahta köprü" şeklinde ifade edilen bu yapılar için Arapçada daha çok "cısr"

(Kiremitli) Köprüsü (ilk inşa 18. yüzyıl sonları-20. yüzyıl başları ? 1935 yenileme)¹¹, Trabzon - Çaykara Eğridere Köyü Kiremitli Köprü (20 yy. başları ?), Rize – Çayeli Buzlupınar Köyü Köprüsü (1906 yeniden inşa), (Çabuk vd. 2015:225), Çankırı - Bayramören (Ahşap) Köprüsü (19. yüzyıl), (Bayhan ve Salman 2012: 41-43; Şahin vd. 2014: 261) Çankırı - Bayramören Yurtpınar Köyü (Şıhlar) Köprüsü (19. yüzyıl) (Bayhan ve Salman 2012: 44-45; Şahin vd. 2014: 262), Çankırı - Çerkeş Çaylı Köyü Ahşap (Çaylı) Köprü (Geç Osmanlı dönemi) (Şahin vd. 2014: 330) ve Kastamonu - Bozkurt Yakaören (İlişi) Köyü Cumayanı Köprüsü (20. yüzyıl başları ?) bu grubun yurdumuzda tespit edebildiğimiz diğer örnekleridir¹² (Foto. 26-34).

Aynı tipin dünyada da çeşitli ülkelerde özellikle ormanlık bölgelerde yaygın olarak inşa edildikleri anlaşılmaktadır. Birçoğu hakkında kapsamlı bilgiye ulaşamadığımız örnekler içerisinde, malzeme, inşa tekniği ve mimari özellikleri bakımından incelediğimiz örneklerle yakın uygulamalar bulunmaktadır¹³ (Foto. 35-41, Şek. 11). Ancak detaylı bakılınca bulundukları ülkelerin mimari gelenekleri ile şekillendikleri anlaşılan köprülerin şaşırtıcı düzeyde farklı ve zengin bir biçim diline sahip oldukları söylenebilir. İncelediğimiz örneklerle paralel olarak; açıklığın iki yakasına uzatılan kirişler, bunların üzerindeki direk, payanda ve beşik çatı örtü, karakteristik ortak özelliklerdir (Foto. 35-41). Ayrıca bazı örneklerde arazi yapısı gereği -incelediğimiz örneklerde olduğu- gibi taş duvar, ayak, dikme ve kazık ayaklar da diğer ortak özelliklerdir.

Fotoğraf 31 - Çankırı - Bayramören (Ahşap) Köprüsü (Bayhan, Salman 2012) / *Bayramören Bridge at Bayramören – Çankırı (Bayhan, Salman 2012)*

Fotoğraf 32 - Çankırı - Bayramören Yurtpınar Köyü (Şıhlar) Köprüsü (Şahin vd. 2014) / *Yurtpınar (Şıhlar) Bridge at Yurtpınar Village in Bayramören – Çankırı (Şahin et.al. 2014)*

Fotoğraf 33 - Çankırı - Çerkeş Çaylı Köyü Ahşap (Çaylı) Köprü (Şahin vd. 2014) / *Wooden (Çaylı) Bridge at Çaylı Village in Çerkeş – Çankırı (Şahin et.al. 2014)*

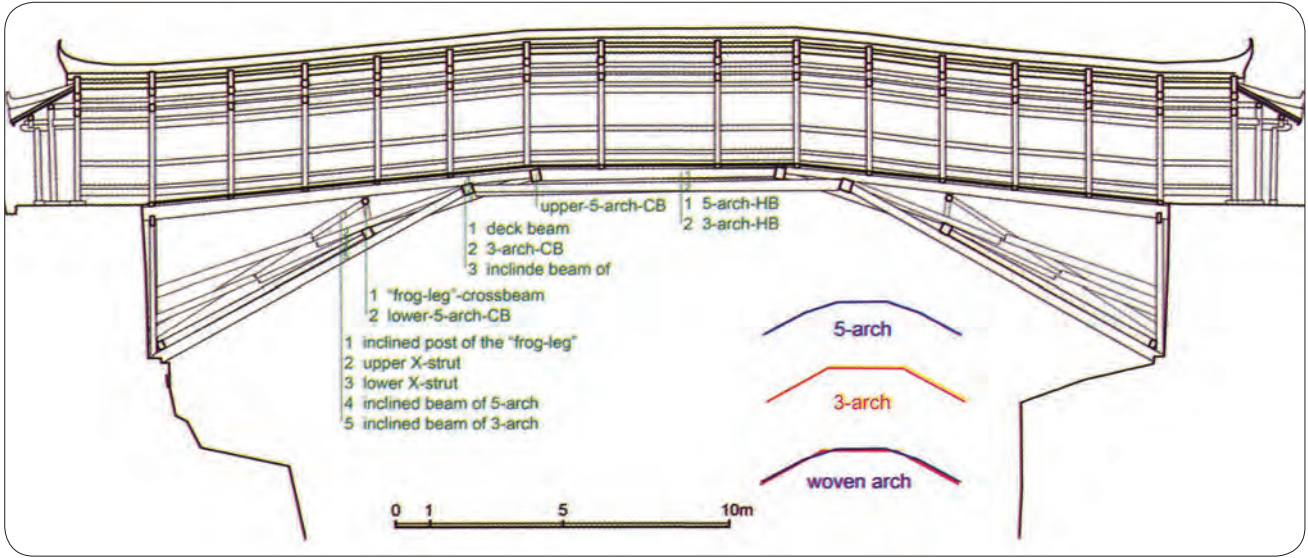
¹¹ Özgüner, köprünün, üzerindeki yeni bir yazıttan hareketle "1935 yılında Bölümlü Köyü'nden Aziz Bey" tarafından yaptırıldığını belirtmektedir. (Özgüner, 1970:84-86) Köy sakinlerinden muhtar Hikmet Yazıcı (56) 1935 tarihinde köprünün Aziz Sandıkçı tarafından onartıldığını, ilk inşanın daha eski olduğunu fakat mahallinde net bir tarih bilinmediğini belirtmiştir. Köyün pazarı konumundaki Demek İlçesi ile bağlantısını sağlamak için kurulan köprünün, köyün iskân edildiği erken yıllarda yapılmış olabileceği dolayısıyla ilk inşanın epey geriye gidebileceği söylenebilir. 2002 yılında kapsamlı bir şekilde yenilenen köprüde belirtilen yeni yazıt bulunmamaktadır.

¹² Sayılan örneklerin bir kısmı bilimsel yayınlarla tanıtılmıştır. Bunlara yukarıda göndermede bulunduk. İkinci ve yedinci sıradaki eserlerle ilgili bilimsel bir yayına rastlayamadık. Bu eserler tarafımızdan incelenmiştir.

¹³ İnternet üzerinden yaptığımız araştırmada Avusturya, Butan, Kolombiya, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Almanya, Endonezya, Japonya, Çin, Norveç, İtalya, Slovenya, Slovakya, İsviçre, Amerika Birleşik Devletleri, Venezüella, Sri Lanka ve Vietnam gibi pek çok ülkede üzeri çatı ile örtülü tipin benzerleri görülmektedir. Bkz. https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Wooden_bridges_; <http://www.pueblosdevenezuela.com/Merida/ME-LasGonzalez.htm> ; <http://thearchitecture.lk/wp-content/uploads/2010/10/212.jpg> ; <http://english.vietnamnet.vn/fms/art-entertainment/162101/village-opens-traditional-farming-museum.html> Dünyanın çeşitli ülkelerindeki benzer veya farklı tipteki –çatısız örnekler gibi- ahşap köprüler için ayrıca bkz. Çabuk vd. 2015:237-238.

Ahşap köprüler, kâgir köprüler gibi kendi içlerinde çeşitlilik göstermektedir. Açıklığın iki yakasına atılan ağaç gövdelerinden oluşan en basit örneklerin¹⁴ yanı sıra açıklığın iki yakasına uzatılan ağaç gövdelerinin veya kirişlerin üzerine çakılan bir döşeme ve korkuluğa sahip

¹⁴ Bu tipin, insanlık tarihindeki ilk köprü uygulamaları olduğu düşünülmektedir (Çeçen, 2002: 252).

Şekil 11 - Çin’de “Tipik bir ahşap kemer köprü’nün uzunlamasına kesiti, Jielong Köprüsü, Jingning, Zhejiang Vilayeti” (Yan, Yannan 2015) / “Longitudinal Section of a typical wooden arch bridge. Jielong Bridge, Jingning county, Zhejiang Province” (Yan, Yannan 2015)

Fotoğraf 34 - Kastamonu - Bozkurt Yakaören (İlişi) Köyü Cumayanı Köprüsü / Cumayanı Bridge at Yakaören (İlişi) Village in Bozkut – Kastamonu

Fotoğraf 36 - Japonya’da geleneksel ahşap bir köprü / Traditional wooden bridge in Japan. (Tamaru bridge, Uchiko, Ehime) https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Tamaru_Bridge

Fotoğraf 35 - Japonya’da geleneksel ahşap bir köprü / Traditional wooden bridge in Japan. (Saya-bridge in Kotohira, Kagawa prefecture, Japan) https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Saya-bridge,_Kotohira#/media/File:Saya-bridge01.jpg

örnekler¹⁵ veya bunlara ilaveten köprü tabliyesini örten ahşap direklere oturan çatılı tiplerle karşılaşılır.

Ahşap köprülerin araziye oturtulması farklı şekillerde olmaktadır. Açıklığın az olduğu; bir ağaç veya kiriş gövdesiyle köprü tabliyesinin geçilebildiği durumlarda, iki yaka arasındaki kayalık zemine oturtulan kiriş veya ağaç gövdeleri yeterli olurken açıklığın bundan büyük olduğu ve tek parça kirişle geçmenin mümkün olmadığı durumlarda ayrıca ahşap direk veya kâgir ayaklar görülmektedir. Ezirkan ve Ahmet Ağa Köprülerinde böyle ayak ve direkler bulunur. Han Köprüsü bu anlamda bir önceki tipte eserdir. Arazinin müsait olmasının da verdiği

¹⁵ Ordu Musudiye-Kabadüz İlçeleri sınırında Melet Irmağı üzerindeki Başkotanı (Deretam) Köprüsü (20. yüzyılın ilk yarısı ?) bu grubun bir örneğidir (Toparlak et. al. 2014: 263).

GİRESUN'DA GELENEKSEL ÜÇ AHŞAP KÖPRÜ

Fotoğraf 37 - Avusturya'da geleneksel ahşap bir köprü / *Traditional wooden bridge in Austria. (Sautner Stegbrücke)*
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Sautner_Stegbr%C3%BCcke

Fotoğraf 38 - Çek Cumhuriyeti'nde geleneksel ahşap bir köprü / *Traditional wooden bridge in Czech Republic. (Svratka river (Černvív))*
[https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Wooden_bridge_over_the_Svratka_river_\(%C4%8Cernv%C3%ADr\)](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Wooden_bridge_over_the_Svratka_river_(%C4%8Cernv%C3%ADr))

avantajla açıklığın büyüklüğüne ve arazi yapısının elvermesine göre birden fazla ayak uygulaması da görülebilmektedir. İncelediğimiz örneklerde de görüldüğü üzere bu kâgir ayaklar veya ahşap direkler öncelikle büyük sağlam kayalar üzerine

Fotoğraf 39 - Butan'da geleneksel ahşap bir köprü / *Traditional wooden bridge in Bhutan (Punakha Cantilever Bridge)*
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Punakha_Cantilever_Bridge#/media/File:Punakha_Dzong_1000481.jpg

Fotoğraf 40 - Almanya'da geleneksel ahşap bir köprü / *Traditional wooden bridge in Germany. (Thuringia, Holzbrücke Luisenpark)*
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Holzbr%C3%BCcke_Luisenpark.jpg

Fotoğraf 41 - İtalya'da geleneksel ahşap bir köprü / *Traditional wooden bridge in Italy. (Törggelle-Brücke)*
<https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:T%C3%B6rggelle-Br%C3%BCcke>

konumlandırılmaktadır. Ayaklar, genelde Ezirkan Köprüsü'nde vaktiyle olduğu gibi horasan harçlı moloz taşla örülmüştür. Direkler ise üstlerinde köprü tabliyesini taşıyan yastık ve kirişler bulunan basit dörtgen veya yuvarlak kesitli elemanlardır.

Kayalık ve dik arazilerde açıklığın iki yakasındaki kayalık yeterli olduğunda ayrıca bir inşaya gerek olmadan köprü bu kayalık alanda kolayca kurulabilmektedir. Ancak arazinin yapısı gereği açıklığın iki yakasına çoğu kez taş duvar, ahşap direk veya kazık ayaklar çakılması gerekmektedir. Su taşkınlarından korumak için köprüyü yükseltmek veya iki yakadan birinin irtifası yeterli olmadığı zaman, diğer yakayı karşısındakine eşitlemek için veya kıyının aşınmasının önlemek için (toprak ağırlıklı gevşek dokulu kıyılarda) bu tip uygulamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ahmet Ağa Köprüsü'nde güney yakanın oturduğu kayalık zemin yeterli olmadığından kayanın yanı başına kuru bir duvar ve basitçe bir kazık çakılarak dengeli bir zemin elde edilmeye çalışılmış, ayrıca karşı yakanın irtifası kadar bu kesim yükseltilmiştir.

Ülkemizde bilinen bazı büyük örneklerde de görüldüğü üzere açıklığın büyük olduğu köprülerde, tabliyenin altında ahşap kirişlemeler de (konsol kirişleri) görülmektedir. Kimi zaman iki yakada bazen orta kesimlerdeki kâgir ayaklar üzerinde de görülen kirişlemelerle, sağlı sollu alan kısaltılmakta ve bu sayede iki destek veya kıyı arası kimi zaman tek bir kiriş veya ağaç gövdesiyle geçilebilmektedir¹⁶. İncelediğimiz örneklerde kirişlemelere ihtiyaç duyulmamıştır.

Tabliye kimi örneklerde düz kimilerinde harpuştalı ismi de yakıştırıldığı üzere inişli ve çıkışlı olabilmektedir. Kimi örneklerde iki yakadan çıkış şeklinde yükselen tabliyede ortada düz bir kesim görülmektedir. İncelenen her üç köprü de düz bir tabliyeye sahiptir.

Araştırdığımız köprülerde köprü tabliyesi, açıklıklar arasında doğrusal bağlamda düz bir hat çizmektedir. Yurdumuzdaki kâgir köprülerin de büyük bir kısmı böyledir. Ancak bazı köprülerde bu hat eğik olabilmektedir¹⁷.

Köprülerin inşa tarihi ile ilgili bir belge ve mahallinde söylenegelen bir rivayet veya bilgiye rastlayamadık¹⁸. Yöre sakinleri birkaç kilometre mesafede bulunan köy-

lerde bulunan her üç yapının en az yüz yıllık olduklarını ve zaman zaman tamir ve kısmi yenilemeler geçirdiklerini bildirmektedir¹⁹. Üç köprüde de tarihlere yardımcı olabilecek bir yazı, bezeme, teknik bir detay görülmemektedir. Köylerin veya köprülerin bulunduğu mahallelerin kurulduğu tarihlerde; ilk iskân ile birlikte bu tür köprülere ihtiyaç duyulacağı fikrinden hareketle köprülerin birkaç yüz yıllık olabileceği düşünülebilir. Ancak her üç köprü de, günümüzdeki halleriyle birkaç yüzyıldan ziyade tamir ve kısmi yenilemeler sebebiyle, daha yakın zamandan kalmış izlenimi vermektedir²⁰. Ancak bu görüntüye aldanmamak gerekir. Yurdumuzda özellikle ormanlık bölgelerde inşa edilen ve günümüze gelebilen az sayıdaki örneklere bakılarak (Bayhan ve Salman 2012: 41-45; Toparlak vd. 2014: 263; Şahin vd. 2014: 262,330, Çabuk vd. 2015:225-245) bu köprülerin geleneksel bir mimari tarz taşıdıkları açıkça bellidir. Yukarıdakiler bakarak kanımızca köprüler ilk olarak 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başları arasında bir tarihte inşa edilmiş olabilir.

Özellikle çatılardaki muhdes sac kaplama orijinal görüntüyü bozmaktadır. Asıl çatı kaplamasının oluklu kiremit veya Karadeniz yöresinde geleneksel birçok kırsal yapıda görülen hartama olabileceğini düşünmekteyiz. Hartama esasen Karadeniz'de yaygın bir çatı kaplaması olmakla birlikte bol yağış alan ve nem oranı yıl boyu yüksek olan köylerden ziyade mezra ("mezire", "kom") ve yayla gibi yüksek kesimlerde yaygındır. Köylerde daha çabuk çürüyeceği için pek fazla tercih edilmese gerekir. Dolayısıyla köprülerin çatı kaplamasının kiremit olma ihtimali daha yüksektir²¹. Yukarıda örneklerini verdiğimiz gibi Trabzon, Rize, Kastamonu, Çankırı gibi benzer iklim koşullarının görüldüğü bazı illerde çatıları kiremitle kaplı, benzer ahşap köprüler bulunmaktadır.

¹⁶ Yukarıda değindiğimiz Hapsiyaş Köprüsü, Bayramören Köprüsü, Eğridere Köyü Kiremitli Köprü ve Buzlupınar Köprüsü bunlara örnek verilebilir.

¹⁷ Bunun başlıca sebebi muhtemelen arazi yapısı olmalıdır. Ancak suyun geldiği menba yönündeki basıncı karşılamak için de böyle bir uygulama tercih edilmiş olabilir. Eğridere Köyü Kiremitli Köprü, menba yönüne doğru eğik bir hat çizer vaziyette inşa edilmiştir.

¹⁸ Lapa Köyü sakinleri, Ahmet Ağa Köprüsü'nü köprüye yakın konumdaki evin sahibi ve birkaç yıl önce vefat eden Ahmet isimli bir şahsın yaptırdığını ve ölene kadar bakımı ile kendisinin ilgilendiğini bildirmişlerdir. Aynı şahıslar köprünün galvaniz sac çatı kaplamasının 2015 yılında yenilendiğini bildirmişlerdir.

¹⁹ Ülkemizdeki diğer birçok ahşap köprüler için de geçerli olduğu üzere, kolay bozulabilen ahşap malzemenin doğası gereği, sıklıkla tadilat gören köprülerin son derece gelişmiş müdahaleler yüzünden aslı görüntülerinden çok şey kaybettikleri gözlenebilmektedir. Bilimsel tespitler ışığında kaliteli bir restorasyon ve koruma anlayışı geliştirmek hayati bir önem taşımaktadır.

²⁰ Zamanla yıpranan bazı parçalar tamir edilmiş veya yenisi ile değiştirilmiş olduğundan başta çatı kaplaması olmak üzere her üç köprüde de bazı kesimlerin aslı görüntüsü bir hayli değişmiştir. Özellikle parçaları birleştirmede kullanılan çivilerin fabrika ürünü yeni çiviler olması ilk inşadan sonra etraflıca bakım ve yenileme gördüklerine işaret etmektedir.

²¹ Çaykara Eğridere Köyü Kiremitli Köprü ve Of Hapsiyaş (Kiremitli) Köprüsü isimlerinin de işaret ettiği gibi örtüsü kiremit olan benzer iklim şartlarına sahip yakın örneklerdir. Yakın zamanlarda kiremit örtüsünün yeni kiremitlerle yenilendiğini öğrendiğimiz Eğridere Köyü Kiremitli Köprü'nün aslı halde de oluklu kiremitle örtülü olduğunu yöre sakinlerinden 82 yaşındaki Ahmet Yaşar Ağırlioğlu'dan öğrenmiş idik.

Köprülerde kullanılan ağacın cinsi yörede yaygın olan meşe ve kestanedir. Yörenin bol yağışlı iklimi ile uyumlu, oldukça sağlam ve uzun ömürlü olduğu bilinen meşe ve kestane ağacı köprüler için uygun bir malzemedir²². Anadolu'nun pek çok yerinde "pelit" olarak anılan meşe ağacının yaşken kolay işlenebildiği, kuruyunca zamanla sertleşip renginin su ve havayla temas etmesiyle karardığı bilinmektedir. Sert ağaçlar sınıfında yer alan, suya dayanıklı olduğu bilinen meşe, bol yağış alan Karadeniz bölgesindeki bolca kullanılmıştır. Özellikle köprü yapımında tercih edilen bir ağaç olduğu görülmektedir²³. Karadeniz bölgesinde geleneksel mimarimizde en çok kullanılan ağaç türlerinden biri olan kestane, özellikle suya dayanıklı oluşu ile köprülerde uygun bir başka tercih olmuştur²⁴.

Köprülerdeki ahşap öğelerin neredeyse tamamı çivilerle çakılmak suretiyle sabitlenmişlerdir. Çivilerin tamamı fabrika imalatı yeni çivilerdir. Bağlantılarda demir çivi haricinde olması beklenebilecek sağlam demir kenetler vb. unsurlar görülmemektedir. Geleneksel ahşap mimarimizde görülen eski dövme demir çivilere ise rastlayamadık²⁵.

²² Buzlupınar Köyü Köprüsü'nün inşa malzemesinin de kestane olduğu belirtilmektedir (Çabuk et. al. 2015:238).

²³ "Meşe: gürgengillerden kerestesi dayanıklı bir orman ağacı ki üç yüz kadar türü arasında kış yaş yapraklarını dökmeyen türleri vardır (Quercus). Sert olduğundan, iyi cila tutan iç odunu iç ve dış yapıda kullanılabilir. Özgül ağırlığı 670 -800 kg/m3 arasındadır. Meşe su altında hava almadan çok uzun süre dayandığından eskiden ızgaralar halinde yapı temellerinde kullanılmıştır. Meşenin bazı türleri akmeşe, karamişe, tüylümeşe, mantar meşesi, kızılmeşe gibi adlar alırlar. Anadolu'nun kimi yerlerinde meşeye pelit de denilmektedir." (Hasol 1990: 358). "Ülkemizde beyaz meşeler, kırmızı meşeler ve daima yeşil meşeler olarak üç farklı sınıf altında toplanabilirler... Beyaz meşelerin odunu ağır sert ve dayanıklıdır. Kolay ve iyi yarılr. Eğilme ve lif doğrultusunda basınç direnci yüksek orta derecede elastiki, yüksek şok direncine sahiptir... Diri odunları genellikle geniş ve sarımsı kahverenginde, öz odunu ise kırmızımsı kahverengindir. Odunu beyaz meşelere göre daha sert, daha ağır ve daha az elastiktir. Güç yarılr, direnç özellikleri daha düşüktür. Mantarlara karşı daha dayanıksızdır. İyi emprenye edilebilir. Meşelerin yoğunluğu, 0.65 g/cm3 'tür. Taşıyıcı ahşap malzeme olarak, pencere ve kapı yapımında, merdiven, döşeme kaplamaları, duvar ve tavan kaplamaları yapımında, tornacılıkta, değerli kereste kaplama levha yapımında, köprü yapımında, mobilya endüstrisinde kullanılmaktadır..." (Kudeb Ahşap Eğitim Atölyesi Geleneksel Ahşap Yapı Uygulamaları: 36-37).

²⁴ "Ülkemizde doğal olarak yetişen kestane özellikle Karadeniz ahşap mimarisinde önemli bir yere sahiptir. Diri odunu çok dar ve kirli sarımsı renktedir. Öz odunu ise açık ile koyu kahverengi arasında değişmektedir. Yoğunluğu yüksek değildir, fazla ağır ve sert değildir. Eğilme kabiliyeti düşüktür... Öz odunu dayanıklı, su altında kullanıldığında çok dayanıklı diri odunu böceklerle karşı hassastır. Çatlamaya karşı eğilimi fazla olduğu için kurutulması güçtür... Pencere doğraması, kapı, zemin kaplaması, panel ahşap, çit direkleri, yapımında sıklıkla kullanılmaktadır." (Kudeb Ahşap Eğitim Atölyesi Geleneksel Ahşap Yapı Uygulamaları: 37).

²⁵ Yakaören (İlişi) Köyü Cumayanı Köprüsü'nde dövme demir çiviler bulunmaktadır. Buzlupınar Köyü Köprüsü'nde de bu çivilerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. (Çabuk et. al. 2015:233).

Ahşap aksamda birleştirme detaylarında son derece yalın uygulamalar dikkat çeker. Direklerin alt ve üstlerindeki taban ve çatı kirişlerinde pahlı (şevli) boy birleştirme ve düz birleştirme görülmektedir. Bu birleştirmelerde ayrıca çakma usullü çivi de kullanılmıştır.

Geleneksel kırsal mimarimizin bir yansıması olarak okunabilecek incelediğimiz ahşap köprülerin başta Karadeniz olmak üzere yurdumuzda ve dünyada benzer örnekleri olduğu görülmektedir. Ülkemizde diğer bölgelerdeki örneklerin de bilimsel çalışmalarla ortaya konulması daha kapsamlı ve sağlıklı bir değerlendirme yapılmasının önünü açacaktır. Tabii olarak farklı tip, mimari karakter, imal teknikleri ve benzeri hususlarla karşılaştırılması muhtemeldir.

Ülkemizdeki diğer birçok ahşap köprüler için de geçerli olduğu üzere, kolay bozulabilen ahşap malzemenin doğası gereği, sıklıkla tadilat gören köprülerin son derece gelişmiş güzel müdahaleler yüzünden asli görüntülerinden çok şey kaybettikleri gözlenebilmektedir. Bilimsel tespitler ışığında kaliteli bir restorasyon ve koruma anlayışı geliştirmek hayati bir önem taşımaktadır.

Kaynakça

BAYHAN A. A., 2016.

Ferdinand Arnodin'in Boğaz Geçiş Tasarımları Cısr-i Hamidi ve Aktarma Köprüsü, Türkiye Alim Kitapları, Saarbrücken.

BAYHAN, A. A. / SALMAN, F., 2012.

Bir Saklı Belde Bayramören, İstanbul.

ÇABUK, E. / GÜÇHAN, ŞAHİN, N. / TÜRER, A., 2015.

“Tarihi Ahşap Buzlupınar Köprüsü’nün Yeniden Yapımı Üzerine Çalışmalar”, Ahşap Yapılarda Koruma ve Onarım Sempozyumu 3 Bildiri Kitabı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, İstanbul, 225-245.

ÇEÇEN, K., 2002.

“Köprü” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 26, 252-255.

GÖRCELİOĞLU, E., 1979.

“Basit Ahşap Kirişli Köprülerin Projelendirilmesi”, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, cilt 29, sayı 1, 138-167.

HASOL, D., 1990.

Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

Kudeb Ahşap Eğitim Atölyesi Geleneksel Ahşap Yapı Uygulamaları. 2009. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, İstanbul.

ÖZGÜNER, O., 1970.

Köyde Mimari Doğu Karadeniz, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara.

ŞAHİN, G. / İBİŞ, R. / SEZEN, İ. / YURT, E. / CAN, A. / AKÇEL, A. / DURMUŞ, S., 2014.

Çankırı Kültür Envanteri 2014, Ankara. Çankırı Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

TOPARLAK, U. / ACARTÜRK, N. / COŞAR, H. / DEMİR, O. / İŞLEYEN, F. / TURAN, E. / ÜNLÜ, Y. / YAVUZ, H. / ENGİNYURT, E., 2010.

Ordu Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, Ordu. Ordu Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

YAN, L. / YANNAN, Y., 2015.

“Rulong Köprüsü’nün Yapı Arkeolojisi Çalışması Kayıtdışı Bir Ahşap Örgü Kemer Köprü Keşfinin Hikayesi”, Ahşap Yapılarda Koruma ve Onarım Sempozyumu 3 Bildiri Kitabı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, İstanbul, 200-224.

https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Wooden_bridges_

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Giresun#/media/File:Giresun.svg>

https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Saya-bridge,_Kotohira#/media/File:Saya-bridge01.jpg

https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Tamaru_Bridge

https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Sautner_Stegbr%C3%BCcke

[https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Wooden_bridge_over_the_Svratka_river_\(%C4%8Cernv%C3%ADr\)](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Wooden_bridge_over_the_Svratka_river_(%C4%8Cernv%C3%ADr))

https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Punakha_Cantilever_Bridge#/media/File:Punakha_Dzong_1000481.jpg

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Holzbr%C3%BCcke_Luisenpark.jpg

<https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:T%C3%B6rggele-Br%C3%BCcke>

<http://www.pueblosdevenezuela.com/Merida/ME-LasGonzalez.htm>

<http://thearchitect.lk/wp-content/uploads/2010/10/212.jpg>

<http://english.vietnamnet.vn/fms/art-entertainment/162101/village-opens-traditional-farming-museum.html>

ÇANAKKALE’NİN GEÇ OSMANLI DEVRİ KÜLTÜR MİRASI: TİCARET VE ÜRETİM YAPILARI

LATE OTTOMAN PERIOD CULTURAL HERITAGE OF ÇANAKKALE: COMMERCIAL AND PRODUCTION BUILDINGS

Oğuz KOÇYİĞİT*

Makale Bilgisi

Başvuru: 5 Şubat 2016

Hakem Değerlendirmesi: 27 Eylül 2016

Kabul: 17 Şubat 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.15.008

Article Info

Received: February 5, 2016

Peer Review: September 27, 2016

Accepted: February 17, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.15.008

Özet

Önemli bir geçiş güzergahı üzerinde bulunan Çanakkale, 15. yüzyıl ortalarında boğazın Anadolu yakasında kurulmuş, konumunun sağladığı imkanlar ve İstanbul’a açılan bir giriş kapısı olması nedeni ile kısa zamanda önemli bir yerleşim yeri halini almıştır. Kuruluşundan kısa bir süre sonra çok kültürlü bir ticaret merkezi olmuş, Osmanlı’nın geç dönemlerinde, özellikle de 18. yüzyıl sonlarından başlayarak 19. yüzyıl boyunca, birçok ticari ve üretim amaçlı yapıya ev sahipliği yapmıştır. Askeri ve siyasi olduğu kadar, ticari yönden de önem kazanmaya başlayan kentte, üretime yönelik başlıca atölye ve üretim hanelerden oluşan yapılara, çeşitli gümrük ve ticaret binaları yanında, zamanla yöresel ürünlerin pazarlandığı çarşı ve dükkanlar da eklenmiştir. Yine bu dönemde ticarete yönelik olarak bazı han, otel ve benzeri yapılar inşa edilmiş, bunlar kentin merkezi sayılabilecek yerlerde kümelenmişlerdir. Kentte ticareti yapılan ve kente gelir sağlayan belli başlı yöresel ürünlerin üretilerek depolandıkları mekanlar ise, bir kaçı hariç çoğunlukla üretim konusuna bağlı olarak kırsala dağılmış biçimde karşımıza çıkarlar. Bunlar arasında zeytinyağı ve şarap işlikleri başta olmak üzere yel değirmenleri ve palamut depoları bulunur. Kent merkezinde bulunan ticaret yapıları ile birlikte, hemen hemen hepsi Çanakkale’nin yakın geçmişine ait önemli birer tanık ve aynı zamanda somut birer kültür mirası olan bu yapılar, kentin Osmanlı’nın geç dönemlerinde oldukça önemli bir ticaret ve kültür merkezi olduğunun kanıtıdır. Bu kısa çalışma boyunca Çanakkale’nin Geç Osmanlı devrine ait bu ticaret ve ticaretle bağlantılı üretim yapıları bir bütün olarak değerlendirileceklerdir. Ayrıca bunların mevcut durumlarına vurgu yapılarak, tarihsel önemlerine değinilecek ve söz konusu yapıların kentin sosyo-ekonomik gelişimine olan katkıları tartışılacaktır. Son olarak, yapıların korunmasına ilişkin bazı çözüm önerileri üzerinde durulacak ve yeniden işlev kazandırılarak nasıl daha etkin bir korumanın parçası olabilecekleri sorgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, geç Osmanlı devri, mimarlık mirası, ticaret ve üretim yapıları.

* Öğr.Ü.Dr., Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü. Terzioğlu Yerleşkesi. 17100, e-mail: ogzkcygt@yahoo.com

Abstract

Çanakkale is located on an important transit route and was founded on the Asian side of the Hellespont, in the middle of 15th century. Because of the opportunities provided by its location and as an opening entrance to Istanbul, the city has become an important settlement in a short time. Afterward, it has been a multicultural trading center in the Late Ottoman period, and during this time (19th century) a lot of commercial and industrial buildings were built in the city. As well as military and political, the city began to gain importance a commercial center, as shown by the structures consisting of installations and workshops for production, along with various customs and trade buildings. And in this time span the market buildings and shops, where the local products were marketed by the merchants, also some inns and hotels with the similar buildings were built as for the trade and they were all gathered in the heart of the city. However, the buildings for the production and storage of the main local products, which are traded in the city and famous local products of Çanakkale, were founded in rural areas. Almost all these buildings are important witnesses of Late Ottoman history and a tangible cultural heritage of Çanakkale. Some of these buildings were unchanged and continued to be used until today with their original fabric, while some of them were regained new functions through restorations without losing their originality. However, it is clear that some of these structures which belong to the city's commercial and industrial life are disappearing and some of are in danger. In this short paper, we will discuss the commercial and industrial buildings of Late Ottoman Çanakkale as a whole. Also, we will try to evaluate them with an emphasis on their current situation with their effects on the social-economic development of the city.

Keywords: Çanakkale, late Ottoman period, architectural heritage, commercial and production buildings.

üzere, mümkün olduğunca mimari özelliklerine değinilmeye çalışılacaktır. Çeşitli restorasyonlar ve onarımlar sonrası, zaman içerisinde yeniden işlev kazanan ve farklı biçimlerde kullanılmaya devam edilen yapıların ise son durumlarına vurgu yapılarak bunlar hakkında yorumlar getirilecektir. Ancak daha da önemlisi, yakın dönem geçmişimizin en önemli tanıkları arasında sayılabilecek bu ticaret ve üretim yapılarının, Çanakkale'nin sosyo-ekonomik gelişimi ve geleceği hakkında bizlere neler sunabilecekleri tartışılacaktır⁴.

Çanakkale'de Ticaret ve Edüstri / Üretim Faaliyetleri

Sanayi Devrimi'nin ortaya çıktığı 18. yüzyıl, teknoloji ile birlikte makineleşme ve taşımacılığın oldukça hızlı şekilde geliştiği bir dönemdir. Bu gelişmelere paralel olarak artan seri üretim ve pazarlama ihtiyacı, gerek ihtiyaç duyulan ürünlerin üretiminin yapıldığı mekanların, gerekse bu ürünlerin pazarlandığı ticari yapıların tüm dünyada olduğu gibi, Çanakkale'de de hızlı bir şekilde ortaya çıkışına ortam hazırlamıştır. Bu anlamda, üretime yönelik atölye ve üretimhaneler yanında, bu ürünlerin pazarlandığı çarşı ve dükkanlar ile birlikte, han ve otel gibi yapıların, kentteki ticari gelişmelere paralel olarak hızla inşa edildikleri görülür. Ayrıca ticareti yapılan ürünlerin ve bu ürünlerin elde edildiği ham maddelerinin depolandığı ambar ve depoların da yine Çanakkale'nin ticaret ve üretim ile ilgili faaliyetler için, bu dönemde yapılmaya başlanmış diğer önemli yapıları teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

Dolayısıyla, bugün somut kültür mirasımızın önemli temsilcileri arasında kabul edebileceğimiz ticari ve üretim amaçlı inşa edilmiş olan söz konusu binalar, Çanakkale'de hatırı sayılır bir yapı grubunu oluşturmaktadır. Önemli kamu yapıları arasında sayılabilecek bu tür yapılar; dönemin Çanakkale'sine ait mimari, ekonomi ve üretim bilgisi yanında, mühendislik ve teknoloji gibi diğer sosyal yapıları hakkında detaylıca bilgiler verebilecek niteliktedirler.

Ekonomik faaliyetlerin artmasıyla birlikte önemli bir liman ve ticaret kenti hüviyetine kavuşan kentte, küçük çaplı üretim ve esnafılık yapan yerli halkla birlikte, bu dönemde ticaretle uğraşan hatırı sayılır bir gayrimüslim nüfusun (Ermeni – Rum – Yahudi) yaşadığını⁵ biliyoruz.

Avrupalı tüccarların da kendi ülkeleriyle ticari ilişkileri yürütmek üzere, aynı dönemde buraya yerleşmeye başladıklarını söylemeliyiz⁶. Musevi tüccarlar, kenti ikiye bölen Sarıçay (Rhodius) boyunca bölgeden topladıkları ürünleri depolayarak pazarlayabilecekleri mekanlar inşa ederken, boğaz ticaretini yönlendiren Avrupalı tüccarlar da kordon boyunca büyük konaklar ve yalılarla birlikte çeşitli ticari yapılar inşa etmişlerdir⁷. Yöreye özgü seramiklerin de oldukça değer kazandığı bu dönem, gerek sosyal ve ekonomik gerekse kültürel açıdan Çanakkale'nin büyük bir gelişim içerisine girdiği evredir⁸.

Çanakkale bu dönemde bir taraftan kent içindeki küçük çaptaki üretim faaliyetlerinin devam ettiği, diğer taraftan da gelişen teknoloji ve makineleşmeyle birlikte, artık üretimi yaygın olan bazı yöresel ürünler için, daha gelişkin üretim ve depolama tesislerinin ortaya çıktığı bir yer olmuştur. Bölgenin zeytinyağı ve şarap gibi oldukça değerli nitelikteki yöresel ürünlerinin işlenerek satışa hazır hale getirildiği atölye ve imalathanelerden başka, bu ürünlerin satış öncesi saklandıkları ambar ve depolar ile birlikte, satışa sunuldukları dükkan yapıları, bu dönemde hızla artan bir şekilde inşa edilen ticari ve endüstriyel nitelikli yapılar olarak karşımıza çıkar. Ayrıca bütün bu yapı ve üretim faaliyetleri ile ilişkili olarak, bu dönemde inşa edilen çeşitli değirmenler, ulaşım yolları, köprüler, bazı maden ocakları ve alt yapı sistemleri de diğer endüstri yapıları arasında sayılabilirler.

Ticaret Yapıları

Çanakkale'de elde edilen ürünlerin doğrudan pazarlandığı ticari yapıların ve bu ticaretle ilişkili diğer yapı türlerinin, ulaşım ve pazarlama ihtiyaçları doğrultusunda daha çok kent merkezinde kümelenedikleri söylenebilir (Şek. 1). Yöreye özgü mal ve ürünlerin depolanarak pazarlandıkları bu dükkan ve benzeri yapı gruplarının bir kısmı özgün hallerini koruyarak günümüze dek ulaşabilmişse de, ne yazık ki bazıları çoktan yok olup gitmişlerdir. Nitekim, "Çanakkale Seramikleri" olarak bilenen ve bir dönem son derece değerli kabul edilen seramik ürünleri ile ün yapmış olan kentte, bugün artık bu seramiklerin üretim atölyeleri veya mekânları ile ilgili çok az yapı bulunmaktadır. Kayserili Ahmet Paşa tarafından 19. yüzyılın ikinci yarısında sahile paralel olarak uzanan ve günümüzde Yalı Caddesi olarak adlandırılan yerde yaptırılmış olan bazı dükkanlar, bir zamanlar Çanakkale'ye ismini veren bu ünlü seramiklerin satılıp pazarlandıkları yerler olarak günümüze kadar ulaşabilen sadece birkaç istisna örnektir⁹. Süslü ön cepheleri ve kemerli girişleriyle dikkat çeken bu dükkanlar, dörtgen

⁴ Çanakkale'nin Geç Osmanlı Devri Ticaret ve Üretim yapılarını ele alan bu çalışma, Prof. Dr. Ali Osman UYSAL tarafından sürdürülen 'Çanakkale İli ve İlçelerinde Ortaçağ Türk Dönemi'ne Ait Kültür Varlıklarının Tespiti' isimli yüzey araştırmasında elde edilen veriler sonrası oluşturulmuştur. Kendisine, bu konuyu çalışmama verdiği izinler ve yayının hazırlanmasına sunduğu katkılardan dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

⁵ Kulu 2006: 138-139.

⁶ Tolun 2012: 12-13.

⁷ Tolun 2012: 40-60.

⁸ Erten 2006: 164-165.

⁹ Tolun 2012: 58.

Fotoğraf 1: Çanakkale seramiklerinin üretildiği ve pazarlandığı dükkanlar / *The shops of produced and marketed çanakkale ceramics* (2014)

planlı küçük yapılardır. Tek gözlü bir odadan ibaret olup, ortada yer alan birer kapı ile dışa açılırlar. Bu kapıların her iki yanında da simetrik olarak yerleştirilmiş birer pencere yer almaktadır. Küçük ölçekli bu dar yapıların, bugün hemen hemen hepsi seramik dışındaki farklı ürünlerin satışının yapıldığı işletmeler halindedirler (Foto. 1).

Bu dükkan yapılarından başka, yine kent merkezinde yer alan ve “Aynalı Çarşı” olarak ün yapmış olan büyük taş bina, kentin günümüze ulaşabilmiş en önemli ticari yapılarından biri olarak kabul edilmektedir. Tipik bir arasta özelliği gösterdiği anlaşılan yapı, II. Abdülhamid döneminde inşa edilmiştir. Kemerli kapısı ve bu kapı üzerindeki 1889 tarihli mermer kitabesiyle dikkat çeker. Üzerinde, kentin Musevi ailelerinden birinin üyesi olan, İlya Halyo adındaki bir vatandaş tarafından yaptırıldığını yazan kitabe Osmanlıca, Fransızca ve İbranice olması bakımından önemlidir¹⁰. Yapı, Çanakkale Deniz Muharebeleri zamanında çeşitli bombardıman ve yangınlar sonrası tahrip olmuş ve maalesef İngiliz işgali sırasında bir dönem ahır olarak da kullanılmıştır. Zaman içerisinde bir çok kez onarılan eser, günümüzdeki halini 2000’li yıllarda yapılan kapsamlı bir restorasyon sonrası almıştır¹¹. Bugün aktif olarak kullanılmakta olan

Fotoğraf 2: Aynalı çarşı’daki dükkanlar / *The shops at the aynalı bazaar* (2014)

Aynalı Çarşı, kent ticaretinde halen önemli bir yapı olarak hizmet vermeye devam etmektedir (Foto. 2).

Yalı caddesinin devamında, sahile paralel uzanan alanda bulunan Gümrük binası da kentin bir diğer önemli ticaret yapısıdır (Foto. 3). 1870 yılında, iki ayrı ünite olarak inşa edilmiş olan taş bina, süslü ön cephesi ve cephe boyunca devam eden silmeleriyle dikkat çekicidir. Bunlardan depo olarak kullanılan binanın, beden yüksekliğini aşan ve kapı aksını vurgulamak için yapıldığı anlaşılan küçük bir üçgen alınlık ve onun hemen altındaki tuğra çerçevesi, yapıya ayrı bir önem katmıştır. Ahşap kazıklar üzerine oturtulmuş olan iki katlı bu bina, son yıllarda bazı restorasyon çalışmaları geçirmiş ve bu sayede özgünlüğünü korumayı başarmıştır. Günümüzde özgün işlevine uygun olarak Gümrük ve Gümrük Muhafaza Müdürlükleri tarafından aktif olarak kullanılmaktadır¹².

Bu dönemde artan ticari gelişmelere paralel olarak, dışarıdan gelen tüccar ve ziyaretçiler için, kent içinde konaklama imkanı sağlayan hanlar ve oteller de önemli birer ticaret yapısı olarak kabul edilmelidirler. Bunlar arasında özellikle bir şehir içi hanı olarak tasarlanmış olan Yalı Han, Çanakkale’de bir zamanlar var olan hanlardan günümüze ulaşabilen tek örnektir¹³. 1800’li yılların sonunda inşa edilen yapı, ortadaki geniş avlusu ve onun etrafına yayılmış olan çeşitli büyüklükteki mekanları ile birlikte iki katlı olarak tasarlanmıştır. Oldukça mütevazı sayılabilecek küçük boyutlu bu yapı, taş ve ahşabın birlikte kullanıldığı mimarisiyle kentin en özgün mekanlarından biri olarak kabul edilebilir. 1970’li yıllara kadar konaklama amaçlı kullanılan han, son yıllarda yapılan restorasyonlar sonrası bir kültür ve sanat merkezi olarak kullanılmaya başlanmıştır¹⁴.

¹² URL 1.

¹³ Tolun 2012: 63.

¹⁴ Algör 2007.

¹⁰ Eren 1990: 30; Tolun 2012: 36-40.

¹¹ Tolun 2012: 36-40.

Fotoğraf 3: Gümrük binası / Customs building (2014)

Fotoğraf 4: Kervansaray oteli / Kervansaray hotel (2014)

Yine Aşağı çarşı olarak adlandırılan alanda taş bir bina olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında hizmet vermiş olan Yabancılar Oteli ile birlikte, 1919 yılında İtalya'dan getirildiği söylenen tuğlalarla yapılan Kervansaray Oteli, Çanakkale'nin bu dönemde konaklama ihtiyacının giderildiği önemli ticaret mekanları olarak karşımıza çıkar (Foto. 4). Bugün bile Kervansaray Oteli olarak adlandırılan yapı, esasında bir konut olarak inşa edilmiş, fakat sonrasında yapılan değişikliklerle bir otele dönüştürülmüştür.

Bu yapıların hemen devamında, bugün Kent Müzesi olarak hizmet veren bina bulunur. İlk iki katının işlev ve mimari detayları ile 1800'lerin Çanakkale'sine özgü olduğu, üçüncü katın ise Cumhuriyet'in erken dönemlerinde inşa edildiği anlaşılır (Foto. 5). Tapu kayıtlarına göre en eski sahibi İstefani Sayano'dur. 1929'da Girit Hanya'dan gelen Bigaki Hüseyin oğlu Salih Fuat Efendi'ye verilen yapı, sonrasında Tirisyadi Hahmin'e satılır. 1936'da Mehmet Mahdumu Hüseyin'e devredilmiş ve bu tarihten itibaren de otel olarak kullanılmıştır. 46 yıl boyunca, "Emek Otel" olarak kullanılan yapının özgün izleri yok olmaya yüz tutmuşken, Çanakkale Belediyesince 2004

yılında satın alınmış ve restore edilerek "Çanakkale Kent Müzesi ve Arşivi" olarak yeniden işlevlendirilmiştir¹⁵.

Kültür mirasının korunması anlamında, tarihi yapıların özgün dokularını bozmamak kaydıyla kimlik değiştirmeleri ve yeniden işlev kazanarak kent sakinlerinin kullanımına sunulmasına yönelik bu uygulamanın bir diğer benzeri¹⁶, yine kent merkezinde yer alan ve bir zamanlar tütün deposu olarak kullanılmış olan "Korfmann Kütüphanesi"nde karşımıza çıkar. 1890'lı yıllarda yapıldığı düşünülen bu yapı, büyük bir olasılıkla Surp Kevork kilisesine bağlı Sibyan Okulu olarak inşa edilmiş ve kısa bir süre eğitim amaçlı kullanılmıştır. Ancak bina, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Ermeni cemaatinin Çanakkale'yi terk etmesiyle kendi haline bırakılmış ve yakın zamana kadar da Tekel İdaresi'ne bağlı Tütün Deposu olarak kullanılmıştır. Çanakkale Belediyesi tarafından 2006 yılında satın alınan bina, kütüphane amaçlı kullanılmak üzere Troia Vakfı tarafından restore edilmiş ve "Korfmann Kütüphanesi" olarak hizmete açılmıştır¹⁷. İki katlı olarak tasarlanmış olan binanın kapı ve pencereleri dekoratif amaçlı yapılmış silmelerle hareketlendirilmiştir. Üst örtüsü ise ahşap makaslı kırma bir çatıdan oluşmaktadır.

Endüstri ve Üretim Yapıları

Endüstriyel anlamda gelişerek inşa edilmiş olan ve teknolojik düzenekler aracılığıyla üretim yapan yapıların ise, üretim alanlarına bağlı olarak, daha çok kentte ticareti yapılan yöresel ürünlerin üretildikleri yerlerde bulunduklarını söyleyebiliriz. Kent merkezine yakın konumda, Sarıçay'ın hemen kenarında inşa edilen endüstriyel amaçlı depoları ve daha çok Cumhuriyet Dönemi sonrasına ait bazı fabrika yapılarını saymazsak, endüstri ve üretim içerikli yapıların kırsala dağılmış biçimde aslında büyük ve gelişkin sanayi yapıları değil, küçük tarımsal üretim işletmeleri veya atölyeleri biçiminde karşımıza çıktığı görülür.

Buna göre yörede iklim ve coğrafi şartlara bağlı olarak üretimi çokça yapılan zeytinyağı ve şarap ile ilgili yapılar, kentin en önemli endüstriyel yapı grubunu

¹⁵ URL 2.

¹⁶ Tarihi yapıların özgün dokularına sadık kalınarak yeniden işlevlendirme çalışmaları Çanakkale genelinde oldukça başarılı örneklerle temsil edilir. Özellikle son yıllarda metin içerisinde bahsettiklerimizin haricinde bir başka yapı örneğinin daha var olduğunu belirtmeliyiz. Bu yapı, bugün kent merkezinde yer alan "Çanakkale Seramik Müzesi"dir. Kent merkezinde yer alan bu yapı 1905 yılında bir askeri hamam olarak inşa edilmiş, "Seramik Şehri Çanakkale" projesi kapsamında seramik müzesi olarak yeniden işlevlendirilerek kullanılmak üzere Çanakkale Boğaz Komutanlığı'nca Çanakkale Belediyesi'ne tahsis edilmiştir (URL 3).

¹⁷ Başaran Uysal 2013: 146; URL 4.

Fotoğraf 5: Çanakkale kent müzesi (eski emek oteli) / The city museum of çanakkale (old emek hotel) (2014)

Fotoğraf 6: Ayvacık sahilinde bulunan bir zeytinyağı imalathanesi / An olive oil installation from the shores of Ayvacık (Hacıoğlu 2008)

oluşturmaktadır ve bölgede üretimin yapıldığı hemen her yerde karşımıza çıkarlar. Zeytinciliğin büyük önem arz ettiği bölgede, çok sayıda zeytinyağı imalâthanesi bulunur ve bunların büyük çoğunluğu kırsal miras olarak değerlendirilebilecek nitelikte olsalar da endüstriyel miras kapsamında değerlendirilebilecek özelliktedirler. Sanayi mirası tanımını, endüstriyel gelişimin bir parçası olması bakımından kırsal alanları da kapsayacak biçimde değerlendirirsek, bu şekildeki daha basit ve farklı nitelikte yapıları da içerdiğini kabul edebiliriz. Her ne kadar Çanakkale'deki bu zeytinyağı imalâthanelerinin bazıları varlıklarını korumayı başarmış ve aktif olarak kullanılmaya devam ediyor olsalar da, ne yazık ki çoğu bugün yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Ayakta kalan örneklerin, Küçükkuyu başta olmak üzere (Foto. 6), Ayvacık, Gülpınar, Erenköy-İntepe ve Geyikli gibi yerlerde bulunduğu, genellikle de dikdörtgen planlı büyük binalar biçiminde tasarlandıkları görülür.

Zeytinyağı elde etmek amacıyla içerisinde bir takım teknolojik düzenekleri barındıran bu binaların, yapı malzemesi yöreden yöreye değişiklik göstermekle

birlikte, özellikle kireç harçlı yığma taş duvar örgüsü ve ahşap makaslı kırma çatılarıyla geleneksel bölge mimarisini yansıttıklarını söyleyebiliriz. Genellikle etrafı geniş duvarlarla çevrili olan bu yapılar, cephe özellikleri bakımından farklılıklar gösterirler. Bununla birlikte neredeyse bütün imalathanelerin, yöreden toplanan zeytinlerin depolanması için büyük birer havuzları ve bu havuzlar için büyük bahçe ya da avluları bulunmaktadır¹⁸. Ayrıca, yine kırsalda bulunan ve çoğunlukla tarımsal üretime yönelik yapılan çalışmalar sonrası tespit edilen üzüm ve zeytin presleri yanında, çeşitli çiftlik ve bağ evleri gibi yapılar, hızla yok olmaya yüz tutmuş olan kırsal ekonomik faaliyetlerin de belgelenmesinde önemli bir yere sahiptir. Gülpınar kırsalı kapsamında yapılan böyle bir çalışma sonrası, başta zeytin ve şarap olmak üzere tarımsal üretime yönelik çeşitli imalathaneler ve imalat ile ilgili kalıntılar tespit edilmiştir¹⁹.

Şarap imalathaneleri de tıpkı zeytinyağı imalathaneleri gibi daha çok yöre mimarisini yansıtan nitelikte yapılar olup, içlerinde şarap elde etmek amacıyla oluşturulmuş veya yerleştirilmiş üretime ait bir takım donanımları barındırırlar. Bu yapı türünün en güzel örnekleri ise, bugün bile şarapları ile ünlü olan Bozcaada'da ve bölgenin kıyı şeridi boyunca uzanan diğer bazı yerleşim yerlerinde karşımıza çıkmaktadır²⁰. Bozcaada'da bir dönem yoğun şarap üretiminin gerçekleştirildiği yapılardan birinin, içerisindeki donanımlarla birlikte bugün aslına uygun olarak restore edildikten sonra, bir otel olarak yeniden işlev kazandırılarak kullanıma devam etmesi, bu alanda yapılacak çalışmalara iyi bir örnek olarak değerlendirilebilir²¹.

Bölgenin kırsal miras örnekleri arasında yer alan ve basit üretimsel amaçlar için inşa edilmiş yapılarından bir diğerinin de yel değirmenleri olduğunu belirtmek gerekir. Kırsal yerleşimlerin simgesi ve yöredeki tarımsal üretimin endüstriyel anlamdaki önemli bir kanıtı olan yel değirmenleri, birkaç örnek dışında günümüze pek ulaşamamışlardır. Yakın bir zamana kadar yoğun biçimde kullanılan yel değirmenleri, teknolojik gelişmeler karşısında artık kullanılmaz duruma gelmişlerdir. Tıpkı zeytinyağı ve şarap üretimhaneleri gibi, Çanakkale yöresinin hemen hemen her yerinde karşılaşılabileceğimiz bu değirmenler, daha çok yerleşim alanları dışındaki rüzgâra açık yerlerde, özellikle de adalarda kıyı veya tepeler üzerine kurulmuşlardır²².

¹⁸ Hacıoğlu 2008: 57-65.

¹⁹ Bamyacı / Özdemir 2013: 157-170.

²⁰ Dardeniz / Kaynaş / Ateş 2001: 26-27.

²¹ URL 5.

²² Takaoğlu 2006: 23-43; Takaoğlu 2008: 217-226; Takaoğlu 2012: 367-368; Dünder 2012: 562-63. Ayrıca Çanakkale'deki yel değirmenlerinin eski gravürler ve resimlerle zenginleştirildiği kapsamlı bir çalışma için bkz. Takaoğlu, 2017.

Fotoğraf 7: Maydos betimli bir gravürde yel değirmenleri / *The windmills in an engraving depicting of maydos (de Choiseul-Gouffier 1822)*

Başta Bozcaada ve Gökçeada olmak üzere Gülpınar, Lapseki, Gelibolu ve Ezine kırsalında bu yapıların çeşitli tip ve biçimlerdeki bir çok örneği kayıt altına alınmıştır²³. Çanakkale'ye ait eski fotoğraf ve kartpostallarda da kıyı veya tepeler üzerinde inşa edildikleri görülen bu yapıların genellikle konik bir çatı ile örtüldükleri belirtilebilir (Foto. 7). Mevcut değirmen kalıntılardan, bu yapıların yöreye ait kireç harçlı taş duvarlarla inşa edildikleri ve pres taşları hariç teknik donanımda daha çok ahşap malzemenin kullanıldığı değerlendirilmektedir (Foto. 8)²⁴. Bununla birlikte bazı değirmenlerin içerisinde duvarlara yerleştirilen ocak ve nişler bulunduğu, bunların da genellikle değirmencilerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik düzenlemeler olduğu söylenebilir. Bu tür uygulamalar değirmenlerin aynı zamanda kısa süreli birer yaşam ünitesi olarak da kullanıldığını ortaya koymaktadır²⁵.

Fotoğraf 8: Karainebeyli köyünde bulunan yel değirmenleri / *Windmills from the village of Karainebeyli (Tombul 2005)*

Yine bir dönem, meşe palamudu ticaretinin de oldukça yaygın olduğu bilinen Çanakkale ve yöresinde, bu ürünün toplanıp pazarlandığı depolar da, kısmen endüstriyel amaçlar için inşa edilmiş bir başka yapı grubunu oluştururlar (Foto. 9). Bilindiği üzere meşe palamudu; dericilik (debbahlık), halı ve kilim dokumacılığında ihtiyaç duyulan ipin kahverengiye boyanmasında kullanılmış olan önemli bir bitkisel hammaddedir. Bu hammaddenin, dünya pazarlarında yakın bir geçmişe kadar büyük oranda yurdumuz topraklarından temin edildiği, Çanakkale'nin palamut meşesi ihracatında, İstanbul ve İzmir'den sonra gelen büyük bir ticaret hacmine sahip olduğu bilinir. Ancak zaman içerisinde suni boyaların keşfedilmesi ile birlikte, palamut ve palamut ticareti değerini yitirmiş²⁶, bu ürünlerin toplanarak ihraç edildiği depolar ise atıl birer yapı haline gelmişlerdir. Hem birer ticaret yapısı hem de birer endüstriyel yapı olarak değerlendirilmesi gereken bu yapıların genel özelliği, büyük dörtgen biçimli,

Fotoğraf 9: Sarıçay kıyılarında yer alan palamut depoları / *The stores of acorn at the shores of Sarıçay River (2014)*

taş duvarlı inşa edilmiş olmaları ve makaslı kırma çatılarının bulunmasıdır (Foto. 10)²⁷.

²³ Tombul 2015: 145, 148, 168, 189, 318-19, 535, 567-68, 600-604.

²⁴ Takaoğlu 2006; Takaoğlu 2008; Takaoğlu 2012.

²⁵ Tombul 2005: 137-152; Uysal / Tombul 2006: 59-74; Takaoğlu 2008: 220 vd; 2012: 367.

²⁶ İnal 1957: 128-150.

²⁷ Bu yapılardan özellikle merkezde yer alanların, günümüzde yapılan çeşitli çalışmalar sonrası, kent turizmi ve kültürel yaşamına kazandırılmaya çalışıldığı görülür. Buna en iyi örnek,

Fotoğraf 10: Sarıçay'daki palamut depolarından bir detay / A detail from the stores of acorn at Sarıçay (2014)

Fotoğraf 11: Geyikli odunluk iskelesi'nde bulunan palamut depoları / The stores of acorn at the odunluk port in Geyikli (2014)

Bugün Çanakkale'de kent merkezine yakın bir noktada, özellikle de Sarıçay etrafında görebileceğimiz bu büyük boyutlu dörtgen yapılar, palamudun deniz yoluyla ihraç edildiği diğer yerlerde de sıklıkla görülür. Gerek hammaddeye olan yakınlığı, gerekse ulaşım açısından bu depoların günümüze ulaşabilen en iyi örnekleri kent dışında bulunur. Bunlar başta Geyikli'de Odunluk İskelesi olmak üzere, Behramköy-Assos İskelesi, Kösedere ve Tavaklı sahilleri gibi daha çok deniz kıyılarında karşımıza çıkmaktadır (Foto. 11-12). Bunlar arasında özellikle Behramköy-Assos iskelesinde bulunan yapılar hakkında, limanı gösteren eski gravürler ve 20. yüzyıl başlarında Assos'da kazı yapan Amerikalıların çektiği fotoğraflar ışığında detaylıca bilgi sahibi olabilmekteyiz (Foto. 13). Buna göre, farklı büyüklükte dört beş binanın bulunduğu limana palamutların develerle taşındığı ve burada depolanan palamutların, daha sonra gemilere yüklenerek

Fotoğraf 12: Kösedere sahilinde bulunan palamut deposu / The stores of acorn at the shores of Kösedere (2014)

Fotoğraf 13: Assos limanının eski halini gösteren bir resimde palamut depoları / The stores of acorn in a photo depicting of old port of Assos (Clarke vd. 1902)

ihraç edildikleri anlaşılmaktadır²⁸. Behramköy-Assos iskelesinde bulunan büyük boyutlu bu geniş taş yapıların bir çoğu bugün işlevleri dışında, otel ve benzeri turistik işletmeler olarak hizmet vermektedirler. Odunluk İskelesi, Kösedere sahil ve Tavaklı'daki binalar ise maalesef kaderlerine terk edilmiş biçimde, yok olup gitmeyi beklemektedirler.

Üretim amaçlı olarak inşa edilmiş olan bu yapılardan başka, yörenin çeşitli yerlerinde karşımıza çıkan çamaşırhaneler²⁹ ya da maden ve taş ocakları gibi endüstriyel ihtiyaçlara yönelik işletmelere ait diğer yapı biçimleri de birer endüstriyel yapı ve dolayısıyla korunması gereken kültür mirasımız arasında kabul edilmelidirler. Yine endüstriyel ve ticari faaliyetlerin gelişmesine paralel olarak artan ulaşım sorununa çözüm için yapılan yollar, bu yollar üzerinde bulunan taş köprü ve kilometre taşlarının hepsi de birer endüstriyel yapı örneğidir diyebiliriz. Ancak, bunlarda tıpkı diğer üretim amaçlı eski yapı biçimleri gibi, ilgisizlik ve bakımsızlıktan dolayı her geçen gün yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadırlar.

son yıllarda Çanakkale Belediyesi ve Valiliği tarafından onarılarak restore edilen bir palamut deposudur. Bu yapı, kentin gelişen sosyo-kültürel yapısına uygun olarak, görsel ve sanatsal faaliyetler için bir sergi salonu olarak yeniden tasarlanmıştır (URL 6).

²⁸ Clarke / Bacon / Koldewey 1902: 70, Fig. 1-2; Arslan / Böhlendorf - Arslan 2010: 132-133.

²⁹ Dündar 2015: 409-411.

Değerlendirme ve Sonuç

Genel hatları ile tanımlanan ve özetlenen ticaret ve üretim alanındaki tüm bu yapı biçimleri; Çanakkale'nin somut kültür mirasına ait eserler olup, geçmiş kültürümüzün sosyo-ekonomik durumunu tescilleyen önemli değerlerimiz arasındadırlar. Metinde bahsedilen tüm bu yapılar, ayrıca kentin 19. yüzyılda hızla artan bir biçimde gelişim gösterdiğinin ve ticaret alanında büyük bir ivme yakaladığının da önemli kanıtıdır. Üretim ve ticarete yönelik bu yapıların, 18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyıl yapı geleneğini yansıtan, büyük boy kesme taşlarla inşa edildiği, ön cephelerinin süslü silmelerle şekillendirildiği, bir ya da iki katlı binalar olduğunu söyleyebiliriz. Başta Gümrük binası ve oteller olmak üzere, Aynalı Çarşı ve tütün deposu gibi ticari yapılar, aynı zamanda Çanakkale'de bu dönem karakteristiğini yansıtan en önemli mimarlık örnekleri arasındadırlar. Gerek yeni inşa edilen yapılar gerekse mevcut olanların kullanımına bakarak, ticaret yapılarında tespit edilen bu yapı geleneğinin, Çanakkale'de 20. yüzyılın başlarına kadar devam ettiği söylenebilir.

18. yüzyıl ortalarından itibaren, ticaret hayatında yaşanmaya başlanan bu olumlu gelişmelere paralel olarak, kent çok sayıda göç almış ve ticareti yönlendiren gayrimüslim nüfus ortaya çıkmıştır. Bu da kentte çok kültürlü bir yaşamın oluşmasına katkıda bulunmuş, Çanakkale'nin Osmanlı'nın son dönemlerinde, tıpkı imparatorluğun iki büyük şehri İstanbul ve İzmir gibi, hem önemli bir ticaret ve üretim merkezi hem de çok kültürlü bir yaşam alanı olmasına imkan sağlamıştır. Fakat bu gelişim evresi uzun sürmemiş, I. Dünya Savaşı ile birlikte kentte yaşanan tüm bu olumlu gelişmeler sona ermiştir. Savaş sırasında büyük hasarlar alan kentte, ticaret yapıları da bundan nasibini almış, Çanakkale'nin sosyo-ekonomik hayatı derinden etkilenmiştir. Bütün bu olumsuzluklar nüfus göçünün artık tersine dönmesine, kentte ticaretle uğraşan esnafın hızla azalmasına neden olmuştur. Ticari atışelikler ve fahri konsolosluklar birer birer kapanırken, üretim ve ticarethanelerin artık eski işlevlerini yitirmeye başladıkları, terk edildikleri görülür. Savaş sonrası gelişmeye başlayan ekonomi ise Çanakkale'nin eski günlerine dönmesine yetmemiş, 20. yüzyılın ortalarında kurulan bir kaç sanayi yapısının varlığı ise zayıf kalmıştır. Bugün geline nokta Çanakkale'nin üretim ve ticaret alanında eski günlerin oldukça gerisinde olduğu görülür. Ancak kent sahip olduğu kültür mirası ve tarihsel zenginliği ile önemli bir turizm kenti olma yolunda ilerlemektedir. Bununla birlikte her geçen gün nüfusun arttığı, kent merkezinin büyüyerek geliştiği ve eski tarihsel dokunun bundan olumsuz yönde etkilendiği açıkça görülmektedir.

İmparatorluğun son yüzyılında, Çanakkale'deki ticari

gelişmelerle birlikte ortaya çıkan ve günümüze ulaşabilen ticaret ve üretim yapılarının, korunarak gelecek kuşaklara aktarılması oldukça önemlidir. Zira, çok kültürlü bir yaşamın hüküm sürdüğü Osmanlı'nın son dönemlerine ait ticari ve endüstriyel mirasının, hızla artan nüfus ve değişen yaşam biçimleri sonrası, geri dönülmesi imkansız bir yok oluşa kurban gitmeye başladıkları görülür. Ne yazık ki, sebebi burada tartışılmayacak kadar çok olan bu hızlı tahribat karşısında, kentlerimiz geçmişlerinden birer birer kopmakta, yitip bir mirasın sahibi olma yönünde hızla ilerlemektedirler. Tüm bunlar düşünüldüğünde Çanakkale'deki yapıların önemi bir kat daha artar. Bunun için yapılması gerekenlerin başında, akademik çevrelerce tespitlerin yapılarak belgeleme çalışmalarının başlatılması ve bu tür yapıların birer kültür varlığı olarak tescillenmesi gelmektedir. Kent merkezindeki bu tür yapıların çoğu tescilli olmakla birlikte, kırsalda yer alan benzer yapılarında bir an önce tescillenerek koruma altına alınması gereklidir. Sadece tescil çalışmaları değil, bu tür üretim ya da ticaret yapılarının aynı zamanda aslına uygun olarak onarılarak, yeniden kullanıma kazandırılmaları gerekmektedir.

Örneğin limana yakın konumda olan Gümrük Binası, yapılan restorasyonlar sonrası bugün aslına uygun olarak, yine bir kamu binası olarak hizmet vermektedir. Aynı şekilde Aynalı Çarşı'nın da yakın zamanda yapılan restorasyonlar sonrası halen kentin en işlek çarşılarından biri olarak işlevini devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Şehir içinde bulunan ve bir zamanlar burada insanların konaklamaları için hizmet vermiş olan han binasının, bir kültür merkezi ve sosyal alan, Emek Oteli olarak kullanılmış olan taş binanın ise aslına uygun yapılan restorasyonlar sonrası Çanakkale Kent Müzesi olarak yeniden işlev kazandığı görülmektedir.

Yine kentin ortasından geçen Sarıçay kenarındaki, tamamı işlevini yitirmiş olan palamut depolarından bazılarının, günümüzde kentin ihtiyaçları doğrultusunda sergi merkezi olarak tasarlanmaları ve buna uygun biçimde onarılmaları eski yapıların yeniden işlev kazanarak yaşamlarına devam etmeleri konusunda önemli bir örnektir. Son derece akıllıca yapılmış olan bu uygulamalar sonrası, Çanakkale'nin hem endüstriyel mirasından izler taşıyan yapılardan bazılarının uzun yıllar daha yaşayarak gelecek kuşaklara aktarılması hem de kentin sosyal ve kültürel aktiviteler için yeni mekanlar kazanmasına olanak sağlanmıştır.

Ancak bu türden ticari ve üretim amaçlı kullanılmış, Çanakkale kırsalındaki bir çok benzer yapının ise, ne yazık ki bugün kaderlerine terk edildiğini görmekteyiz. Günümüzde turistik birer tesis olarak düzenlenmiş olan, Assos/Behramkale'deki palamut depolarını bir

kenara koyduğumuzda, kıyılara yakın konumdaki bir çok palamut deposu ve yel değirmeni ile birlikte, çeşitli üretimhaneler ve bu üretimhanelerden elde edilen ürünlerin ulaşımında kullanılan köprü ve yollar bunların başında gelir. Endüstriyel amaçlarla kullanılmış ve günümüzde kaderlerine terk edilmiş durumdaki bu yapılar için yapılması gereken bazı çalışmalar, bunların da tıpkı merkezdeki bazı benzerleri gibi hem yok olmaktan kurtulmalarına hem de yerel halk için gayet kullanışlı mekanlar olarak tasarlanmalarına imkan sağlayabilir.

Büyük boyutlu zeytinyağı ya da şarap üretim atölyelerinin, hem endüstriyel mirasın korunduğu hem de içerisinde geçmişe ait üretim donanımlarının sergilendiği kültür alanları olarak tasarlanmaları gelecek kuşaklara aktarımın sağlanmasında en sağlıklı yoldur. Gereken yatırım ve uzman personelin tedariki sonrası, bu tür mekanların nasıl birer sosyal etkinlik ya da kültür merkezi haline geldiği -bugün tıpkı Küçükkuşu Sanayi Müzesi örneğinde olduğu gibi- mevcut örneklerden rahatça anlaşılabilir.

Kaynaklar

ALGÖR, İ., 2007.

Çanakkale Yalı Hanı ve Han Sakinleri, İstanbul.

ARSLAN, N. / BÖHLENDORF-ARSLAN, B., 2010.

Assos, Taşın Hayat Verdiği Kent. İstanbul.

BAMYACI, O. / ÖZDEMİR, A., 2013.

“Smintheion Çevresi Kırsal Mimari Araştırmaları“, editör N. Özgünel Smintheion. Apollon Smintheus’un İzinde, İstanbul: 157-170.

BAŞARAN UYSAL, A., 2013.

“Katılımcı Senaryo Tekniği Yardımıyla Tarihi Kentsel Alan İçin İyileştirme Stratejisinin Belirlenmesi“, METU JFA 30/2: 137-162.

CLARKE, J. T. / BACON, F. H. / KOLDEWEY, R., 1902.

Investigations at Assos. Drawings and Photographs of the Buildings and Objects discovered during the excavations of 1881-1882-1883. London.

DARDENİZ, A. / KAYNAŞ, K. / ATEŞ, F., 2001.

“Çanakkale İli Bağcılığının Mevut Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri“, Bahçe 30: 25-35.

De CHOISEUL GOUFFIER, G.F.A. 1822,

Voyage Pittoresque de la Greece, Paris.

DÜNDAR, M., 2012.

“Gökçeada Osmanlı Devri Mimarisi“, International Journal of Human Sciences 9/2: 553-570.

DÜNDAR, M., 2015.

“Gökçeada Türk kültür Varlıkları“, Turkish Studies 10/6: 403-432.

EREN, R., 1990.

Çanakkale ve Yöresi Türk Devri Eserleri. Çanakkale.

ERTEN, İ., 2006.

“Kentin Gelişme Evreleri“, editör İ. Erten Çanakkale Dosyası. Çanakkale: 164-165.

HACIALİOĞLU, N. A., 2008.

“Tarihin Canlı Tanığı Eski Zeytinyağı Fabrikaları“,

Çanakkale İli Değerleri Sempozyumları – Küçükkuyu Değerleri Sempozyumu. Çanakkale: 57-65.

İNAL, S., 1957.

“Türkiye’de Tarih Boyunca Palamut Meşesi (Qercus Aegilops) ve Sağladığı Faydalar”, Türk Ormancılığı 100. Tedris Yılına Girerken (1857-1957), Ankara: 128-150.

KULU, M. M., 2006.

“Tanzimatın İlk Yıllarında Çanakkale Yahudilerinin Tarihine kısa bir bakış”, editör İ. Erten Çanakkale Dosyası, Çanakkale: 138-139.

TAKAOĞLU, T., 2006.

“Patterns of Dairying in Coastal Northwestern Anatolia”. Ethnoarchaelogical Investigations in Rural Anatolia. Volume 3: 23-43.

TAKAOĞLU, T., 2008.

“Ayvacık Yöresinin Yitik Kültürel Mirası: Yel Değirmenleri”. Çanakkale İli Değerleri Sempozyumları - Ayvacık Değerleri Sempozyumu. Çanakkale: 217-226.

TAKAOĞLU, T., 2012.

“Çanakkale Yel Değirmenleri“, editör F. Özdem Aşklar, Savaşlar, Kahramanlar ve Çanakkale, İstanbul: 367-372.

TAKAOĞLU, T., 2017.

Çanakkale’nin Kültürel Mirasında Yel Değirmenleri, İstanbul.

TOLUN, V., 2012.

“Osmanlı’nın Akdeniz’e Açılan Kapısı Çanakkale“, editör F. Özdem Aşklar, Savaşlar, Kahramanlar ve Çanakkale, İstanbul: 11-162.

TOMBUL, M., 2015.

Çanakkale Kültür Envanteri, Çanakkale.

UYSAL, A. O. / TOMBUL, M., 2006.

“Windmills in the Rural Context of Ottoman Çanakkale”, Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia. Volume 3, İstanbul: 59-74.

İnternet Kaynakları

URL 1: <http://batimarmara.gtb.gov.tr/bagli-idareler/canakkale-gumruk-mudurlugu> (Çanakkale Gümrük Muhafaza Müdürlüğü Resmi Web Sitesi Erişim tarihi: 06.04.2016)

URL 2: <http://www.canakkale.bel.tr/icerik/2030/canakkale-kent-muzesi-ve-arsivi/> (Çanakkale Belediyesi Resmi Web Sitesi Erişim tarihi: 09.05.2016)

URL 3: <http://www.canakkaleseramikmuzesi.org/index.php/tr/muze> (Çanakkale Seramik Müzesi Resmi Web Sitesi Erişim tarihi: 10.05.2016)

URL 4: <http://www.troiavakfi.com/Home/Sayfa/1004> (Çanakkale-Troia Vakfı resmi Web Sitesi Erişim tarihi: 12.05.2016)

URL 5: <http://www.canakkaletravel.com/haber/bozcaada8217nin-ilk-sarap-fabrikasi-otel-oldu.html> (Çanakkale Turizm, Tarih ve Kültür Portalı Erişim tarihi: 06.03.2016)

URL 6: <http://www.canakkalebienali.com/mahal/> (Çanakkale Bienali Resmi Web Sitesi Erişim tarihi: 20.05.2016)

KAMUSAL ALAN - KULLANICI İLİŞKİSİ: YENİ CAMİ - MISIR ÇARŞISI VE ÇEVRESİ

RELATIONSHIP BETWEEN PUBLIC SPACE AND USERS: NEW MOSQUE - SPICE BAZAAR DISTRICT

Hande APAK* - Yağmur ERTEMİR** - Ebru ERDÖNMEZ***

Makale Bilgisi

Article Info

Başvuru: 30 Mart 2017

Received: March 30, 2017

Hakem Değerlendirmesi: 4 Nisan 2017

Peer Review: April 4, 2017

Kabul: 5 Mayıs 2017

Accepted: May 5, 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.15.009

DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.15.009

Özet

Bireyin içerisinde bulunduğu çevre olarak fiziksel ve sosyal çevre, mimari mekân tasarımı içinde iç ve dış mekân yaşantısı olarak görülmektedir. Buna bağlı olarak dış mekân kalitesi, bireyin toplum ve çevre ile olan ilişkisi bağlamında kamusal alan yaşantısını etkilemektedir. Kamusal alanlar toplumun sosyalleşme alanları, günlük yaşantılarını geçirdikleri mekânlar veya belirli zamanlarda (bayram, etkinlik vb.) toplanılan alanlar olarak düşünülebilir. Kamusal alanda mekan kalitesi araştırmasını amaçlayan bu çalışmada İstanbul Eminönü'nde yer alan Yeni Cami ve çevresi, Eminönü Meydanı, Mısır Çarşısı ve Mahmutpaşa bölgesi incelenmiştir. Yöntem olarak alan araştırması, literatür taraması ve anket çalışması kullanılmıştır. Eminönü bölgesindeki çalışma alanının konumu, tarihi değişimi, fiziksel yapısı incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda çalışma alanında yapılan anketler değerlendirilerek kamusal alan ve kullanıcı ilişkisinin ortaya konması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eminönü meydanı, Mısır Çarşısı, Yeni Cami, Kamusal Alan, Mekân Kalitesi.

* Y. Mim., Yıldız Teknik Üniversitesi, e-posta: handeapak1@hotmail.com

** Mim., İstanbul Teknik Üniversitesi, e-posta: dertemir@gmail.com

*** Doç. Dr., Yıldız teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, e-posta: e.erdonmez@gmail.com

ve çarşılar da yoğun bir alanı kaplamaktadır¹¹. Büyük vakıfları kuran hayır sahipleri hem eserlerinin gelecekteki bakımları için gelir sağlamak, hem de eserlerinin etrafında bir canlılık yaratarak cemaat toplamak için iki veya tek dizi kemerli dükkândan meydana gelen arastalar yaparak kentsel mekanların oluşumları güçlendirmiştir¹².

Fatih Camii yakınında Saraçlar Çarşısı, Süleymaniye’de Tiryaki Çarşısı, Sultanahmet Camii’nin deniz tarafında Sipahiler Çarşısı, Yeni Valide Camii’nin baharatçılar pazarı olan Mısır Çarşısı bu çarşıların başlıca örnekleri olarak gösterilebilir. Mısır Çarşısı’nın bulunduğu Eminönü sahil kısmı, Bizans devrinden itibaren yoğun bir kamusal alan olma özelliği göstermektedir.

Osmanlı döneminde Eminönü Meydanı’nın mimari karakterinin değişmesinde Sirkeci Garı’nın yapılması, Dördüncü Vakıf Han ve Postane gibi yapılar ile Sultan I. Abdülhamid döneminin ticari yapılarının da etkisi olmuştur. Ancak Eminönü’nün 19. yüzyıldaki fiziki yapısı, asıl cumhuriyetin ilanından sonra, özellikle vali ve belediye reisi Lütfi Kırdar zamanında (1938-1949) değişmeye başlayarak kentsel mekan zedelenmiştir (Şek. 2).

Eminönü’nün eski silüeti bir ölçüde 1986 yılına kadar korunmuşsa da 1984-89 yılları arasında, Haliç uygulamaları sırasında Yemiş İskelesi ve çevresi tamamen ortadan kaldırılmıştır. 1980’li yıllarda ise meydana yapılan yaya köprüleri semtin eski karakterini bozarak kamusal mekanları büyük ölçüde olumsuz yönde etkilemiştir. Günümüzde merkezi iş alanı olarak önemli bir konumu olan Eminönü’nde ticari aktivitelerin çoğalması ile mahallelerdeki yerleşik nüfusun sayısı azalmaya, ticari işyerleri sayısının artmasına neden olmuştur. Bununla beraber tarih boyunca merkezi bir kamusal alan olan Eminönü’nde bulunan tarihi eserlerin varlığı ile ticaretin yanısıra turizmin de geliştiği gözlenmektedir (Foto. 1-6).

Çalışma alanının kapsadığı, 1922 yılındaki Rüstem Paşa Mahallesi, içine Çelebi oğlu Alaettin, Hacı Mustafa Mahalleleri ile Şeyh Mehmet Geylani Mahallesi’nin bir kısmını alarak, günümüzde daha geniş bir alana yayılmıştır. Rüstem Paşa Mahallesi kuzeyde Haliç, doğuda Yeni Cami Caddesi, güneyde Hasırcılar ve Vasıf Çınar Caddesi, batıda Uzun Çarşı Caddesi ile sınırlıdır. Tarihi Yarımada’nın Haliç silüetinde önemli bir yere sahip olan Yeni Cami ve Rüstem Paşa Camileri bu mahallede bulunmaktadır (Şek. 3). Ragıp Gümüşpala Caddesi’nin güneyindeki hanlar, dükkanlar, seyyar satıcılar bölgenin ticari karakterini yansıtmaktadır¹³.

¹¹ İstanbul Ansiklopedisi 1994.

¹² Kuban1993.

¹³ Sefer / Ahunbay 1998.

Şekil 1 - İstanbul Bilad-ı Selâse haritası, 1333/1917 (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı) / The map of Istanbul Bilad-ı Selase

Şekil 2 - Pervititch haritasının günümüzdeki hali ile çakıştırılması / Superpose of pervititch maps with current map

Abstract

The physical and social environment that the individual is in contact is seen as an indoor and outdoor experience in architectural space design. Accordingly, outdoor quality influences the public space experience about the relationship between the individual and the society and the environment. Public spaces can be thought of as community's socialization areas, spaces where they spend their daily lives, or spaces where they gather at certain times (holidays, events, etc.). In this study, aiming to examine the quality of the public space, New Mosque and its vicinity in Istanbul Eminönü, Eminönü Square, Spice Bazaar and Mahmutpaşa regions have been examined. Site survey, literature survey, and questionnaire have been used as methods. The location, historical change, and the physical structure of the investigation site in Eminönü region have been examined. As a result of the study, it is aimed to reveal the relation between the public space and the user by evaluating the results of the survey made in the study area.

Keywords: Eminönü Square, Spice Bazaar, New Mosque, Public Space, Space Quality.

Giriş

“Kamusal alanın”, kentsel gelişmeleri ve değişimlerini, toplumsal değişimleri anlatan çalışmalarda farklı tanımları bulunmaktadır. Bununla birlikte yapılan tartışmaların 1980’lerin sonu ile 1990’ların başlarında oldukça yoğun şekilde yer aldığı görülmektedir. Kentsel mekanlar “insanların normal günlük rutinlerinde ya da dönemsel şenliklerde (festival, bayram) fonksiyonel ve törensel aktiviteleri gerçekleştirdikleri, toplumu birbirine bağlayan ortak bir zemin” olarak nitelendirilebilir¹.

Kamusal alanlar şehirlerin en önemli unsurunu oluşturmaktadırlar. Kentlinin sosyalleşme alanlarıdır. Kentsel mekanların kalitesi o şehirdeki kentsel yaşam kalitesinin ne derece olduğunu ölçmektedir, Cattell et al (2008)’de “Kamusal alanlar yalnız fiziksel öğelerin aktivitelerinde değil aynı zamanda geçmiş zamandan izler taşımaktadır ve kente kimlik kazandırmakta ve mekanın hissedilmesini sağlamaktadır. Kentsel mekanın başlıca rolü insanın temel ihtiyacı olan sosyal yaşamı canlandırmasıdır. Ek olarak, bu alanlar demokrasinin yapı taşıdır, asıl önemli olan ise mekan hissini geliştirmeleridir.” Bu bağlamda duyarlı, anlamlı ve demokratik olarak kamusal yaşamda insanın temel ihtiyaçlarına cevap vermektedir ve tüm grupların erişebildiği demokratik alanlardır².

Bir diğer tanım ise Habermas tarafından 2010’da yapılan; “Kamusal alan ortak çıkarın ve gerçeğin konuşularak elde edildiği bir alandır” şeklindeki tanımdır. Bu alan özgürlüklerin alanıdır. Bu alanlarda kişiler düşüncelerini özgürce ifade edebilmelidirler. Habermas’ın tanımı ise “Kişilerin ortak bir mesele hakkında fikir alış verişinde bulundukları, rasyonel bir tartışma içine girdikleri ve bu tartışma neticesinde o mesele hakkında ortak bir kanaati yani “kamuoyunu” oluşturdukları mekanların tanımlandığı yaşam alanı olarak tanımlanmaktadır³.

Kentsel mekanlarda var olan bireyler, kendi özel alanlarından ayrılıp, diğer herkes ile paylaşacakları bu ortak alana girmiş olurlar ve “herkese açık” olma niteliğine sahip, bireylerin “yüz yüze geldiği” ve “sosyalleşebildiği” alanlarda bir araya gelmiş olurlar⁴.

Kamusal alanlara erişilebilirlik de oldukça önemli bir etkidir. Erişilebilirlik bu alanların herkes için olması gerektiğinin önemli bir göstergesidir. Bu sayede gündelik yaşamda kullanıcılar fikirlerini özgürce paylaşabilecekleri, kültürel ve sosyal iletişim içine

girebilecekleri mekânlar ortaya çıkmış olacaktır. Buradan da anlaşılacağı üzere, kentsel mekanlarda toplumsal yaşamın mekana yansması söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında kavramsal anlamdaki kamusal alandan ve bunun mekandaki yansması olarak kentlerde yer alan fiziksel mekanların varlığından söz etmek mümkündür ve bu ikisi birbirinden ayrı düşünülmemelidir⁵.

İnsanların kullandığı ilk kamusal mekanlardan biri olan meydanlar, tarihsel süreçte üstlendikleri farklı işlevlerle kentsel yaşamın önemli bir parçası haline gelmişlerdir, kente anlam yükleyerek, kimlik kazandırıp kentin “hayat”ları olmuşlardır⁶. Meydanlar, kentsel dokuda odak noktalarını tanımlar ve toplanma mekanlarını oluşturmaktadırlar. Bu nedenle, meydanlar kentte sürekli yaşayan nüfusun ve kenti geçici bir süre için ziyaret eden kişilerin birbirleriyle ve paylaştıkları kent ile ilişki kurmasını sağlamaktadır. Kent halkının eşitçe kullanabileceği mekanları oluşturan meydanlar aynı zamanda çeşitli etkinlikler için ortak bir platform olmaktadır.

Kent için önemli kamusal alanların kullanımında mekânsal kalitenin etkisi büyüktür. Bu çalışma kapsamında Eminönü’nde yer alan Rüstempaşa Mahallesi’nin sınırları içinde bulunan Yeni Camii ve çevresi, Eminönü Meydanı, Mısır Çarşısı ve Mahmutpaşa’nın kamusal alanlardaki mekânsal kalitenin ölçülmesi amacıyla incelenip alan çalışması ile değerlendirilmesinin yapılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda Eminönü bölgesindeki çalışma alanının konumu, tarihi değişimi, fiziksel yapısı incelenmiş, çalışma alanında yapılan anket sonuçları değerlendirilmiştir.

Kent Meydanı Tanımı

Meydanlar araştırmacılar ve kent bilimcileri tarafından farklı açılarda tanımlanmıştır. Kentsel mekânlarda oluşturulmuş yoğun aktivite odakları Lynch’e göre meydan tanımlamasıdır. Norberg Schulz (1971); mimari mekânı içinde yaşayan kullanıcıların fizyolojik, psikolojik ve toplumsal gereksinimlerini karşılayan bir uzay parçası, bir boşluk olarak tanımlamaktadır. Krier (1979) ise meydanın; agora, forum, manastır avlusu (cloister), cami avlusu gibi bazı kutsal yerlerin de bu göstergeden uyarlandığını düşünür ve gelecekteki meydanlarda olabilecek gelişmeler için bu gibi sembolik örneklerin “bir model” oluşturduğunu öne sürmektedir. Von Meiss (1990) ’de mimari mekânın oluşumunu, “nesnelerin ya da sınırların birbirleriyle olan ilişkisinden ve nesnenin kendisinin bir özelliğinin olmadığını fakat sınırların tanımlandığı yüzeylerden doğmuş” olarak tanımlar. Kuban (1993), mimari mekânın,

¹ Kostoff 1999.

² Cattell vd. 2008.

³ Habermas 2010.

⁴ Erturan 2011.

⁵ Göktürk 2008.

⁶ Apak vd. 2015.

onun biçimsel olduğu kadar insan yaşamına ilişkin özelliklerini de içermesi gerektiğini ve mekânın hareketle, ışıkla var olabileceğini bu niteliklerle beraber ele alınması gerekliliğini vurgulamaktadır. Moughtin (2003), meydanın (piazzanın) “mevcut planının, varolan topografik özellikler ile yüksek önem taşıyan, koruma ve kalıcılık isteyen binalar, anıtlar, yol yapım çalışmaları ile ortaya çıkan sorunlara bulunan çözümler” sonucu şekillendiğini belirtmektedir. Paul Zucker (1959), meydanı “kamusal/ halka ait arazide bir psikolojik park yeri” olarak tanımlamıştır.

Kent meydanlarında görsel her yaklaşım bir çekim ya da vurgu elamanıyla (bina, anıt, heykel, çeşme vb.) sağlanır ve bu elemanlara ulaşınca algı bir başka noktaya, mekana yönlendirilir. Kentsel açık mekan kullanımında meydan kavramı ilk çağlardan günümüze kadar süregelmiştir. Bütün kültürlerde uzun bir geçmişi olan meydanlar, tarihten günümüze şehir halkının veya ziyaretçilerinin bulunduğu, bir araya geldiği kesişme noktaları olup toplumun organik bir parçasıdır⁷.

Batılı ifadelerin yanı sıra Osmanlı döneminde de kent dokusu içindeki meydan kavramı külliye çevresindeki açıklıklar ve cami avluları okunabilen açıklıklar şeklindedir. Kentin morfolojisi kent dokusunu oluştururken, farklı ölçekli kentsel boşluklar ve meydanlarla bağlanmaktadır.

Mimarlıkta Kalite Kavramı ve Mekansal Kalite Teorileri

Mimarlıkta kaliteyi kullanıcıların ihtiyaçlarının tatminine bağlı bir kavramdır denilebilir. Hall (1966), proksemiks teorisiyle, izleyiciye olan uzaklığa göre mekânın farklı bir kullanım çeşitliliği oluşturduğunu ortaya koymuştur. Appleyard (1981), yerleşim mekânlarındaki yaşam kalitesini ve trafik ve ulaşımın onların üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bu çalışmadan bir cadde ile ilgili önemli özellikler ortaya koymuştur. Ancak söz konusu ihtiyaçların zamanla değişimi mekânların kalite ve yaşanabilirlik açısından performansını sabit parametrelerle yapılmasına imkan vermemektedir⁸. Lynch (1984), “iyi şehir yapısı” için beş kategori veya teori belirlemiştir. Bu teoriler: canlılık (sağlıklı bir çevre), hissiyat (mekan veya kimlik hissi), uyma (bir yerin adapte olabilme yeteneği), erişim (insanlara, aktivitelere, kaynaklara, mekanlara, bilgiye), ve kontroldür (çevrenin sorumluluk içinde kontrolü).

Mekânın kalitesine yönelik araştırma yapan birçok teorisyen de, incelemelerini algı ve bilgi süreçleri üzerine kurgulamışlardır. Çevrelerin, kentsel yapıların; algılanabilirliğine ve onların mekânsal belleğe

kodlama rahatlığına göre o yere ait imajların değişiklik gösterebileceğini belirtmektedir.

Eminönü Bölgesi

Konum

Eminönü, İstanbul’un tarihi yarımada olarak bilinen kısmında yer alan ilçelerinden biridir ve kuzeyde Haliç, güneyde Marmara Denizi, doğuda İstanbul Boğazı, batıda ise Fatih ilçesi ile çevrilidir. Yüzölçümü 5 km² olan ilçe, bütünüyle İstanbul kentinin tarihi çekirdeği olan sur içinde yer alır ve merkezi alanın en canlı bölgelerinden birini oluşturur. Osmanlı döneminde Deniz Gümrüğü ve Gümrük Eminliğinin burada bulunması sebebiyle Eminönü adını alan ilçe, Fatih ilçesiyle birlikte cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul’un merkezi ilçesi olmuştur. Nüfusu 1955 yılına kadar artmaya devam eden Eminönü ilçesinin önemli semtleri, zamanla konut alanı olmaktan çıkıp, ticaret bölgesine dönüşünce, nüfus da azalma sürecine girmiştir. 1990 yılında 83.444 olan nüfusu, son nüfus sayımında 55.548 olarak tespit edilmiştir⁹.

Çalışma Alanı Tarihsel Gelişimi Kamusal Alan İzleri

Fatih, üç yanı denizlerle çevrili bir yarımada görünümündedir. Binlerce yıllık tarihi içinde pek çok uygarlığa ev sahipliği yapan bu alan, bugün İstanbul’un en önemli tarihi, turistik ve ticari merkezidir.

Eminönü’nün tarihi Bizans dönemine kadar uzanmaktadır. Sementin o dönemde “Neorin Kapısı” (Başçe Kapısı) ile “Porta Drungari” (Odun Kapısı) arasındaki kıyı ve liman bölgesi olduğu düşünülmektedir. Byzantion’un ilk kurulduğu yerin bugünkü Topkapı Sarayı çevresi ile Sarayburnu ve Sirkeci bölgesi olduğu sanılmaktadır. Sarayburnu’nun batısından başlayarak Sirkeci-Eminönü sahilinin tümüyle liman olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. 10. yüzyıldan sonra Cenevizliler ve Pisalılar başta olmak üzere Latin kolonileri, Eminönü-Sirkeci civarında imtiyazlı bölgeler elde edip buralara yerleşmişler ve limanda kendi ticaret iskelelerini kurmuşlardır¹⁰ (Şek. 1).

Bizans Dönemi’nde olduğu gibi, Osmanlı Dönemi’nde de kentin ithal ettiği malların boşaltılıp, saklandığı, binlerce denizci ve tüccar ile onlara hizmet verenlerin işlerini gördüğü yoğun bir iş merkezi olmaya devam eden Eminönü, aynı zamanda İstanbul’un büyük bir liman semti olmuştur. Kamusal alan izlerinin görüldüğü bölgede çok sayıda yer alan dini anıtların yanında, hanlar

⁷ Erdönmez 2016.

⁸ İnceoğlu Aytaç, 2009.

⁹ Kuban 1993.

¹⁰ Kuban 1993; Avcı 1994.

Fotoğraf 1 - Meydan ve çevresinin değişimi menderes dönemi (Daver vd., 1943) / *Change of the square and its surroundings in Menderes period (Daver Vd., 1943)*

Fotoğraf 2 - Meydan ve çevresinin değişimi Menderes dönemi (Daver vd., 1943) / *Change of the square and its surrounding in Menderes period (Daver vd., 1943)*

Fotoğraf 3 - Meydan ve çevresinin değişimi Menderes dönemi (Daver vd., 1943) / *Change of the square and Its Surrounding in Menderes Period (Daver vd., 1943)*

Fotoğraf 4 -Meydan ve çevresinin değişimi Lütü Kırdar dönemi (Daver,1943-Prost,1948) / *Change of the square and its surrounding in Lütü Kırdar period (Daver,1943-Prost,1948)*

Mısır Çarşısı ana kapısı civarında bulunan, Bizans döneminden bu yana var olan Balık Pazarı ve Kapısı da, bölgede 1936'da yapılan istimlakle ortadan kalkmıştır. Menderes döneminde, 1957-58 yıllarında kıyıdaki yıkımlar devam etmiş; Yeni Cami çevresindeki meydan genişletilmiştir. Dalan döneminde ise Zindan Kapı ve çevresi yıkılmıştır¹⁴. Defter kayıtlarında “mâmur” olarak gösterilen Yeni Cami Külliyesi ile Rüstem Paşa Camii Osmanlı mimarlığının iki başyapıtıdır¹⁵ (Şek. 4).

¹⁴ Murat 1994.

¹⁵ Bahçekapı 1994.

KAMUSAL ALAN - KULLANICI İLİŞKİSİ: YENİ CAMİ - MISIR ÇARŞISI VE ÇEVRESİ

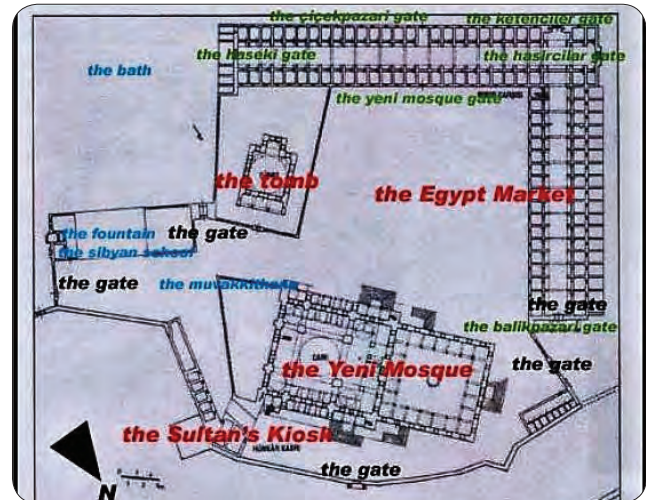
Fotoğraf 5 -Meydan ve çevresinin değişimi Lutfi Kırdar dönemi (Daver,1943-Prost,1948) / *Change of the square and its surrounding in Lutfi Kırdar period (Daver,1943-Prost,1948)*

Fotoğraf 6 -Meydan ve Çevresinin Değişimi Lutfi Kırdar Dönemi (Daver,1943-Prost,1948) / *Change of the square and its surrounding in Lutfi Kırdar period (Daver, 1943-Prost,1948)*

Şekil 3 - Rüstempaşa mah. günümüze ulaşan ve ulaşamayan yapılar (Sefer ve Ahunbay,1998) / *Buildings that can be reached or not be reached today in Rüstempaşa District (Sefer ve Ahunbay,1998)*

Şekil 4 - Yeni Cami ve çevresinin planı (Ülgen,1974) / *The plan of New Mosque and its surrounding (Ülgen,1974)*

Külliyenin parçası olan Mısır Çarşısı önemli bir kentsel mekan olmasının yanında gelirleriyle külliye'nin hayır işlerini desteklemektedir. Yeni Cami, türbeleri ve kütüphanesi özgünlüğünü koruyarak günümüze ulaşmıştır.

Çevre sokaklardan cami avlusuna merdivenlerle çıkılır. Caminin restorasyon projesi 2008'de Koruma Kurulu'nda onaylanmış ve cami Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yatırım programına alınmıştır¹⁶.

¹⁶ Öz 1962.

Fotoğraf 7 - Yeni Cami (Apak,2016) / New Mosque (Apak,2016)

Fotoğraf 8 - Mısır Çarşısı ve çevresi geçirdiği değişiklikler Lütfi Kırdar dönemi (Daver vd,1943) / *Changes of Spice Bazaar and its surrounding in Lütfi Kırdar period (Daver vd,1943)*

Fotoğraf 9 - Mısır Çarşısı ve çevresi geçirdiği değişiklikler Lütfi Kırdar dönemi (Daver vd,1943) / *Changes of spice bazaar and its surrounding in Lütfi Kırdar period (Daver vd,1943)*

Mısır Çarşısı, Yeni Camii Külliyesinin bir parçası olarak inşa edilerek zengin bir kentsel mekan oluşmasına katkı sağlamıştır. Külliye'nin camiden sonraki en önemli bölümünü "L" planlı arastası oluşturmaktadır. İstanbul kentinde, Eminönü sahil kısmının ticaret bölgesi olması göz önüne alındığında medresenin külliye planından çıkartılıp, yerine arastanın eklenmesi son derece doğru bir tercih olmuştur bu bölgenin daha çok canlanıp farklı işlevlerle zenginleşmesine olanak sağlayarak bunun paralelinde kentsel ölçekte mekânsal kalitenin artması şeklinde yansıma bulmuştur. Yapılışından kısa süre sonra Mısır Çarşısı olarak anılan Yeni Camii'nin arastası, 1663-1664 tarihinde bir törenle açılmıştır¹⁷.

19.Yüzyılın ortalarında Yeni Camii'nin avlusu ile Mısır Çarşısı arasındaki bölümde salaş dükkânlar yer almıştır. 1864 yılında bu dükkânlar ortadan kaldırılmışsa da daha sonraları tekrar faaliyete geçmişlerdir. 1941 tarihinde Yeni Camii'nin avlusundan yol geçirilmesiyle Mısır Çarşısı ve Yeni Camii birbirinden ayrılarak kentsel mekanda bütünlüğün, sürekliliğin zedelenmesine neden olmuştur. 1940-1943 yılları arasında Mısır Çarşısı, İstanbul Belediyesi'nce kapsamlı bir restorasyondan geçmiştir. Bu restorasyon ile yapının dükkân düzeni ve kullanım alanı bakımından özgünlüğünü kaybettiği kentsel kimliğinin zayıfladığı düşünülmektedir¹⁸.

¹⁷ Sefer / Ahunbay 1998.

¹⁸ İBB 2016.

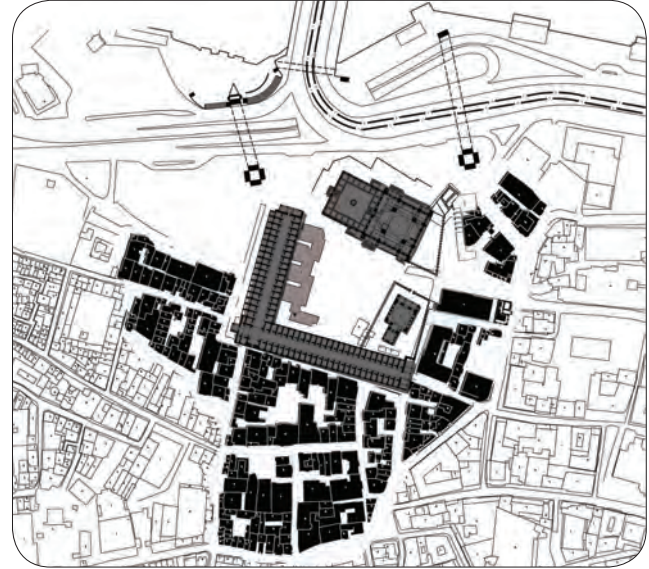
Fotoğraf 10 - Mısır Çarşısı ve çevresi geçirdiği değişiklikler Lutfi Kırdar dönemi (Daver vd,1943) / *Changes of spice bazaar and its surrounding in Lutfi Kırdar period (Daver vd. 1943)*

Çalışma Alanının Fiziksel Özellikleri

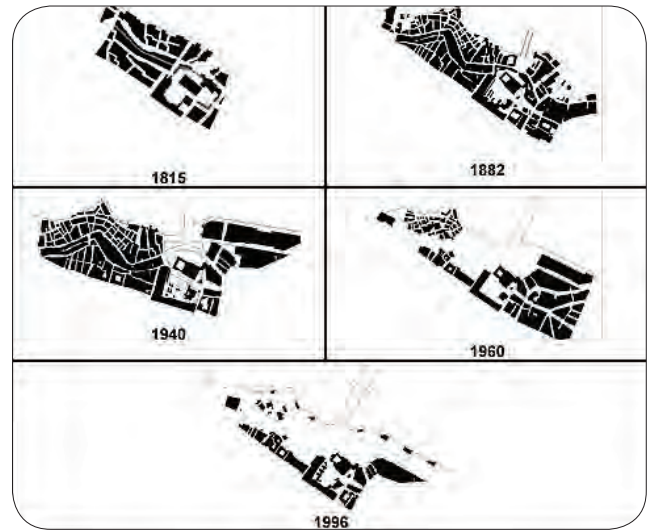
Çalışma alanında kamusal alan haritalamasının yapılması amaçlanan çalışma sonucunda; bölge içerisinde yedi gün, yirmi dört saat tamamıyla açık alan kullanımının olmadığı tespit edilmiştir. Yeni cami, Mısır çarşısı, Çiçek pazarı ve Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi belirli bir zaman sonrasında kapatılmakta ve kontrollü olarak kullanılmaktadır (Şek. 5).

1815'ten 1996'ya kadar olan sınır analizine göre; 1815'te meydan çevresinde yapılaşmanın oldukça yoğun, kentsel blok ve sokaklarla iyi tanımlanmış bir sınıra sahip olduğunu belirtmek mümkündür. 1882'de meydan, kentsel bloklar ve caddelerle tanımlanmaya çalışılmış; meydanın doğusunda iç kısımlardan meydana erişimi sağlamak amacıyla dar yollar tanımlanmıştır.

1940'da ise meydanın formu tamamen değişmiş, yapılan imar planı ile yeni binalar ve depolar inşa edilmiştir. Bu dönemde meydana altı farklı sokaktan erişim sağlanmıştır. Köprü'nün batı yakasındaki binalar ve caminin önündeki binalar yıkılmasına rağmen, meydan yapılar (depolar, cami, köşk, Mısır Çarşısı ve hanlar) tarafından iyi tanımlanmış sınırlarını korumaktadır¹⁹ (Şek. 6).

Şekil 5 - Yeni Cami ve çevresi kamusal alan haritalaması (Apak ve Ertemir, 2016) / *Public space map of New Mosque and Its surrounding (Apak ve Ertemir,2016)*

Şekil 6 - Kent Dokusu (doluluk-boşluk analizi) 1815,1882,1940,1960 ve 1996 (Çin,2006) / *Urban Fabric (occupancy-gap analysis) 1815,1882,1940,1960 ve 1996 (Çin,2006)*

1960 ve 1996'da meydanı çevreleyen sınırlayıcıların ortadan kaldırılmasıyla, meydan giderek insan ölçeğinden uzaklaşmaya başlamıştır. Günümüzde meydan, batı tarafında sadece karayolu ile sınırlandırılmıştır. İnsanları yönlendirici elemanların bulunmamasından dolayı meydan, anlamsız büyüklükte bir boşluk oluşturmaktadır. Kullanıcılar meydanı, genel olarak geçiş amaçlı olarak kullanmaktadır.

Kullanıcı içinde bulunduğu çevrenin algılanmasında kente yabancılaştığı; insanların kendi konumlarını ve içinde bulundukları çevrenin niteliklerini hatırlayamadıkları varsayımı olup, bir kentin her şeyden önce okunur olması gerektiğini öne sürmektedir.

¹⁹ Çin 2006.

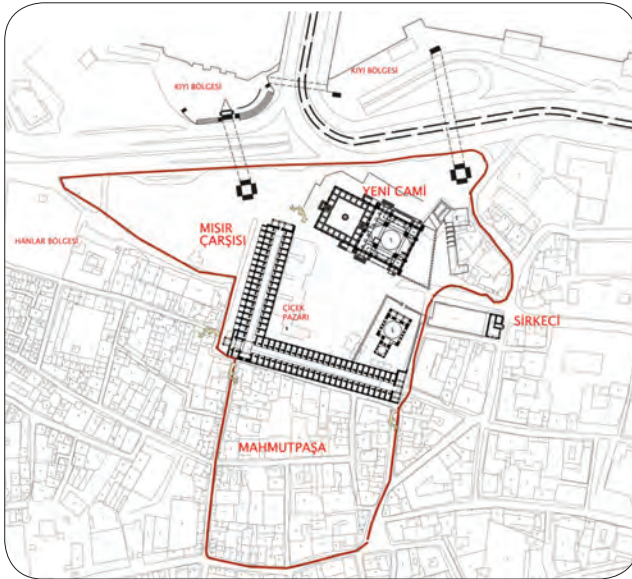
Lynch'e göre okunur bir çevrenin üç bileşeni vardır: Kimlik, yapı ve anlam. Bu bileşenlerin oluşturduğu kent görüntüsünün öğeleri; yollar, kenarlar, bölgeler, kavşaklar ve nirengi noktaları olarak belirlenmiştir²⁰. Yapılan çalışmada Eminönü bölgesinin fiziksel özellikleri Lynch analizi ile incelenmiştir.

Çalışma Alanı Sınırları

Çalışma alanı sınırları Rüstempaşa Mahallesi'nin kuzey-güney aksındaki Yeni Cami ve meydanını, Mısır Çarşısı, Eminönü meydanını ve Mahmutpaşa kısmını kapsamaktadır (Şek. 7)

Önemli Yapılar;

- Valide Sultan Cami(Yeni Cami)
- Mısır Çarşısı
- Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi
- Çiçek Pazarı

Şekil 7 - Çalışma alanı sınırları (Apak ve Ertemir,2016) / Case study area boundaries (Apak ve Ertemir,2016)

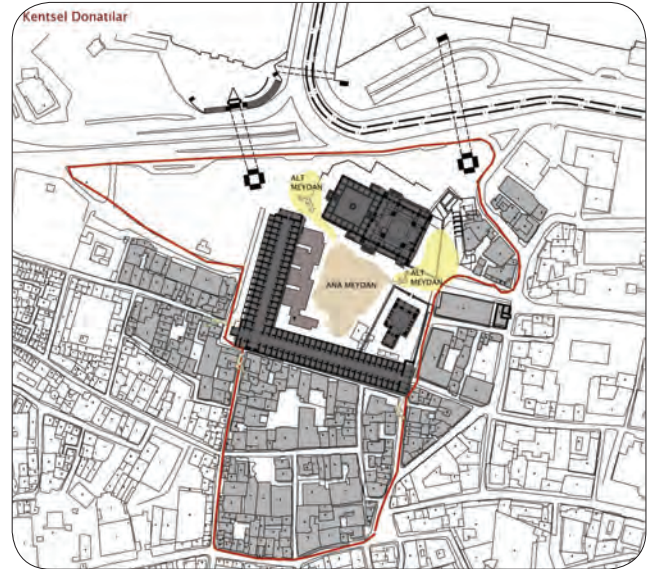
Meydanlar ve Özellikleri

Alan içerisindeki önemli yapılar hem tarihi hem de işlevsel olarak bölgenin önemli odak noktalarıdır. Valide Sultan Cami Mısır Çarşısı ile olan ilişkisi ile Yeni Cami meydanının sınırlarını oluşturmaktadır. Ana meydan olan Yeni cami meydanı çevresindeki yapıların işlevleri nedeniyle 'grup meydan' özelliği göstermektedir. San Marco Meydanı ile karşılaştırma yapıldığında morfolojik olarak birbirlerine benzemektedirler. Genel yapı olarak ikisi de 2 alt meydan ve 1 ana meydandan oluşmaktadır. (Şek. 8-9)

²⁰ Lynch 1960.

Şekil 8 - San Marco ve Yeni Cami meydanı; grup meydan ve ana meydan özellikleri (Ertemir,2016) / San Marco and the New Mosque Square; group square and main square features (Ertemir,2016)

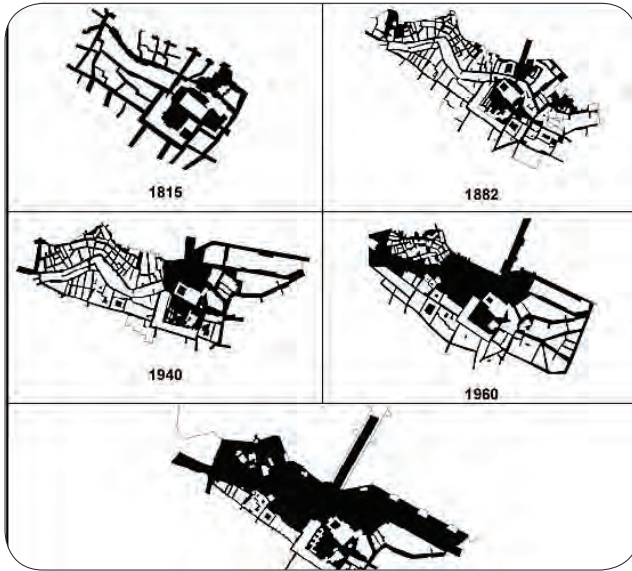
Şekil 9 - San Marco ve Yeni Cami Meydanı; grup meydan ve ana meydan özellikleri (Ertemir,2016) / San Marco and the New Mosque square; group square and main square features (Ertemir,2016)

Yollar ve Bağlantılar

Eminönü Meydanı örneğinde bu kapsamda, caddeler, yeşil alanlar, yayayolları, motorlu taşıt yolları bağlantıları incelendiğinde; komşu binalar ve şehir duvarları arasında kalan kentsel yapılar ile eğrisel bir sokak dokusunun oluştuğunu belirtmek mümkündür. Geleneksel ve organik bir yapısı olduğundan, düzensiz cadde ve sokaklara sıkça rastlanmaktadır. Tramvay sistemi ve Galata Köprüsü'nün varlığı, alandaki yaya ve taşıt sirkülasyonunu artırmakta olup, 1980 sonrasında yapılan alt geçit, yayaların doğrudan meydana ulaşımını sağlamaktadır.

Genel olarak Mısır Çarşısı ve Yeni Cami'nin sınırladığı bir alan olan Eminönü Meydanı'nın deniz ile bağlantısını

(kuzey-güney) karayolu kesmekte, meydanın diğersınırını oluşturmak, ayrıca otobüs duraklarının olduğu kısım da büyük bir açık mekân meydana getirmektedir. 1815'ten 1996'ya kadar olan bağlantı analizinde Eminönü Meydanı'nda oluşan mekânsal değişiklikler, açık mekânlar ve yapılar arasındaki ilişkiler görülmekte, kent dokusu ortaya çıkmaktadır. Yapılı çevrenin yıkılması ile sahil şeridinde geniş bir açık alanın meydana geldiği, batıda eski dokunun darbağlantıları görülürken; doğuda daha geniş bağlantıların bulunduğu görülmektedir (Şek. 10).

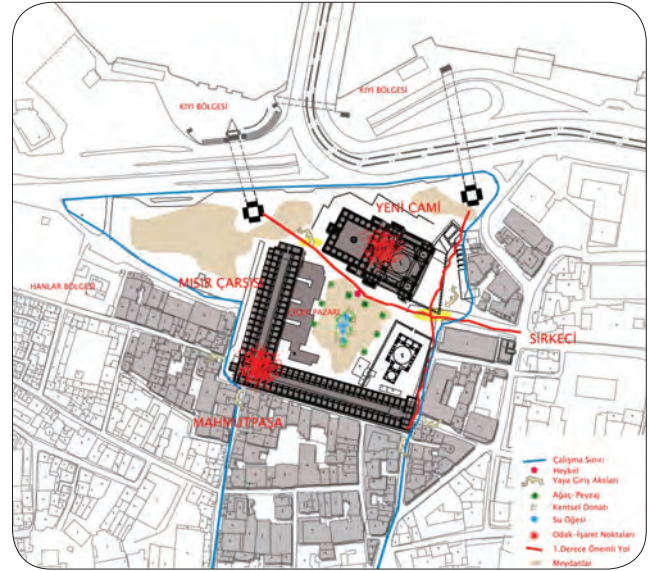
Şekil 10 - 1815'ten 1996'ya kadar olan yolların bağlantı analizi (Çin, 2006) / Connection analysis of roads from 1815 to 1996

Odak ve Kesişim Noktaları

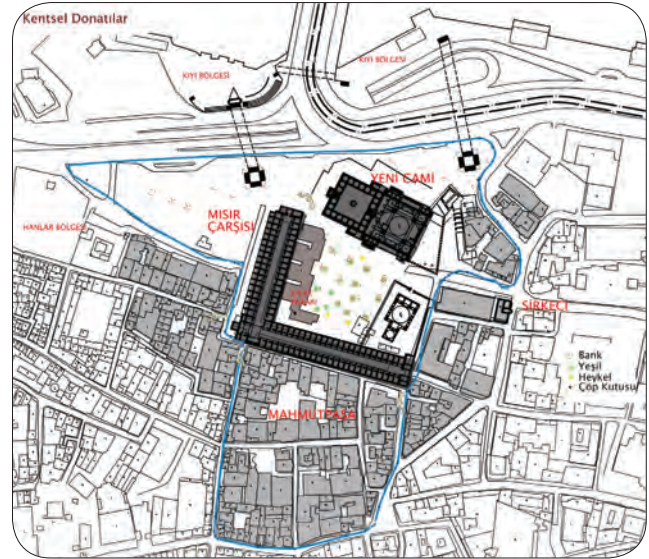
Bölgenin en önemli odak noktaları Yeni Cami ve Mısır Çarşısıdır. Eminönü otobüs ve tramvay noktasından alt geçit ile bağlantı sağlandığı bölgeler ile Hamidiye caddesine bağlantı sağlandığı bölgeler Yeni Cami meydanında kesişim noktaları oluşturmaktadırlar. Özellikle Sirkeci garına bağlantı sağlamak isteyenler bu bölgeden geçmektedirler (Şek. 11).

Donatı Alanları

Bölge içerisinde EMBARQ (2014) şirketinin belediye ile yürütmüş olduğu yayalaştırma projesi kapsamında oturacak dinlenecek yerlerin, sokağın genel görünüşünün, yürünebilecek alanların arttığı belirtilirken ; sokak aydınlatmasının, bilgilendirme amaçlı levhaların ve toplu taşıma olanaklarının değişmediği ya da azaldığı yönündeki düşünceler daha ağırlıklı olduğu belirtilmiştir.

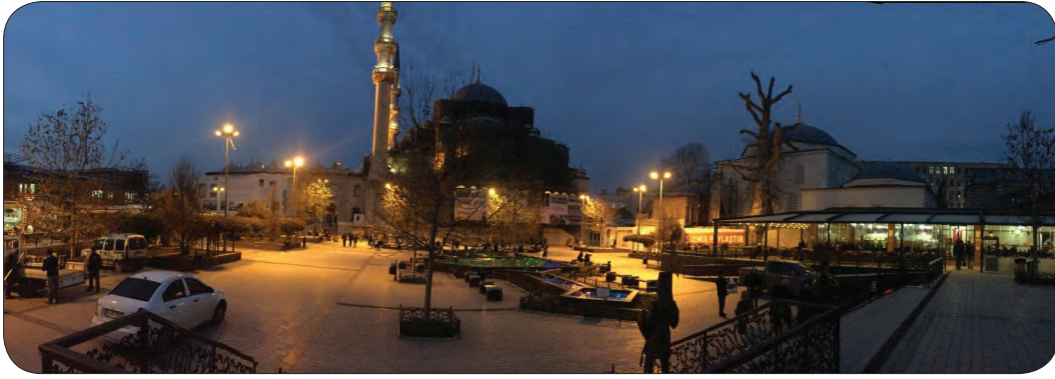
Şekil 11 - Odak ve kesişim noktaları (Apak ve Ertemir, 2016) / Focus and intersection points (Apak / Ertemir, 2016)

Şekil 12 - Donatı alanları (Apak ve Ertemir 2016) / Social facilities areas (Apak ve Ertemir 2016)

Genel anlamda özellikle Yeni Cami Meydanında bahsedilen fiziksel özellikler yeterli olduğu gözlemlenmiştir. Yapılan alan çalışmasında ve anket değerlendirme sonucunda özellikle Sirkeci, Mahmutpaşa ve Tahtakale, Hanlar bölgesi kısmında yeterli aydınlatma ve donatı elemanları olmadığı tespit edilmiştir. Alanda şuan yürütülen kentsel düzenleme çalışmaları bölgede yaya açısından erişilebilirlik sorunu oluşturmaktadır (Şek. 12).

Yeni Cami Meydanında yeşil alan, çöp kutusu ve oturma birimlerinden oluşan bir donatı grubu ile kentsel düzenleme yapılmıştır.

Fotoğraf 12 - Yeni Cami Meydanı gece görünüşü (Ertemir, 2016) / *New Mosque square night view (Ertemir, 2016)*

Fotoğraf 11 - Yeni Cami meydanı donatı alanları (Ertemir 2016) / *Social facilities areas of New Mosque square (Ertemir 2016)*

Fotoğraf 13 - Mahmutpaşa bölgesi ve Mısır Çarşısı arkası gece aydınlatması (Apak ve Ertemir 2016) / *Night lighting Mahmutpaşa region and spice bazaar (Apak ve Ertemir 2016)*

Aydınlatma

Yeni Cami Meydanında aydınlatma elemanları olmasına rağmen yeterli aydınlatma sağlanamamıştır. Karanlık bölgeler çoğunluktadır. Ayrıca bölgede özellikle ana yollar ve bağlantılarda aydınlatma yeterli iken ara sokaklarda düzensiz ve yetersizdir (Şek. 14, Foto. 12).

Şekil 14’ de görüldüğü üzere aydınlatma elemanları belirli noktalarda bulunmakta. Genel olarak ticaret yapılarının kendi vitrin aydınlatmaları ile belirli bir aydınlık oluşmaktadır. Bu yüzden mesai bitiminde akşamları bölge karanlık olmaktadır (Foto. 13-14)²¹.

Özellikle Yeni Cami Meydanı ile Eminönü Meydanı arasında bağlantıyı sağlayan geçiş bölgesi aydınlatması yetersizdir ve önemli bir güvenlik sorunu oluşturmaktadır (Foto. 15-16).

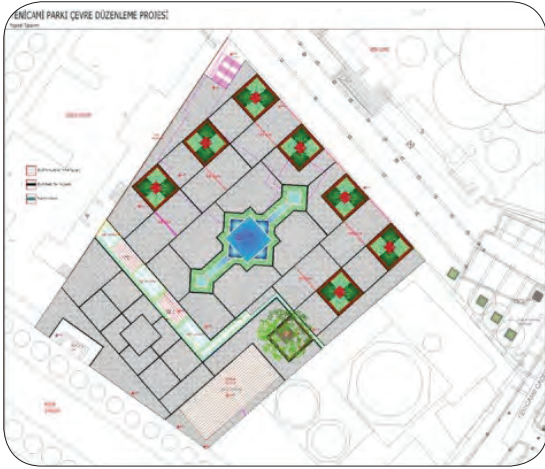
Araç-Yaya Yoğunluğu

Özellikle Eminönü meydan kısmında kıyıdan ulaşım ve Eminönü tramvay durağı ulaşım noktası olduğu için ve Tahtakale, Mısır çarşısı ve Mahmutpaşa aksı ticaret amaçlı olarak kullanılan bölgeler olduğu için yaya yoğunluğu bulunmaktadır (Şek. 15). Ayrıca Yeni Cami Meydanı kısmı Hamidiye Caddesi ile Sirkeci garı bağlantısı olduğu için yoğunluk kazanmaktadır (Foto. 17-19).

Bölgeye toplu taşıma araçları ile kara ve denizden ulaşım sağlanmaktadır (Şek. 16). Yapılan alan çalışması ve anket sonucunda bölge özellikle ticaret amaçlı alışveriş yapanlar ve ticaret sahipleri tarafından kullanılmaktadır. Bölge sakinleri genellikle toplu taşıma araçları olarak otobüs, tramvay veya marmaray kullandıklarını; ulaşım noktasından iş yerlerine yürüyerek 5-10 dakikada geldiklerini belirtmişlerdir. Otopark sıkıntısı olduğu için özel araç kullanmaktan kaçındıklarını belirtmişlerdir.

²¹ Apak / Ertemir 2016.

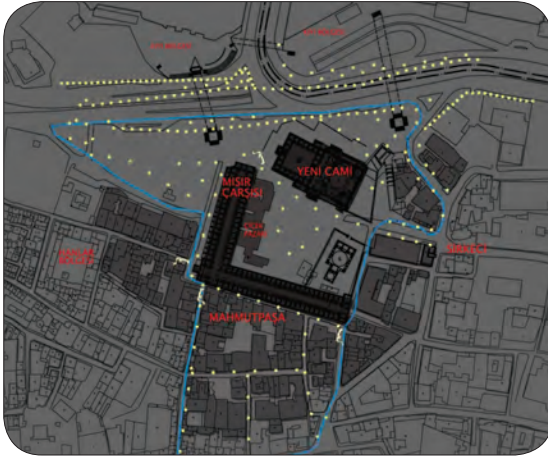
KAMUSAL ALAN - KULLANICI İLİŞKİSİ: YENİ CAMİ - MISIR ÇARŞISI VE ÇEVRESİ

Şekil 13 - Yeni Cami meydanı düzenleme projesi /
New Mosque square arrangement project

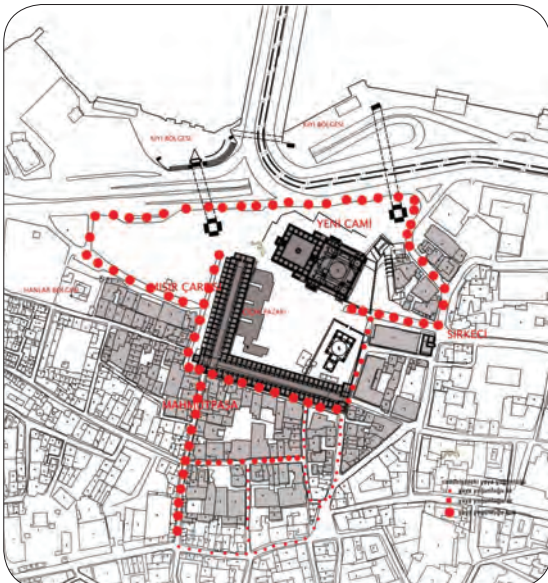
Fotoğraf 14 - Mahmutpaşa bölgesi ve
mısır çarşısı arkası gece aydınlatması
(Apak ve Ertemir 2016) / Night lighting
Mahmutpaşa region and spice bazaar
(Apak ve Ertemir 2016)

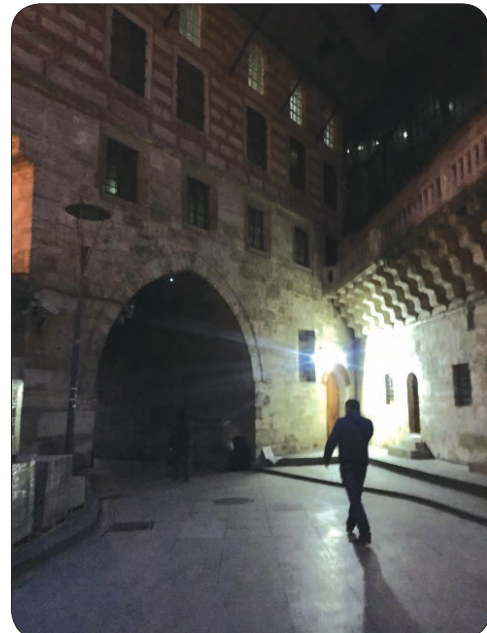
Şekil 14 - Aydınlatma (Apak ve Ertemir, 2016) /
Lighting (Apak ve Ertemir, 2016)

Fotoğraf 15 - Karanlık bölgeler (Apak, 2016)
/ Dark regions (Apak, 2016)

Şekil 15. Bölgedeki Yaya Yoğunluğu (Apak ve
Ertemir 2016) / Pedestrian Density in the Region
(Apak ve Ertemir 2016)

Fotoğraf 16 - Karanlık bölgeler (Apak,
2016) / Dark regions (Apak, 2016)

Fotoğraf 17

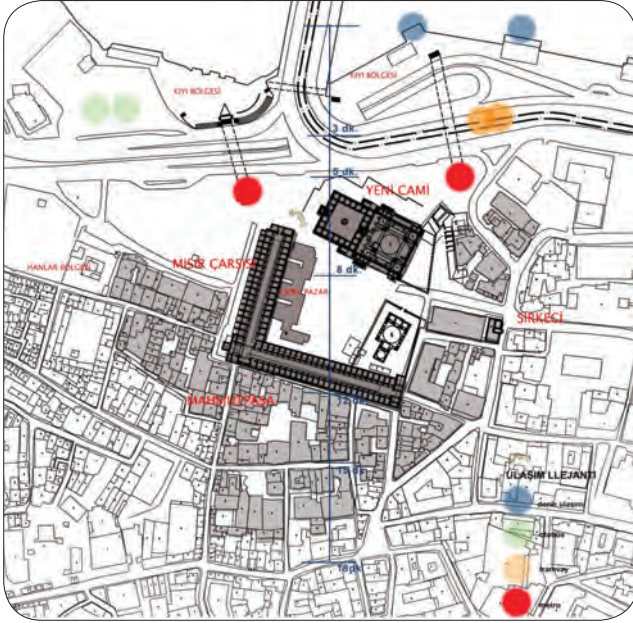

Fotoğraf 18

Fotoğraf 19

Fotoğraf 17-19 - Mahmutpaşa, Yeni Cami meydan ve Hamidiye cad. Yaya yoğunluğu (Apak ve Ertemir , 2016) / *Pedestrian density of Mahmutpaşa, New Mosque square and Hamidiye street (Apak ve Ertemir , 2016)*

Şekil 16. Ulaşım şeması (Apak ve Ertemir 2016) / *Transportation scheme (Apak ve Ertemir 2016)*

Fotoğraf 20

Fotoğraf 21

Fotoğraf 20-21 - Meydandaki heykeller (Ertemir, 2016) / *Sculptures in the square (Ertemir, 2016)*

Fotoğraf 22 - Meydandaki çöp kutuları (Apak, 2016) / *Trash can in the square (Apak, 2016)*

Fotoğraf 23 - Meydandaki çöp kutuları (Apak, 2016) / *Trash can in the square (Apak, 2016)*

Fotoğraf 24 - Oturma birimleri
(Ertemir, 2016) / Seating units
(Ertemir, 2016)

Fotoğraf 25 - Oturma birimleri
(Ertemir, 2016) / Seating units
(Ertemir, 2016)

Kentsel Mobilyalar

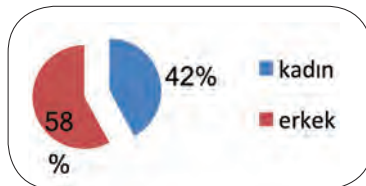
Özellikle Yeni cami meydanında yapılan üzenleme sonucunda belirli kentsel mobilyalar bulunmaktadır. Heykel, oturma birimleri, çöp kutuları ve su ögesi bu alanda bulunmaktadır (Foto. 20-25).

Kamusal Alan ve Mekânsal Kalitenin Değerlendirilmesi

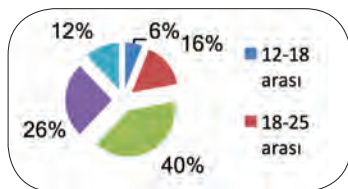
Çalışma alanı sınırları içinde 150 kişiye anket çalışması yapılmıştır. Yeni Camii Meydanı, Mısır Çarşısı ve Mahmutpaşa çevresinde ana ve ara arterlerde yapılan anket çalışmasında meydanın ve sokakların kullanımı ve kullanıcıların bu bölgeye ait mekânsal kalitenin ölçülmesine yönelik sorular sorulmuş, değerlendirmeye yönelik sonuçlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır.

I. DEMOGRAFİK BİLGİ

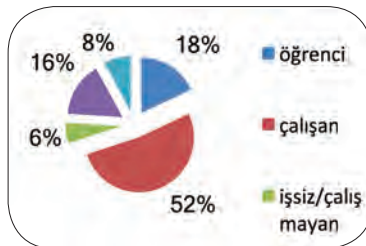
1. Cinsiyet

2. Yaş Aralığı

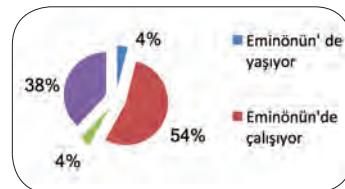

3. Çalışma Durumu

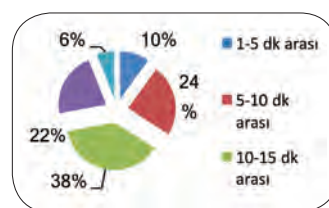

II. ÇEVRE ve ULAŞIM BİLGİLERİ

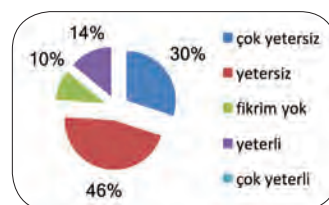
4. Bulunduğunuz bölge hakkında aşağıdakilerden hangisi durumunuza uygundur?

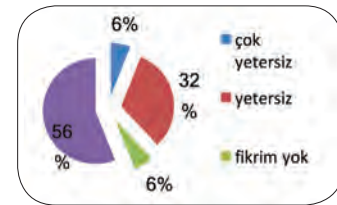
5. Ulaşım aracından indikten sonra ulaşılacak yere ortalama yürüme mesafesi

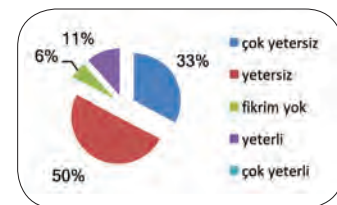
6. Dinlenme alanları hakkında düşüncünüz?

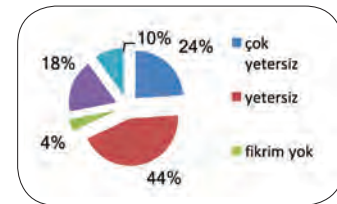
7. Yaya alanları hakkında düşüncünüz?

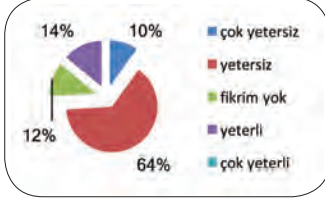
8. Sokak aydınlatmaları hakkında düşüncünüz?

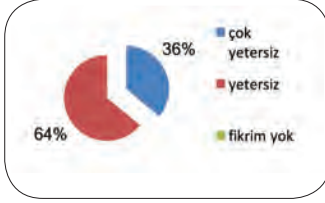
9. Sokakların temizliği hakkında düşüncünüz?

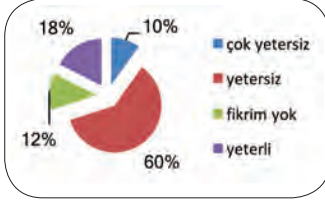
10. Yürüme alanlarındaki gölgelendirme hk. ?

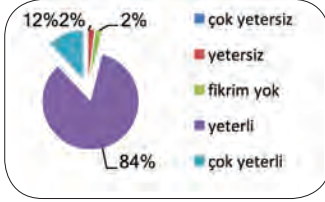
11. Bölgedeki ağaçlandırma hakkında düşünceniz?

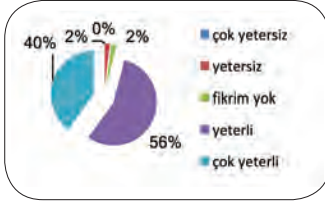
12. Yönlendirme levhaları hakkında düşünceniz?

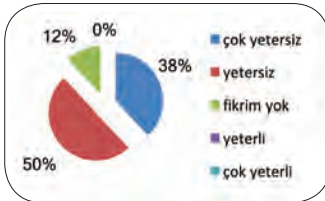
13. Trafiğe kapalı yollar hakkındaki düşünceniz?

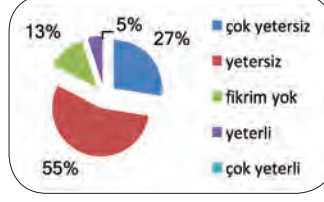
14. Toplu taşıma olanakları hakkında düşünceniz?

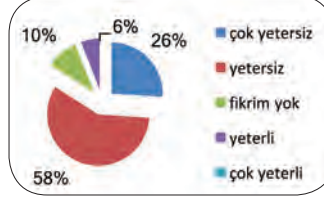
15. Otopark olanakları hakkında düşünceniz?

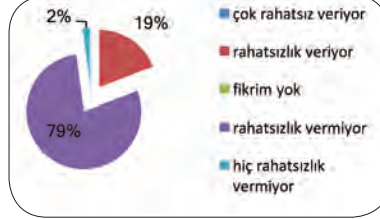
16. Engelli rampaları hakkında düşünceniz?

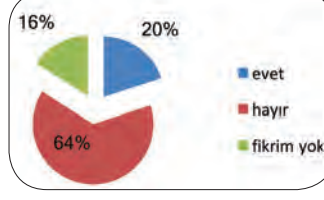
17. Engelliler için hissedilebilir zeminler hk.?

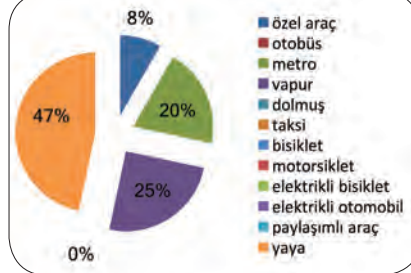
18. Araçların verdiği rahatsızlık hakkında görüşleriniz

19. Uygunsuz araç parklarından rahatsız oluyor musunuz?

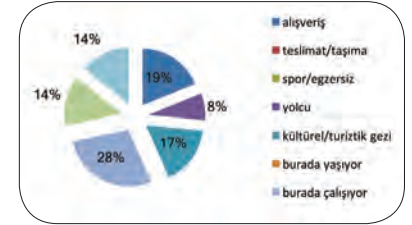
20. Bu bölgede Sultanahmet Cami, Yeni Cami, Ayasofya Müzesi, Kapalı Çarşı, Mısır Çarşısı, Dikilitaş vb. tarihi yerlere nasıl ulaşıyorsunuz?

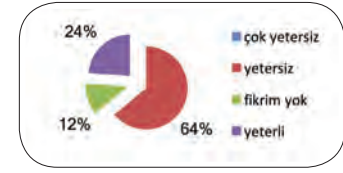
21. 20. soruda belirtilen yerlere ulaşırken yaşadığınız sorunlar varsa, eksiklikler sizce hangileri?(çoklu cevap olabilir)

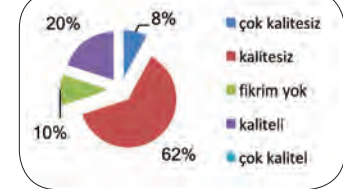
22. Bu bölgede şu ana bulunma nedeninizi söyler misiniz? (cevap şıklarını gerekirse çoklu cevap olabilir.)

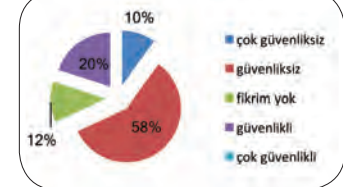
23. Bölgedeki yaya yolları hakkındaki düşüncelerinize aşağıdaki en uygun cevap nedir?

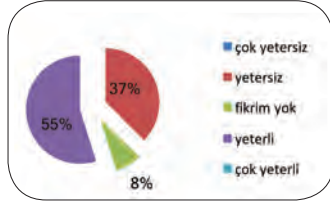
24. Bölgedeki yaya yolları hakkındaki düşüncelerinize aşağıdaki en uygun cevap nedir?

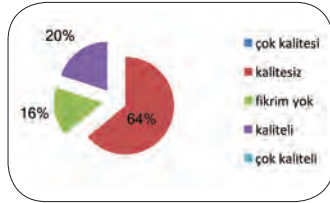
25. Bölgedeki yaya yolları hakkındaki düşüncelerinize aşağıdaki en uygun cevap nedir?

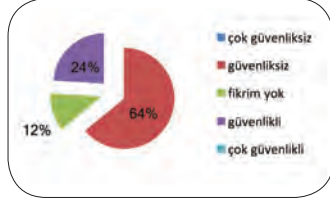
26. Bölgedeki üst geçit ve alt geçitler hakkındaki düşüncelerinize aşağıdaki en uygun cevap nedir?

27. Bölgedeki üst geçit ve alt geçitler hakkındaki düşüncelerinize aşağıdaki en uygun cevap nedir?

28. Bölgedeki üst geçit ve alt geçitler hakkındaki düşüncelerinize aşağıdaki en uygun cevap nedir?

29. Bölgedeki yaya yolları, üst ve alt geçitlerde karşılaştığımız problemler aşağıdakilerden hangisidir? (soru no 23, 24, 25, 26, 27 ve 28'in herhangi birinin cevap şıkkı 3 veya 4 veya 5 ise 29.soruyu atla)

a) Kaldırımın kesintiye uğraması	1 (%20)	2(%20)	3(%60)
b) Kaldırım üzerinde araç parkları	1 (%55)	2(%30)	3(%15)
c) Kaldırım üzerinde işgaller	1 (%10)	2(%30)	3(%60)
d) Uygunsuz zemin kaplamaları	1 (%20)	2(%50)	3(%30)
e) Kaldırımlar çok yüksek	1 (%30)	2(%50)	3(%20)
f) Uygunsuz rampa eğimleri	1 (%20)	2(%50)	3(%30)
d) Yetersiz engelli zemin yönlendirmeleri	1 (%10)	2(%60)	3(%30)

Anket sonuçları genel olarak geçici ve sürekli kullanıcıların bölgede bulunduğunu ve mekansal kaliteden Yeni Camii ve çevresi için genelde memnun oldukları ve Mahmutpaşa ve çevresinden memnun olmadıkları gözlemlenmiştir. Anket sonuçlarının çok net çıktığı sonuçlar özellikle toplu taşıma olanakları ve tarafta kapalı yolların yeterli ya da çok yeterli olarak değerlendirilmesine karşın bölgedeki ağaçlandırma, aydınlatma ve aydınlatmaya bağlı güvenlik sorunları, otopark alanları, yaya yollarının katılesinin ve sokak temizliğinin (özellikle Mahmutpaşa çevresinde) yetersizliğinden kaynaklanan kullanıcı memnuniyetsizliği şeklinde gözlemlenmiştir.

Fotoğraf 26 - Toplu taşıma bağlantıları (Ertemir,2016)
/ Public transport connections (Ertemir,2016)

Fotoğraf 27 - Toplu taşıma bağlantıları (Ertemir, 2016) / Public transport connections (Ertemir,2016)

Toplu Taşıma İle Ulaşım Olanakları

Çalışma alanına toplu taşıma ile ulaşım metro, tramvay, otobüs, vapur gibi araçlar ile kolaylıkla sağlanmaktadır. Çalışma alanının toplu taşıma noktalarına olan mesafesinin yakın olması (Foto. 26-27) meydan ve çevresini besleyen önemli bir unsurdur. Toplu taşıma olanaklarının çok ve çeşitli olması her türlü kullanıcının meydana ve çevresine erişimine olanak tanımaktadır.

Yürünebilirlik

Kullanıcının çalışma alanına yaklaşımı, kıyı ve toplu taşıma ile bağlantısı, altgeçit ve sinyalizasyonlu geçiş ile sağlanmaktadır. Alt geçit ve Üst geçitler ile bağlantıda yürünebilirliği uygun olsa da bu yolların anketlerdeki sonuçlarından da anlaşılacağı üzere niteliği ve güvenliği bakımından kullanıcı tarafından çok uygun bulunmaması yürünebilirliğin sürekliliği açısından olumsuz bir değerlendirmedir. Buna karşın Yeni Camii meydanının yürünebilirlik bakımından sürekliliği söz konusudur. Meydanın Mısır Çarşısı ile entegrasyonun da da yürünebilirliğin sürekliliği Mısır Çarşısı içinden Mahmutpaşa'ya ulaşılabilirliği mevcutken Çarşının geçirgen olamadığı durumlarda (kapalı olma durumu) meydan- Mahmutpaşa yürüme sürekliliği yan caddeler ile sağlanabilmektedir. Bu durumda Kıyı- meydan arası yürüme sürekliliği mevcut ama nitelik açısından çok iyi değilken Meydan- Mısır Çarşısı- Mahmutpaşa yürünebilirlikte süreklilik söz konusudur. Meydan ve çevresinde kaldırım ve yürüme yollarının kalitesi kullanıcı tarafından beğenilirken , Mahmutpaşa ve çevresinde yürüme yolları ve kaldırımlar niteliği bakımından uygun bulunmadığı gözlemlenmiştir. Kaldırım niteliğinin bozukluğu yürüme sürekliliği açısından bir aksaklığa da neden olmaktadır (Foto. 28-33).

İnsan-Araç Yoğunluğu

İnsan yoğunluğu Yeni Camii meydanında, Mısır Çarşısı ve çevresinde yoğunluk gösterirken Mahmutpaşa'nın bazı caddelerinde yoğunluk azalmaktadır (Şek. 15). Araç yoğunluğu meydan önündeki ana aksta yoğunlaşmıştır. Meydan ve ara caddelerde yayalaştırılmış bölgelerde araç yoğunluğu yokken araç yolunun olduğu caddede araç yoğunluk çok fazla olmadığı sadece teslimat, ticari araçların olduğu gözlemlenmiştir (Foto. 34-36).

Otopark İmkânı

Çalışma alanında otopark alanlarının fazla bulunmaması anket sonuçlarından da anlaşılabilirliği üzere geçici ve sürekli kullanıcılar için önemli bir sorun olarak görülmektedir (Foto. 37-38).

Gürültü ve Rüzgâr

Çalışma alanındaki meydanın çevresinin kıyıya olan uzaklığı ve çevresindeki yapılaşmanın nedeni ile rüzgâr etkisini göstermektedir. Yapı adaları aralarında bulunan boşluklar, kat yüksekliklerinin eşit olması gibi etkenler de rüzgâr hareketine gerekli kanalları sağlamaktadır.

Fotoğraf 28 - Yaya yürünebilirliği (Apak,Ertemir 2016) / Pedestrian walkability (Apak,Ertemir 2016)

Fotoğraf 29 - Yaya yürünebilirliği (Apak,Ertemir 2016) / Pedestrian walkability (Apak,Ertemir 2016)

Fotoğraf 30-31 - Yaya yürünebilirliği (Apak,Ertemir 2016) / Pedestrian walkability (Apak,Ertemir 2016)

Bölgedeki odak noktalarında ve Mahmutpaşa bölgesinde yaya yoğunluğundan oluşan gürültü ile ulaşım ağlarının yoğun olduğu meydan önündeki akstaki bu gürültü araç gürültüsü ile birleşmektedir. Bunun yanında aracın giremeyeceği dar sokaklarda ve yayalaştırılmış yollarda araç yoğunluğu olmadığı için araç gürültüsü mevcut değildir. Literatür araştırmalarına göre bölgede yapılan ses analizi çalışmalarında ses analizi kapsamında meydandaki

KAMUSAL ALAN - KULLANICI İLİŞKİSİ: YENİ CAMİİ - MISIR ÇARŞISI VE ÇEVRESİ

Fotoğraf 32-33 - Yaya yürünebilirliği (Apak,Ertemir 2016) / Pedestrian walkability (Apak,Ertemir 2016)

Fotoğraf 36 - Araç ve yaya yoğunluğu (Apak ve Ertemir, 2016) / Vehicle and pedestrian intensity (Apak ve Ertemir, 2016)

Fotoğraf 34 - Araç ve yaya yoğunluğu (Apak ve Ertemir, 2016) / Vehicle and pedestrian intensity (Apak ve Ertemir, 2016)

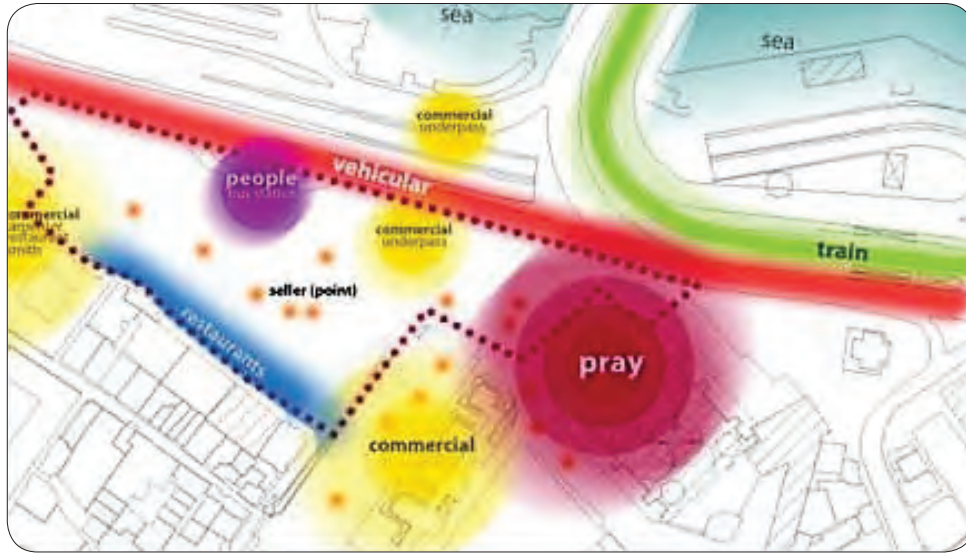
Fotoğraf 37 - Otopark imkanı (Ertemir,2016) / Parking facility (Ertemir,2016)

Fotoğraf 35 - Araç ve yaya yoğunluğu (Apak ve Ertemir, 2016) / Vehicle and pedestrian intensity (Apak ve Ertemir, 2016)

Fotoğraf 38 - Otopark imkanı (Ertemir,2016) / Parking facility (Ertemir,2016)

Şekil 17 - Eminönü meydanı ve çevresi ses yoğunlukları (Artuncu v.d,2013) / Eminönü square and its surrounding sound densities (Artuncu v.d,2013)

aktiviteler incelenmiş, ses ve video kayıtları yapılarak, meydana hangi seslerin etkin olduğu tespit edilmiştir. Eminönü Meydanı'nın simgelerinden biri haline gelmiş Mısır Çarşısı'ndan yükselen “esnaf çığırtkanlığı” ile Yeni Camii'nin minaresinden günün belirli saatlerinde yükselen ezan sesi, Eminönü Meydanı'nın kimlik katan ögesi olarak değerlendirilmiştir. Meydanda satış yapan seyyar satıcılar, ağırlıklı olarak caminin önünde yem atılmasını bekleyen güvercinlerin sesleri, kanat çırpışları, uzaktan gelen vapur sesleri, tramvayın düdük sesi, meydanın diğer ses unsurlarını oluşturmaktadır. Meydanı denizden ayıran karayolunda seyreden motorlu taşıtların sesleri de bu seslere eklenmektedir (Şek. 17).

Sonuç

Eminönü Meydanı her yaş ve meslek grubundan insanın genellikle alışveriş ve transit amacıyla kullandığı bir bölge olarak tanımlanabilir. Yapılan çalışmada Eminönü bölgesinin fiziksel özellikleri kamusal alan haritalama ve Lynch analizleri ile (bölgeler, sınırlar, düğüm noktaları, odaklar, yollar) incelenmiştir. Fiziksel özellikleri tamamlayıcı nitelikte olan donatı alanları ve yeşil alanlar görsel analizler ile desteklenip verilmiştir.

Rüstempaşa Mahallesinde yer alan Yeni cami ve Eminönü Meydanı tarihsel süreç içerisinde pek çok değişikliğe maruz kalmıştır. Bu değişim süreci bölgenin potansiyelinin zayıflamasına neden olarak bölgede ticari amaçlı geçici kullanıcılar tarafından kullanım yoğunlaşmıştır. Bunun sonucunda gündüz kullanımını artarak baskın hale gelmekteyken, gece kullanımında sürekli bir kullanıcı olmadığı için karanlık ve güvensiz bölgeler oluşmaktadır. Alan çalışması yapılan bölgede kullanıcı konforu açısından incelemeler yapılmıştır. Bu bağlamda mekânsal kalitenin iyileştirilmesi için Lynch'in tanımlamış olduğu “iyi şehir

yapısı” teorisi göz önüne alınarak kamusal alan-kullanıcı ilişkisini değerlendirmeye yönelik anket çalışması yapılmıştır.

Yapılan anket değerlendirilmesinde; Eminönü meydan bölgesinde yer alan kentsel açık alanlar kullanıcılar tarafından, yaya güvenliği, kalabalık, çevre kirliliği konularında olumsuz olarak değerlendirilirken, yaya ulaşımı, toplu taşıma kullanımı ve alışveriş olanakları, sosyal etkinlikleri yönünden olumlu olarak değerlendirilmiştir. Karanlık ve güvensiz bölgelerin olduğu alanlar saptanmıştır. Yeni Cami çevresinde kaldırım ve bölge temizliği dikkat çekerken Mahmutpaşa ve Mısır Çarşısı bölgesinde nitelsiz yaya yolları gözlemlenmiştir, ayrıca çevre kirliliği de bulunmaktadır. Yeşil alan ve engelliler için düzenlemeler yetersizdir. Kentteki bireyleri bir araya getirebilecek ve çeşitli aktivitelere ev sahipliği yaparak kentsel yaşamı daha sağlıklı ve dinamik kılabilecek açık kamusal alanların, kentliler için bir anlam ifade etmeyen işlevsiz, pasif bir kimliğe büründüğü bulguları saptanmıştır.

Kaliteli mekân kullanımının iç bölgelerde de yaygınlaştırılarak gece kullanımının artırılması, daha yaşanılabilir kentsel alanların oluşturulması; bölgenin gece-gündüz kullanım potansiyelini dengelemek açısından önemlidir. Bunun için mekânsal kalitenin yükseltilmesi amacıyla düzenlemeler yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- ALTUNCU, D. / ÇELEBİ, Ş. N. / KARAOĞLU M., 2013
“Mekan Algısında Duyuların Etkisi / Manipülatif Mekanlar” Sakarya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi 1. Uluslararası Sanat Sempozyumu.
- APAK, S. / APAK, H. / ÖZİLTÜRK, İ., 2005.
“Kent İmgelemesinde Kentsel Yüzlerin Niteliği ve Gerisindeki Biçimlendiriciler: MİLANO ÜZERİNE”, Mimarlık Dergisi, sayı 382, Mimarlar Odası Yayınları, Ankara.
- APPLEYARD, D., 1981.
Livable Streets, London: University of California Press.
- AVCI, S., 1994.
“Eminönü İlçesi”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, İstanbul, C.3, s.164-165.
- AYTUĞ, A. / İNCEOĞLU, M., 2009.
“Kentsel Mekânda Kalite Kavramı”, Megaron 2009;4 (3): 131-146, İstanbul.
- BAHÇEKAPI, 1994.
Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, İstanbul, C.1, s.541-542.
- CATTELL, V. / DINES, N. / GESLER, W. / CURTİS, S., 2008.
“Mingling, observing, and lingering: everyday public spaces and their implications for well-being and social relations”, Health & Place, 14 (3), 544-561.
- ÇİN, T., 2006.
“Transformation Of A Public Space In İstanbul: The Eminönü Square” The Degree Of Master Of Science , The Graduate School Of Natural And Applied Sciences Of Middle East Technical University The Urban Design City And Regional Planning Department, Ankara
- DAVER, A. / RESMER, M. / GÜNAY, S., 1943.
Güzelleşen İstanbul, 1943, İstanbul Belediye Matbaası.
- EMBARQ Türkiye, 2014.
İstanbul Tarihi Yarımada Yayalaştırma Projesi Mevcut Durum Değerlendirmesi, İstanbul.
- ERDÖNMEZ, E. / ÇELİK, F., 2016.
“Kentsel Mekânda Kamusal Alan İlişkileri”, TÜBA-KED 2016; 14, Ankara
- GÖKGÜR, P., 2008.
Kentsel Mekânda Kamusal Alanın Yeri , Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- HALL, EDWARD T., 1966.
The Hidden Dimension. Garden City, N.Y. : Anchor Books.
- HABERMAS, J., 2010.
Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü, Çeviren: Tanıl Bora-Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KOSTOFF, S., 1999.
The City Assembled, Thames and Hudson, London.
- KRIER, R., 1979.
Urban Space, New York, Rizzoli.
- KUBAN, D., 1992.
Mimarlık Kavramları, Tarihsel Perspektif İçinde Mimarlığın Kuramsal Sözlüğüne Giriş, (4 Baskı) Yem Yayınları, İstanbul.
- KUBAN, D., 1993.
“Eminönü-Bizans Dönemi, Osmanlı Dönemi, Eminönü Meydanı”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, volume 3, İstanbul.
- LYNCH, K., 1960.
Image of the City, the MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- LYNCH, K., 1984.
Good city form, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- MEISS VON, P., 1990.
Elements of Architecture: from Form to Place, Van Nostrand Reinhold Pub.:New York.
- MOUGHTIN, C., 2003.
Urban Design: Street and Square. Oxford: Butterworth Architecture.
- MURAT, 1994,
“Balıkpazarı”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, İstanbul, C.2, s.26-27
- ÖZ, 1962.
İstanbul Camileri, C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- PROST, H., 1948.
“İstanbul”, Arkitekt, Volume 5-6, p:110-112.
- PROST, H., 1997.
“İstanbul’un Nazım Planını İzah Eden Rapor”, İstanbul Araştırmaları 2, İstanbul BŞB Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul Araştırmaları Merkezi, p:247-279.

- SCHULZ-NORBERG, C., 1971.
Existence, Space and Architecture, London: Studio Vista, London.
- SEFER, N. / AHUNBAY, Z., 1998.
“Eminönü’nün Haliç Kıyı Bölgesindeki Vakıf Kültür Mirası’nın 1920-2015 Arasında Geçirdiği Onarımlar ve Uğradığı Kayıplar”, Restorasyon Dergisi, İstanbul.
- ÜLGEN, A.S., 1974.
“Yenicami”, Vakıflar Dergisi, Vol.2, Edebiyat Fakültesi Matbaası, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul.
- ZUCKER, P., 1959.
Town and square: From the agora to the village green, Columbia University Press, New York

AFYON'DA YER ALAN KENTSEL AVLULARIN MEKANSAL ANALİZLERİ

SPATIAL ANALYSIS OF URBAN COURTYARDS LOCATED IN AFYON

Ş. Ebru OKUYUCU*

Makale Bilgisi

Başvuru: 15 Haziran 2016

Hakem Değerlendirmesi: 21 Nisan 2017

Kabul: 22 Mayıs 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.15.010

Article Info

Received: June 15, 2016

Peer Review: April 21, 2017

Accepted: May 22, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.15.010

Özet

Kentin kargaşası, yoğunluğu ve dinamizmi kentte yaşayan insanlar üzerindeki stresi arttırmaktadır ve dolayısıyla insanlar, nefes alabileceği mekanlar aramaya başlamaktadır. İç mekanların oluşturduğu kapalılık algısı, insanların dış mekanlara yönelmesine neden olmaktadır. Kentlerdeki yoğun yapılaşmanın arasına sıkışan açık alanlar, avlular, kentsel avlular bu bağlamda insanlar üzerinde olumlu etki bırakmaktadır. Özellikle bir veya birden fazla yapı, yapısal öge veya kentsel öge ile sınırlandırılmış, kentlilerin çeşitli işlevleri için ortak bir mekan sunan, kentsel bağlamla uyumlu kentsel avlular, kent içinde sokak, cadde ve meydanlara açılan kamusal veya yarı kamusal özellikleri bünyesinde barındırabilen dış mekanlardır.

Kentsel avluların kente olan katkıları ve kentli üzerindeki olumlu etkileri çerçevesinde yapılan bu çalışma kapsamında, Afyon kentinde yer alan yarı kamusal ve kamusal nitelikli han, medrese, konut ve alışveriş merkezi işlevli yapıların avlularının mekansal performans analizleri yapılmıştır. Afyon kentinde bulunan farklı ölçeklerde, farklı işlevlere ve farklı niteliklere sahip kentsel avlu olarak nitelendirilen Taş Medrese avlusu, Taş Han avlusu, Mevlevi Cami avlusu, Mihrioğlu Konağı avlusu ve Afium Alışveriş Merkezi avlusu çalışmanın çatkısını belirlemiştir. Seçilen avluların ölçeklerinin, kullanıcı kitlelerinin, işlevlerinin ve niteliklerinin birbirinden farklı olması, mekansal analiz boyutunu değiştirmiş ve bu bağlamda avluların farklılaşan fiziksel, biçimsel ve çevresel özellikleri doğrultusunda mekansal performans düzeyi ölçülmüştür. Seçilen kentsel avluların fiziksel, biçimsel ve çevresel özelliklerine yönelik analiz; mekan-eylem ilişkisinin, mekan-çevre ilişkisinin ve mevcut durum değerlendirmesiyle ortaya konmuştur. Kentsel avluların sosyo-kültürel boyutuna yönelik analiz ise; kullanıcılara uygulanan psikolojik algıya ilişkin anket ve gözlem yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Kentsel avluların farklılaşan bölgeleri, yapı türleri (geleneksel, modern), ölçekleri ve işlevleriyle ilişkili olarak mekansal performans düzeyinin ölçülmesi kullanıcıların değerlendirmeleri üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kentsel avlu, Afyon konakları, Taş Medrese, Taş Han, Afium Alışveriş Merkezi.

* Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, Afyon,
e-posta: ebruokuyucu@hotmail.com

Abstract

The chaos, intensity, and dynamism of the city increase the stress on people living in the city, and thus people start to look for places where they can breathe. The closeness perception formed by the interior spaces, causes the people to turn to the outdoor spaces. The open spaces, courtyards, urban courtyards jammed between densely built urban leave a positive impact on the people in this regard. In particular, the urban courtyards, which provide a common space for various functions of the city dwellers who are restricted to one or more structures, structural element or urban element, and are compatible with the urban context, are the outdoor spaces which may include public or semi-public features that open to streets, boulevards and squares within the city.

This study, which has been performed within the framework of contributions of urban courtyards into the city and their positive effects on the city dweller, aimed to perform spatial analysis of urban courtyards with different scales, different functions and different characteristics in the city of Afyon. Within the scope of the study, the spatial analyses of courtyards of the structures with functions of semi-public, public inn, madrasa and shopping center located in the city of Afyon have been performed. The spatial analyses of the courtyards have been tabulated under subtitles such as the form, the nature, the shape and the limitations of the selected courtyard within the scope of formal features; the position of the courtyard in the city, its position relative to the structures, its relationship with surrounding and settlement aspects within scope of environmental relations; courtyard outfits, material, color, texture, plan diagram within the framework of the physical features. The psychological effects of the courtyards have been measured as a result of interviews conducted with users of these courtyard selected within the scope of the study performed in Afyon. The courtyards included to the study have been selected as Stone Madrasa courtyard, Stone Inn courtyard, Mevlevi Mosque courtyard, Mihrioglu courtyard and Afium shopping center courtyard among different types of structures. The fact that the scales of the courtyards selected, their user groups and qualifications are different from each other has changed the dimension of the spatial analysis, and in this context, the spatial level of performance has been measured in line with the differentiating physical, structural and environmental characteristics of the courtyards.

Keywords: Urban courtyard, Afyon mansions, Stone Madrasa, Stone Inn, Afium Shopping Center.

Giriş

İlk çağlardan günümüze uzanan süreçte barınma ihtiyacı sonucu ortaya çıkan mekanlar çevreye karşı duyarlı kalmamıştır. Kapalı mekan birimlerini çevreden ve açık mekanlardan izole etmek mümkün değildir. Yüzyıllar boyu kültür, iklim, topografya ve sosyal donanım gibi faktörlerin etkileriyle oluşan mekan organizasyonları zamanla belirli bir tipoloji oluşturmuş ve mekan birimlerine ayrılmaya başlamıştır. Mekan birimleri kendi isimlerini alırken, iç ve dış mekansal doku kavramı da tanımlanmaya başlamıştır. Mekansal doku bütünlüğünü oluşturan mekan parçalarından bir tanesi de avludur. Avlu, hem iç mekan hem de dış mekan özelliği taşıyan, çok fonksiyonlu bir mekan türüdür. Encyclopedia Britannica (1969)'ya göre "avlu" gökyüzüne açık bir iç mekan, klasik "atrium"un bir uzantısı olarak, konutlara kendilerine özel dış mekan ve ışık sağlayan bir alandır. Bu tanımın yanı sıra, çağdaş mimari uygulamalarda ofis, müze, kentsel yapı toplulukları ile çekirdek aile konutlarında bu mekan biçimlenmesinin kullanıldığına değinilmiştir. Goodwin (1992) ise, daha özel bir tanım yaparak "avlu" için bir caminin yazlık uzantısını oluşturan revaklarla çevrili bir açık alan tanımını getirmiştir. Mimarlık tarihçisi Fletcher (1987)'a göre de "avlu" özellikle konut mimarisi olmak üzere anıtsal, dini ve kamusal yapılarda görülen, prehistorik dönemden bu yana yapının bir uzantısı olarak biçimlenmiş bir açık mekan kullanımıdır¹. Özdoğan'a göre (2002), ticaret işlevli han avluları, dini amaçlı cami avluları ve eğitim amaçlı medrese avluları olarak tanımlanan avlular, işlevlerine göre nitelendirilirken, Spiro Kostof'a (1999) göre; avlu, kentsel toplanma alanı işleviyle, dinsel mimarinin özelliklerini taşıyan, Hristiyan bazilikasının atriumu, İslam caminin sahnı, kapalı revaklarla çevrilmiş bir ya da birkaç kapıyla girilen geniş kent avluları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Genel anlamda avlular, yerleşim bölgelerinde sokakların genişleyip, nefes aldıkları küçük alanlar veya büyük yapı topluluklarının orta boşlukları olarak tanımlanabilmekte; rüzgarlara kapalı, güneşlenme olanağı olan, hayatın canlı olduğu küçük açık mekan birimleri olarak avluların daha insancıl boyutlara sahip oldukları belirtilmektedir². Lynch'e (1981) göre, bir aktivite merkezi gibi olan ve birkaç yoğun kentsel alanın kalbinde bulunan kentsel avlular; kentte, kentliye açık olan, sosyal-toplumsal-kültürel-psikolojik gereksinimlere yanıt verecek aktiviteleri bulunduran, aynı zamanda durağanlığı ifade eden büyük ölçüde bir veya birkaç yapının çevrelediği, tanımlandığı kapalılığın kuvvetli algılandığı mekanlardır³.

Afyon kentinde yer alan ve seçilen yapıların avlularının, "kentsel avlu" olarak nitelendirilmesinin sebebi, avluların tümünün kentli tarafından aktif olarak kullanılması, kentle ilişki kurması, kentle bütünlük içinde olması, kent belleğini yapısında taşıması ve kentten izlere sahip olmasıdır. Seçilen avluların mekansal performansının ölçülmesine ilişkin analiz edilmesi gereken bileşenler ve süreç (1) avlunun formu ve niteliğini kapsayan biçimsel özellikleri (2) avlu donatıları, malzeme, renk, doku, plan şeması gibi alt başlıklar kapsamında avlunun fiziksel özellikleri (3) avlunun kent içindeki konumu, yapılar göre konumu, dış çevreyle ilişkisi ve yerleşme yönü gibi alt başlıklar kapsamında avlunun bulunduğu konumun çevresel nitelikleri (4) avlunun bulunduğu çevrenin sosyal boyutu olarak belirlenmiştir. Kentsel avlularının niceliksel özellikleri içerik analiz tabloları oluşturularak analiz edilmiştir. Afyon kentinde yer alan çalışma kapsamında seçilen avluların kullanıcıları ile yapılan görüşmeler sonucunda ise avlunun psikolojik etkileri ölçülmüştür. Çalışmanın yöntemi, kentsel avlularda (1) tespite dayalı olarak kentsel avlunun biçimsel, fiziksel ve çevresel özelliklerinin belirlenmesi, mekansal performansın ölçülebilmesi adına "içerik analizi" (öznel) ve (2) deneyimlenen avluların sosyo-kültürel bağlamda 100 kullanıcıya psikolojik ve çevresel algılarına yönelik uygulanan anket (objektif) yöntemi olmak üzere iki aşamalı olarak kurgulanmıştır.

Kentsel Avlu

Kentsel Mekan; kentin insan yaşantısının öznel ve psikolojik süreçlerinin geçtiği, duygusal algı ve deneyimlerin bilince, kişiliğe ve anılara dönüştüğü yerdir⁴. Kentsel mekan, kentlerde toplu yaşam sonucu ortak ya da kişisel gereksinimlerin karşılandığı, toplumun sosyo - ekonomik ve kültürel yapısına bağlı olarak, zaman içinde farklılaşan mekandır. Başka bir deyişle, kentlerin yerleşme dokusunu oluşturan yapılanmış ve yapılanmamış alanlar kentsel mekanı oluşturmaktadır⁵. Lynch'e (1981) göre kentsel mekanlar, aktivite, anlam ve fiziksel özelliklerin arakesitinde olmakla birlikte, Krier'e (1984) göre bu mekanlar öz anlamı ile kentin binalarla tanımlanan ancak binaların dışında kalan bölümleri olarak topluma ait ortak mekanlardır⁶.

Kullanıma göre kentsel mekanlar özel mekanlar, kamusal mekanlar ve yarı kamusal mekanlar olarak sınıflandırılmaktadır. Kamusal mekan kentsel dış mekan olarak da tanımlanabilmektedir⁷. Kamusal mekanlar herkese açık ve insanların özgürce seçtiği, spontane aktivitelerin bulunduğu alanlardır. Kamusal mekanlar

¹ Erdoğan, 1996.

² Yoldaş, 2010.

³ Çevik/Beşgen/Tuluk/Vural/Cordan, 1999.

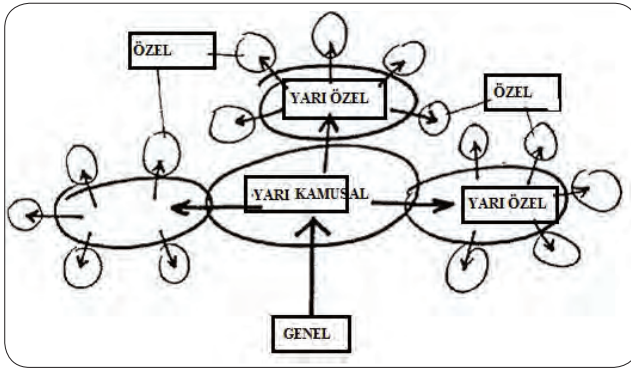
⁴ Eşkinat, 1993.

⁵ Çubuk, 1991.

⁶ Lynch, 198; Krier, 1984.

⁷ Bakan/Konuk, 1987; Gehl, 1987.

insanlara, kendini özgürce ifade edebilme, özgürce hareket edebilme ve diğerleri ile etkileşime girme fırsatı sunmaktadır⁸. Çubuk, Karabey ve Yüksel (1978)'e göre kamusal mekanlar, yapıların oluşturduğu, kentlilerin algıladığı ve tüm kentsel olayların ilişkilendiği bir bütün ve aynı zamanda insan çevre etkileşiminde ve insanın yaratıcı güç kazanmasında etkin rol oynayan bir öge olmaktadır. Kent için önemli olan bu dış mekanların dekorasyonu, canlandırılması, kentsel mobilya ve yapılanmış tanıtım öğelerinin belirli bir anlamda bilinçli olarak düzenlenmesidir⁹. Yarı kamusal mekanlar, bir grup insana ait olan mekan parçalarıdır. Başlı başına olmayıp yabancılar bu mekana girerse ortak kullanıcılar tarafından tanınmaktadır. Kullanıcıları için ortak bir mekan özelliği taşıyan bu alanlar “savunulabilir mekanlar” olarak tanımlanmaktadır¹⁰. Çubuk'a (1991) göre, özel mekanlar, kullanıcıları, kişiler, mülk sahibi olan ticarete ayrılan kentsel mekan şeklinde belirlenirler. (Çiz. 1).

Çizelge 1. Kamusal, yarı kamusal, özel ve yarı özel mekanlar arasındaki ilişkiler / *Public, semi-public, private and semi-private relationships between places* (Newman, 1972)

Jackson'a (1985) göre kentsel anlamda avlu insanları pasif birliktelik için bir araya getiren kentsel bir formdur. Kentsel avlular ise, kamusal kullanım özelliğiyle halka açık olan, özel bazı işlevleri (yemek yeme, dinlenme, sosyal etkinlik gibi) barındıran, düşey düzlemleri kapalı veya geçişli, tavan düzlemi açık-yarı açık kentsel toplanma-buluşma mekanlarıdır.

Gül'e göre (2001), avlular, bireyin ve toplumun aktif ve pasif rekreasyonel ihtiyaçlarının (eğlenme, dinlenme, spor etkinlikleri gibi) karşılanması için imkan oluşturmakta, insan psikolojisine olumlu katkı sağlamakta ve kapalı ortam stresinin olumsuz etkilerini azaltmaktadır. Kentsel avlular ise, kentsel mekanda daha insancıl ölçek imkanı sağlayarak ezikliği hafifletmektedirler. Bitkilerin renk, biçim, doku, ölçü gibi özellikleriyle, su öğeleriyle,

kentsel donatılarla insan psikolojisini rahatlatarak insan yaşamını kolaylaştırmaktadır. Kentsel avlular, insanların burada zaman geçirerek sosyalleşmelerini ve birbirleriyle iletişim kurabilmelerini sağlamaktadır. Erdoğan'a göre (1996), tarihi süreç içinde dini, kamusal, ticari ve sosyal amaçlı tüm yapılarda avlu olgusunun görülmesi böylesi bir mekansal kurgulamanın ve kullanımın sosyo-kültürel boyutunu da ortaya koymaktadır. Gül'e göre (2001), kentsel avlular, kentlerin monoton geometrik yapı veya yapı kitlelerinin sert dokularını hafifletmekte, keskin hatlarını yumuşatmakta ve onlara canlılık vermektedir. İnsan ile çevre, yapı ile yapı, yapı kitleleri ile boşluklar arasında denge sağlamakta ve organik bir ilişki kurmaktadır. Gül'ün ve Erdoğan'ın yorumlarına göre; küçük ölçekli veya büyük ölçekli avluların mekanlara sağladığı estetik ve işlevsel katkıların yanında sosyal ve kültürel açıdan da kullanıcılar üzerinde olumlu etkiler yarattığı görülmektedir.

Kentsel Avlu Gelişimi

Ticaret işlevli han avluları, dini amaçlı cami avluları, eğitim amaçlı medrese avluları, külliye bu anlamdaki kentsel bahçeler-avlular olarak değerlendirilmektedir. Antik çağdaki agora ve forumlar biçimsel özellikleriyle birer kentsel avlu olarak değerlendirilebilmektedir¹¹. Lynch'e (1981) göre kent avlusu bir aktivite merkezi gibidir, birkaç yoğun kentsel alanın kalbindedir. Tipik olarak kaldırımlı (yoldan yüksek), yüksek yoğunlukta binalar tarafından kuşatılmış, sokaklar tarafından çevrelenmiş veya onlarla iletişim içindedir. İnsanları çeken ve buluşmaları destekleyici özellikler barındırmaktadır. Bu bağlamda; antik Yunan agoraları, Roma forumları, Ortaçağ piazza (meydanları), Barok bahçeleri, Osmanlı cami, medrese, han, kervansaray, saray, külliye, çarşı, pazar yeri ile çağdaş anlamda kültür merkezleri, müzeler, otel ve çarşıların avluları vb. mekanlar kentsel avlular olarak değerlendirilmektedir.

Farklı türdeki yapıların kentsel avluları, tarihi süreçte hava, ışık alma, nefes alma, buluşma, iletişim gibi fiziksel ve psikolojik işlevlere cevap veren dış mekan örüntüleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda kentsel avluların gelişimi ile ilgili Yoldaş (2010) tarafından kronolojik bir levha hazırlanmıştır. Klasik devir öncesi dönem, Antik Yunan dönemi, Antik Roma dönemi, Ortaçağ dönemi, Neoklasik dönem, Türk-İslam dönemi, Modernizm dönemi ve 1950 sonrası dönem olarak gruplandırılmıştır¹² (Lev. 1)¹³.

⁸ Rapoport 1977.

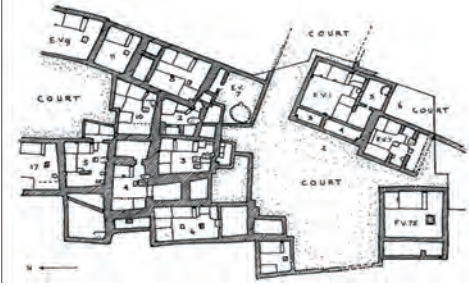
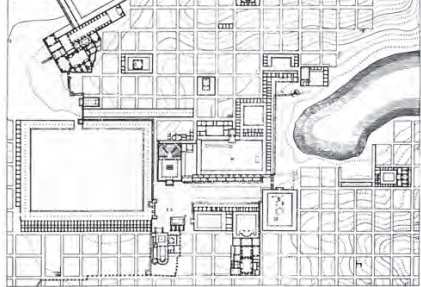
⁹ Çubuk / Karabey / Yüksel 1978.

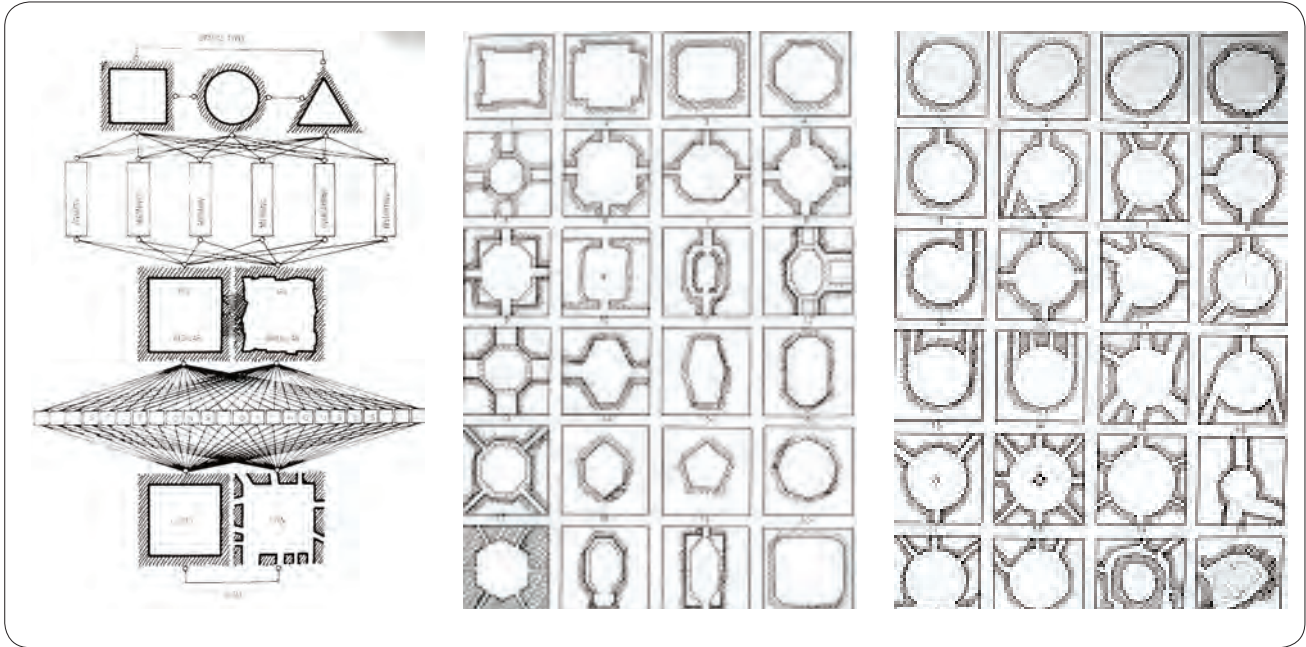
¹⁰ Newman 1972; Çevik 1991.

¹¹ Özdoğan 2002.

¹² Abbasoğlu / Özdoğan / Tapan / Tanyeli 1999.

¹³ Yoldaş 2010.

KLASİK DEVİR ÖNCESİ	Çatalhöyük	ANTİK YUNAN DEVİRİ	Milet Agorası Planı
			
ANTİK ROMA DEVİRİ	Pompei Forumu	ORTAÇAĞ	Lucca Amphetheater
			
NEOKLASİK DÖNEM	Piazza Santissima Annunziata	TÜRK - İSLAM	Topkapı Sarayı
			
MODERNİZİM	Lever House	1950 SONRASI	Tsukuba Center
			

Çizelge 2 - Temel geometrik şekillerin açılardırılması ve uzatılması ile oluşan kentsel açık mekanlar / *Angled of basic geometric shapes and the urban open spaces formed by extension (Krier, 1984)*

Avlu, Türk mimarlığında da (cami, medrese, kervansaray, darüşşifa, saray yapılarında) hem işlevsel hem de öteki mekanlar arasındaki bağlantıyı sağlayan en önemli bölümlerden biri olup, Osmanlı camilerinde yaklaşık insan boyunda duvarlarla çevrili dış avlular, demir şebekeli pencereler ve kapılarla dışa açılmaktadır. Bu avlular genellikle çevreyle aynı düzeyde bulunmaktadır¹⁴.

Kentsel Avluların Biçimsel Özellikleri

Divanlıoğlu'na göre (1990) yapılar ve mekanlar biçimleriyle algılanmaktadır ve biçim mekanın esasını oluşturan bir öğedir. Kullanıcılar dairesel mekanda farklı, sokak şeklindeki mekanda farklı şeyler algılamaktadır. Divanlıoğlu (1990), biçimleri genel olarak geometrik biçimler ve serbest biçimler olmak üzere ikiye ayırmaktadır ve bazı biçimlerin güçlü görsel etkilere sahip olduklarını söylemektedir. Küller'e göre (1973), geometrik biçimlerden dikkörtgen, dengeli ve dinamik bir etkiye sahipken, dairesel biçimler rahatlatıcı ve dinlendirici etkiye sahiptirler. Giritlioğlu'na (1991) göre açık mekanlar, temel olarak üç ana form altında tiplendirilebilmektedir: Daire, dörtgen ve üçgen. Krier (1984)'de açık mekanların 3 ana formdan türediğini savunmaktadır (Çiz. 2).

Bu etkilerden ve tarihi süreçteki avlu biçimlerinin farklılaştığı örneklerden hareketle avlunun biçimine göre sınıflandırılması yapılmıştır. Kentsel avlular, etrafını çeviren yapılarla ve dış mekanlarla ilişkiler kurarken temel formların açılımlarıyla şekillenmiştir. Afyon'da

yer alan kentsel avluların biçimleri, kentsel avluların formlarından yola çıkarak Okuyucu (2011) tarafından tabloleştirilmiştir (Çiz. 3).

Kentsel Avluların Yapıdaki Konumları

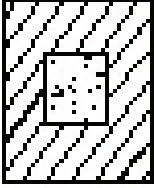
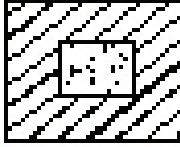
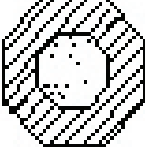
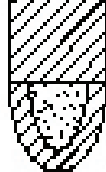
Francis ve Marcus'a göre (1998), deniz faaliyetlerini veya uzak dağ manzaralarını gören avluların diğer avlulara göre daha estetik olduğu düşüncesi avlu konumunun önemini vurgulamaktadır. Karakaş (1999), yeşil alanların ve avluların ön avlu, iç avlu, arka avlu, yan avlu gibi konumlarının yapıların arasındaki bütünlüğü sağlamak ve sirkülasyon sistemi için gerekli alanı sağlamak açısından önemli olduğunu söylemektedir. Tarihi sürece bakıldığında da; yapı bütününde kentsel avlunun konumuna göre avlunun ön avlu, yan avlu, arka avlu, iç avlu gibi tanımlarla nitelendirildiği ve bu nedenle avlunun yapıda bulunduğu yere göre sınıflandırılması gerekli görülmüştür. Plan organizasyonu ve kütsel ilişkilerine göre yan, ön, orta ve iç avlu olarak da adlandırılan bu mekan örüntüsü, yapıdaki konumları bağlamında tabloleştirilmiştir (Çiz. 4).

Kentsel Avlunun Çevresel İlişkileri

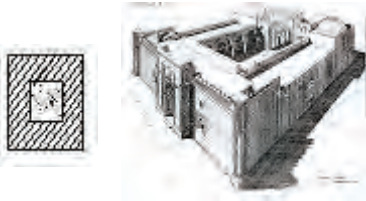
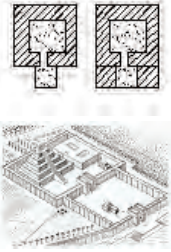
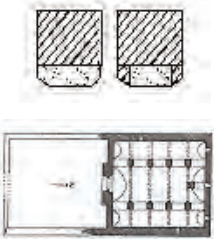
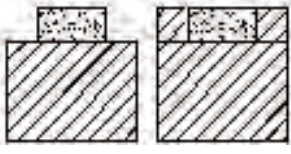
Erişilebilirlik ve bütün içindeki konumu, kentsel avluların kentliler tarafından kullanılmasında etkili olmaktadır. Tarihi yapılarıdaki avluların biçimsel özelliklerinin yanı sıra kentsel avlu düzlemlerinin yapı bütünüyle oluşturduğu kompozisyonlarda farklı formlar karşımıza çıkmıştır. Yapı bütününe parçası olan avlu düzlemlerinin gelişimi¹⁵ tarafından şematik olarak verilmiştir (Çiz. 5).

¹⁴ Anonim 1986b.

¹⁵ Özbek 2004.

Geometrik Formlar	Kare Form	Dikdörtgen Form	Sekizgen Form	İrrasyonel Form	İrrasyonel Form
Kentsel Avluların Biçimsel Örnekleri					

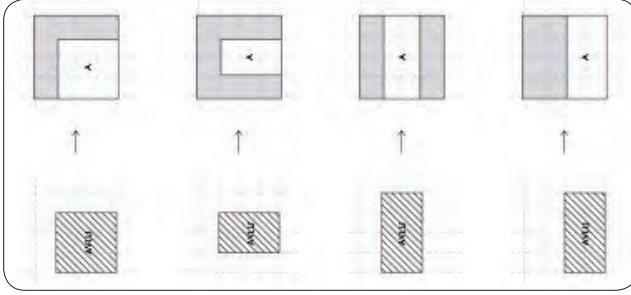
Çizelge 3. Kentsel avlunun biçimine göre sınıflandırılması / Classification according to urban courtyard format (Okuyucu, 2011)

Kentsel Avlu Tipi	Kentsel Avlu Şeması	Kentsel Avlu Özelliği
Dış Avlu		Tarihi yapılarda yapının önünde ve yapıdan bağımsız olarak bazen de binayı tamamen çevreleyen üstü açık avlu olarak karşımıza çıkmıştır. Dış avlu, yapının tamamını veya bir bölümünü çevreleyen ve yapının dış mekanla arasında kalan dışa dönük açık mekandır.
İç Avlu		Yapının orta ya da iç kısmında bırakılan üstü açık avlu olan iç avlunun dört tarafının yapıyla çevrili olması, iç avluyu diğer avlulardan ayıran özelliğidir. İç avlunun dış mekanla olan bağlantısı ve etrafının tamamen yapıyla çevilmesi kapanmışlık ve içe dönüklük gibi faktörlerin algılanmasına yol açmıştır.
Ön Avlu		Bir binanın önünde yer alan avlu, bazı yapılarda, binanın ortasındaki ana avludan önce bu avluya bağlantıyı sağlayan avlu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ön avlu, ana avluya geçişi hazırlayan, dış mekanla bağlantıyı sağlayan ve açık mekan özelliklerini taşımaktadır.
Giriş Avlu		Bir yapının ana cephesi önünde yer alan avludur. Avlunun temel özelliği girişi tarifleyen açık mekan ve dış mekanla yapının arasında kalan tampon mekan olmasıdır.
Arka Avlu		Bir yapının dışında yer alan ve çıkışı sağlayan küçük avludur. Dış mekanla bağlantı sağlaması ve yapının arkasında olup, giriş avlusuyla tersinir bir konumda olması arka avlunun en temel özellikleridir.

Çizelge 4 - Avlunun konumuna göre sınıflandırılması / Classification according to the location of the courtyard (Okuyucu, 2011)

Kentsel avlunun “L” şeklinde düzlem, “U” şeklinde düzlem, paralel düzlem ve dört düzlem oluşturarak yapı bütününde yer aldığı görülmüştür¹⁶.

“L” şeklindeki düzlem, kentsel avluyu çevreleyen bina olup; ortadaki mekansal alan ise avludur. Binanın iç mekanlarının ilişki kurduğu açık hava mekanını yani avluyu çevrelemek için “L” şeklindeki biçimlenme kullanılmıştır. (Çiz. 6).

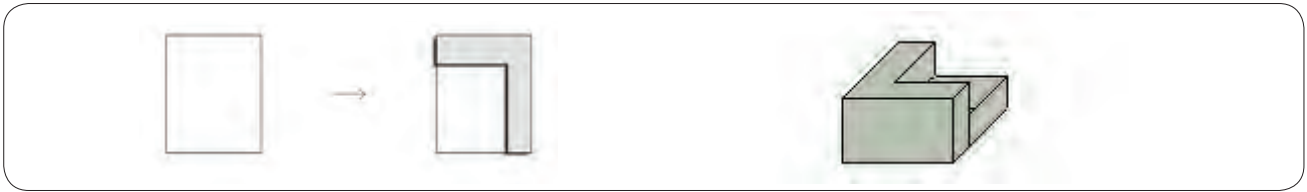
Çizelge 5 - Avlu düzlemlerinin gelişimi / The development of the courtyard plane (Okuyucu, 2011)

Paralel düzlem olarak, karşılıklı iki düzlem arasında kalan mekan örüntüsü kentsel avlu olarak tanımlanmıştır (Çiz. 7).

Düzlemin “U” şeklindeki biçimlenişleriyle, içe dönük bir organizasyon oluşturmak üzere merkezi bir mekan olan kentsel avlu etrafında düzenlenmiştir (Çiz. 8).

Dört düzlemlilik biçimlenişte, ortadaki alan yani kentsel avlu, tamamen çevrelendiğinden mekan içe dönüktür (Çiz. 9).

Görünürlükte kentsel kamusal mekanın kullanılmasında önemli bir etkidir. Kentsel avluyu evinden veya isinden veya yaya hareketleriyle görmeyen insanlar bu mekanı nadiren ziyaret etmektedirler. (Francis ve Marcus, 1998). Bu bağlamda, kentsel avlunun yapı içindeki konumu ve sınırları avlunun mekansal performansını etkilemektedir.

Çizelge 6 - “L” Şeklindeki kentsel avlu düzlemi / “L” shaped urban courtyard plane (Okuyucu, 2011)

Çizelge 7 - Paralel düzlemlilik kentsel avlu / Parallel plane urban courtyard (Okuyucu, 2011)

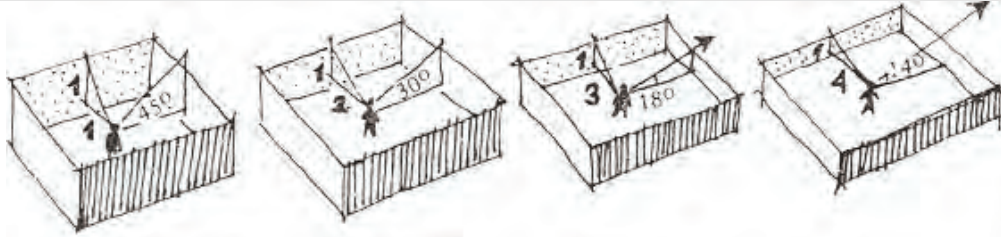

Çizelge 8 - “U” Şeklindeki kentsel avlu düzlemi / “U” shaped urban courtyard plane (Okuyucu, 2011)

Çizelge 9 - Dört düzlemlilik kentsel avlu / Four plane urban courtyard (Okuyucu, 2011)

¹⁶ Okuyucu 2011.

Çizelge 10 - Avluda Kapalılık Ölçütleri / Closure Criteria in the Courtyard (Okuyucu, 2011)

Lynch'e (1967) göre en konforlu dış mekan kapalılığı, kapatılan alanın 1/2 veya 1/3 yüksekliğinde duvarlarla sağlanmaktadır, eğer bu oran 1/4'ün altına inerse kapalılık hissinde azalma başlamaktadır (Çiz. 10). Bakan ve Konuk, (1987), bu bağlamda dış mekanı çevreleyen sınırların belirli oranda olması o mekan örüntüsünün kentsel avlu olarak algılanmasını sağlamaktadır.

Kentsel Avlunun Fiziksel Özellikleri

Avlunun fiziksel biçimlenişini etkileyen, yapı bütününde kentsel avlu mekanını tarifleyen ve yapıda avlunun kullanım amacını belirleyen faktörler şu başlıklar altında irdelenmektedir. Mekanın kullanıcıyı memnun etmesi, mekanın fiziksel özellikleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu özellikler, renk, doku, ısı, ışık gibi kullanıcının duyu organlarına hitap eden etmenlerdir¹⁷. Tarihi süreçte kentsel avlunun ölçeği, donatıları, dokusu, çevresel faktörleri ve iklimsel koşulları gibi faktörler avlu mekanının fiziksel özelliklerinin oluşturmaktadır. Bu bağlamda avlunun fiziksel özelliklerine göre sınıflandırılması, avlunun oluşturduğu fiziksel çevrenin yapıya katkılarını ve etkilerini değerlendirmek amacıyla yapılmıştır.

Avlu donatıları: Büyük ölçekli avluların, kullanımın kuvvetlendirilmesi bakımından alt mekanlara bölünmesi gerekebilmektedir¹⁸. Avlularda destek mekanlar; kolonadlar, oturma ögeleri, su ögesi, yeşil öge gibi alanlar olarak oluşabilmektedir.

Avlular, mekan belirginleştiren, sınırlandıran, tanımlayan, tanıtan, alt mekan oluşturan, açıklık-kapalılık etkisini veren, manzara oluşturan, psikolojik rehabilitasyon etkileri olan, özellik-kamusallık derecelenmelerini etkileyen, iklimsel ve çevresel etkilerden koruyan, mikroklimatik ortam oluşturan, topografya, su, yapılaşmış ögelerle birlikte ekolojik yapılaşmayı sağlayan, sosyal mekan olan, doğal ortamı sunan, bütün boyutlarıyla önemli bir fiziksel çevre, mimari-kentsel çevre ve sosyal çevre boyutunda yani yasama mekanı ve yaşanan mekan boyutunda

önemli bir kimlik ögesi olan örüntülerdir¹⁹. Kentsel avlu mekanında insanların oyalanmalarını kuvvetlendirmek için, onların orada oturmalarını sağlayacak bir şeyler gerekmektedir. İnsanlar kendilerini fiziksel (oturarak, uzanarak) veya sembolik (yaklaşarak, bakarak) kattıkları 'kaynaklar'ı aramaktadırlar²⁰.

Yeşil Ögeler: Yeşil ögeler, fiziksel-işlevsel fonksiyonları (gürültü, toz, yağmur, güneş gibi iklimsel, çevresel koşullarda korunma, klimanın etkilenmesi, mikro klima oluşturma ve iyileştirme özellikleri), psikolojik fonksiyonları (seyretme, haz duyma, rahatlatma, ferahlatma özellikleri), sosyal fonksiyonları (kentsel mekanlarda-yeşil alanlarda içinde iletişime olanak sağlamaları, altında oturma, toplanma, iletişim yeri olarak ağaç ve ağaç altı olma özellikleriyle), görsel estetik fonksiyonları (farklı mevsim ve ışık konumlarında resimsel, görsel mekan etkileri, tanıtıcı öge olma, sürpriz yaratma, kapatma, silüet etkileriyle), insancıl ekolojik çevre-yasama mekanı kapsamında açıklanabilmektedir. Bu bağlamda yeşilin fiziksel-mimari çevreye katkıları, sağlıklı ekolojik yapısal çevre oluşturma kaygısı içinde yadsınamaz boyutlarda yer almaktadır²¹.

Su Ögeleri: Su ögeleri kentsel mekanlarda; serinletme, sembolik etki oluşturma, sanatsal ögelerin tamamlayıcısı, gösteri ve eğlenme aracı olarak kullanılabilenekte olup, kullanıcılar üzerinde görsel, işitsel, psikolojik etkiler bırakmakta ve rekreatif, sirkülasyon ve gürültü kontrolü ile iklimsel konfor sağlama vb. amaçlarda düzenlenebilmektedir²². Hareket eden suyun görsel ve işitsel cazibesi evrenseldir. Oturma ögeleri yakınına yerleştirilen gürültülü bir fiske etraftaki trafik gürültüsünü perdeleyebilmekte ve rahatlatıcı bir ortam yaratabilmektedir²³.

Anıtsal/Sanatsal Ögeler: Anıtsal ve sanatsal ögeler topluma olumlu fayda (zevk, hoşnutluk, sevinç,

¹⁷ Çolpan 1996.

¹⁸ Francis / Marcus 1998.

¹⁹ Çevik Çevik, S. / Beşgen, A. / Tuluk, İ. / Vural, S. / Cordan, Ö. 1999.

²⁰ Francis / Marcus 1998.

²¹ Çevik / Beşgen / Tuluk / Vural / Cordan 1999.

²² Gençtürk 2006.

²³ Francis / Marcus 1998.

toplumsallık) sağlayan, iyi yaşam hissi veren öğelerdir²⁴. Kentsel Avlu Donatıları: Merdiven, rampa, asansör, galeriler ve oturma öğeleri ile kentsel mobilyalar kentsel avlularda donatılar olarak değerlendirilmektedir. Kentsel mobilyalar avlularda kullanıcıların ihtiyaçlarına cevap verecek şekillerde kullanılmakta, renkleri, dokuları ve malzemeleri ile yapım teknikleri çeşitli olanaklar sunabilmektedir. Kentsel çevre karakterini güçlendiren görüntü elemanları olarak kentsel mobilyalar, genellikle mekanları tanımlayan veya tamamlayan öğeler niteliğindedirler²⁵. Kentsel avlularda değişik oturma elemanları bulunabilmektedir. Bunlar banklar, basamaklar ve çıkıntılar, masalar olabilmektedir.

Kentsel Avlunun Sosyal Özellikleri

Kentsel avluların mekansal performansı, avlu mekanında var olan işlevler ve kullanıcı toplumunun sosyo-kültürel yapısı ile ilişkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, kentsel avluların mevcut işlevlerinin ve yapı bütünüyle olan sosyal ilişkilerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Kentsel mekanlarda toplanma, kentin kökeninde çeşitli roller oynayan farklı ihtiyaçlar yüzünden meydana gelmektedir. Tarihte üç tür gereksinim insanların bir arada toplanmasına sebep olmuştur:

- 1- Besin,
- 2- Savunma,
- 3- Değiş-tokuş²⁶

Bu faktörlere zamanla diğer büyüme faktörleri eklenmiştir. Günümüz kentsel avlularının genel olarak kullanılma nedenleri 3 şekilde olmaktadır:

- 1- Gezinti amaçlı sirkülasyon,
- 2- Avluya özgü bir işleve erişim amaçlı (kafeye veya bankaya),
- 3- Oturma veya gözlem alanına erişim amaçlı; güneşlenmek amacıyla oturma, öğle yemeği yemek, sergi izlemek veya konser dinlemektir²⁷. Kentsel avlular, avluyu çevreleyen binaların işlevleri dışında çeşitli ikincil aktivitelere (sergi, toplanma, konser, gösteri) olanak sağlamaktadırlar.

Afyon'da Yer Alan Kentsel Avlular

Afyon'un Türklerin yerleşimine açıldığı 12. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar geçen yaklaşık 800 yıllık bir kültür birikimiyle oluşan sokak, ev, cami, hamam, çeşme,

fırın, türbe, dükkan, işyeri, han, çarşı, pazar gibi somut taşınmaz kültür varlıklarının toplu olarak bulunduğu kale ve çevresi "Kentsel Sit Alanı" olarak T.C. Kültür Bakanlığı'na koruma altına alınmıştır. Hıdırlık dağı'nın eteklerinden başlayarak Otpazarı Camii, Bedesten, Anıtpark, Keçeciler Çarşısı, Olucak ve Taşpınar çeşmeleri ile çevrelenen bu alanın merkezinde Afyon Kalesi vardır²⁸.

Kentsel Sit Alanı içinde Türbe Cami ile Tac-ı Ahmet Cami ve Kale arasında birbiriyle dik kesişen sokaklar, 20. yüzyıl başlarında (1902) uygulanan şehircilik anlayışının varlığını gösterir. Bu alan 1902 yılında meydana gelen yangında tamamen yok olmuş ve yeni bir şehircilik anlayışı içerisinde düz sokaklar arasında kalan dörtgen adalar şeklinde yeniden yapılandırılmıştır. Yangından zarar görmeyen bölgelerde geleneksel yılankavi sokaklar hala varlığını sürdürmektedir²⁹.

Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 21.12.1988 gün ve 69 sayılı kararı ile şehircilik açısından önemli olan ızgara sistemli sokakların olduğu yerleşim alanı "Kentsel Sit Alanı" olarak belirlenmiştir. Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 28.12.1993 gün ve 1861 sayılı kararı ile de bu yerleşime bitişik yılankavi sokakların ve çarşıların bulunduğu çevre alanların katılmasıyla "Kentsel Sit Alanı" genişletilmiştir³⁰.

Konya Kültür ve Tabiat varlıklarını Koruma Kurulu kararınca, Kültür Bakanlığı'na 15 mahalleyi kapsayan Koruma Amaçlı İmar Planı yaptırılmış ve uygulanmaya başlanmıştır³¹.

Günümüzde "Kentsel Sit Alanı" kent bütünündeki konumu ile yeni yaygın kentsel gelişme alanlarına uzak olmasına rağmen, kent merkezine yakın konumdadır. Ekonomik açıdan orta ve orta-alt gelir gruplarının seçtikleri yerleşim alanı olan bu alanda varolan geleneksel sivil, dini, ticari ve sosyal mimari örnekleri, iklim özellikleri, kültür, sosyal ilişkiler, yörenin malzeme kaynağı, inşaat ustalarının becerisi gibi faktörlerle şekillenmiştir. Bölgedeki yapıların çoğu, avlusuz, bitişik nizam ve ağırlıklı olarak ahşap karkas ve kerpiç dolgu malzemesi ile inşa edilmiştir³². Restorasyon ve sokak iyileştirme çalışmalarının devam ettiği bölge, kültürel değerlerin, mimari mirasın ve doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından potansiyeli yüksek bir bölgedir.

²⁴ Francis / Marcus 1998.

²⁵ Canx 1999.

²⁶ Serjeant 1997.

²⁷ Francis / Marcus 1998.

²⁸ İlaşlı / Üyümez / Kaya 2004.

²⁹ İlaşlı / Üyümez / Kaya 2004.

³⁰ İlaşlı / Üyümez / Kaya 2004.

³¹ Cingöz / Aksulu 2009.

³² Yıldırım 2006.

Afyonkarahisar kentsel sit alanında yer alan kültürel varlıkların sürdürülebilir nitelikte olabilmesi için, kültürel varlığın aktif olarak kullanılması ve bir işleve hizmet etmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, kentsel avluların aktif kullanımına yönelik analizler, mekan performans düzeyinin ölçülmesiyle mümkün olmaktadır. Kentsel avlularda mekanın performansının ölçülmesi, avlunun biçimsel, düzlemsel özellikleri, mekanın kapalılığı, ölçü ve oran, kent ve yapı içindeki konumu, etkili mekan öğelerinin etkileri gibi faktörlere bağlıdır. Kentsel avluların fiziksel, biçimsel özellikleri, çevresel ilişkileri ile avlularda bulunan etkili mekan öğelerinin bu mekanların oluşumunda, birtakım kaliteleri barındırdıkları görülmekte olup Afyon'da yer alan cami, medrese, han, konak, alışveriş merkezi işlevli yapıların kentsel avlularının detaylı olarak tanımlanabilmesi ve bu faktörlerin avlu mekanına kattığı nitelik ve anlamların detaylı irdelenebilmesi için bu çalışma yapılmıştır. Seçilen yapılar, farklı işlevlere cevap veren, farklı gereksinimleri karşılayan, tarihi ve modern nitelikli, cami, medrese, han, konak ve alışveriş merkezi kapsamında olup, bu yapıların kentsel avlu olarak nitelendirilen avlularının mekansal performansı biçimsel, fiziksel, çevresel ve sosyal boyutta ölçülmüştür. Afyon kentinde yer alan ve kentsel avlu olarak nitelendirilen Taş Medrese avlusu, Taş Han avlusu, Mevlevi Cami avlusu, Mihrioğlu Konağı avlusu ve Afium avlusu çalışmanın çatkısını belirlemiştir. Seçilen yapıların avlularının, "kentsel avlu" olarak nitelendirilmesinin sebebi, avluların tümünün kentli tarafından aktif olarak kullanılması, kentle ilişki kurması, kentle bütünlük içinde olması, kent belleğini yapısında taşıması ve kentten izlere sahip olmasıdır. Seçilen örnekler kapsamında kentsel avlulara ilişkin bir tipoloji oluşturulmuştur. Veriler doğrultusunda yapılan analiz çalışmalarıyla kentsel avluların, fiziksel, estetik ve sosyal kalitelerini belirlemek çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Şekil 1 - Afyonkarahisar kentsel sit sınırları / *Afyonkarahisar urban site limits (İlashi, Üyümez, Kaya, 2004).*

Kentsel avlularda;

Fiziksel kalitelere bağlı analizler avluların;

- Formu, Biçimi, Kapalılıkları, Avlu türü

Çevresel ilişkilere bağlı analizler avluların;

- Kent içindeki konumları, Yapı içindeki konumları, Dış çevre ile ilişkisi
- Estetik kalitelere bağlı analizler avluların;
- Avlu donatıları, Renk, Doku, Malzeme

Sosyal kalitelere bağlı analizler avluların;

- Avluların, kentli üzerinde oluşturduğu psikolojik bağlamda olumlu ve olumsuz algıların ölçülmesi başlıkları altında incelenmiştir ve tabloleştirilmiştir.

Avluların sosyal bağlamda kalite analizleri yapılırken, toplamda 100 kentliye (33 bayan, 67 erkek olmak üzere) ve avlu kullanıcılarına sorular yöneltilmiştir ve görüşme yöntemiyle elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Sorular, cevabı "Evet – Hayır" olacak şekilde hazırlanmıştır. "Evet" cevabının yüzdeleri hesaplanarak grafiklere yansıtılmıştır. Kullanıcılara yöneltilen sorular şu şekildedir:

- Kentsel avluyu aktif olarak kullanıyor musunuz?
- Kentsel avluyu kullanma amacınız? (Eğitim, Alışveriş, Dini, Sosyal)
- Kentsel avlu, kentin izlerini taşıyor mu?
- Kentsel avlu, Afyon kenti için gerekli midir?
- Kentsel avlunun kapasitesi yeterli midir?
- Kentsel avlu donatıları yeterli midir?
- Kentsel avluda hangi donatıların olmasını isterdiniz? (yeşil öge, su ögesi, oturma elemanları gibi)
- Kentsel avlu olumlu bir etki yaratıyor mu?
- Kentsel avlu sosyal-kültürel bir nitelik taşıyor mu?
- Kentsel avluda zaman geçirmeyi seviyor musun?

Afyon kent ölçeğinde seçilen yapıların uydu görüntüleri ve imar planları aşağıda verilmiştir (Çiz. 11, Şek. 2-3).

Afyon kent belleğinde yer etmiş tarihi yapılardan Taş Medrese, Taş Han, Mevlevi Cami, Mihrioğlu Konağı ve Afyon geleneksel sokak dokusuna gönderme yaparak kente farklı bir mekan deneyim yaşatan Afium Alışveriş Merkezi'ne dair yapıların kentsel avlularının fiziksel, biçimsel özelliklerini, dış çevreyle ilişkilerini, sosyal ilişkilerini, görsellerini, plan şemalarını içeren tablolar hazırlanmıştır. (Levha 2, Levha 3, Levha 4, Levha 5, Levha 6).

Çizelge 11 - Afyon kentsel avluların uydu görüntüleri / *Satellite images of opium urban courtyard (Cingöz, Aksulu, 2009)*

Şekil 2 - Afyon koruma amaçlı imar planında kentsel avlulu tarihi yapılar/ *Urban courtyard of the historical buildings in conservation zoning plan of Afyon (Afyonkarahisar Belediyesi, 2004)*

Şekil 3 - Afium alışveriş merkezi uydu görüntüsü / *Satellite image of Afium Mall (Google Earth, 2016)*

Değerlendirme

Algılama mekanda var olan etkili duruma göre ve duyu organlarına olan etkisi ile de değişebilmektedir. Bu bazen görme, bazen işitme, bazen dokunma, bazen de koku alma duyumuzun öncelik kazanmasına neden olur. Algı, (bazen karıştırılarak “bilme” olarak da değerlendirilir) kentsel çevreyi sadece görmek ya da hissetmekten daha çok şeyle ilgilenmekte; uyarıcının daha karmaşık süreci ve algılanışına da atıfta bulunmaktadır. Bell, Ittelson’un, görüşüne katılarak algının eş- zamanlı çalışan dört boyutunu belirlemiştir. Bunlar:

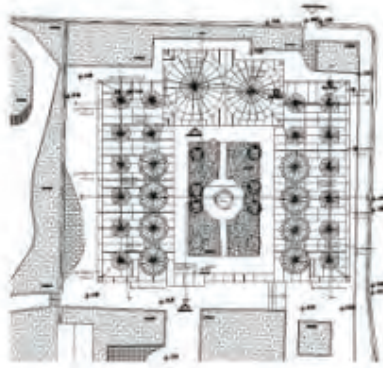
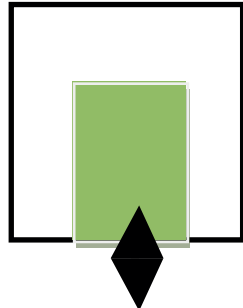
- Bilişsel: bilgiyi düşünmeyi, düzenlemeyi ve saklamayı içermektedir. Özünde, çevreyi hissetmemizi sağlamaktadır.
- Duygulanım: çevreyi algılamamızı etkileyen hislerimizi içermekte ve aynı şekilde çevrenin algılanışı hislerimizi etkilemektedir.
- Yorumlayıcı: bulunduğumuz çevreden türeyen anlam ve çağrışımlarını kapsamaktadır.
- Değerlendirici: değerler, tercihleri ve “iyi” ile “kötü” kararını kapsamaktadır.

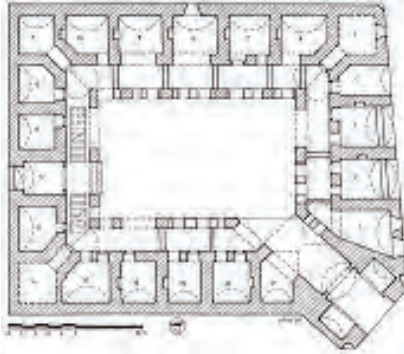
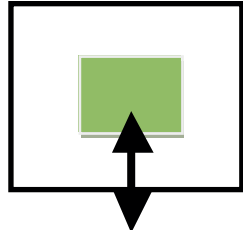
Mekan, birçok araştırmacının da belirttiği gibi hareketle algılanmaktadır. Algılamayla birlikte mekan deneyimlenmekte, yani yaşayarak herhangi bir yere veya mekana ait biçimsel ve nesnel özellikler geçici belleğe depolanmaktadır. O mekanda kalış süresi ve kullanım çeşitliliğine göre o mekan anlam kazanmaktadır. Bireysel olarak elde edilen bu bilgi, bir yere ait çevresel, sosyal ve kültürel niteliklerin çözümlemesinde yardımcı olmaktadır³³.

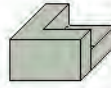
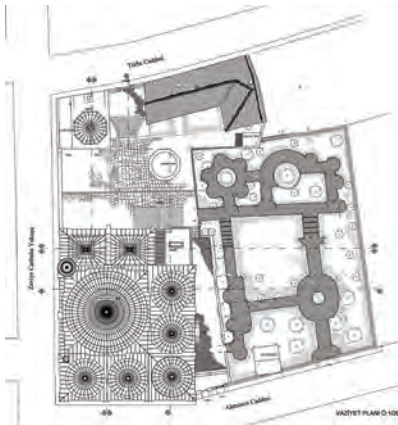
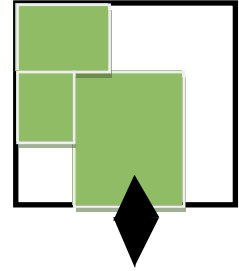
Bu bağlamda, Afyon kentindeki kentsel avlu niteliği taşıyan beş avlu için yapılan içerik analiz tablolarının sonucunda mekansal niteliklere (fiziksel, biçimsel, çevresel özellikler) yönelik veriler elde edilmiştir. Kentsel avluların mekansal kalitesinin sosyo-kültürel boyutu ise kullanıcıların psikolojik ve çevresel algılarına yönelik uygulanan anketlerle, yapılan gözlem ve görüşmelerle ortaya konulmuştur. Beş farklı kentsel avlu için, 100 kişiye (33 Bayan - 67 Bay) uygulanan anketlerde, elde edilen veriler sayısal değerlere dökülerek grafik halinde sunulmuştur. Sorulara verilen “Evet” cevabı üzerinden yüzdelik oranlar hesaplanmıştır.

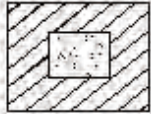
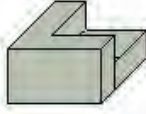
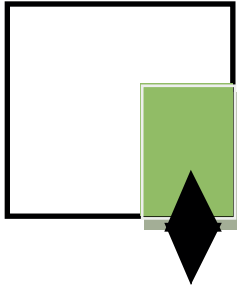
Taş Medrese kentsel avlusu, fiziksel kalite analizleri doğrultusunda değerlendirildiğinde, iç avlu özelliği taşıdığı, düzgün bir formunun olduğu, düzlem bağlamında yapı ve dış mekan arasında bağlantılı bir mekan örüntüsü

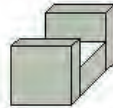
³³ İnceoğlu / Aytuğ 2009.

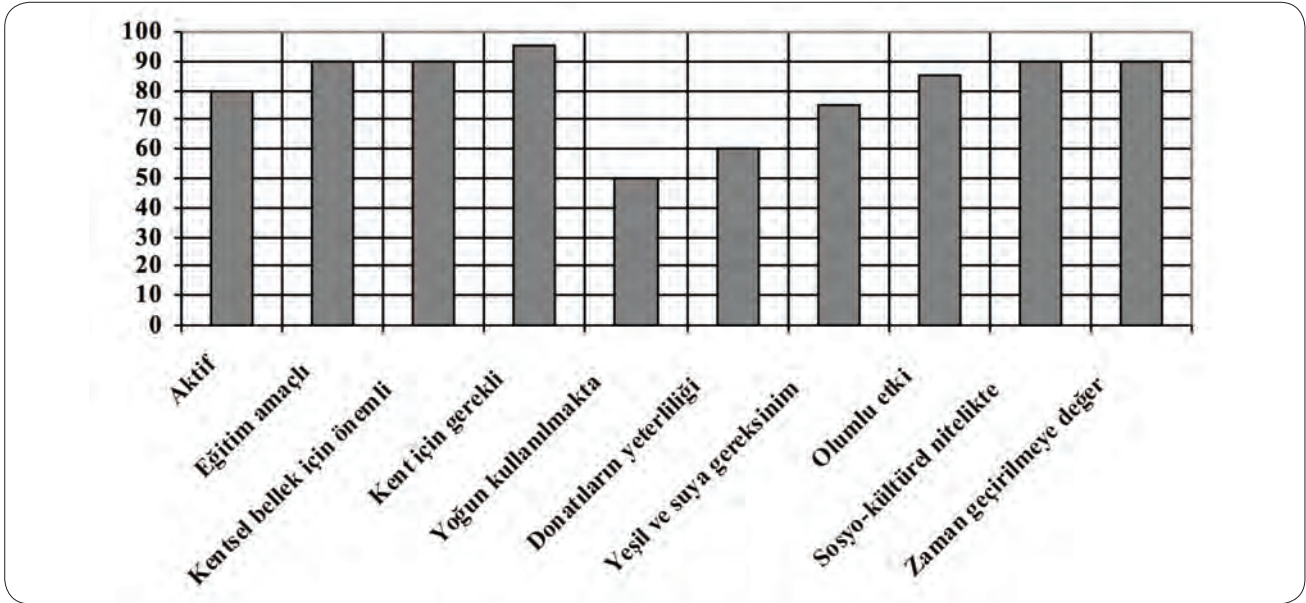
Yapı İsmi: Taş Medrese		İşlev: Türk İslam Sanatları Eğitim Merkezi	Dönem: 1472
Fiziksel Özellikler	Avlu Form: Dikdörtgen	Biçim: U Biçimli	Sınır: Tam Kapanma
			Dış Avlu
Çevresel İlişkiler	Kent İçi Konumu: Kent merkezine yakın ve kentin ana arterlerinin kesişiminde	Yapı İçindeki Konumu:	Dış Çevre ile İlişkisi:
			Doğrudan Bağlantı
Biçimsel Özellikler - Görşeller	Avlu Donatıları: Havuz, Kuyu, Banklar, Oturma Elemanları	Avlu Renk: Gri, Beyaz, Yeşil, Kahverengi	
		Avlu Doku: Sert Zemin	
		Avlu Malzemesi: Taş Zemin, Ahşap Platform, Ahşap Donatılar	
	  		
Sosyal Özellikler: İslam eserleri eğitim merkezi olması nedeniyle sürekli aktif bir mekandır. Afyon halkına yönelik verilen kurslar (cam eşya, boynuz tarak, gümüş, ahşap baston, keçe, bıçak gibi) hem ekonomik, hem sosyal anlamda olumlu katkılar sağlamaktadır.			

Yapı İsmi: Taş Han		İşlev: Ticaret	Dönem: 1650
Fiziksel Özellikler	Avlu Form: Dikdörtgen	Biçim: Dört Düzlemli	Sınır: Tam Kapanma
			İç Avlu
Çevresel İlişkiler	Kent İçi Konumu: Kentsel sit alanında ve çarşılarla yakın konumda	Yapı İçindeki Konumu:	Dış Çevre ile İlişkisi:
			Dolaylı Bağlantı
Biçimsel Özellikler - Görseller	Avlu Donatıları: Çeşme	Avlu Renk: Gri, Beyaz	
		Avlu Doku: Sert Zemin	
		Avlu Malzemesi: Taş Zemin, Taş Kemerler	
			
Sosyal Özellikler: Taş Han konum itibariyle Afyon kentinin Demirciler Çarşısı olarak bilinen ticaret bölgesinin merkezindedir. Bu bağlamda kentlinin sürekli erişebileceği bir yapı olup, kentlinin hem ticari ilişkiler hem de sosyal ilişkiler kurabileceği niteliktedir. Tarihi yapının restorasyon süreci tamamlandıktan sonra, kente geleneksel bir doku yaşatacak olan han aynı zamanda vereceği hizmetlerle (cafe, dinlenme alanı gibi) kentliye kültürel ve sosyal anlamda katkı sağlayacaktır.			

Yapı İsmi: Mevlevi Camii		İşlev: İbadet	Dönem: 1844
Fiziksel Özellikler	Avlu Form: İrrasyonel Form	Biçim: L Düzlemi	Sınır: Kapanmada Sınır
			Giriş Avlusu
Çevresel İlişkiler	Kent İçi Konumu: Kentsel sit alanında, diğer tarihi yapılarla ilişkili	Yapı İçindeki Konumu:	Dış Çevre ile İlişkisi:
			Doğrudan Bağlantı
Biçimsel Özellikler - Görşeller	Avlu Donatıları: Şadırvan, Ahşap Banklar, Mevlevi Dergah Simülasyonları, Geleneksel İslam eserleri	Avlu Renk: Gri, Yeşil, Kahverengi	
		Avlu Doku: Sert Zemin, Yeşil Alan, Toprak	
Biçimsel Özellikler - Görşeller	Avlu Malzemesi: Taş Zemin, Yeşil Öğeler, Ahşap		
			
Sosyal Özellikler: Camiler sadece ibadet amaçlı kullanılmayıp, aynı zamanda eğitim odaklı da kullanılmıştır. Cami avluları, ise bu işlevlere cevap verebilen, ezan zamanlarında insanları bir araya toplayan, sosyal ilişkiler kurduran mekan örüntüleridir. Mevlevi Cami avlusu, ezan vakitlerinde insanların toplandıkları, sohbet ettikleri ve nefes aldıkları bir mekan niteliğindedir. Mevlevi Cami avlusunda ziyaret edilebilecek müze niteliğinde mekanlarda mevcuttur. Bu bağlamda cami avlusu, kolay erişilebilir ve sürekli yoğunluğun olduğu bir mekan olarak algılanmaktadır.			

Yapı İsmi: Mihrioğlu Konağı		İşlev: Butik Otel, Restoran	Dönem: 1905
Fiziksel Özellikler	Avlu Form: Dikdörtgen	Biçim: L Düzlemli	Sınır: Kapanmada Sınır
			Arka Avlu
Çevresel İlişkiler	Kent İçi Konumu: Kentsel sit alanında, diğer tarihi yapılarla ilişkili	Yapı İçindeki Konumu:	Dış Çevre ile İlişkisi:
			
Biçimsel Özellikler - Görseller	Avlu Donatıları: Havuz, Oturma elemanları, Yeşil öge, Su ögesi, Kamelyalar	Avlu Renk: Gri, Beyaz, Yeşil, Kahverengi	
		Avlu Doku: Sert Zemin, Taş, Ahşap	
		Avlu Malzemesi: Taş Zemin, Taş Havuz, Ahşap Donatılar	
			
Sosyal Özellikler: Mihrioğlu Konağı, restore edildikten sonra butik otel ve restoran olarak işlevini sürdürmektedir. Afyon kentinde avlulu mekan sayısı az olduğu için, kentliye ve ziyaretçilere dış mekanda oturma imkanı sunan ve su ve yeşil öğeleriyle mekanı keyifli hale getiren bir kentsel avludur. Avlu, mekansal bağlamda misafirler üzerinde sosyal, kültürel ve fiziksel anlamda olumlu etkiler bırakmıştır.			

Yapı İsmi: Afium		İşlev: Alışveriş Merkezi	Dönem: 2010
Fiziksel Özellikler	Avlu Form: Lineer, Dikdörtgen	Biçim: Paralel Düzlem	Sınır: Kapanmama
			Açık Kentsel Avlu
Çevresel İlişkiler	Kent İçi Konumu: Kent merkezinden uzak, şehirler arası yolların kavşak noktası	Yapı İçindeki Konumu:	Dış Çevre ile İlişkisi:
			Doğrudan Bağlantı
Biçimsel Özellikler - Görseller	Avlu Donatıları: Havuz, Banklar, Oturma Elemanları, Meydan, Cafeler, Taşla Çevrili Peyzaj Elemanları	Avlu Renk: Gri, Beyaz, Yeşil, Kahverengi, Mavi	
		Avlu Doku: Sert Zemin, Su Ögesi	
		Avlu Malzemesi: Taş Zemin, Ahşap Köprü, Ahşap Donatılar, Taş	
			
Biçimsel Özellikler - Görseller			
	Sosyal Özellikler: Afium Alışveriş Merkezi kente ve kentliye sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamda olumlu katkılar sağlamaktadır. Kentlinin hem kaliteli zaman geçirdiği hem sosyal ilişkiler kurduğu ve aynı zamanda alışveriş yapabildiği bir kentsel avlu niteliğindedir.		

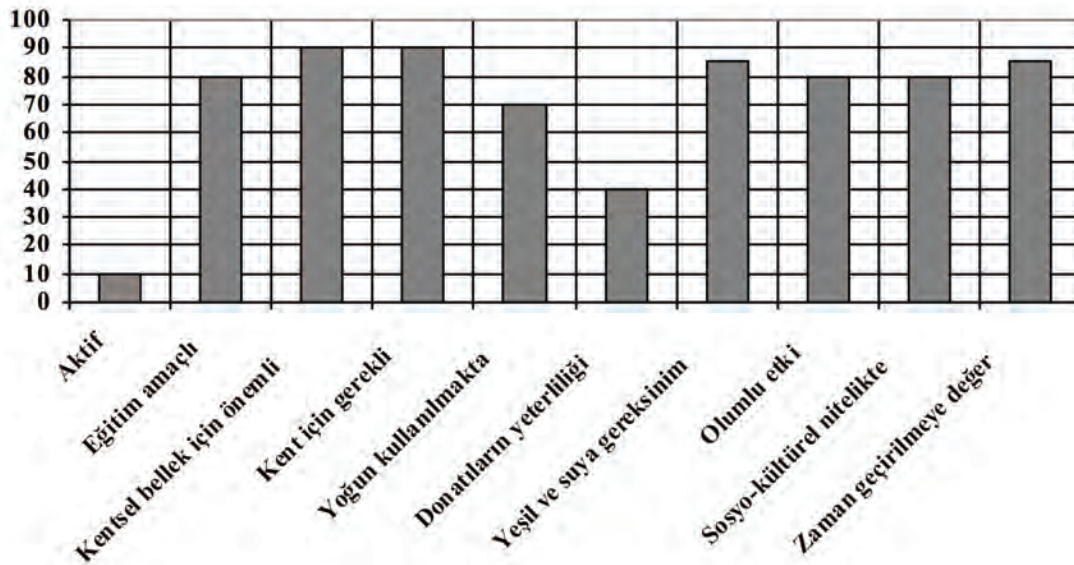
Çizelge 11 - Taş Medrese Avlusu mekansal analizinin anket sonucu / *Taş Madrasah Courtyard of the spatial analysis poll results* (Okuyucu, 2016)

olduğu ve tamamen içe dönük, sınırları kapanmış bir avlu olduğu tespit edilmiştir. Kentsel avlunun çevresel ilişkiler kalitesi analiz edildiğinde; kentin merkezi bir konumunda yer aldığı, yapının merkezinde yer almasına rağmen dış mekanla doğrudan bağlantılı olduğu görülmüştür. Kentsel avlunun biçimsel kalite analizi yapıldığında; oturma elemanlarının, su ögesinin, yeşil ögenin, güneşliklerin olduğu ve sert zeminin, renk olarak beyazın seçildiği ve ahşap malzeme ile dokunun yumuşatıldığı görülmüştür. Taş Medrese avlusunun mekansal kalitesinin sosyal - kültürel bağlamda analizi kullanıcılara yöneltilen sorulardan elde edilen verilerle yapılmıştır. Aşağıda verilen grafiğe göre; kentsel avlunun aktif olarak kullanıldığı, genellikle eğitim amacıyla kullanıldığı, kentsel belleği yansıttığı, Afyon için gerekli olduğu, donatıların ve kapasitenin yetersiz olduğu, yeşil ve su öğelerinin kullanılması gerektiği, sosyo-kültürel nitelikte bir yapı olup, zaman geçirmek için olumlu bir mekan özelliği taşıdığı algısı oluşmuştur (Çiz. 11).

Taş Han kentsel avlusu, fiziksel kalite analizleri doğrultusunda değerlendirildiğinde, iç avlu özelliği taşıdığı, düzgün bir formunun olduğu, düzlem bağlamında yapı ve dış mekan arasında bağlantısız bir mekan örüntüsü olduğu ve tamamen içe dönük, sınırları kapanmış bir avlu olduğu tespit edilmiştir. Kentsel avlunun çevresel ilişkiler kalitesi analiz edildiğinde; kentin merkezi bir konumunda ticari bir bölgede yer aldığı, dış mekanla dolaylı bağlantılı olduğu görülmüştür. Kentsel avlunun biçimsel kalite analizi yapıldığında; sert zeminin olduğu, taş malzemenin kullanıldığı görülmüştür. Taş Han avlusunun mekansal kalitesinin sosyal-kültürel bağlamda analizi kullanıcılara yöneltilen sorulardan elde edilen verilerle yapılmıştır. Tarihi yapı, restorasyon sürecinde

olduğu için, yeniden kullanıma açıldığında yükleneceği işlevle ilgili analizler yapılmıştır. Aşağıda verilen grafiğe göre; kentsel avlunun restorasyon sürecinden sonra kullanılacağı, genellikle ticaret amacıyla kullanılacağı, kentsel belleği yansıttığı, Afyon için gerekli olduğu, donatıların ve kapasitenin yetersiz olduğu, yeşil ve su öğelerinin, dinlenme elemanlarının kullanılması gerektiği, sosyo-kültürel nitelikte bir yapı olup, hizmete açıldığında zaman geçirmek için olumlu bir mekan özelliği taşıdığı algısı oluşmuştur (Çiz. 12.).

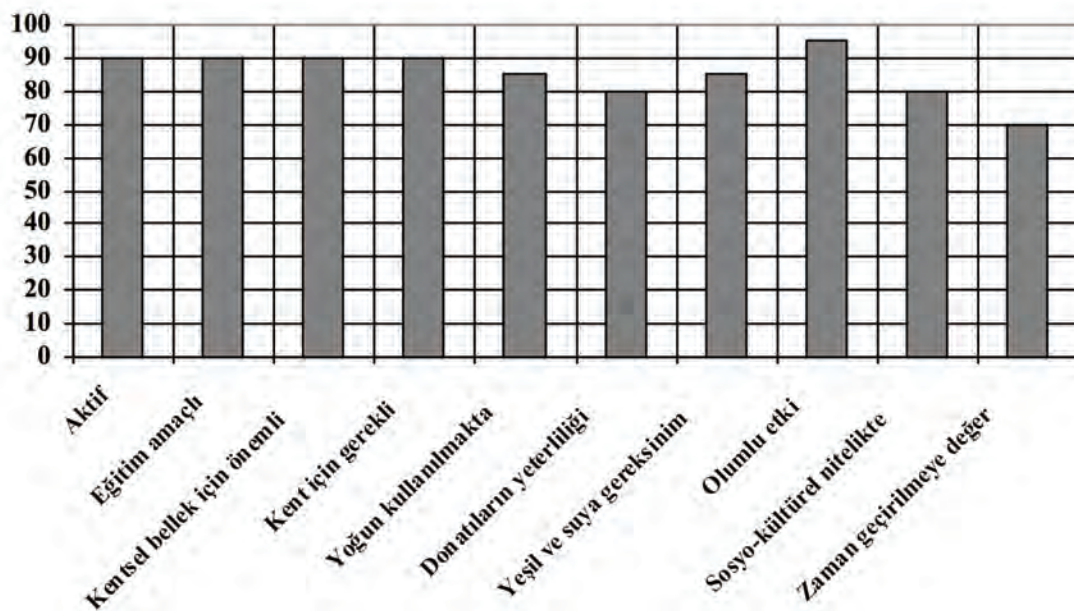
Mevlevi Cami kentsel avlusu, fiziksel kalite analizleri doğrultusunda değerlendirildiğinde, giriş avlu özelliği taşıdığı, düzensiz bir formunun olduğu, düzlem bağlamında yapı ve dış mekan arasında bağlantılı bir mekan örüntüsü olduğu ve tamamen dışa dönük, sınırları kısmen kapanmış bir avlu olduğu tespit edilmiştir. Kentsel avlunun çevresel ilişkiler kalitesi analiz edildiğinde; kentin merkezi bir konumunda yer aldığı, yapının dış mekanla doğrudan bağlantılı olduğu görülmüştür. Kentsel avlunun biçimsel kalite analizi yapıldığında; oturma elemanlarının, su ögesinin, yeşil ögenin, ve sert zeminle birlikte toprak zeminin olduğu görülmüştür. Mevlevi Cami avlusunun mekansal kalitesinin sosyal-kültürel bağlamda analizi kullanıcılara yöneltilen sorulardan elde edilen verilerle yapılmıştır. Aşağıda verilen grafiğe göre; kentsel avlunun aktif olarak kullanıldığı, genellikle ibadet ve ziyaret amacıyla kullanıldığı, kentsel belleği yansıttığı, Afyon için gerekli olduğu, donatıların ve kapasitenin çok yeterli olmadığı, yeşil ve su öğelerinin yeterli olduğu, hem dini bir yapı hem de avluda bulunan müzelerden dolayı sosyo-kültürel nitelikte bir yapı olduğu, zaman geçirmek ve ibadet için olumlu bir mekan özelliği taşıdığı algısı oluşmuştur (Çiz. 13).

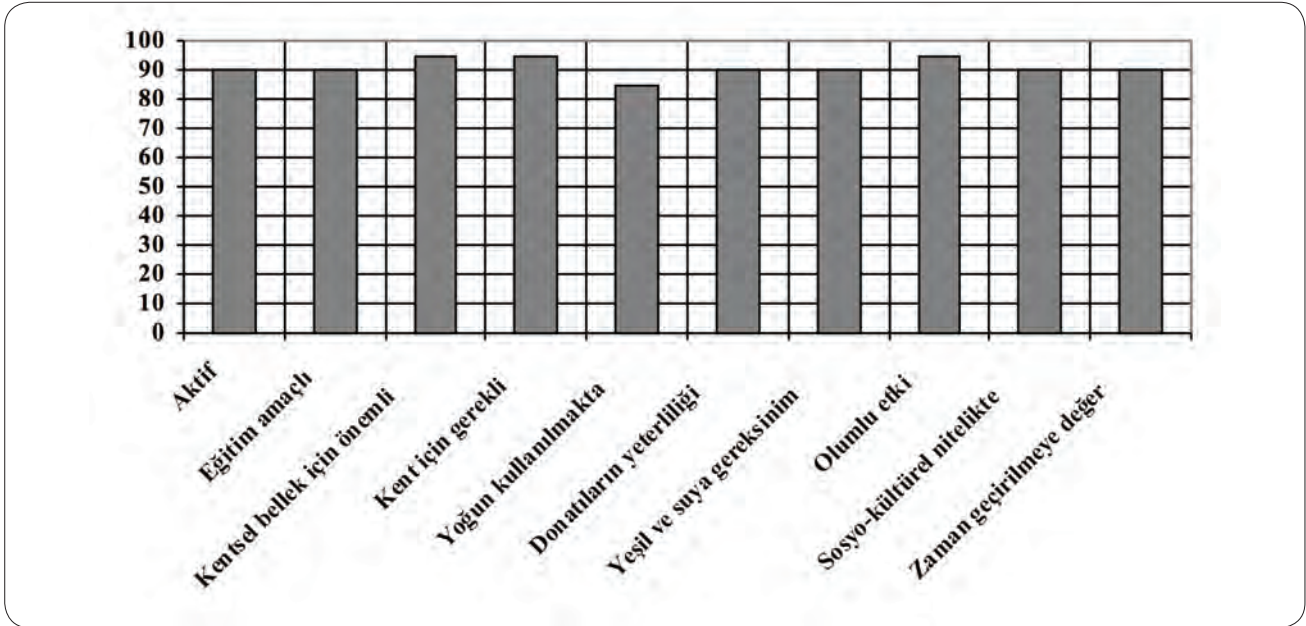
Çizelge 12 - Taş Han Avlusu mekansal analizinin anket sonucu / *Taş Inn Courtyard of the spatial analysis poll results (Okuyucu, 2016)*

Mihrioğlu Konağı kentsel avlusu, fiziksel kalite analizleri doğrultusunda değerlendirildiğinde, arka avlu özelliği taşıdığı, düzgün bir formunun olduğu, düzlem bağlamında yapı ve dış mekan arasında bağlantılı bir mekan örüntüsü olduğu ve dışa dönük, sınırları kısmen kapanmış bir avlu olduğu tespit edilmiştir. Kentsel avlunun çevresel ilişkiler kalitesi analiz edildiğinde; kentin merkezi bir konumunda yer aldığı, yapının yanında yer almasına rağmen dış mekanla doğrudan bağlantılı olduğu görülmüştür. Kentsel avlunun biçimsel kalite analizi yapıldığında; oturma elemanlarının, su ögesinin, yeşil ögenin, havuzun olduğu ve sert zeminin olduğu ve ahşap malzeme ile dokunun yumuşatıldığı görülmüştür.

Mihrioğlu Konağı avlusunun mekansal kalitesinin sosyal-kültürel bağlamda analizi kullanıcılara yöneltilen sorulardan elde edilen verilerle yapılmıştır. Aşağıda verilen grafiğe göre; kentsel avlunun aktif olarak kullanıldığı, genellikle dinlenme, yeme-içme amacıyla kullanıldığı, kentsel belleği yansıttığı, Afyon için gerekli olduğu, donatıların yeterli olduğu ancak kapasitenin artırılması gerektiği, yeşil ve su ögelerinin uygun ölçüde kullanıldığı, sosyo-kültürel nitelikte bir yapı olup, zaman geçirmek için olumlu bir mekan özelliği taşıdığı algısı oluşmuştur (Çiz. 14).

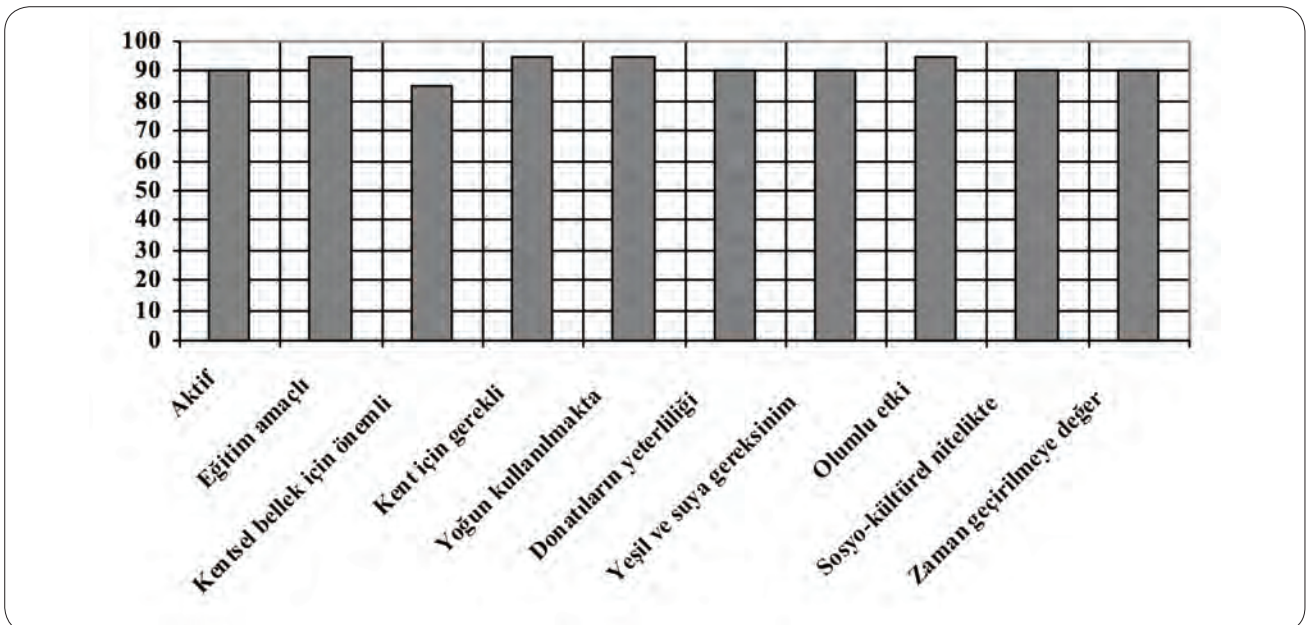
Çizelge 13 - Mevlavi Cami Avlusu mekansal analizinin anket sonucu / *Mevlevi Mosque Courtyard of the spatial analysis poll results (Okuyucu, 2016)*

Çizelge 14 - Mihrioğlu Konağı Avlusu mekansal analizinin anket sonucu / *Mihrioğlu Mansion Courtyard of the spatial analysis poll results (Okuyucu, 2016)*

Afium kentsel avlusu, fiziksel kalite analizleri doğrultusunda değerlendirildiğinde, lineer avlu, sokak avlusu özelliği taşıdığı, düzensiz bir formunun olduğu, düzlem bağlamında yapı ve dış mekan arasında bağlantılı bir mekan örüntüsü olduğu ve tamamen dışa dönük, bir avlu olduğu tespit edilmiştir. Kentsel ve yarı kamusal avlunun çevresel ilişkiler kalitesi analiz edildiğinde; kentten belirli bir mesafede yer aldığı görülmüştür. Kentsel avlunun biçimsel kalite analizi yapıldığında; oturma elemanlarının, su ögesinin, yeşil ögenin, sert zeminin olduğu, renk olarak beyazın ve renkli cephelerin seçildiği, geleneksel Afyon kent dokusunun yaşatılmaya çalışıldığı ve ahşap malzeme ile dokunun

yumuşatıldığı görülmüştür. Afium avlusunun mekansal kalitesinin sosyal-kültürel bağlamda analizi kullanıcılara yöneltilen sorulardan elde edilen verilerle yapılmıştır. Aşağıda verilen grafiğe göre; kentsel avlunun aktif olarak kullanıldığı, genellikle eğlence, gezme, dinlenme, yeme-içme amacıyla kullanıldığı, çağdaş kentsel avlu niteliğinde olmasına rağmen, Afyon geleneksel konut dokusunu yansıttığı için kentsel belleği yansıttığı, Afyon için çok gerekli olduğu, donatıların ve kapasitenin yeterli olduğu, yeşil ve su ögelerinin yoğun olarak kullanıldığı, sosyo-kültürel nitelikte bir yapı olup, zaman geçirmek için olumlu bir mekan özelliği taşıdığı algısı oluşmuştur (Çiz. 15).

Çizelge 15 - Afium Avlusu mekansal analizinin anket sonucu / *Afium Mall Courtyard of the spatial analysis poll results (Okuyucu, 2016)*

Sonuç

Tarihi yapı olarak nitelendirilen ve kamusal alan olarak kullanılan Taş Medrese, Taş Han ve Mevlevi Cami kentsel avluları, bünyesinde bulunduğu kültürel yapıya hizmet etmekte ve kentliyi ve ziyaretçileri bir araya toplayan, yapıldıkları döneme ait mimari, sanat ve kültür özelliklerini dışa vuran birer sergi mekanı haline gelmişlerdir. Eğitim, ticaret ve ibadet gibi farklı işlevlere cevap veren bu avluların kentin merkezinde yer almaları, kentlinin erişebileceği konumda olması ve kent belleğinden izler taşıması ortak özellikleridir. Avluların yapıdaki konumları ve dış mekanla bağlantıları farklı olmasına rağmen, dışarıdan algılanan ve yoğun olarak kullanıma açık mekanlardır. Taş Medrese avlusunda bulunan atölyelerde çıkan ürünlerin satılması ve sergilenmesi avlunun ekonomik, sosyal ve kültürel boyutunun, kullanıcılar üzerinde olumlu etki bırakmasını sağlamıştır. Taş Han'ın henüz bir işlevi olmasa da, Demirciler Çarşısı ve Bedestenle olan fiziksel bağına yönelik, yapıya ticari bir işlev verilmesi uygun görülmektedir. Aktif olarak kullanılan ve ticaretin yoğun olduğu bu bölgede, avlulu bir tarihi yapının olmaması, Taş Han avlusunu, sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamda daha nitelikli bir mekan haline getirecektir. Mevlevi Cami kentsel avlusu, çevredeki tarihi dokudan beslenmektedir. Afyon'un geleneksel konaklarıyla aynı bölgede yer alması ve çevreyle olan samimi ilişkisi cami avlusunu daha nitelikli ve aktif kılmaktadır.

Mihrioğlu Konağı ve Afium Alışveriş Merkezi, çağdaş yorumlarla dinlenme, eğlence, yeme-içme gibi işlevlere cevap vermektedir. Afium Alışveriş Merkezi, Mihrioğlu Konağı gibi Afyon kentinin geleneksel konut dokusuna gönderme yapan bir sokak avlusu niteliğindedir. Bu bağlamda Mihrioğlu Konağı avlusu, tarihi bir konağın yeniden kullanıma açılmasıyla yüklenen işlevi, Afium Alışveriş Merkezi avlu işleviyle örtüşmektedir. Kentlinin her iki avluyu kullanma amacı aynıdır ve gerek avluda geçirilen zaman gerekse avlu estetiği bağlamında, avluların kullanıcılar üzerinde olumlu bir etki bıraktığı görülmüştür. Avlu, aktivite alanı olarak algılanıp, satış mağazaları ve kafeler insanların ilgisini çekerek mekanı zenginleştirmektedir. Kentsel avlular, avluyu çevreleyen binaların işlevleri dışında çeşitli ikincil aktivitelere (sergi, toplanma, konser, gösteri) olanak sağlamaktadırlar.

Çalışma ile kentsel avluları çevreleyen yapılara ilişkin kullanımların da avlu mekanının kullanımında etken olabildiği görülmektedir. Alışveriş ve beslenme (cafe+yemek yeme), eğlenme mekanları ile

çevrelenmiş avlu alanlarının diğer alanlara göre daha yoğun kullanıldığı değerlendirilmekte olup, kentsel avluların kullanımında avlu mekanındaki oturma olanakları ve kentsel mobilyaların da etkili olduğu görülmektedir. Medrese, cami ve han avlularının zamanla farklı fonksiyonlara hizmet etse de ,dini ve temsili mekan özelliği gösterdikleri, tarihi ve sembolik anlamlara sahip oldukları görülmektedir. Sokak avlu örneklerinden Afium, biçimsel açımları ve etkili mekan öğelerinin oluşturduğu sürprizler ve bunun sağladığı süreklilik ile tarihi ve sembolik anlamlara sahip olması, tarihe öykünmesi bakımından diğer örneklerden ayrılmaktadır.

Çalışmada oluşturulan kentsel avlu tipolojilerinin bu mekanları sınıflandırmada ve tanımlamada yararlı olacağı değerlendirilmekte birlikte mekana ilişkin fiziksel, biçimsel, sosyo-kültürel analizlerin kentsel avlu kavramına ilişkin yeni düzenlemelere girdi olarak kullanılabileceği düşünülmüştür.

Kaynakça

- ABBASOĞLU, H. / ÖZDOĞAN, M. / TAPAN, M. / TANYELİ, U., 1999.
Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Tarih Vakfı Yayınları, 492 s.
- Afyon Kenti Koruma Amaçlı İmar Planı, (2004)
Afyonkarahisar Belediyesi Arşivi, Afyonkarahisar.
- ANONİM, 1986b.
Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Gelisim Yayınları, 2, 1041.
- BAKAN, K. / KONUK, G. 1987.
Türkiye'de Kentsel Dış Mekanların Düzenlenmesi, Tübitak Yapı Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 104 s.
- BELL, P.A. / FISHER, J.D. / BAUM, A. / GREENE, T.C., 1990.
Environmental Psychology (third edition), Holt, Rinehart & Winston, Inc., London.
- CAN, N., 1999.
"Kent Kimliği", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.)
- CİNGÖZ, K. B. / AKSULU, I., 2009,
"Koruma Amaçlı İmar Planlarına Eleştirel Bir Yaklaşım: Afyon Örneği", Tarihi Çevrede Koruma Yaklaşımlar, Mimarlar Odası Ankara Şubesi.
- ÇEVİK, S., 1995.
"Geçişler-Girisler-Kapılar ve Mekansal Etkileri", Mimari ve Kentsel Çevrede Kalite Arayışları Sempozyumu, Haziran, İ.T.Ü., İstanbul, Bildiriler Kitabı: 94-103.
- ÇEVİK, S., / BEŞGEN, A. / TULUK, İ. / VURAL, S. / CORDAN, Ö., 1999.
"Osmanlı Kentinde Yeşil Ögesinin Kullanımı Bursa ve Yakın Çevresinde Örneklenmesi", Uluslar arası XI. Yapı ve Yaşam Kongresi, Mayıs, Bursa, Kongre Kitabı: 85-109.
- ÇUBUK, M., 1993.
"Post Urbanizm ve Kentsel Tasarım Sunus Bildirisi", II. Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu, Mayıs, MSÜ., İstanbul, Bildiriler Kitabı: 13-17.
- ÇUBUK, M. / KARABEY, H. / YÜKSEL, G., 1978.
"Yapılanmamış Kentsel Kamusal Dış Mekanlar" Yapı Dergisi, 30, 25-54.
- DİVANLIOĞLU, D., 1997.
Temel Tasar Tasarın Öge ve İlkeleri, Birsen Yayınevi, İstanbul, 77, 78, 83, 84, 101, 105.
- ERDOĞAN, E., 1996.
"Anadolu Avlularının Özellik ve Düzenleme İlkeleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı. Ankara.)
- ERKAN, N., 2009.
"Bergama Örneğinde, Kentsel Açık Mekanlarda Yaya Hareketlerinin Çözümlemesi Konusunda Bir Yöntem", (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir Bölge Planlama Anabilim Dalı, İstanbul.)
- ESKİNAT, Y., 1993.
"Kent Planlama ve Tasarım Arasında Gerekli Ara Ölçek: Kentsel Tasarım", 2. Kentsel Tasarım ve Uygulamaları Sempozyumu, Mayıs, MSÜ., İstanbul, Bildiriler Kitabı: 45-50.
- FLETCHER, Sir B., 1987.
A History of Architecture, The Royal Institute of British Architects and The University of London, Great Britain.
- FRANCİS, C. / MARCUS, C. C., 1998.
People Places, Design Guidelines of Urban Open Space, Van Nostrand Reinhold Company, New York, 367 s.
- GENÇTÜRK, Z. İ., 2006.
"Meydanlarda Su Ögesi Tasarımı: Sultanahmet ve Beyazıt Meydanları İncelemesi", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.)
- GEHL, J., 1987.
Life between buildings: Using public space, New York, Van Nostrand Reinhold, 202 s.
- GİRİTLİOĞLU, C., 1991.
Şehirselsel Mekan Ögeleri ve Tasarım, İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul.
- GOODWIN, G., 1992.
A History of Ottoman Architecture, Thames and Hudson Ltd, London, 511 s.
- GÜL, A., 2001.
"Kentsel Açık-Yeşil Alanlar Ve Isparta Kenti Örneğinde İrdelenmesi", Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, Seri: A, Sayı: 2, Isparta, 27-48.

İLASLI, A. / ÜYÜMEZ, M. / KAYA, F., 2004.
Afyon'da Mimari, Anadolu'nun Kilidi Afyon, Afyon Valiliği, Afyonkarahisar, 188-231.

İNCEOĞLU, M. / AYTUĞ, A., 2009.
"Kentsel Mekanda Kalite Kavramı", Megaron , Cilt No: 4, Sayı: 3

ITTELSON, W.H., 1978,
Environmental perception and urban experience. Environment and Behavior 10, 193-213.

JACKSON, J. B., 1985.
"Vernacular Space", Texas Architect Journal, 35, 2, 58-61.

KARAKAŞ, B. 1999.
"Üniversite Kampüslerinin Fiziksel Gelişim Planı Hazırlama Süreci ve Bartın Orman Fakültesinin Bu Bağlamda İrdelenmesi", (Peyzaj Yüksek Mimarlığı Tezi, Z.K.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Bartın.)

KOSTOF, S., 1999.
The City Assembled, The Elements Of Urban Form Through History. Thames and Hudson, 320 s

KRIER, R., 1979.
Urban Space, Londra: Academy Editions.

KRIER, R., 1984.
Urban Space, Rizzoli International Publication, New York, 174 s.

KÜLLER, R., 1973.
Beyond Semantic Measurement, Architectural Psychology, 181-197

LYNCH, K., 1967.
The Image Of The City, The MIT Press, Cambridge
LYNCH, K., 1981, A Theory Of Good City Form, Cambridge, MA: MIT Press.

NEWMAN, O., 1972.
Defensible Space, New York: Macmillan, 264 s.

OKUYUCU, Ş.E., 2011.
"Çağdaş Eğitim Yapılarında Avlunun Göstergebilimsel Açından Değerlendirilmesi", (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Konya.)

ÖZBEK, H., 2004.
"Gelenekselden Türeyen Çağdaş Mardin Konut Yerleşimi", (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul, 53-58).

ÖZDOĞAN, H., 2002.

"Türkiye'de Meydanlar", (Doktora Tezi, K.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.)

RAPOPORT, A., 1977.

Human Aspects of Urban Form: Towards a Man-Environment Approach to Urban Form and Design, Pergamon Press, Oxford, 438 s.

SERJEANT, R.B., 1997.

İslam Şehri, 2. baskı, İz Yayıncılık, İstanbul.

YILDIRIM, K., 2006.

"Geleneksel Afyonkarahisar Evlerine Ait Kapılar Üzerine Bir Araştırma", Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 21: 75-85.

YOLDAŞ, Erdinç, 2010.

"Kentsel Avluların Değişen Anlam Ve Biçimleriyle İncelenmesi", (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı. Trabzon.)

URL1,

<https://artasmedia.com/2015/03/10/catalhoyuk-the-shrine-of-the-hunters-f-v-i> (Erişim Tarihi, 10 Mayıs, 2016)

URL2,

<http://www2.iath.virginia.edu/struct/pompeii/patterns/sec-04.html>, (Erişim Tarihi, 10 Mayıs, 2016)

URL 3,

<http://www.luccaterre.it/en/dettaglio/2926/Roman-amphitheatre-of-Lucca.html>, (Erişim Tarihi, 10 Mayıs, 2016)

URL 4,

<http://www.gettyimages.com/detail/news-photo/piazza-and-church-of-the-santissima-annunziata-florence-news-photo>, (Erişim Tarihi, 10 Mayıs, 2016)

URL 5,

<http://www.istanbul.com/tadini-cikar/topkapi-sarayi-hakkinda-bilmedikleriniz.html>, (Erişim Tarihi, 10 Mayıs, 2016)

URL 6,

<http://www.alamy.com/stock-photo/seagram-building.html>, (Erişim Tarihi, 10 Mayıs, 2016)

URL 7,

<http://www.uncubemagazine.com/blog/13035143>, (Erişim Tarihi, 10 Mayıs, 2016)

KÜTAHYA DÜĞÜNLERİNE İLİŞKİN BİR ANLATI ARAŞTIRMASI*

A NARRATIVE RESEARCH ON KÜTAHYA WEDDINGS AND FEASTS

Nil DUBAN** - Ramazan YILDIRIM***

Makale Bilgisi

Başvuru: 21 Eylül 2016

Hakem Değerlendirmesi: 27 Eylül 2016

Kabul: 5 Mayıs 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.15.011

Article Info

Received: September 21, 2016

Peer Review: September 27, 2016

Accepted: May 5, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.15.011

Özet

Düğün ve kutlamalar ait olduğu kültürle ilgili çok sayıda özelliği içerisinde barındıran manevi kültürün en önemli öğelerindendir. Bu kutlamalardaki âdetler ve uygulamalar ait olunan milletin, benimsenen dinin, yaşanan bölgenin, komşu olunan ülkenin özelliklerine göre şekillenmekte, bazen en küçük topluluklar arasında dahi farklılık göstermektedir. Türklerde düğün törenleri, evlilik ve erkek çocuklarının sünneti için tertiplenen törenler olmak üzere ikiye ayrılır. Tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Kütahya, korunan tarihi dokusu ve yaşayan folklorik değerleriyle zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Bu çalışmada, Kütahya'nın düğünleri, kaynak kişilerden toplanan yaşam hikâyeleri doğrultusunda incelenmiştir. Nitel bir araştırma yöntemi olan anlatı araştırmasına (narrative research) göre desenlenen bu çalışmanın verileri katılımcıların kendi yaşam hikâyelerini anlattıkları yapılandırılmamış görüşmeler aracılığı ile toplanmıştır. Çalışma grubunu oluşturan katılımcılar kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Yaşam hikâyeleri dinlenecek kişilerin özellikleri yaşlarının 50 yaş ve üstünde olması, Kütahya'nın yerli halkından olması ve evli olmalarıdır. Çalışmada bu özelliklere sahip üç erkek ve iki kadın olmak üzere toplam beş katılımcı ile görüşmeler yapılmış ve yaşam hikâyeleri kaydedilmiştir. Kayıtların yazıya dökümünün ardından yapılan analizler sonucunda, kültürel mirasın önemli öğelerinden olan ve bu çalışmanın ana temasını oluşturan düğünler teması altında evlilik ve sünnet törenleri alt temalar olarak ele alınmıştır. Evlilik törenleri için görücülük, dünürçülük, söz kesme, nişan, nikâh, kına/düğün ve düğün sonrası etkinlikler olmak üzere yedi kategori; sünnet düğünleri için sünnet öncesi yaşananlar ve sünnet günü yaşananlar olmak üzere iki kategori oluşturulmuştur. Bu kategoriler anlatıcıların yaşam hikâyelerinden doğrudan alıntılarla sunulmuştur. Çalışmada, Kütahya düğünlerindeki âdet ve uygulamaların Türk dünyasıyla ve Anadolu'nun çeşitli yörelerindeki topluluklarla çoğunlukla örtüştüğü; düğünlerdeki âdet ve uygulamaların zaman içerisinde ortadan kalkabileceği veya günün şartlarına göre değişime uğrayarak süreklilik arz edebileceği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kütahya düğünleri, kültürel miras, gelenek, evlilik, sünnet merasimi.

* Bu araştırma, "Kütahya'nın eski düğün ve bayram kutlamaları" konulu çalışmanın bir bölümüdür.

** Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, e-posta: nily@aku.edu.tr

*** Doktora Öğrencisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-posta: rmznyldrm@gmail.com

Abstract

As the home of many civilizations over the course of the history, Kütahya have a rich cultural inheritance with its well-protected historical texture and living folkloric values. This study examined the weddings and circumcision feasts of Kütahya based on the individual narratives of the participants. This qualitative study was designed as a narrative research. In the current study, the data were collected through the individual's lived stories using unstructured interviews, which are commonly used in narrative research. The study was carried out in Kütahya. The participants were selected using the snowball sampling technique which is part of purposeful sampling. In the study, eligibility criteria were developed as follows: older than the age of 50 and being a resident of the city. The number of the participants was five, three males and two females. At the process of analyzing, the events were grouped and marked based on the place, date, and topics. Then the codes were compared and the related themes and categories were developed. According to the results, the seven categories of the weddings were as follows: pre-arrangement for a possible marriage, asking the girl's and her family's hand for marriage, betrothal, engagement, marriage, henna night/wedding and post-wedding events. For the circumcision feasts, two categories were found: pre-circumcision events and post-circumcision events. To conclude, the traditions of weddings and circumcision feasts corroborate with Turkic countries and the most of the regions in Anatolia. Also, some of the traditions disappeared or had a change, and some of the traditions are continuous.

Keywords: Kütahya weddings and circumcision feasts, cultural heritage, traditions, marriage, circumcision ceremony

Giriş

Bir millete ait kültürel öğelerin yeni nesillere anlatılması, kavratılması ve benimsetilmesi kültür aktarımı olarak ifade edilir. Kültürünü korumayan, gençlere aktarmayan milletler yabancı kültürlerin etkisiyle yok olurlar¹. Düğünler de ait olduğu kültürle ilgili çok sayıda özelliği içerisinde barındıran manevi kültürün en önemli öğelerindendir. Evlenme veya sünnet dolayısıyla yapılan tören, eğlence, cemiyet² olarak tanımlanan düğünlerdeki âdetler ve uygulamalar ait olunan milletin, benimsenen dinin, yaşanan bölgenin, komşu olunan ülkenin özelliklerine göre şekillenmekte, bazen en küçük topluluklar arasında dahi farklılık göstermektedir.

Türklerde düğün törenleri, evlilik ve erkek çocuklarının sünneti için tertiplenen törenler olmak üzere ikiye ayrılır. Evlilik bir kadınla bir erkeğin yeni bir aile meydana getirmek üzere kurduğu ilişkiler bütünüdür. Bu ilişkilerin tanzim ve yürüyüşünde taraflar bütünüyle serbest değillerdir. Kanun, din ve törenin şekillendirdiği toplum da burada doğrudan taraftır ve evlilik akdinde söz sahibidir, kontrol hakkı ve yetkisi vardır³. Evlenme gelenekleri dünyanın her yerinde görülmekle birlikte, eş seçimi, eş sayısı ve evlilik törenleri, geleneklere ve toplumlara göre çeşitlilik göstermektedir⁴. Türk kültüründe evlenme, ocak kurma, ocak tütürme, ev bark sahibi olma, yuva kurma gibi çeşitli adlandırmalarla ifade edilirken, bireye sadece bir aile oluşturma ötesinde, soyun devamını sağlama ve toplumsal bir görevi üstlenmeyi de içeren bir sorumluluk yüklenmektedir⁵. Türklerde evlenme birçok aşamadan meydana gelmekte ve her aşama belirli âdetleri, uygulamaları, törenleri içerisinde barındırmaktadır⁶.

Türk halk dilinde sünnet, Müslüman erkek çocukların, çocukluktan erkeklığe geçişi kabul edilen bir operasyon için yapılan sosyal bir merasimdir. Türkiye’de sünnet, zengin fakir her Müslüman ailenin erkek çocukları için “sünnet düğünü” olarak düzenlendiği sosyal bir merasimdir⁷. Örnek’e (2014) göre, dinsel ve töresel işlemler içerisinde en katısı ve en yaygın olanı sünnet geleneğidir. Hiçbir çocuk sahibi anne ve baba bu köklü geleneğin dışında kalmak istemez. Sünnet geleneğinin yaptırımı bu konuda bir karşı koyuşa ve tartışmaya meydan vermeyecek kadar güçlüdür. Sünnet töreni, sünnet çocuğunun erkeklığe adım atmasının bir göstergesi olduğu gibi, çocuğun ailesinin de statü göstergesidir. Varlıklı ve sosyal tabakalaşmada üst sıralarda bulunan aileler, sünnet törenlerini oldukça şaşalı

kutlarken, orta ve alt gelir gruplarında durum genelde tersi yönde gelişmektedir. Sünnet kutlamalarında sosyal statü, ekonomik imkânlar, kırdı ya da kentte yerleşim ve bu yerleşimlere göre bölgesel özellikler belirleyici olmaktadır⁸.

Ege Bölgesi’nin İç Batı Anadolu Bölümü’nde yer alan Kütahya, bilinen tarihi içinde Hitit, Frig, Roma, Bizans, Selçuklu, Germiyanogulları ve Osmanlı Dönemi uygarlıklarıyla Türkiye Cumhuriyeti’ne ulaşmıştır. Ayrıca Kütahya Türk ve Dünya askerlik tarihinin en büyük zaferinin kazanıldığı yer olarak zengin bir kültürel mirasa sahiptir⁹. Bu araştırmanın amacı, korunan tarihi dokusu ve yaşayan folklorik değerleriyle zengin bir kültürel mirası bünyesinde barındıran Kütahya’nın düğünlerini, bireylerin yaşam hikâyeleri aracılığıyla irdelemektir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kapsamında anlatı araştırması (narrative research) deseni kullanılmıştır. Anlatı araştırması, araştırmacının bireylerin yaşamlarını incelediği ve birey ya da bireylerden kendi yaşamları hakkında hikâyeleri talep ettiği insan bilimlerinde bir inceleme desendir¹⁰. Anlatı araştırması, etnografi, soyut teori ve kuramsal teoride olduğu gibi geniş kültürel normların resmine değil, bireysel hikâyeler gibi mikro analitik resme odaklanır¹¹. Yapılan bu çalışmada, Kütahya’nın düğünleri ile ilgili katılımcıların yaşam hikâyeleri incelenmiştir.

Veri Toplama Aracı

Anlatı araştırmalarındaki veri toplama araçlarından biri de yapılandırılmamış görüşmelerdir. Ayrıca bireylerin yaşamış hikâyeleri de güçlü veri kaynakları olarak anlatı araştırmalarında kullanılmaktadır¹². Bu çalışmada da katılımcıların kendi yaşam hikâyeleri yapılandırılmamış görüşmeler aracılığı ile toplanmıştır.

Katılımcılar

Çalışma Kütahya ili Merkez ilçesinde yapılmıştır. Çalışmaya dâhil edilen kişiler örnekleme yöntemlerinden kartopu örnekleme göre belirlenmiştir. Kartopu örnekleme (zincir örnekleme) araştırmaya dâhil edilebilecek ek vakaların belirlenmesi için kaynak

¹ Artun 2006.

² TDK 2017.

³ Araz 1997.

⁴ Aynakulova 2006.

⁵ Temür 2009.

⁶ Ölmez / Sökmen 2012.

⁷ Aytürk 2013: 54.

⁸ Kırımlı 2010.

⁹ Kütahya Valiliği 2016.

¹⁰ Riessman 2008; Creswell 2013.

¹¹ Creswell 2012: 502.

¹² Connelly / Clandinin 1990.

kişilerin veya katılımcıların kullanılmasını kapsayan bilindik amaçlı örnekleme tekniğidir¹³. Yaşam hikâyeleri dinlenecek kişilerin özellikleri yaşlarının 50 yaş ve üstünde olması, Kütahya'nın yerli halkından olması ve evli olmalarıdır. Görüşülen ilk katılımcı diğer katılımcıların bilgilerini araştırmacılara vermiş ve bu kişilere ulaşıldığı takdirde konuya ilişkin sağlıklı veri toplanabilecek uygun katılımcılar olabileceklerini belirtmişlerdir. Bu doğrultuda ulaşılan diğer dört katılımcı ilk katılımcının önerileri ile görüşülerek araştırmaya dahil olmuşlardır. Çalışmada bu özelliklere sahip üç erkek ve iki kadın olmak üzere toplam beş katılımcı ile görüşmeler yapılmış ve yaşam hikâyeleri kaydedilmiştir.

Veri Toplama Süreci

Çalışmanın amacı doğrultusunda aranan özelliklere sahip, araştırmaya katkı vermeyi kabul eden ilk kişi ile görüşme yapılmıştır. Ardından bu kişiden yakın çevresinden belirlenen özellikleri karşılayan kişiler önermesi istenmiş, önerilen kişilerle irtibata geçilmiş, görüşmeyi kabul eden kişilerle randevulaşmış ve belirlenen yer ve zamanda buluşularak görüşmeler yapılmıştır. 2016 yılı Ocak ayında gerçekleştirilen görüşmelerin ikisi katılımcıların evinde, üçü ise iş yerlerinde yüz yüze yapılmış ve kendilerinden izin alınarak ses kayıt cihazına anlattıkları yaşam hikâyeleri kaydedilmiştir.

Verilerin Analizi

Veri analiz süreci boyunca yazıya aktarılan yaşam hikâyeleri defalarca okunur, bu süreçte araştırmacı ölçütlere dayalı örüntüler, parçalar ve temalar bulmak için incelemeler yapar. Bu okumaların sonunda araştırmacı kodlama yapmak için anlatılan yaşam hikâyesinde geçen olayları, yerleri, etkinliklerin nerelerde ve nasıl gerçekleştiğini analiz eder¹⁴. Bu araştırmada da katılımcıların görüşmeler esnasında ses kaydına alınan kişisel yaşam hikâyeleri önce yazıya dökülmüştür. Bu hikâyeler araştırmacılar tarafından birbirinden bağımsız bir biçimde defalarca okunarak hikâyelerde geçen olaylar, yerlerine, tarihlerine ve konularına göre işaretlenmiştir. İşaretlenen yerlerin kenarına notlar alınarak daha sonra ayrı kâğıtlara bu notlardan kodlar çıkarılmıştır. Ardından araştırmacılar tarafından oluşturulan kodlar karşılaştırılarak bu kodların hangi tema ve kategoriler altında sınıflandırılacağına karar verilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde, katılımcılardan elde edilen anlatılar doğrultusunda, araştırmanın amacına uygun olarak elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Kültürel mirasın önemli

öğelerinden olan ve bu çalışmanın ana temasını oluşturan düğünler teması altında evlilik ve sünnet törenleri alt temalar olarak ele alınmıştır.

Evlilik Törenleri Alt Teması

Düğünler temasında evlilik törenleri; öncesinde, sırasında ve sonrasında yapılan işler göz önünde bulundurularak kategorilere ayrılmıştır. Bu kategoriler görücülük, dünürçülük, söz kesme, nişan, nikâh, kına/düğün ve düğün sonrası etkinlikler olarak ortaya çıkmıştır.

1) Görücülük

Ailelerin evlenme çağına giren oğullarına çevrelerinden uygun kız aradıkları, baktıkları, beğendikleri sürece görücülük adı verilir.

a) Kız Bakma/Arama

Araştırmadaki katılımcıların anlatıları dikkate alındığında, günümüzde evliliğe hazırlanan gençlere sunulan eş adayları ile tanışma, görüşme ve eşlerini belirleme imkânının geçmişte sunulmadığı ve bu işlerin anne/baba tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

Araştırmadaki anlatıcılardan Mehmet Ali Bey bu süreç ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Bizimkinde, işte sabah mesela kız evine benim annem sabah saat dokuz, dokuz buçuk gibi erken gidiyor evlerine bakıyor. En çok dikkat ettikleri yer tuvalet, mutfak. Eğer buralar temizse o evin insanları temizdir, titizdir, çalışkandır. Ve habersiz gidilir. Olduğu gibi, doğal, natürel halini görürsün. Tabi onların düşüncesi bu. Tabi bu işleri annem yapmış. Annem kendisi gitmiş.”

b) Kızın Hamamda Görülmesi

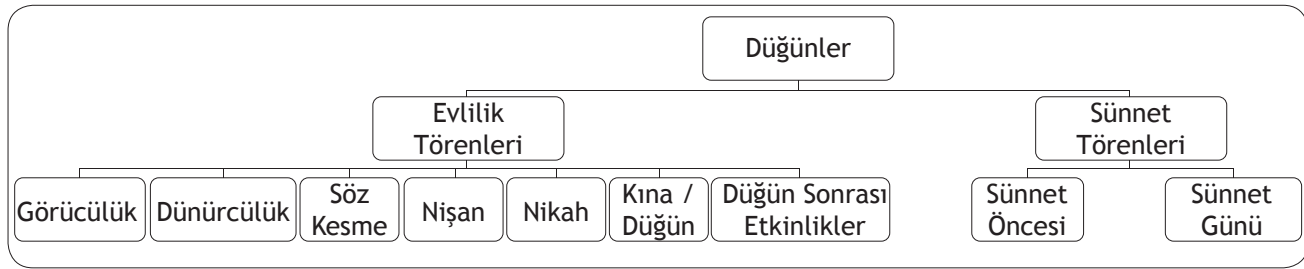
İsteme sürecine geçilmeden önce gelin adayı kız, oğlan annesi tarafından hamamda incelenmektedir. Anlatıcılardan Şükran Hanım, isteme öncesinde kayıncı tarafından hamama götürüldüğünü “Kayıncam rahmetlik beni banyoya göttü. Ben bi gören de, demiş. Görmedi ya hiç. Ona göre peki diyem demiş. Gittik, annemle banyoya gittik. Ben ne baş yıkamasını bilirim, ne bişey. Ondört yaşında, onbeşime yeni girdim. Eyî, aman iyi iyi demiş, alam oğlum demiş buna, neyse.” şeklinde ifade etmektedir.

c) Gelin ve Damadın Görüşmesi

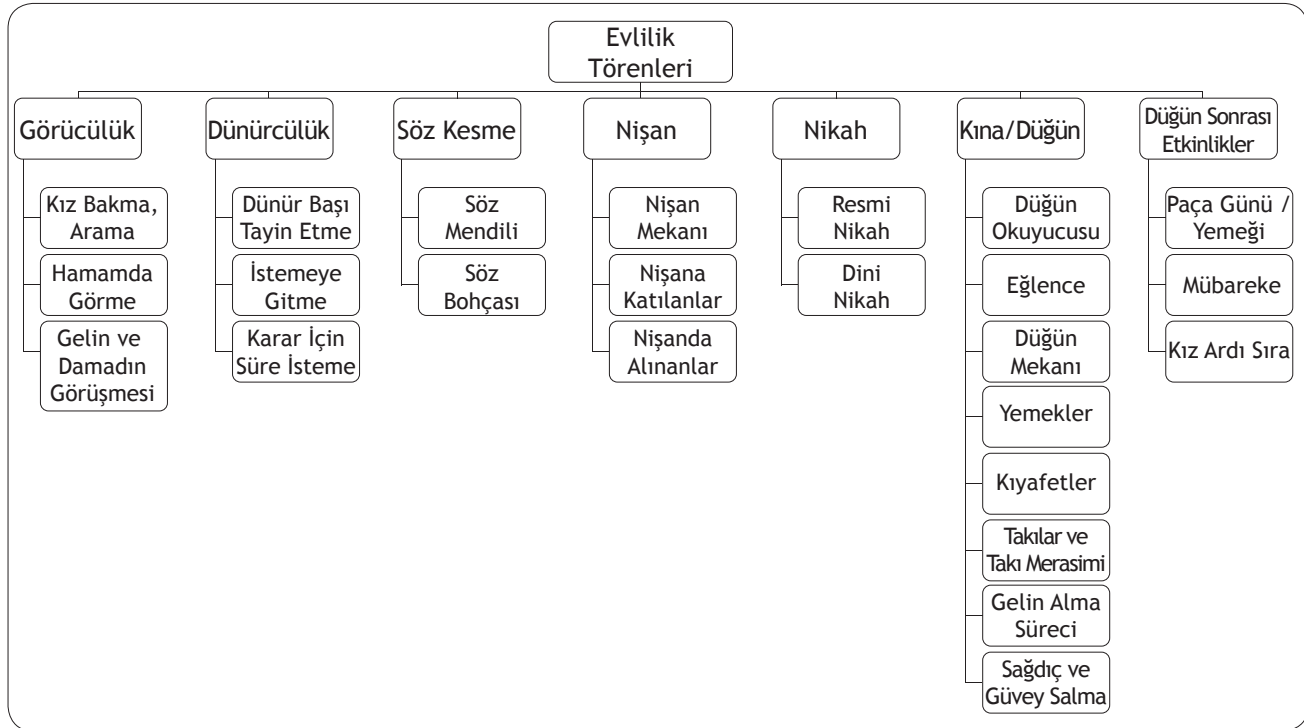
Gelin ve damadın görüşmesi, tanışması evliliğin önemli aşamalarından birisidir. Katılımcılardan Şükrü Bey şunları anlatmaktadır:

¹³ Teddlie / Tashakkori 2015: 211.

¹⁴ Clandinin 2000 / Connelly 2000 / Kear 2012.

Şekil 1: Düğünler / Weddings

Şekil 2: Evlilik törenleri / Marriage ceremonies

“Şükrü dedi yürü gidelim. Kız balkonda oturuyordu, görceğimiz kız, dedi. Orda gördüm içinden geçtim ama. Gördüm göremedim ben bunu. Ya Rukiye Hanım Teyze ben bundan bişey anlıyamadım. Boyunu posunu görmedik. Oturuyor bir kız. Önünden hızlıca geçtik. Şükrü Kütahya’da kız görmek kolay değil öyle. Almayıverirseniz çok ayıp olur.”

2) Dünürçülük

Evliliklerde gelin adayı belirlendikten sonraki en önemli aşama dünürçülük yani kız isteme sürecidir.

a) Dünür Başı Tayin Etme

Kız istemeye giden grup içerisinde her iki aileyi iyi tanıyan ve iki taraf arasında arabulucu rolünü üstlenecek bir kişi yer almaktadır. Bu kişiye dünür başı adı verilmektedir. Dünürbaşı ile ilgili olarak katılımcılar şu açıklamaları yapmışlardır.

Mehmet Ali Bey: “Oğlan evinin tayin ettiği birisi dünür başı. Yani hakem bi nevi. Ara bulacak.”

Şükran Hanım: “Teyzemin gelini benim dünür başımdı.

Akşamleyin erkekler falan hepsi toplanmış gelmiş. Dünür başı da tabi mecbur olacak ki iki tarafı da. Yani konuşmaları falan idare edecek.”

b) İstemeye Gitme

Kız istemeye dünür başı ile birlikte ailenin büyükleri gitmektedir. Anlatıcıların bahsedilen konularla ilgili açıklamaları şöyledir:

Şükrü Bey: “Oğlan evinin kayınta, amca, ağabey, yakınları giderler. Biz sizin kızınızı Allah’ın emri, peygamberin kavliyle istiyoruz, derler. Bir büyük ister.”

Şükran Hanım: “Akşamleyin erkekler falan hepsi toplanmış gelmiş. Kaynatam, kaynım, eltilerim Allah rahmet eylesin. Kayınlarım hepsi.”

Şükrü Bey: “Çiçek yapılır. Zamana göre bir kutu çikolata yapılır. Şeker, çay, lokum değişik şekillerde hediyelerle gidilir.”

Nurdan Hanım: “Kız istemeye ailenin büyükleri

gider. Kütahya'nın yerlilerine perşembe akşamı gidilir. Kız istemeye ya da kız görmeye.”

c) Karar İçin Süre İsteme

Kız tarafı, isteme olayından sonra oğlan tarafına kararını hemen bildirmemekte ve düşünmek için süre istemektedir. Anlatıcılar, bu süreci şu cümlelerle ifade etmişlerdir:

Şükran Hanım: “Babam rahmetlik dedi bana bir hafta on gün izin verin. Kütahya'nın âdeti böyledir.”

Nurdan Hanım: “Kız evi biraz nazlı oluyor. Hemen vermez yani. İstemeden sonra işte on gün sonra buyrun. Araştırma devresini araya koymak için ya da on beş gün sonra buyrun denir.”

3) Söz Kesme

Söz kesimi, dünürçülük yani kız isteme aşamasından sonra gelmektedir. Bu aşama söz mendili ve söz bohçası başlıkları altında incelenmiştir.

a) Söz Mendili

Söz kesmenin sembolü olarak kız evi tarafından oğlan evine bir mendil verilmektedir. Söz mendili ile ilgili anlatıcıların ifadeleri şöyledir:

Şükran Hanım: “Akşamında gelirler. Söz mendili gibi böyle bir şey verilir ellerine bi tek bi söz mendili.”

Nurdan Hanım: “Söz mendili verilir. Kenarı iğne oyali ipek bir mendildir. Ve erkeğin de ipek bir mendili vardır. İşte üzerine de nakış işlenir.”

b) Söz Bohçası

Söz kesme merasimi, aileler tarafından önceden hazırlanan bohçaların karşılıklı takdim edilmesiyle son bulmaktadır. Anlatıcılar, söz bohçasını şu cümlelerle açıklamışlardır:

Nurdan Hanım: “Kütahya'nın âdetlerinden bir tanesi bohça. Kız evinin yaptığı oğlana. Annesine, babasına, kardeşlerine, anneanne, babaanne varsa onlara, teyze, dayı sözde de yapılabiliyor. Söz ve nişan birlikte de yapılabiliyor. Ama mutlaka sözde bohça verilir. Bu da işte damada ve aile içindekilere olur. Sonrasında da nişanda bu bohçanın üzerine ilave edilerek daha büyük ve daha kapsamlı aile yakınlarına da bohça veriliyor.”

4) Nişan

Anlatılardan yola çıkarak bu bölüm nişan mekânı, nişana katılanlar ve nişanda alınanlar olmak üzere üç başlık altında işlenmiştir.

a) Nişan Mekânı

Nişan, kız evi tarafından organize edilmektedir. Anlatıcılardan Mehmet Ali Bey ve Şükrü Bey'in ifadeleri şöyledir:

Mehmet Ali Bey: “Nişan kız evinin himayesinde yapılır o. Eski evlerde biliyorsunuz büyük evler. Divanhanesi ayrı, bahçesi ayrı vesaire, böyle konak tipi evler. Eskiden böyle salon falan olmazdı. Eski evler tabi eski Kütahya evleri öyle. Tabi varsa divanhanesinde falan olur. Yoksa bir komşusundan rica ederdi.”

Şükrü Bey: “Eskiden nişanlar evlerde olurdu. Kızlar, bayanlar ayrı bir odada, erkekler ayrı bir odada.”

b) Nişana Katılanlar

Nişan törenlerine aile büyükleri ve yakın akrabalar çağrılmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak anlatıcıların ifadeleri şöyledir:

Mehmet Ali Bey: “Yakın, büyükler gider bak, aile büyükleri işte nedir amca, dayı, hala. Yakın birinci derece. Birinci derece amca, dayı. Hatta belki yetişkinler varsa bunların çocuklarına bile çıkılmaz bak. Mesela amcakızı, dayı çocuğu/oğlu falan dayıkızı falan böyle değil. Sadece mesela amca ve eşi. Dayı ve eşi. Hala ve eşi gibi.”

Nurdan Hanım: “Aile yakınları çağrılır. Ailede hani, hemen hemen yakın akraba diyebileceğimiz insanlar gelirler.”

c) Nişanda Alınanlar

Nişanda ikramlık olarak alınanlara ilişkin anlatıcıların ifadeleri şöyledir:

Ali Bey: “Nişanda çay, şeker, kahve alınır. Oğlan evi alır onları. İşte, pasta o zaman eskiden vardı, bizim zamanımızda pasta gazoz vardı. Daha eskilerden aslında bu pasta, gazoz yerine eskilerden şerbet verilirmiş. Nişan şerbeti dağılırmış. Kahve, arkasından nişan şerbeti.”

Nurdan Hanım: “Bazı ailelerde yani Kütahya'nın yerlilerinde vardır. Çerez tepsisi. Ya nişana müteakip yani nişandan hemen sonra ya da nişan gecesi gider.”

5) Nikâh

Nikâh resmi nikâh ve dini nikâh olmak üzere 2 başlık altında incelenmiştir.

a) Resmi Nikâh

Evlilik amacıyla bir araya gelmiş çiftlerin evliliklerinin, kanunen resmiyet kazanmasıdır. Resmi nikâh sürecini anlatıcılarımız şöyle anlatmışlardır:

Nurdan Hanım: “Aile büyükleri, sadece aile büyükleri.

Anne, baba, babaanne, dede onlar toplanarak oğlan evinde kıyıldı. Bu ailenin isteğine bağlı. Kız evinde de oğlan evinde de olabilir.”

Şükrü Bey: “Kütahya’da belediye nikâh salonu vardı. Çamlıbahçe’de. Öğretmen evinin karşısında. Bizim nikâhımız orda oldu.”

b) Dini Nikâh

Dini nikâh, nişanlılık aşamasında veya resmi nikâh kıyılma aşamasında, genellikle imamlar tarafından kıyılmaktadır. Anlatıcıların dini nikâh hakkındaki ifadeleri şunlardır:

Şükrü Bey: “Bizim zamanımızda bir araya gelecekler, görüşecekler diye zaman zaman sinemaya giderdik. Başka düğünlere giderdik iki nişanlı olarak daha düğün olmadan. O zaman hemen bi imam çağırırlar. İmam nikâhı kıyılır, resmi nikâh olmadan.”

Mehmet Ali Bey: “Biz mesela nişanlandık. Bizim nişanlılık dönemimizde biz beraber bırak el ele, kol kola gezmeyi yan yana çarşıya çıkıp gezmiş, bir yerde oturup yemek yemiş, sohbet etmiş, muhabbet etmiş değilizdir.”

6) Kına ve Düğün

Bu bölüm düğün okuyucusu, eğlence, düğün mekânı, yemekler, kıyafetler, takılar ve takı merasimi, gelin alma süreci, sağdıç ve güvey salma başlıkları altında incelenmiştir.

a) Düğün Okuyucusu

Düğün yapan aileler yakınlarının, arkadaşlarının düğünden haberdar olmaları için düğün okuyucusu çıkarmaktadırlar. Şükrü Bey ve Mehmet Ali Bey’in düğün okuyucuları ile ilgili ifadeleri şöyledir:

Şükrü Bey: “Eskiden düğün okuyucuları olurdu. Düğün okuyucusu. Gökçimen’den, Ahırdı’ndan Yenimahalle’ye bütün Kütahya’yı bilir. Filancanın selamı var. Düğüne davet ediyorlar.”

Mehmet Ali Bey: “Okuyucu. O semtleri, insanları çok iyi bilen insanlar varmış onun görevi okuyuculuk. Gider filancanın düğünü var. Şu, şu, şu söyler davetiye yok ya.”

b) Eğlence

Düğünlerde genellikle kına gecesinde ve gelin alındıktan sonra oğlan evinde çalgılı eğlenceler yapılmaktadır. Eğlencelerde, kadınlar ve erkekler bir arada eğlenmemektedir. Anlatıcıların düğün eğlenceleri hakkındaki ifadeleri şunlardır:

Şükran Hanım: “Teyip, meyip yok. Tefcilerimiz vardı. Kel Hacer, Kör Hacer. Hepsinin adı vardı onların. Onlar

vardı. Onlar tef çalar. Ağır elbise giyerler. Kaşıklarla Kütahya oyunu oynanır karşılıklı. İkili, ikili, ikili ikili. Bunlar oynanırdı oyun olarktan. Kütahya’nın kar mı yağdı dağına oynanır. Çöktüm, söktüm söktüm oynanır.”

Mehmet Ali Bey: “Eskiden böyle işte cümbüş çalan darbuka çalan kadınlar vardı. Bunların isimleri vardı. Benim hemen çocukluğumdan aklıma geliveren bi Tül Hatçemiz vardı mesela. Kadınların şeyinde cümbüş çalar falan. Kendi aralarında darbuka çalarlar. Ve kadınlar, erkekler bir arada eğlenmezlerdi. Düğün yapıyorsa erkekler dışarı çıkar kapının önünde beklerler.”

Şükrü Bey: “Kadınlar kendi arasında düğün yapıyorlar. Çeyiz altı deniyor buna. Kütahya türküleri söyleniyor. Kütahya oyunları oynanıyor.”

c) Düğün Mekânı

Düğün mekânı olarak eski konakların divanhaneleri veya bahçeleri kullanılmaktadır. Anlatıcıların bunu destekleyen ifadeleri şunlardır:

Şükran Hanım: “Bu şimdi şey evleri oldu ya. Konaklar oldu. Ordan çıktım ben gelin.”

Nurdan Hanım: “İlk giriş katında, çok büyük, oralarda yapıldı kınalar. Genellikle de gündüz kınaları tercih edilirdi.”

Mehmet Ali Bey: “O konaklarda divanhanelerde veya evlerin bahçelerinde.”

d) Yemekler

Anlatıcıların düğün yemekleri ile ilgili ifadeleri aşağıda yer almaktadır.

Şükran Hanım: “Pirinç ile zerde döker. Zerde de pirincin şekerlenmiş şekli. Pirinç pilavının tuzsuz şekerlenmiş şekliyle gündüz kınada herkese pilav verilir. Kız evi verir.”

Nurdan Hanım: “Gündüz yapılan kınalarda mutlaka zerde ile pilav ikram edilir. En önemli husus odur kız kınalarında. Ve bunları, buradaki ikramı kız evi yapar.”

Şükrü Bey: “Akşama hali vakti yerinde olan zenginler güvey salma yaparlar, takım yemek olur o. Bu düğün çorbası Kütahya’ya hastır bu. Yoğurtlu çorba deriz biz bunu. Çevirme. Onun arkasında işte güveç gelir. 4 kiloluk her sofraya. Masa değil yer sofrasında. Sonra güveçten sonra pilav, börek. Sonra ev baklavası. Bir tane yedin mi doyarsın böyle. En son da yaprak dolması gelirdi.”

e) Kıyafetler

Şalvar, ağır elbise, üç etek düğünlerde giyilen kıyafetlerin en önemlileridir.

Nurdan Hanım: “Bizde şalvar olayı vardır. İşte altı

metre kumaştan dikilir şalvarımız ve üstü çok değişik şekillerde olur. Simli sırmalı olur. Altı da çok büyük bir şalvar. Sokmalı bir şalvardır. Ve üzerine mutlaka iğne oyası olur. Kütahya’da ağır elbise vardır mutlaka. Eğer kızın kendinin yoksa kayınvalide yaptırır. Ya da yapılı vardır mutlaka geçmişten gelen. O kına gecesinde ve düğünde giyilir. Kına gecesinde önce normal ipekli bir şalvarla çıkar gelin. Sırayla kaç kıyafeti varsa ki bu en az 6-7 ile başlar 10-15’e kadar çıkar. Kına yakılacağı zaman da taçlı olan tefebaşını üç etek tarzında giyer ve onla kına yakılır. Kayınvalide kına yakılma aşamasında eline mutlaka altın koyar. Kınasını eline kapatır. Oradaki herkes ağır elbise giyer. Sırmalı işlemelidir bunlar.”

Ali Bey: “Kıyafet olarak simli, kadife, pullu, ipekli bunlar. Bu dört takım muhakkak olurdu. Ağır elbisesi işte, pullu dediğim ağır elbise yani. Kimisi üç etek eder.”

f) Takılar ve Takı Merasimi

Düğünlerde, oğlan evi ile kız evinin anlaşmasına bağlı olarak oğlan evi tarafından takılar alınmaktadır. Anlatıcıların ifadeleri şöyledir:

Şükran Hanım: “Şimdi oturulur. Kız tarafından bi arkadaşları olur. Aracıyı sokarlar. Aracı söyler. Beş bilezik, beş tane giremiz, elmas küpe, elmas yüzük. Oğlan tarafı da der. Ya bu kadar halimiz bizim yok denir. Mesela beş istediye üçe iner. Yani ziynetsiz kız alınmaz. Biz hiçbir şey istemedik. 5 tane bilezik taktılar. Ondan sonra küpe yüzük taktılar.”

Kız evinin takı merasimi kız evinde, oğlan evinin takı merasimi oğlan evinde yapılmaktadır. Anlatıcıların ifadeleri şöyledir:

Nurdan Hanım: “Kız evinde gelin çıkmadan önce takı merasimi yapılır. Kız evinin yakınları kuşak deriz biz buna. Arkasından takı merasimi yapılır. Gelin o şekilde çıkar al duvağıyla.”

Ali Bey: Ondan sonra takı olur. Eskiden öyle bizim zamanımızda öyleydi. Kız evi kız evinde, oğlan evi oğlan evinde takısını yapardı. Ondan sonra takılar takılır. Akraba oradaki akraba eş dost.”

Şükrü Bey: “Takı da orda oluyor. Eskiden nikâhta olurdu. Nikâhtan sonra hemen. Herkes yakın akraba altın takar, giremiz takar, yüzük takar, bilezik çoğu para takar ne olursa.”

g) Gelin Alma Süreci

Geçmişte üç etek veya ağır elbise denilen kıyafetler gelinlik olarak giyilmektedir. Daha sonraki dönemlerde, beyaz gelinlikler giyilmeye başlanmıştır. Anlatıcıların ifadeleri şöyledir:

Nurdan Hanım: “Geline babası kuşak bağlar okuya okuya. Gelin o şekilde çıkar al duvağıyla. Ve bu üç etek dediğimiz elbise giyilir. Şimdi gelinliğe döndü beyaz gelinliğe ama. Üç etek eskiden o işte elmas taşlı üç etekle çıkar.”

Şükrü Bey: “İşte evin büyüğü kıza kuşak kuşatıyor. İşte hayırlı uğurlu olsun. Kırmızı bi kuşak. Annem rahmetliğin de o elbiselerden bi elbise var bizde. Kız evine göndermiş bununla istiyorum. Ben böyle gelin oldum, bu kıyafetle. Ben gelinimi de böyle istiyorum diyor.”

Gelin almaya giderken konvoy oluşturulmaktadır. Bu konuda anlatıcıların ifadeleri şöyledir:

Şükran Hanım: “Araba konvoy olur. Gelin alma gelinir korna çalına çalına. Şimdi önlük bağlıyorlar eskiden biz elbiselik kumaş bağlardık. İkişer metre ikişer metre keser. Öyle kumaş bağlardık.”

Şükrü Bey: “Faytonla gidiliyor kız almaya. O zaman araç da yok. Taksi yok. 1960’lı yıllarda. Fayton. Kapalı fayton var, açık fayton var.”

Gelin oğlan evine dualarla indirilmektedir. Eve girmeden önce bazı âdetler uygulanmaktadır. Bu konudaki açıklamalar şöyledir:

Mehmet Ali Bey: “Kapıdan içeri girmeden önce kayınvalide karşılar. Kızım evine yuvana hoş geldin. Hemen onun elinde bi tas vardır. Orda işte yağ, bal falan. Hemen onu eliyle kapının işte üstüne artık neresine eşiğine sürer. Kızım huzurun, ağzının tadı yağ bal olsun. Bereketin yuvanın bereketi içinde olsun. Huzurlu mutlu olun der.”

h) Sağdıç ve Güvey Salma

Güvey salmaya damadın babası, arkadaşları ve oğlan evinin erkeklerinden büyükler katılmaktadır. Şükrü Bey bu durumu şöyle anlatmıştır: “Akşama da babam rahmetli kendi arkadaşlarını da güvey salmaya davet ediyor. Ben de kendi arkadaşlarımı davet ettim. Meşaleler içinde bana güvey saldılar. O anda da eve girerken birinden sırtıma bi yumruk yedim.”

Düğünlerde oğlanın biri bekâr, biri evli olmak üzere iki sağdıç bulunmaktadır.

Ali Bey’in sağdıç ile ilgili anlattıkları şöyledir: “Bir bekâr sağdıç vardır. Bi de evli sağdıç vardır. Bekâr sağdıç hizmet eder o misafirlere. Yemeğinden, içkisinden, oturup kalkmasından. Evli sağdıç da o gerdek gecesi ne olması gerektiğini anlatır. Tecrübeli. Benim düğünümde sağdıç çok zahmete girdiydi. Cebinden masraf ettiydi. Bir bohça hazırladılar ona. Sağdıç bohçası diye. El işlemeli bir bohçanın içine iyi gömlek, kravat, iç çamaşırı hepsini koydular hediye ettilerdi.”

7) Düğün Sonrası Etkinlikler

Bu bölüm paça günü/yemeği, mübareke ve kız ardı sıra olmak üzere 3 başlık altında incelenmiştir.

a) Paça Günü/Yemeği

Düğünün ertesi günü paça günü olarak isimlendirilmektedir.

Bu güne ait yaşantıyı Şükran Hanım şöyle anlatmıştır: “Ertesi günü oğlan evi hısını, akrabasını çağırıp paça ekmeği yapar. Kız evinden gelen eti kor. Baklavayı kor. Sofralar kurulur. Teyzeleri yengeleri kimleri varsa oğlan evinin onlar gelir. Paça ekmeği yaparlar.”

b) Mübareke

Mübareke, evlenen kızın evine yapılan “hayırlı olsun” ziyaretidir.

Nurdan Hanım: “Mübarekede gelin eğer beyaz gelinlik giydiyse onu dahi giyer. Nişanlılığı ile kapıda gelen misafiri karşılar. Mutfağa gelin hiç girmez. Ön hazırlığını yapar. Mutfaktan çekilir. Gelen misafir mesela şeker tutacak ya da kahveyle başlanır. Kahve veriyor bi şalvarını giyer, gider değiştirir gelir. O götürür içerde ikramını yapar. Bütün kına boyunca ve kınada giyemediği ne kadar şalvarı, üçeteği varsa giyer en son gelinlikle uğurlar. Gelen misafirleri. Eğer eksik giyerse de bizim hiç mi hatırimız yok denir. Gelin evi gezilir dolaşılır mutlaka geldiğinde.”

c) Kız Ardı Sıra

Düğün sonrasında kız evi, oğlan evini yemeğe davet etmektedir. Bu yemeğe kız ardı sıra adı verilmektedir. Takip eden günlerde oğlan evi de kız evini yemeğe çağırarak ve gelin ve damat her gün bir akrabasını ziyaret ederek el öpmektedir. Anlatıcıların ifadeleri şöyledir:

Şükran Hanım: “Evlilik sonraki haftada kız annesi muhakkak kızını yemeğe çağırır. Yalnız kızı değil. Bir hafta sonra annem davet etti. Bir hafta sonra ben

geldim. Kaynatam kaynanam eltilerim hepimiz geldik.” Nurdan Hanım: “3-4 gün sonra gittik biz. Kız evi annesi zaten yemek verir kızın. Yemeğe çağırır. Kayınvalidesi yakınları işte görüncesi, kayını, eltisi hep birlikte gidilir. Orda bir ağırlanır. Yemek yenir.”

Şükrü Bey: “Kız evini kız ardı sıra derler de. Eskiden biz mesela 20 kişi-30 kişi gittik. Takım yemek hazırlamışlar. Güveç hazırlamışlar. Biz de onları çağırarak.”

Sünnet Törenleri Alt Teması

Sünnet törenlerinde sünnet öncesi yaşananlar ve sünnet günü yaşananlar olarak iki temel kategori oluşmuştur.

1) Sünnet Öncesi Yaşananlar

Sünnet öncesi yaşananlar kına (eğlence), mekân seçme ve hediyeler olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

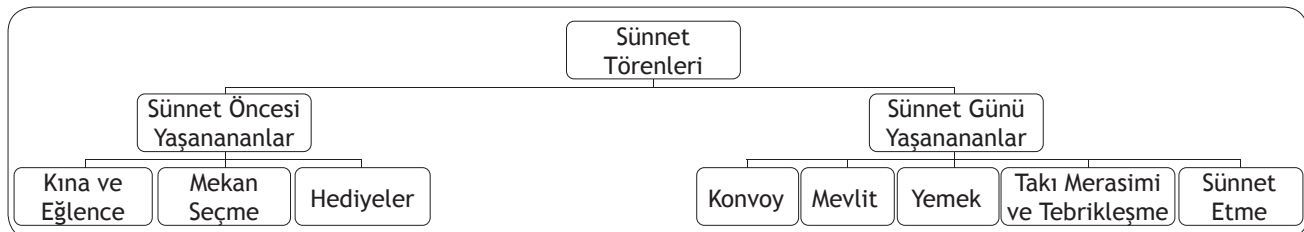
a) Kına ve Eğlence

Sünnet töreninden bir önceki gecede kına (eğlence) düzenlenmektedir. Bu eğlencelerde kadın ve erkekler ayrı yerlerde eğlenmektedir. Eğlenceler davul ve zurna eşliğinde yapılmaktadır. Katılımcılar eğlenceleri şöyle anlatmıştır:

Mehmet Ali Bey: “Kadın erkek eğlencesi gene olmaz. Kadınla erkek karşı karşıya oynamaz. Kadınlar ayrı eğlenir. Erkekler ayrı eğlenir. Kınası gene düğün kınası yapılır. Ben mesela kendi düğünümde bizi hemen ertesi gün sünnet olcaz mesela Pazar günü sünnet olcaksak cumartesiye pazara bağlayan gece davul zurna gelir. Davul zurna eşliğinde davul zurna artık akşama başlar ikinci vakti. Akşama kadar çok fazla milleti rahatsız etmiyecek şekilde isteyen orda oynar eğlenir. Ben mesela cumartesi günü oğlumun güzel kına gecesini yaptım.”

b) Mekân Seçme

Sünnet törenleri, konakların divanhanelerinde veya bahçelerinde yapılmaktadır. Yer yoksa sokakta da yapılabilir. Anlatıcılardan Mehmet Ali Bey’in mekân ile ilgili görüşleri şöyledir: “Divanhaneli evler

Şekil 3: Sünnet törenleri / Circumcision ceremonies

büyük evler şimdiki işte konak tabir ettiğimiz evler. Büyük divanhaneler. Ya orlarda yapılır. Veya işte bahçelerinde yapılır. Ya da öyle yer yoksa sokakta yapılır.”

c) Hediyeler

Sünnet öncesinde sünnet sahibi yakın akrabalarına elbise ve şalvar diktirmektedir. Onlar ise sünnet çocuğuna bohça hazırlamaktadırlar. Anlatıcılar, bu durumu şöyle ifade etmişlerdir:

Şükrü Bey: “Hısım akrabalar sünnette bohça yaparlar. O bohçalarda çok zengin olur. El işlemeli bohça içinde hem düğünde hem sünnette yünlü kumaşlar, kayınnaya 7-8 metre entari şalvar. Bürümcük gömlekler, iyi gömlekler.”

2) Sünnet Günü Yaşananlar

Sünnet günü yaşananlar konvoy, mevlit, yemek, takı merasimi ve tebrikleşme, sünnet etme olmak üzere beş başlık altında incelenmiştir.

a) Konvoy

Sünnet olacak çocuğu gezdirmek için konvoy oluşturulmaktadır. Önceleri at veya fayton ile gezdirilen çocuk, son dönemlerde araba ile gezdirilmektedir. Konvoyla katılan arabalara hediye asılmaktadır.

Şükrü Bey: “Atla gezdirdim. Köyden eyerli at gettiler.”

Nurdan Hanım: “Mutlaka önce gezdirilir konvoyla. Eskiden bunu faytonlarla yaparlarmış. Çocuk at üstünde gezermiş. Şimdi artık arabalarla, araçlarla bir konvoy yapıyor.”

b) Mevlit

Sünnet törenlerinde çocuk sünnet edilmeden önce mevlit okutulmaktadır.

Şükran Hanım: “Sünnet kesilmeden evvela mevlit okunur.”

Mehmet Ali Bey: “Öğle vaktine kadar mevlidini okuttuk.”

c) Yemek

Sünnet törenlerinde katılanlara yemek ikram edilmektedir. İkram, çocuğun sünnet edilmesinden sonra yapılmaktadır. Yemek ikramı ile ilgili anlatılar şöyledir:

Şükrü Bey: “Yemekli oldu. Bahçede evimizin durumu müsaitti. Büyük sofralarda.”

d) Takı Merasimi ve Tebrikleşme

Yemek ikramından sonra takı merasimine geçilmektedir. Anlatıcılarımızın ifadeleri şöyledir:

Nurdan Hanım: “Gelenler de takılarını çocukların yanında işte takarlar. Altın yastığı vardır. Ona takıları takılır. Çocuğu tebrik edip ayrılırlar.”

Şükrü Bey: “En iyi hediye saatti. Eskiden çocuklarda saat pek yoktu. Zengin bir tane saat verir.”

e) Çocuğun Sünnet Edilmesi

Sünnet olacak çocuk, günümüzdekinin aksine, düğün günü sünnetçi tarafından sünnet edilmektedir. Bu durumu anlatıcılarımız şöyle ifade etmişlerdir:

Şükran Hanım: “Bir gün evvela gecesi kınası oluyor ertesi gün kesiliyor çocuk gidiyor.”

Mehmet Ali Bey: “Şimdi önceden kesiliyor. O zaman sünnetçi gelir. Aynı gün sünnet kesilir.”

Sonuç ve Tartışma

Kütahya’da yapılan düğünlerin kişilerden toplanan bireysel hikâyeler ışığında incelendiği bu çalışmada, Kütahya’daki tören ve kutlamalardaki âdet ve uygulamaların, Türk dünyasıyla ve Anadolu’nun çeşitli yörelerindeki topluluklarla çoğunlukla örtüştüğü tespitini yapmak yanlış olmayacaktır. Örneğin, evlilik törenlerinde eş seçiminin anne ve babalar tarafından yapılması geleneğine Kırgızlarda da rastlanmaktadır. Aynakulova’ya (2006) göre, Kırgızlarda gelin seçme konusunda baba, oğlunun istek ve arzusunu dikkate almakla birlikte son kararı o vermektedir. Bu durumun aksine Tatarlarda ise, kız ve erkek çok nadir olarak birbirini tanımadan, bir araya gelip görüşmeden evlenmektedirler¹⁵. Ayrıca kınada gelin olacak kızın ağlatılması ve kına yakılan avucuna altın koyulması âdetine Kızılcahamam yöresi düğün geleneklerinde¹⁶; gelinin çıkarılması sırasında kırmızı kuşak bağlanması âdetine Çankırı’da¹⁷ ve Misis’te¹⁸; gelinin oğlan evine indirildiği sırada kapıdan girerken elinde yağ ve bal olan kişiden bunları alıp kapıya sürmesi âdetine Bolu evlenme geleneklerinde¹⁹ rastlanmaktadır.

Düğünlerdeki âdet ve uygulamalar, ülkemizin çeşitli yörelerinde değişik isimlerle anılmaktadır. Örneğin Kütahya’da düğünden sonraki gün “paça günü” olarak isimlendirilirken Niğde’ye bağlı Kemerhisar yöresinde

¹⁵ Çetin 2005.

¹⁶ Akpınar 2009.

¹⁷ Vardar 2010.

¹⁸ Peker 2008.

¹⁹ Ögüt / Eker 1998.

“yüz açma”, Tunceli’de “yüz açımı”, Edirne’nin Keşan İlçesi’nde “duvak indirme”, Afyon ve Denizli Merkez’de ise “gelin sabahı” olarak bilinmektedir²⁰.

Bu araştırmada elde edilen bulgular, düğünlerdeki âdet ve uygulamaların zaman içerisinde ortadan kalkabileceğini veya günün şartlarına göre değişime uğrayarak süreklilik arz edebileceğini göstermiştir. Örneğin Koç (2006) araştırmasında geçmişte Kütahya’daki düğünlerde özellikle tefebaşı ve pullu üçetek kıyafetinin gelinlik kıyafeti olarak tercih edildiğini belirtmiştir. Bu araştırmada da aynı bulgulara ulaşılmasına rağmen günümüzdeki düğünlerde bu kıyafet yerine beyaz gelinlik giyilmektedir. Davetiye kartlarının ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması nedeniyle günümüz düğünlerinde okuyucu çıkartma uygulaması da ortadan kalkmıştır. Kız ve erkeğin birbirini görmeden evlenmeleri, düğün mekânı olarak konakların kullanılması, gelin indirilirken uygulanan ritüeller (kapıya bal sürülmesi, buğday, şeker saçılması gibi), paça günü/yemeği, kız ardı sıra yemeği gibi âdet ve uygulamalara da günümüzde nadiren rastlanmaktadır. Bunun yanında düniçülük, söz kesilmesi, nişan, nikâh, konvoy, eğlence, yemek ikramı, takı alınması ve takı merasimi yapılması gibi âdet ve uygulamaların günümüzde de devam ettiği görülmektedir.

Anlatılardan yola çıkarak, Gönen’in (2006) geçmişini Dede Korkut Hikâyelerine dayandırdığı beşik kertmesi ile evlilik ve başlık parası geleneğine Kütahya’da rastlanmadığını söylemek mümkündür. Sünnet düğünlerinde mevlit okutulması ve çocuğun düğün günü sünnet edilmesi usulü sadece Kütahya’ya has bir durum değildir. Kırımlı’nın (2010) Trakya’da yaptığı çalışmaya göre, sünnet düğünlerinde çocuk düğün günü sünnet edilmekte ve aynı gün mevlit okunmaktadır. Ayrıca Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde olduğu manada kirvelik geleneği Trakya köylerinde olmadığı gibi Kütahya’da da görülmemektedir.

Toplumların geçmişten günümüze taşıdıkları kültürel değerlerin önemli bel kemiğini oluşturan gelenek ve göreneklerin yaşatılması büyük önem taşımaktadır. Tarihsel süreçte toplumların kimlik göstergeleri olarak ifade edilebilecek bu değerlerin korunması, diğer nesillere bırakılacak kültürel miras olarak düşünülebilir. Bunun için, düzenlenecek festivaller, kongreler, panayırılar vb. yaşantılar yoluyla geçmişten günümüze gelenek ve göreneklerin yeni nesillere tanıtımı yapılabilir.

Kaynakça

- ABİK, Y., 2005.
“Nişanlanma ve Nişanlılık.” Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 54.2: 65-152.
- AKPINAR, M., 2009.
“Kızılcahamam Yöresi Düğün Gelenekleri ve Kına Türküleri.” Milli Folklor Üç Aylık Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi: 127-133.
- ARAZ, N., 1997.
21. Yüzyılın Eşiğinde Örf ve Âdetlerimiz (Türk Töresi). Düz. Necat Birinci ve Kazım Yetiş. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- ARTUN, E., 2006.
“Halk Kültüründe Değişimin Topluma Etkisi ve Sonuçları.” Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi. (<http://turkoloji.cu.edu.tr>).
- AYNAKULOVA, G., 2006.
“Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri.” Milli Folklor Üç Aylık Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi: 95-106.
- AYTÜRK, N., 2013.
Sosyal Davranış ve Protokol. Dü. Nihat Aytürk ve Adili Sadık Bahçe. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- CLANDININ, D. J. / CONNELLY, F. M., 2000.
Narrative inquiry: Experience and story in qualitative research. San Francisco: Jossey-Bass.
- CONNELLY, F. M. / CLANDININ, D. J., 1990.
“Stories of Experience and Narrative Inquiry”. Educational Researcher 19.5: 2-14.
- CRESWELL, J. W., 2012.
Educational Research. Boston: Pearson Education.
- CRESWELL, J. W., 2013.
Research Design (Araştırma Deseni). Çev. Selçuk Beşir Demir. Ankara: Eğiten Kitap Yayınları.
- ÇETİN, Ç. Z., 2005.
“Tatar Türklerinin Düğün Geleneği.” Modern Türklük Araştırmaları Dergisi: 92-119.
- GÖNEN, S., 2006.
“Dede Korkut Hikâyeleri’nden Günümüze Yansıyan Evlilik Âdetleri.” Milli Folklor Üç Aylık Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi: 62-71.

²⁰ Köse 2003.

- KEAR, T. M., 2012.
“The use of narrative analysis to study transformative learning in associate degree nursing students: A focus on the methodology.” *Teaching and Learning in Nursing* 7: 32–35.
- KIRIMLI, Y., 2010.
“Yetişkin Olmaya İlk Adım “Sünnet”.” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*: 19-35.
- KOÇ, A., 2006.
“Kütahya Merkezinde Giyim-Kuşam Kültüründeki Değişmelerin Çözümlemesi.” (yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.)
- KÖSE, N., 2003.
“Türk Düğünlerinde Gerdek Sonrası Duvak Geleneği.” *Milli Folklor Üç Aylık Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi* : 92-109.
- KÜTAHYA VALİLİĞİ, 2016.
(<http://www.kutahya.gov.tr/tarihce>).
- ÖĞÜT-EKER, G., 1998.
“Türk Kültürü İçinde Geleneksel Bolu Evlenme Âdetlerinin Yeri.” *Milli Folklor Uluslararası Halkbilimi Dergisi*: 15-30.
- ÖLMEZ, F. N. / SÖKMEN, S., 2012.
“Isparta-Gönende Geçmişten Günümüze Evlenme Âdetleri.” *Milli Folklor Üç Aylık Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*: 333-344.
- ÖRNEK, S. V., 2014.
Türk Halkbilimi. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- PEKER, G., 2008.
“Misis’te Geçiş Dönemi Âdetleri.” (yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Üniversitesi.)
- RIESSMAN, C. K., 2008.
Narrative methods for human sciences. Sage: Thousand Oaks, 2008.
- TEDDLIE, C. / TASHAKKORI, A., 2015.
Foundations of Mixed Methods Research (Karma Yöntem Araştırmalarının Temelleri). Çev. Edit. Yüksel Dede ve Selçuk Beşir Demir. Ankara: Anı Yayıncılık.
- TEMÜR, N., 2009.
“Salar Türklerinde Evlilikle İlgili Âdetler.” *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*: 483-501.
- TÜRK DİL KURUMU, 2017.
(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.591d7e91c76bf0.47075567).
- VARDAR, M., 2010.
“Çankırı’da Kına, Nişan ve Düğün Gelenekleri.” (yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.)

TÜRK-İSLAM KÜLTÜRÜNDE NAL-I ŞERİF'LER VE NİĞDE'DEKİ NAL-I ŞERİF ÖRNEĞİ

NAL-I SHERİF* IN TURKISH-ISLAMIC CULTURE AND THE SAMPLE OF NAL-I SHERİF IN NİĞDE PROVINCE

Mustafa ERYAMAN**

Makale Bilgisi

Başvuru: 13 Mart 2017

Hakem Değerlendirmesi: 30 Mart 2017

Kabul: 13 Haziran 2017

DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.15.012

Article Info

Received: March 13, 2017

Peer Review: March 30, 2017

Accepted: June 13, 2017

DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.15.012

Özet

Bu çalışma Niğde İli, İtulumaz Dağı Kilisekayası Keşişhanesi'ni ele almaktadır. Niğde il merkezine 6,5 km. uzaklıkta, ilin doğu-güneydoğu yönünde sıralanan, İtulumaz Dağı ile Kızıldağ'ın arasında yer alan yelpaze formundaki dik yamacın zirveye oldukça yakın, sarp kısmında denizden yaklaşık olarak 1950 m. yüksekliktedir. Niğde'yi ve çevresini görececek bir konumla, batı-kuzeybatı yönünde kireçtaştan yekpare bir kaya kütesinin içerisinde oluşturulmuştur. Keşişhane; yoksulluk, yalnızlık ve çile içerisinde dünyadan kopuk yaşayan insanlarca, doğal kaya kovuklarının yanı sıra insan eliyle oluşturulmuş şapel, yataklık ve oturma hücrelerini içeren, oldukça sade, antik dönem mimari yapıyı arz etmektedir. Şapelin yer aldığı kayalık sahada iki katlı barınma ve inziva amaçlı kaya kovuklarında şekillenen iki farklı dine yönelik sembolleri ile bizlere şaşırtıcı bir tablo sunmaktadır. Çalışmamızda bu sembollerden olan ve Nal-ı Şerif ya da Nal-ı Saadet (Hz. Muhammed'in sandalet türü ayakkabısı) motifinin kaya kovuğuna nakşedildiği örnekler incelenmiştir. Bu bağlamda Nal-ı Şerif ve motifi hakkında bilgi verilmiş ve semboller incelenmiştir. Böylece Niğde İli kültürüne katkı sağlayacağını da düşündüğümüz sembollerin bilim dünyasına tanıtılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Niğde, İtulumaz dağı, Kilisekayası keşişhanesi, Nal-ı Şerif, Nal-ı Pak.

* The footprints of the Prophet Mohammad.

** Arkeolog, Niğde Müzesi Müdürlüğü / Niğde Archaeological Museum, e-posta: mustafaeryaman51@hotmail.com

Abstract

The study analyzes Kilisekayası Monastery located on Mt. İtulumaz in Niğde Province of Turkey. With an elevation of 1950 m. above the sea level, and a distance of 6.5 km. to the city center, the monastery was built inside a monolithic limestone situated towards west and northwest overlooking Niğde province, very close to the steep peak between Mt. İtulumaz and Mt. Kızıldağ, which lie in the east-southeast of the city. The monastery includes sections reflecting the antique architecture and is comprised of the human-made chapel, alcove and living space as well as rock hollows where people lived in retreat isolated from the rest of the society in poverty, loneliness, and suffering. Also home to the chapel, the limestone area features surprising characteristics thanks to the presence of symbols related to two different religions in the two-story accommodation space and rock hollows used as the retreat area. The current study aims to inform readers about Nal-ı Sherif (also Nal-ı Saadet), the footprints of the Prophet Mohammad, and provide the interpretation of the engraved samples of Nal-ı Sherif on these rocks, among the aforementioned religious symbols. The other aim of the study is to contribute to the cultural background of Niğde Province by introducing such symbols to the literature.

Keywords: Niğde, mt. İtulumaz, Kilisekayası monastery, Nal-i Sherif, Nal-i Pak.

Giriş

Hiz. Muhammed'e izafe edilen kutsal eşyalardan biri de ayak izleridir. Hiz. Muhammed'in tasvirine yönelik çokça metin bulunmaktadır. Bu tasvir metinlerinde detaylı olarak vücut yapısı ele alınarak anlatılmaktadır. Sahabe-i kiramdan Hiz. Ali, Hiz. Aişe, Enes b. Malik, Ebu Hureyre, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Hasan b. Ali, Hind b. Ebi Hale, Bera b. Azib, Cabir b. Semüre, Cabir b. Abdullah Sa'id b. İlyas el-Cüreyri gibi isimlerden, Hiz. Muhammed'in şemailine dair rivayetler ulaşmıştır¹. Şemailine yönelik rivayetlerde Hiz. Muhammed'in fiziksel yapısı yanında gülüşü, bakışları vs. gibi vücut diline yönelik detaylı ipuçlarını da alabilmekteyiz.

Hiz. Hasan'ın Hind b. Hale'den rivayet ettiği hilye metninde ayaklarının tanımını ise şöyledir: "Hiz. Muhammed yaradılıştan heybetli ve muhteşemdi. Bilekleri uzun, el ayaları geniş, el ve ayakları kalın, parmakları ise uzunca (veya kalınca) idi. Ayaklarının altı çukur idi; düztaban değildi. Ayaklarının üstü ise pürüzsüzdü. Öyle ki üzerine su dökülse yağ gibi akar giderdi. Yürürken ayaklarını yerden biraz kaldırıp önlerine hafif eğilerek yürürlerdi. Ayaklarını, ses çıkarıp toz kaldıracak şekilde yere sert vurmazlar; adımlarını uzun ve seri atmakla birlikte sükunet ve vakar üzere yürürlerdi. Yürürken sanki meyilli ve engebeli bir yerden iniyor görünümünü arz ederdi. Bir tarafa dönüp baktıklarında bütün vücutları ile birlikte dönerlerdi. Rastgele sağa sola bakmazlardı. Yere bakışları, göğe bakışlarından daha çoktu. Çoğunlukla göz ucu ile bakarlardı. Ashabı ile birlikte yürürken onları öne geçirir; kendileri arkada yürürlerdi. Yolda karşılaştığı kimselere onlardan önce hemen selam verirlerdi"². Bu anlatımda ve buna benzer anlatımlarda da Hiz. Muhammed'in vücudu ve vücut uzuvları hakkında genel bilgi yanında konumuzu ilgilendiren ayak yapısı ve ayak yapısına bağlı olarak yürüyüşü yönünde de bilgilere ulaşabilmekteyiz.

Hiz. Muhammed'in ayak izinin olduğu taşlara genel olarak "Nakş-i Kadem-i Şerif" veya "Nakş-i Kadem-i Saadet" denilmiştir³. Bazı peygamberlerin mucizeleri arasına sert zemine ayak izlerinin çıktığı rivayeti de katılmış ve dünyanın çeşitli yerlerinde bunun birçok örneğine rastlandığı ileri sürülmüştür⁴. Ayak izi İslamiyet'te olduğu gibi birçok dinde de önem arz eder. Budistlerce Budda'ya, Hristiyanlarca İsa'ya ayak izleri izafe edilmiştir. Değişik yörelerde diğer bazı peygamberlere ait ayak izlerinden de söz edilir. İslam âlimleri, Hiz. Muhammed'in Miraç öncesinde veya herhangi bir zamanda ayak izlerinin kayaya çıktığı halde kuma veya

yumuşak toprağa çıkmadığı rivayetlerini genellikle kabul etmemektedirler. İslam âlimlerince kabul görmeyen bu anlayışın Anadolu'da halk tarafından kabul gördüğü ve yaygınlaşarak hemen hemen her bölgede ayak izlerinin taşlaştığına yönelik efsaneler bilinmektedir. Hiz. Muhammed, Hiz. Ali veya o bölgenin ileri gelen din ulusunun ayak izlerinin veya atlarının nal izlerinin taşlarda kaldığı yaygındır⁵. Ahmet Teymur Paşa, Hiz. Muhammed'e izafe edilen yedi ayak izi olduğunu bunların ölçülerinin genellikle birbirlerini tutmadığını söyler. Ona göre bunlardan dördü Mısır'da, diğerleri ise Kudüs'te (Kubbetü's-Sahra'da), İstanbul'da ve Taif'tedir⁶. Padişah Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra kutsal iki şehir olan Mekke ve Medine'deki Hiz. Muhammed başta olmak üzere ilk halifelere ait olan hatıraları İstanbul'a getirerek Has Oda'da ve hazine muhafaza altına aldırıldığı bilinmektedir. Bu hatıralardan olan Kadem-i Saadet (Peygamber'in ayak izleri) Topkapı Sarayı Mukaddes Emanetleri arasında altı tane bulunmaktadır. Dördü taş cinsinden ve ikisi tuğla şeklindedir. Bunlardan renkli somaki mermerden olanı peygamberin miraca çıkarken bastıkları sağ ayak izidir. 1847 senesi Sultan Mecid'in saltanatı zamanında eski nizamiye askeri alay eminlerinden Ahmet Bey adında biri tarafından Trablusgarp canibinden İstanbul'a getirilerek Padişaha takdim edilmiştir. Halen Mukaddes Emanetler Dairesi Arzhane Odası'ndaki, yuvarlak vitrinde saklanan bu ayak izinin yerleştirildiği kapaklı altın çerçeve 1877 senesinde Sultan II. Abdulhamid tarafından yaptırılmıştır⁷.

İstanbul'da Eyüp Sultan ve III. Mustafa türbelerinde de birer adet ayak izi bulunur. İstanbul Bahçekapı'da Sultan I. Abdulhamid Türbesi'nde bulunan Kadem-i Şerif bunlardan bir diğeridir. Türbenin kuzey tarafında bir niş içine hazırlanan camekanda sergilenmektedir⁸. Bütün Osmanlı Padişahları gibi gayet dindar bir kişiliğe sahip olan Sultan I. Ahmed'in daha önceden İstanbul'a getirdiği ve gördüğü bir rüya sebebiyle geri gönderdiği kadem-i şerif içinde bir ukde olarak kalmış, Hiz. Muhammed'in mübarek kademi şeklinde bir sorguç yaptırmış ve bunu sarığına takmıştır⁹.

Hiz. Muhammed'in ayak izleri kadar önemli olan diğer bir eşya ise Hiz. Muhammed'e nispet edilen Nal-ı Şerif'lerdir. Nal sözcüğünün anlamı Kur'an-ı Kerim'de, "fe'hle'na'leyk" (20.12) ifadesindeki pabuç ya da çarık değil sandaleti ifade etmektedir¹⁰. Aynı şekilde Nal ismi Arapça'da sandalet türü ayakkabılar için

¹ Özkafa 2012:2046.

² Özkafa 2012:2046-7.

³ Kesenceli 2013:24.

⁴ Bozkurt 2001:57.

⁵ Çelebi 2015:1177.

⁶ Bozkurt 1997:13.

⁷ Çiğ 2011:129.

⁸ Kesenceli 2013:24.

⁹ Poyraz-Çakır 2014:137.

¹⁰ Hacımüftüoğlu 2006:168.

kullanılmaktadır¹¹. Hz. Muhammed'in giymiş olduğu sandaletler naat ve mevlitlerin yanı sıra sire ve şemail gibi eserlerde Nal-ı Pak, Nal-ı Şerif, Nal-ı Mübarek, Nal-ı Saadet, Nal-ı Resul, Başmak-ı Şerif diye anılmıştır. Osmanlı kültüründe Hz. Muhammed'e ait sandaletler Başmak-ı Şerif diye anılmaktadır¹². Başmak tabiri, Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde hükümdarların ve emirlerin ayakkabıları içinde kullanılmıştır¹³. Sultan I.Selim'in 1517'de Mısır'ı fethettiğinde İstanbul'a getirdiği Kutsal Emanetler ile Osmanlı dünyasında, Şii Safevi Devleti ve Hindu bölgelerinde Nal-ı Şerif ikonografyası gelişerek ortaya çıktığı da görülmektedir¹⁴. Sandalet türü bu ayakkabılar Pakistan, Afganistan ve Hindistan yörelerinde Nal-ı Pak olarak adlandırılmaktadır.

Topkapı Sarayı Mukaddes Emanetler Dairesi'nde Hz. Muhammed'e ait olduğu söylenen ve saraya farklı zamanlarda getirtilen sandalet tipi üç nal bulunmaktadır. 21/190 envanter numarasında kayıtlı sandalet, koyu kahverengi birer çift sıyrımdan oluşan, biri baş parmakla yanındaki diğeri orta parmakla yanındaki parmaklar arasından geçen iki kibalinin olduğu ve bunların ayak tarağı topuklardan gelen birer çift bağ ile birleşmektedir. Bağlar yanlardan tabana tutturulan ve aşık kemiklerine kadar yükselen ikiye katlanmış örgü şeklinde iki parçanın içlerinden geçirilerek arkadan düğümlenmiştir. Taban dört kat ince kösele ve bir kat koyu kahverengi meşinin tıgla birbirine dikilmesiyle oluşturulmuş, topuk altına biri en altta eklenen diğerleri taban köseleleri aralarına yerleştirilen dört kösele parçasıyla ökçe yapılmıştır. Yine Sultan Abdülaziz zamanında Bitlis'te ortaya çıkan ve 1872'de Mukaddes Emanetler arasına dahil edilen nal muhtemelen bu Nal-ı Şerif'tir. Mukaddes Emanetler arasında bulunan diğer iki sandaletten 21/528 envanter numaralı olanı başparmak ve yanındaki parmak arasından geçen tek kiballidir ve kibalde arka yanlardaki örgülere giden şiraklarda tek kat meşinden olup diğer nalinkine göre daha kalındır. Bu sandaletin ayrıca takunya kayışı gibi koyu kahverengi meşinden enli asmalı olup kahverengi meşin astardan oluşturulan topuğu diğerinin ki gibi dört kösele parçasıyla yükseltilmiştir. 21/508 envanter numarası ile kayıtlı diğer sandaletteki takunya modelidir ve kayışının bir kısmı koparak kaybolmuştur¹⁵.

Nal-ı Şerif ya da Nal-ı Saadet olarak adlandırılan sandalet türü ayakkabıların uğur getirdiğine ve bulunduğu yeri her türlü kötülüklerden koruduğuna inanıldığı için stilize edilmiş, sembolik bir anlam yüklenmiştir. Bu nedenle Osmanlı dönemi nal-ı şerif tabanı şeklinde modeller

ve sancak alemleri de bolca görülebilmektedir¹⁶. Hatta manevi korumasına inandıkları için Osmanlı sultanlarının savaşa giderken giysilerin altından giydikleri tılsımlı gömleklerin hazırlanmasında kullanılan sembollerden en önemlilerinden birinin de Hz. Muhammed'in (Kadem-i Şerif, Nal-ı Şerif) ayak izleri olduğu bilinmektedir¹⁷. Yalnızca Osmanlı sultanlarında değil, Selçuklu döneminde de farklı statüdeki kişiler için hazırlanan tılsımlı gömleklerde de Nal-ı Şerif uygulamasına rastlanmaktadır. Bu durum Nal-ı Şerif motifinin, Anadolu'daki uygulamalarının çok daha erkene gittiğini göstermektedir. Başlangıçta tevhit inancına dayandığı halde, sonraları kutsal kişileri tasvir etmek gayesiyle yapılan resimlerin putlaştırıldığını gören Hz. Muhammed resimle tasvirine izin vermeyince O'nun sözlü tasvirlerini kâğıda yazıp yanında taşıma veya levhalaştırılıp mekânların en görünen yerine asma yoluna gidilmiştir¹⁸. Hilye-i Saadet levhaları gibi Hz. Muhammed'in mübareklerinden olan Nal-ı Şerifler sembol halini alarak taşınma, asma ve bulundurma sayesinde bir kısım inançlarında oluşmasını beraberinde getirmiştir. Bu inançlar tıpkı Hilye-i Saadetlerde olduğu gibi Nal-ı Şeriflerin bulunduğu evlerini mekânların ve bölgelerin; yoksulluktan, üzüntüden, sıkıntıdan, hastalıklardan, zorluklardan ve bütün kötülüklerden özellikle hırsızdan ve yangından korunacağına dair inançlar kuvvetlenmiştir¹⁹. Osmanlı coğrafyasında yaygın ve sevilerek okunan ve hürmet gören hadis hafızı, kelam ve kıraat âlimi olan Ahmed b. Muhammed Kastallani (ö.1517)'nin Medine'de kaleme aldığı "El-Mevahibü'l-Ledüniyye" adlı eserinde²⁰ detaylı olarak Nal-ı Şerif'in faziletleri hakkında da bilgiler yer almaktadır. Bu eser sayesinde Nal-ı Şerif inancı ve kültürü Osmanlı coğrafyasında etkisini artırarak geniş kitlelerce kabul gördüğü ve bulundurma yoluna gidildiği de söylenebilir. Nal-ı Şerif'te İslami edebiyata intikal etmiş ve bu konuyla ilgili müstakil manzumeler kaleme alınmıştır. Nal-ı Şerif için yazılan manzumelerde, içinde Hz. Muhammed'in ayak izinin bulunduğu evlerin (mekânların) yanmayacağı ve ziyaretçiden mahrum kalmayacağı ayrıca ayağının izini gören kimsenin gözlerine hastalık arız olmayacağı ve yüz süren insanların, cinlerin zarara uğramayacağına dair inanca yer verilmesi bunların yazılmasına rağbetin sebeplerini de ortaya koymaktadır²¹. İslam tasavvufunda Hz. Muhammed bütün enbiyanın ve evliyanın başıdır. Dervişler için en büyük kaynaktır. Hz. Muhammed'in tasavvufi mertebelerinden dervişler de geçerek Allah'a ulaşacaklardır. Bu manevi yolculuk oldukça zorlu bir süreçtir. Bu uzun ve zorlu yolda hedefe yürüme

¹¹ Topaloğlu / Karaman 1989:461.

¹² Serdaroğlu 2006:348.

¹³ Naskali 2003:20.

¹⁴ Demirsar Arlı 2013:274.

¹⁵ Bozkurt 2006:347.

¹⁶ Bozkurt 2006:347.

¹⁷ Güven 2014:21.

¹⁸ Erkal 1999:112.

¹⁹ Erkal 1999:113.

²⁰ Şenel 2001:583.

²¹ Serdaroğlu 2006:348.

emarelerinden ayak izleri olduğu muhakkaktır. Hz. Muhammed bu yolun ilki olduğu için, mutasavvıf bu yolculukta onun ayak izlerini takip edecek; her seferinde onun bir makamına ulaşacaktır. Yukarıda değindiğimiz “koruma, uğur getirme” inancının yanı sıra tasavvuftaki “yol-yolculuk” kavramıyla olan ilişkisi nedeniyle tarihten günümüze bazı tasavvuf ekollerinde Nal-ı Şerif figürünün sıkça kullanıldığı da bilinmektedir. Günümüzde de ülkemizde ve farklı İslam coğrafyalarında büyük kitleleri bünyesinde barındıran çeşitli dini tarikat ve cemaatlerce sembol olarak kabul görmüştür. Bu kabul; tarikat ve cemaat mensuplarının dergâhlarında olduğu gibi işlemeli halde, takke ve sarıklarının dış üst yüzeylerinde, seccadelerinde, farklı takılarda, hediyelik ve dekoratif eşyalarda, kartvizitlerde hatta otomobillerde bile Nal-ı Şerif motifleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Nal-ı Şerif sembollerinin bu şekilde taşınmasında ve bulundurulmasındaki temel motivasyon Hz. Muhammed’in ayak izinin başlarının üzerinde yeri olduğunu ifade etmek ve bundan umulan sevaptır. Bunun yanında koruyucu olduğu yönündeki inancın da yaygın bir motivasyon olduğu görülmektedir.

Kilisekayası Keşişhanesi ve Bitişindeki Kaya Kovukları

Çalışmamıza örnek sunan Niğde İli, İtulumaz Dağı, Kilisekayası Keşişhanesi; yoksulluk, yalnızlık ve çile içerisinde dünyadan kopuk yaşayan doğal kaya kovuklarının yanı sıra insan eliyle oluşturulmuş şapel, yataklık ve oturma hücrelerini içeren, oldukça sade, antik dönem mimari yapı arz etmektedir. Ayrıca iki farklı dine yönelik sembolleri ile de şaşırtıcı bir yönünü bizlere sunmaktadır.

Keşişhane; Niğde İl merkezine 6.5 km. uzaklıktadır. İl doğu-güneydoğu yönünde sıralan, İtulumaz Dağı ile Kızıldağ’ın arasında yer alan yelpaze forumundaki dik yamacın zirveye oldukça yakın, sarp kısmında denizden yaklaşık olarak 1950 m. yüksekliktedir. Niğde’yi ve çevresini görece bir konumla, batı-kuzeybatı yönünde kireçtaşından bir kaya kütesinin içerisinde oluşturulmuştur (Foto.1). Bu yapı için bahse konu kaya kütesinin seçilmesinin bizce en önemli sebebi; oldukça dik ve sarp bir yerde olmasının yanı sıra çok yaklaşılmadığı sürece fark edilememesi ve gözetleme açısından uygun bir noktada bulunmasıdır. Kilisekayası’na güney yönden patika ile ulaşılmaktadır. Şapel, (400 cm. genişliğinde, yaklaşık olarak 820 cm. uzunluğunda, 400 cm. yüksekliğinde) içten kayaya oyulmuş, doğu-batı yönde dikdörtgen planlı, içten tonozlu, yarım yuvarlak apsislidir. Söz konusu mekânın 400 cm. kadar önünde şapelin üzerine denk gelen kaya kütesinin (Ashab-ı Kehf mağaralarında olduğu gibi) kuzeybatıya bakan yönde üst üste gelecek şekilde iki tane doğal kaya kovukları vardır (Foto.2).

Fotoğraf 1 - İtulumaz Dağı Kilisekayası Keşişhanesi’nin genel görünümü / General view of Kilisekaya Monastery at Mt. İtulumaz

Fotoğraf 2 - İtulumaz Dağı Kilisekayası Keşişhanesi Kaya kovukları / The rock hollows of Kilisekaya Monastery at Mt. İtulumaz

I No’lu Kaya Kovuğu Hücresi

II no’lu kaya kovuğunun hemen üstünde olanıdır. I No’lu kaya kovuğu girişine geniş ve dik içe doğru daralan kaya yüzeylerine çapraz oyulmuş el ve ayak yuvaları yardımı ile tırmanarak çıkılmaktadır. II No’lu kaya kovuğuna göre dar olan açıklığı yaklaşık olarak 60 cm. eninde, 100 cm. yüksekliğindedir. Girişi içe doğru düzdür. İç mekân 130 cm. eninde, 400 cm. uzunluğunda ve 200 cm. yüksekliğindedir. Kaya kovuğu geniş alandan zeminin bir kısmını da içe alacak şekilde dibe daralarak derinleşmektedir. Kaya kovuğunun sağında; kuzey-güney doğrultuda yaklaşık olarak 200 cm. uzunluğunda zeminden biraz yüksek, ibadet etmeye ve yatmaya uygun seki düzenlemesi vardır. Sol duvarda ise oturmaya elverişli hale getirilmiş bir seki uygulaması daha vardır. Yataklık düzleminin bitiminde dikey olan kaya yüzeyinde; en dıştan tek çizgi ile üst ve her iki yanı saran yaklaşık olarak 40 cm. boyunda, 37 cm. eninde dikdörtgen bir çerçeve vardır. Çerçeve yeşil boya ile boyalıdır. Çerçeve

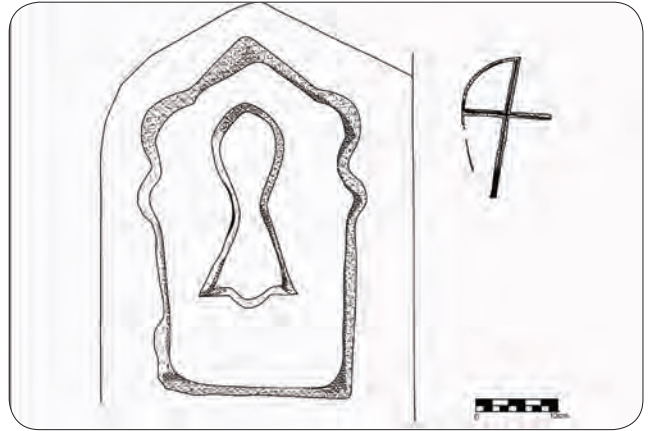
içerisinde II No’lu kaya kovuğundaki mihrap (niş) hissi veren uygulama burada sağlam ve anlaşılır yapıdadır. Kemerli bir çerçeve içerisine yaklaşık olarak 25 cm. boyunda, 13 cm. eninde stilize bir figür işlenmiştir²². İlk çalışmamızda balık figürü olabileceğini düşündüğümüz sembole kuşku ile bakılmış ve tam anlamı ile ne manaya geldiği hususu üzerine araştırmalarımız devam etmiştir. Yapısal olarak kusursuz şekle ve dizayna sahip olan sembolün özel surette çizilerek oyulduğu görülmektedir. Bu sembolün araştırmalarımız sonucu Nal-ı Şerif motifi olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir (Foto. 3; Şek. 1-2). Üst tarafı sivri yanları dalgalı bir kemer içine yerleştirilen Nal-ı Şerif motifinin 5 cm. kadar sağında ise daire içerisine yerleştirilen ve kaya kovuğunun erken evresine ait bir de haç uygulaması vardır. Haçın yüksekliği 23 cm. eni 13 cm. derinliği ise 2 mm.dir. Aynı hücrenin sol kaya yüzeyine 27 cm. boyunda, 14 cm. eninde yalın halde, kusursuz çizilerek oyulmuş olan ikinci bir Nal-ı Şerif motifi daha vardır (Foto. 4; Şek. 3). Nal-ı Şerif motiflerinin derinliği yaklaşık olarak 7 mm.dir. Nal-ı Şeriflerin yer aldığı kaya kovuğunun ilerisinde içe doğru daralan kovuğun sol yan yüzünde (8 cm. boyunda, 11 cm. eninde) kazıma harekesiz “ALLAH” yazısı yer almaktadır. Kaya kovuğunun dipte daralan duvar yüzeyleri ıslak, yeşil yosun tabakası ile kaplı nemli bir yapıdadır. Kaya yüzeylerinde su sızıntılarının oluşturduğu damarlar oldukça belirgindir.

II No’lu Kaya Kovuğu Hücresi

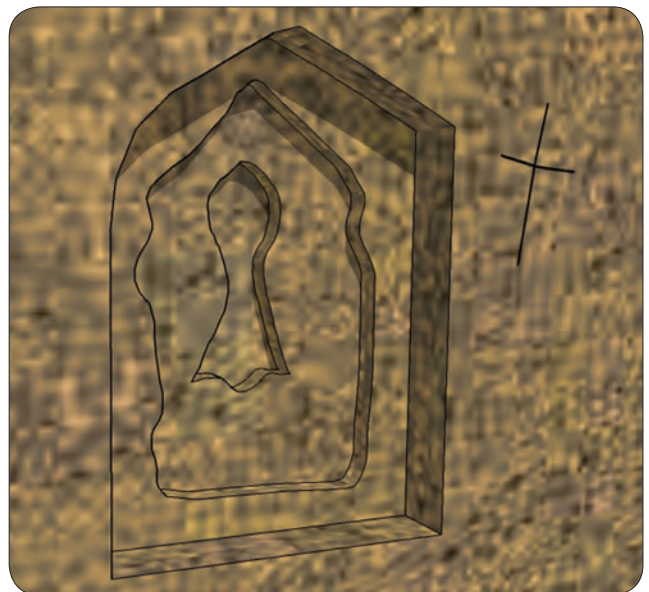
Zemine oldukça yakın olan giriş açıklığı, girişin orijinalinde pencere formunda olduğu alt kısmında görülen uygulamadan rahatça anlaşılmaktadır. Girişin üst kısımları sonradan kırılarak genişletilmiş olmalıdır. Giriş açıklığı yaklaşık olarak 120 cm. genişliğinde ve 300 cm. yüksekliğindedir. İçe doğru genişleyen doğal kaya kovuğu zemininde derin yarıklar vardır. Kovukta, zeminden biraz yüksek ele alınarak sağ ve sol duvarlar ibadet etmeye ve yatmaya uygun tarzda seki haline getirilmiştir. Söz konusu seki uygulaması; istiare, inzivaya çekilme yeri amacına yönelik olmalıdır. Kaya kütesini oluşturan kalker yapı içe doğru yerini mermer yapıya bırakmaktadır. Ayrıca kovukta yoğun su sızıntısının olduğu mevcut kaya yüzeylerindeki sızıntı damarlarının belirginliğinden anlaşılmaktadır. Kaya kovuğu girişinin tam karşısına gelen ve kaya yüzeyini kaplayacak şekilde iki ayrı kompozisyon dikkati çekmektedir. Kazıma tekniğinde oluşturulan kompozisyonda ilk olarak, yaklaşık olarak 4 cm. yüksekliğinde, 5,5 cm. genişliğinde harekesiz Arapça “ALLAH” yazısı vardır. Yazının hemen altında uzun boyunlu, dışa açılan geniş ağızlı ve dipli, yuvarlak karınlı, yaklaşık olarak 7,5 cm. yüksekliğe sahip üç bağla üstte üçgen başlığa bağlanan askılı kandil

Fotoğraf 3 - Niş içerisindeki Nal-ı Şerif motifi / The motif of Nal-i Sherif on the Niche

Şekil 1 - Niş İçerisindeki Nal-ı Şerif motifi çizimi / The drawing of Nal-i Sherif on the niche

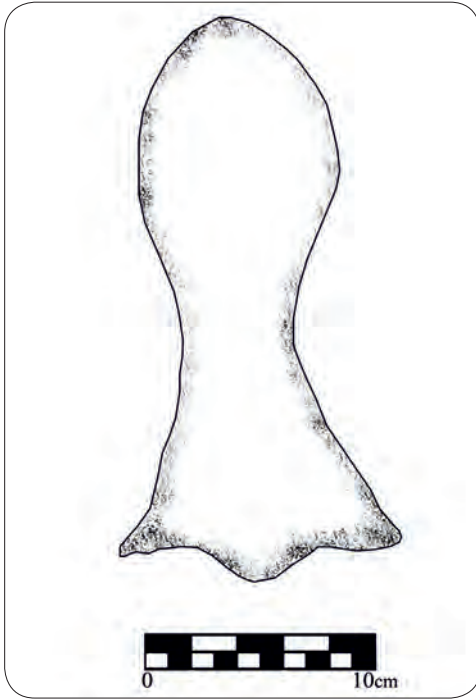

Şekil 2 - Niş İçerisindeki Nal-ı Şerif motifinin 3d çizimi / The 3D drawing of Nal-i Sherif on the niche

²² Eryaman 2012:217.

Fotoğraf 4 - Yalın İşlenen Nal-ı Şerif motifi / The plain motif of Nal-i Sherif

Şekil 3 - Yalın İşlenen Nal-ı Şerif motifi çizimi / The drawing of the plain motif of Nal-i Sherif

uygulaması vardır (Foto. 5; Şek. 4). Allah'ın nuru ile özleştirilen bu motif, hem Hristiyan hem İslam tasviri sanatlarında dini bir motif olarak benimsenmiştir. Uygulamasında tip ve teknik açıdan farklılıklar arz etmesine karşın aynı anlayış ve düşünce ile uygulandığını söyleyebilmekteyiz. Hz. Muhammed'in ışık saçan bir kandil olduğu düşüncesi²³ temelinde, Müslümanlarca kandiller cami mihraplarında, mihraplı seccadelerde ve mezar taşlarında realist üsluplarda veya stilize edilerek çokça kullanılmıştır. Buradaki kandilin yuvarlak geniş karınlı gövdesi içerisinde harekesiz Arapça "ALLAH" yazısı vardır.

²³ Bozkurt 2001:299.

Bu uygulama ise mezar taşlarındaki örneklerden de yakından hatırladığımız, Türk-İslam sanatında gelenek durumuna gelmiş bir prensibin yansıtılmasıyla ilişkilidir. Bu ilişkideki gayeninde, Allah'ın nuruyla özdeşleştirilen kandillerde yüzey kısmının bunu açıkça ifade edecek şekilde; "ALLAH" ibaresiyle değerlendirilmesidir²⁴. Kandil motiflerinin üzerine "Allah" yazılmasının kaynağı, Kur'an-ı Kerim'de Nur Suresi'nde geçen ve Gazali'nin "Mişkatü-l-Envar" (Niş İçindeki Işık) benzetmesinde bulunduğu ilahi ışıktır. Bu sayede ışık veren bu objelere mistik bir anlam verilmektedir. Mimari üzerinde yer verilen kandil motifleri Sufizm'deki ışık sembolizminin bir yansıması olarak görülmektedir. Allah lafzının okunduğu bir yazıyla değerlendirilmesi ise anlam yönünden aydınlık ve ışığın tamamlayıcılığını sağlamaktadır. Buradaki gerek kandil gerekse "ALLAH" yazısı kırmızı aşı boyası ile boyanarak renklendirilmiştir. Bahsettiğimiz uygulamanın hemen altında üç satıra yayılan, düzgün ve harekesiz, kazıma "Kelime-i Tevhid" yazısı vardır. Devamında dışbükey üçer adet yarım daireler ile niş hissi verilen dikdörtgen bir çerçeve vardır (Foto. 6; Şek. 5). Nişte kandil uygulaması olarak adlandırdığımız kompozisyonun merkeze denk gelen yarım dairenin ortasından başlayan çizgiler ile askılı, yukarıda bahsettiğimiz kandildeki uygulama (gövde içerisinde "ALLAH" yazısı hariç) tekrarlanmaktadır²⁵. Mengüçöklüler'in en eski yapılarından biri Divriği Kalesi'nde bulunan ve Şehinşah tarafından (1180-81) inşa ettirilen kale camii²⁶; Anadolu'da mihrapta kandil motifinin görüldüğü en erken örnektir (Foto. 7). Bu örnek, mukarnas kavsaranın birkaç sıra silmeyle belirginleştirilmiş sivri kemerinin tam üzerinde dıştan bir madalyon içine alınarak sınırlandırılmış küçük ölçülü ve askılı kandil motifi şeklindedir²⁷. Yine Konya Müzesi 907 no'lu envanterinde kayıtlı Alevi Sultan Mescidi'nde mermer mihrap nişinin ortasında üç bağla askılı biri altta biri üstte olmak üzere iki adet askılı kandil uygulaması bulunmaktadır. Anadolu Selçukluların son devirlerine isabet eden 13. yy. sonları 14. yy.'ın başlarına tarihlenen²⁸ mihraptaki bu iki kandil uygulaması yukarıda anlatılan kaya kovuğu kandil uygulamalarıyla aynı yapıdadır (Foto. 8).

Osmanlı döneminde Şam Valisi Derviş Paşa'nın eseri olan Derviş Paşa Cami 1574-75 yıllarında tamamlanmıştır. Bu yapıda o dönemin tipik Suriye'ye özgü çinileri kullanılmıştır. Mihrap anlayışında ele alınan çini panolar, caminin avluyu gören cephesinde ziyaretçileri selamlayan kapının iki tarafındaki duvarların üzerinde yer

²⁴ Kalfazade / Ertuğrul 1989:31.

²⁵ Eryaman 2012:218.

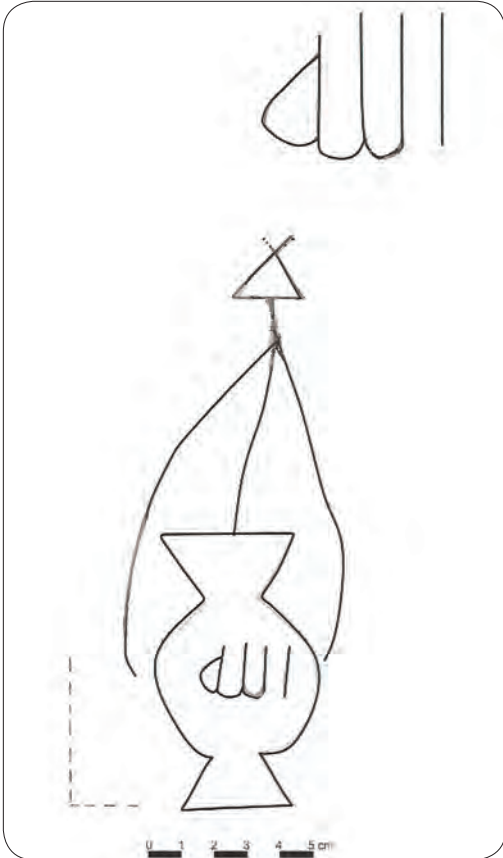
²⁶ Aslanapa 1993:54.

²⁷ Kalfazade / Ertuğrul 1989:30.

²⁸ Önder 1958:244.

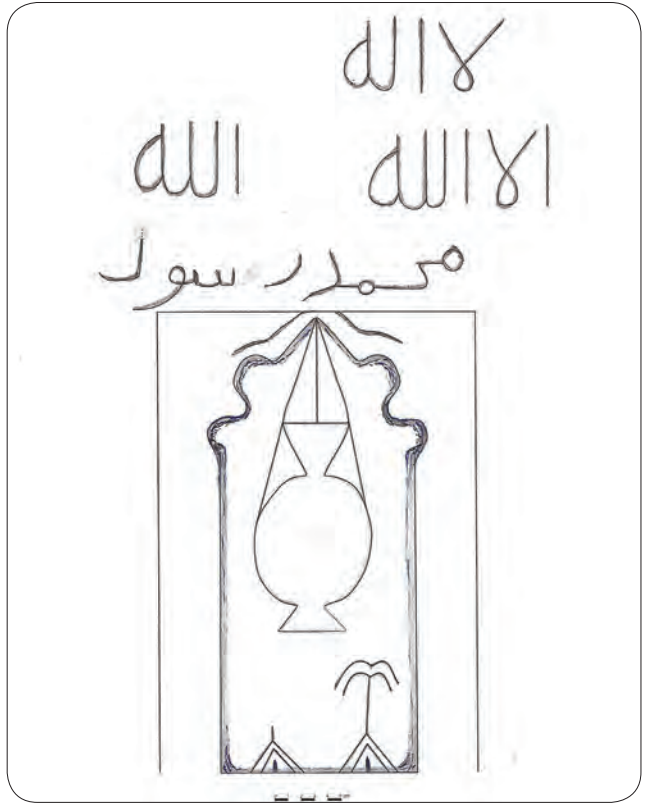
Fotoğraf 5 - II No'lu Kaya Kovuğundaki askılı kandil / The hanging candle motif in the rock hollow number 2

Şekil 4 - Nişte Bulunan askılı kandilin çizimi / The drawing of the hanging candle motif on the niche

Fotoğraf 6 - II No'lu Kaya Kovuğundaki Nişte askılı kandil uygulaması / The pattern of hanging candle motif on the niche of rock hollow number 2

Şekil 5 - Niş İçerisindeki Nal-ı Şerif motifi çizimi / The drawing of Nal-i Sherif motif on the niche

almaktadır. Bu iki yüksek ve geniş pano ekseriyetle benzer olsa da; detayda farklılıklara sahiptir. İki pano da ana konu, Hz. Muhammed'in Nal-ı Şerifleridir. Çini panolarda diğer hâkim konu ise kemerin ortasından askılı kandillerdir²⁹. Panoları bir bütün olarak ele aldığımız da semboller ve anlamların bir bütünleşmesi şeklinde de fikir sunmalardır. Aynı zamanda panolar üzerindeki kandil ve Nal-ı Şeriflerin birlikte ele alındığı mihrap kompozisyonu, bulgularımızdaki sembollerle de

²⁹ Demirsar Arlı 2013:274.

Fotoğraf 7 - Divriği Kale Cami Mihrabı genel görüntüsü ve askılı kandil detayı (Fotoğraflar: Erdal Eser Arşivi 2014) / *General view of Divriği Kale Mosque Mihrap and the detail of the hanging candle motif (Photo archive, Erdal Eser 2014)*

Fotoğraf 9 - Şam Derviş Paşa Cami Çini Panolar üzerindeki Kandil ve Nal-ı Şerif Motifleri. (Fotoğraf: Demirsar Arlı 2013, s.280, Fig.3a-3b) / *The motifs of Nal-i Sherif and the hanging candle on the tile panel of Demircus- Dervish Pasha Mosque (Photo archive, Demirsar Arlı 2013, p.280, fig.3a-3b.)*

Fotoğraf 8 - Alevi Sultan Mescidi Mermer Mihrap Nişinde yer alan askılı kandiller (Fotoğraf: Ali Akyıldız Arşivi 2014) / *The hanging candles on the niche of Alevi Sultan Mescid marble mihrab (Photo archive, Ali Akyıldız 2014)*

şaşırtıcı bir benzerlik arz etmeleridir (Foto. 9). Konumuz olan I No'lu kaya kovuğunda yer alan iki Nal-ı Şerif motifleri ve I No'lu kaya kovuğunun hemen altında ayrı bir mekân olan II No'lu kaya kovuğundaki askılı kandil uygulamaları kompozisyonu tıpkı Derviş Paşa Cami panolarındaki gibi aynı inanç ve düşüncenin öncü

yansımaları olarak kaya kovuğu yüzeylerine nakşedilmiş hali olarak karşımıza çıkmaktadır.

II No'lu kaya kovuğundaki kandilli nişi çevreleyen alt çizgi üzerinde başlayan iki adet de stilize ağaç tasviri vardır. Ağaçların kökleri iki adet ters “V” şeklindedir. Tek uzun bir çizgi ile gövde tasarlanmış, üstte ise dallar iki kademeli ve iki yana uzanır şeklindedir. Bu görünümü ile hurma ağacını andırmaktadır. Ağaç uygulaması yeşil boya ile renklendirilmiştir. Burada dervişlerce stilize ele alınan ağaç tasvirleri Orta Asya inançlarına göre yer altı ve gökyüzü yolculuğunda vasıta olmaktadır. Bahse konu ağaçların bu amaca yönelik olduğu da düşünülebilir. Ayrıca mevcut su sızıntıları ile ilişkilendirilme yoluna gidilerek bereket ve rahmet hatta cennet amaçlanmış olunabilir³⁰.

Tartışma

Araştırmalarımız neticesinde Anadolu'da burada olduğu gibi kaya yüzeylerine oyulan Nal-ı Şerif'e benzer bir uygulamaya tesadüf edilememiştir. Nal-ı Şerif motifinin Anadolu'daki ilk örneklerini Anadolu Selçuklu döneminde görüyoruz. Konya Mevlana Müzesi'nde 706 Envanter No'lu, Sultan Veled'e (ö.1312) ait Tılsımlı/ Dualı gömleğin ön yüzünde, ayet ve duaların yanında, her iki yakada birer çift olmak üzere Nal-ı Şerif motifleri bulunur³¹. Burada Nal-ı Şerifler niş içinde işlenmiştir (Foto. 10). Nal-ı Şerif motifinin “niş içi” resmedilmesinin tespitini yaptığımız Nal-ı Şerif uygulamalarıyla örtüştüğü görülmektedir. İstanbul Üsküdar'da bulunan Solak Sinan Paşa Cami'nin (1547-48) mihrabını süsleyen, 26x27 cm. ebadında iki karodan meydana gelen çinilerde üstte Kâbe tasviri, altta ise Nal-ı Şerif motifleri bulunmaktadır³².

³⁰ Eryaman 2012:218.

³¹ Hidayetoğlu 2011:212.

³² Erken 1971:308.

Fotoğraf 10 - Sultan Veledd'e ait Tılsımlı/Dualı Gömlek Üzerinde Bulunan Niş İçinde Nal-ı Şerifler (Fotoğraf: Hidayetoğlu 2011 s.212, Env. No:706) / Motifs of Nal-i Sherif worked on the talismanic shirt (Photo archive Hidayetoğlu 2013, p.212, Env. No:706)

Fotoğraf 11 - Üsküdar Solak Sinan Cami'ndeki Çini üzerinde bulunan Nal-ı Şerifler (Fotoğraf: Demirsar Arlı 2013, s.279, Fig.2a) / The motifs of Nal-i Sherif on the tile in Üsküdar Solak Sinan Mosque (Photo archive, Demirsar Arlı 2013, p.279, fig.2a.)

Fotoğraf 12 - Kastamonu, Küre Şemseddin Hoca Cami'ndeki çini üzerinde bulunan Nal-ı Şerifler (Fotoğraf: Demirsar Arlı 2013, s.279, Fig.2b) / The motifs of Nal-i Sherif on the tile in Kastamonu Küre Şemseddin Mosque (Photo archive, Demirsar Arlı 2013, p.279, fig.2b.)

Fotoğraf 13 - Konya Mevlana Müzesi, Meydan-ı Şerif Odası'nda çini üzerinde bulunan Nal-ı Şerifler (Fotoğraf: Yusuf Benli Arşivi 2017) / The motif of Nal-i Sherif on the tile in Meydan-i Sherif room of Konya Mevlana Museum (Photo archive, Yusuf Benli 2017)

Her biri tek bir çinide ele alınan Nal-ı Şerif motifi ve Kâbe tasvirinin olması dikkat çekmektedir. Koyu kahverengiye boyanmış Nal-ı Şerif'li çini, mihrabın sağ tarafına yerleşiktir³³. Çini üzerine geçirilmiş şekliyle bu Nal-ı Şerifin, tespitini yaptığımız motiflerle yapısal olarak benzerlik gösterdiği görülmektedir (Foto. 11). İkinci bir örnekte Kastamonu Küre'de bulunan ve inşa kitabesine göre Hoca Şemseddin tarafından (1473-74) yılında inşa edilen camidir. Camide mihrabın solunda yer alan "T" şeklindeki çini panoda çiçek desenlerinden oluşturulmuş dikey konumda sekiz adet çini karo vardır. Bu karoların sağ kısmında tek başına duran Nal-ı Şerif çinisi dikkat çeker (Foto. 12). Çinideki Nal-ı Şerif beyaz zemin üzerine kahveye çalan yeşille boyanmış ve canlı görüntülüdür. Sandaletlerden boşta kalan alanlar siyah harflerle yazılı kitabe metni vardır. Çini üzerindeki kitabe

şöyledir; "Haza Nali-i Aleyhisselam/ Sahib El Hayrat Hüseyin Celebi/ İlahi Şefaatin Eyle Müyesser/ Âmin Bi Hürmeti Seyyid El Mürselin Sene1087" yazıları vardır³⁴. Örnek yapısal olarak Solak Sinan Paşa Cami'ndeki çini üzerindeki Nal-ı Şerif ile benzer karakterdedir. Diğer örnek ise Konya Mevlana Müzesi, Meydan-ı Şerif

³³ Demirsar Arlı 2013:274.

³⁴ Demirsar Arlı 2013:275.

Fotoğraf 14-15 - Muhammed b. Ebu Bekir El-Fariki'nin "Sıfatu Timsali Na'li'n-Nebi" adlı kitabında yer alan Nal-ı Şerifler (Fotoğraf: El-Fariki Sıfatu Timsali Na'li'n-Nebi , s.4-6) / *The motif of Nal-i Sherif. Book, Muhammed b. Ebu Bekir El-Fariki, Sıfatu Timsali Na'li'n-Nebi (Photo archive, El-Fariki Sıfatu Timsali Na'li'n-Nebi p.4-6),*

Odası'nın duvarındaki çini üzeri Nal-ı Şerif motifli çini karodur (Foto. 13). Çininin 18.ve 19. yy. yenilemeleri sürecinde buraya ilâştirildiği düşünülebilir. Buradaki Nal-ı Şerif Üsküdar Solak Sinan Cami'ndeki Nal-ı Şerif ile birebir benzerlik arz eder. Bu benzerliğin yanında Nal-ı Şerif tasvirli çini karonun kitabesi de Nal-ı Şerif faziletlerine yönelik bilgileri vermesi açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Bu örnekte diğer örneklerde olduğu gibi beyaz zemin üzerine benzer renklerle boyalıdır. Bu kez kitabe merkezde toplanmış yukarıdan aşağı satırlar şeklindedir. Kitabe; "Bu... ..bunu mübarek görenlere büyük mükâfatlar vardır. Ey Peygamberin bu sandaletine nazar eden, onu öpen ve onu alına koyan kişi; bundan güzel daha ne olabilir. O'nun sandaletiyle yüzünü sil. İç huzuru bularak ve onuru hissederek" şeklindedir³⁵.

Yine yapısal manada benzer bir örnek de Medine'de yazılmış H. 1627-28 tarihli; Kadiri Şeyhlerinden Muhammed b. Ebu Bekir El-Fariki'nin, Ebu-l-Yumn İbn Asakir'den naklettiği eser olan "Sıfatu Timsali Na'li'n-Nebi" kitabında bulunmaktadır. Kitapta, sahih hadisler ve rivayetler eşliğinde çizilen iki adet Nal-ı Şerif çizimi vardır. Bu iki çizimin yön ve yapısal olarak farklılık göstermesi rivayetlerde iki ayrı Nal-ı Şerif'e değinilmesinden kaynaklanmaktadır. Nal-ı Şerif uygulamalarında her iki kompozisyonun da yaygın kullanıldığı bilinmektedir. Tespitini yaptığımız Nal-ı Şerif motifi Muhammed b. Ebu Bekir El-Fariki'nin kitabındaki ilk çizimi (Foto. 14) ile benzerlik gösterirken ikinci çizim olan (Foto. 15) örnek ise daha ziyade Sultan

Veled'e ait Tılsımlı/Dualı gömlekteki (Foto. 10) motifle benzeşmektedir.

Tespitini yaptığımız I No'lu kaya kovuğundaki Nal-ı Şerif motifleri ile II No'lu kaya kovuğundaki kandillerin benzer "niş içi" kompozisyonu ile ele alındığı görülmektedir. Buradan hareketle bu uygulamaların aynı elden çıkmış olabileceği düşünülmektedir. Alevi Sultan Mescidi mermer mihrabı üzerindeki iki kandil uygulaması ile tespitini yaptığımız kemerli kandil uygulamasının benzerliğinden yola çıkarak uygulamaların 13.yy. sonları 14.yy. başlarına tarihlenmesinin uygun olacağı söylenebilir. Nal-ı Şerif motifi bulunan Sultan Veled'e ait tılsımlı/dualı gömleğin tarihinin de 14.yy.'a rastlaması bu tarihlendirmemizi güçlendirmektedir. Selçuklu döneminde bilinen ve Sultan Veled'e ait tılsımlı gömleğe nakşedilen kemerli Nal-ı Şerif uygulaması 16.yy. Osmanlı yapısı olan Şam Derviş Paşa Cami'nin çini panolarında da görülmektedir (Foto. 9). Burada kemerli Nal-ı Şerif kompozisyonlarına ilave, askılı kandilde eklenmiştir. Kemer, Nal-ı Şerif ve Askılı Kandil üçlüsü anlayışı ile kompozisyonun nihai hale getirildiği anlaşılmaktadır. Oluşan üçlü kompozisyona dair nihai düşünce görüşü sonraki yüzyıllardaki bazı örneklerle bakıldığında da anlaşılabilir.

Sonuç

Bölge, Bizanslıların önemli bir dini merkezi statüsünde iken 700 ile 931 yılları arasında kısa süreli olarak Arap istilalarına tanıklık eder. Malazgirt Zaferi'nden (1071) sonra Kutalmışoğlu Süleyman Şah zamanında (1086-1087) Niğde ve havalisi Anadolu Selçuklularının eline geçmiştir. Bu tarihten itibaren kesintisiz Müslüman-Türk hâkimiyeti görülür. Selçuklular girdikleri Bizans bölgelerinde yerli halka hiç dokunmamışlar hatta halklara bir takım haklar bile vermişlerdir. Selçuklu Türklerinin toleranslı idaresi altında dini inançlarında serbest bırakılan Hristiyanlar huzur içinde yaşamlarına devam etmişlerdir. Bu sosyal ve dini yapı, birtakım birliklikleri de beraberinde getirmiştir. Türklerin Anadolu'ya getirdikleri tekniklerle gerçekte çok zengin olan yerli tekniklerin yan yana yaşandığı bir dönem olmuştur. Anadolu beylikler dönemi sanat tarihi açısından çok renkli bir yapıdadır. Her bölge yeni formlar yaratmaya çalışırken o yörenin eski mirasından, sanat geleneklerinden de alıntılar yapmışlardır³⁶. Bahse konu bu alıntı ve etkileşimlerin dinler arasında da olduğuna yönelik çokça örneklendirmeler de vardır. Tıpkı üç semavi dinin kaynağı konumundaki Kudüs'teki Golgotya ya da Osmanlı'daki adıyla Cümcüme Tepesi (Kafatası veya kafatasına benzetilen tepe anlamına gelen kelime) Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği yerdir. Bu tepe Hacer-i Muallâk

³⁵ Demirsar Arlı 2013:275.

³⁶ Eryaman 2012:219.

(havada asılı kalan taş) ile de özdeşleştirilmiştir. Buradan Hz. Muhammed göğe yükselmiştir. İslam inancına göre Hz. Muhammed'in ayak izleri, O'nun göğe yükseldiği bu taşta kalmıştır. Ayrıca Hristiyan inancında da Golgotha Tepesi'nde Hz. İsa'nın ayak izlerinin kaldığına da inanılır. Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan Zübdet'üt Teravîh isimli Lokman'ın kitabında ki minyatür buna açık örnektir. Bura da Hz. İsa'nın Yahudi düşmanlarından kaçarak göğe yükseldiği görülür. Tasvirdeki Hz. İsa'nın sandaletlerinin Hz. Muhammed'in Nal-ı Şeriflerine çok benzediği görülmektedir³⁷. Bu türden benzerliklerin olması etkileşim yanında alıntılarının da olduğunun göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Hristiyan ve İslam dönemlerine ait çeşitli sembol, motif ve yazıları içerisinde barındıran kayalık alandaki kaya kovuklarında Kemerli Nal-ı Şerif motiflerinin ve kandil uygulamalarının bu kaya kovuklarına nakşedilmesi; dünyevi bütün düşüncelerden uzaklaşarak kalbin sadece Allah'a ve Resulü'ne bağlanması için tasavvufta "Rabîta-i-Mevt" (ölüm rabıtası) düşüncesine de uygun mekân vasfını göstermektedir. Rabitalarda, aynileşmesi istenen hedef kişi Hz. Muhammed'dir. Çünkü O, ümmeti için tek ve en güzel modeldir. Müridin, mürşidinin suret, siretve ruhaniyeti karşısında arz edip onu kalbinin tam ortasına indirmek, kalbini uzun ve geniş bir dehliz farz ederek, müridini o dehlizde yürüyor ve kendisine doğru geliyor şeklinde tahayyül etmektir³⁸. Bu düşünceden yola çıkarak bakıldığında rabîta, müride duyulan muhabbet ve saygının, onun huzurunda olduğu gibi gıyabında da sürdürülmesi anlayışıdır. 14. yy.'da tasavvufi hayatı benimseyerek dehlizli bu kaya kovuklarında inzivaya çekilen yerel bir Sufi akıma mensup ehil dervişlerce yapıldığı düşünülebilir. Farklı dinlere ait bu ibadet alanları aynı zamanda yukarıda işaret edilen etkileşim ve toleranslı yaşama yeni bir örnek niteliğindedir. İnsanoğlunun ilk doğal barınakları olmaları yanında keşfedilmemiş güzellikleri, eski dönemlere ait dini motifleri, gezinti ve tedavi faaliyetleriyle günümüzde bu türden mağaralar artık birer turizm merkezi durumundadır³⁹. Bu önemi de göz önünde bulundurduğumuzda; İtulumaz Dağı Kilisekayası Keşişhanesi ve bitişiğindeki ibadet ve kült amaçlı kullanılan iki katlı kaya kovuğunda, kaya yüzeylerindeki kandil uygulamalarındaki Arapça yazılarda su sızıntıları ve mevsimsel ısı farkından kaynaklı erime ve kaya yüzeyi kopmaları görülmektedir. Doğal ve fiziki tahribatların önlenmesi ve ileride oluşacak tahribatların önüne geçilmesi büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- ASLANAPA, O., 1993.
Türk Sanatı El Kitabı, İstanbul 1993, İnkılâp Kitabevi.
- BOZKURT, N., 1997.
"Mukaddes Emanetlerin Tarihi ve Osmanlı Devletine İntikali", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13-15:7-26.
- BOZKURT, N., 2001.
"Kadem-i Şerif", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.24:57-58
- BOZKURT, N., 2001.
"Kandil", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.24:299-300.
- BOZKURT, N., 2006.
"Na'l-i Şerif", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.32:346-347.
- ÇELEBİ, MS, 2015.
"Teke Yöresi Efsanelerinin Yaratılma Estetiği", Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür ve Eğitim Dergisi (TEKE), 4/3:1176-1187.
- ÇİĞ, K., 2011.
Topkapı Sarayı ve Türk İslam Sanatları, İstanbul 2011, Kaynak Yayınları.
- DEMİRSAR ARLI, B., 2013.
"Depictions Of "Nalın-ı Şerif" (HolyPatten) On Ottoman Tiles", 14th International Congress Of Turkish Art, Collège de France Paris 19-21 September 2011, Paris: 273-282.
- ERKAL, A., 1999.
"Türk Edebiyatı'nda Hilve ve Cevri'nin "Hilve-i Çar-ı Güzin'i", Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 12:111-131.
- ERKEN, S., 1971.
"Türk Çiniliğinde Kabe Tasvirleri", Vakıflar Dergisi IX:297-320.
- ERYAMAN, M., 2012.
"İtulumaz Dağı, Kilisekayası Keşişhanesi Üzerine Bazı Düşünceler", I. Uluslararası Niğde Dil, Kültür ve Tarih

³⁷ Demirsar Arlı 2013:274.

³⁸ Gündüz 1992:33.

³⁹ Özgen 2012:265.

Sempozyum Kitabı, Nobel Yayınları, M., Talas(yay.) 214-219.

GÜNDÜZ, İ., 1992.

“Tasavvufi Bir Terim Olarak Rabıta”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7-10:243-274.

GÜVEN, İ., 2014.

“Osmanlı Sultanlarının Dua Kalkanları”, İSMEK El Sanatları Dergisi 17:16-23.

HACİMÜFTÜOĞLU, H., 2006.

“Türkçe Kur'an Tercümelerinde Metod Sorunu”, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimler Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara).

HİDAYETOĞLU, A.S., 2011.

Aşıklar Kabe'si (Ka'betü'l-uşşak), Mevlana Müzesi Kataloğu, Konya 2011, Konya Valiliği Yayınları.

KALFAZADE, S. / ERTUĞRUL, Ö., 1989.

“Kandil ve Kandilin Motif Olarak Anadolu Türk Sanatındaki Kullanımı Üzerine”, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi C.2, S.5:23-34.

KESENCELİ, R., 2013.

“I.Abdulhamid Han ve Kadem-i Şerif”, Somuncu Baba Dergisi 20/157:22-25.

NASKALI, E.G., 2003.

Ayakkabı Kitabı, İstanbul 2013, Kitabevi Yayınları.

ÖNDER, M., 1958.

“Konya'da Alevi Sultan Mescidi ve Mihrabı”, Vakıflar Dergisi IV:241-244.

ÖZGEN, N., 2012.

“Siirt'in İnanç Turizmi Mekânları: Ziyaret (Veysel Karani) ve Tillo (Aydınlar) Örnekleri”, Doğu Coğrafya Dergisi 17/27:251-272.

ÖZKAFA, F., 2012.

“Hilye-i Şerife'nin Dini, Edebi ve Estetik Boyutları”, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 7/3:2041-2053.

POYRAZ, Y. / ÇAKIR, M. S., 2014.

“Taşköprizade Kemaleddin Mehmed ve Şerh-i Ehadis-i Erbain Adlı Eseri”, Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 3/5:131-140.

SERDAROĞLU, V., 2006.

“Nal-ı Şerif”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, C.32:348.

ŞENEL, A., 2001.

“Kastallani, Ahmed b. Muhammed”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.24:583-584.

TOPALOĞLU, B. / KARAMAN, H., 1989.

Arapça-Türkçe Yeni Kamus, İstanbul 1989, Nesil Yayınları.

Muhammed b. Ebu Bekir El-Fariki'nin Medine'de Hicri: 1037/Miladi: 1627/1628 tarihli Ebu'l-Yumn İbn Asakir'den naklettiği “Sıfatu Timsali Na'li'n-Nebi” adlı eser.

Erişim: <http://majles.alukah.net/t107726/> (30.01.2017)

HAYVANSAL LİFLERİ ENDÜSTRİYEL VE GELENEKSEL ÜRETİM OLARAK DEĞERLENDİRMEDE COĞRAFI İŞARETLEMENİN ÖNEMİ: TİFTİK ÖRNEĞİ

IMPORTANCE OF GEOGRAPHICAL SIGNIFICANCE IN ASSESSING ANIMAL FIBERS AS INDUSTRIAL AND TRADITIONAL PRODUCTION: SAMPLE OF MOHAIR

Ayşem YANAR* - **Gürsel DELLAL****
Zeynep ERDOĞAN*** - **Erkan PEHLİVAN******

Makale Bilgisi

Başvuru: 17 Haziran 2016
Hakem Değerlendirmesi: 18 Temmuz 2016
Kabul: 31 Mart 2017
DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.15.0013

Article Info

Received: June 17, 2016
Peer Review: July 18, 2016
Accepted: March 31, 2017
DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.15.0013

Özet

Literatürde Ankara şehrinin adı ile anılan Ankara keçisi, Ankara'nın önemli kültürel mirası olarak kabul edilmektedir. Gemlik atı, Kangal koyunu, Kars Türk çoban köpeği, Türk tazısı gibi bazı hayvanların coğrafi işaret tescili bulunmasına rağmen Ankara keçisi coğrafi işaret kapsamında incelenmemiştir. Ankara keçisi de sözü edilen diğer hayvanlar gibi Türkiye'nin yerli genetik kaynağıdır.

Tiftik, Ankara keçisinden elde edilen özel bir hayvansal liftir ve bu coğrafyaya özgü coğrafi işaret olma potansiyeli vardır. Tiftiğin endüstriyel ve geleneksel olarak el sanatlarıyla kullanımı ise kültürel mirasın devamlılığı açısından önemlidir.

Bu çalışmada hammaddesi lif olan ve coğrafi işaret tescili onaylanan el sanatları ürünleri incelenmiştir. Ankara keçisinin doğrudan coğrafi işaret alamaması sebebiyle, Ankara keçisinden elde edilen tiftiğin coğrafi işareti alabilme durumu ve endüstriyel-geleneksel olarak değerlendirilmesi açısından önemi irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi işaret, Ankara keçisi, tiftik, hayvansal lif, el sanatları.

* Dr., Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, eposta: ayanar@ankara.edu.tr

** Prof.Dr., Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootečni Bölümü, eposta: gursel.dellal@agri.ankara.edu.tr

*** Prof.Dr., Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, eposta: zerdogan@ankara.edu.tr

**** Dr., Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootečni Bölümü, eposta: erkan.pehlivan@agri.ankara.edu.tr

Abstract

Ankara (Angora) goat, mentioned in association with the name of Ankara city in literature, is an important cultural heritage of Ankara. Although some animals, such as Gemlik horse, Kangal sheep, Kars Turkish shepherd dog, Turkish hound have registered geographical indication, Ankara (Angora) goat is not studied within the scope of geographical indications. As the other mentioned animals, Ankara goat is also one of the indigenous genetic resources of Turkey.

Mohair is a special animal fiber obtained from Angora goat. Thus, it has the potential to have a geographical indication. Hence, the use of mohair in industrial and traditional crafts is important for the sustainability of cultural heritage.

In this paper, Turkish handicraft items which made from fibers and registered geographical indications have been analyzed. Mohair was studied within the scope of geographical indication and focused on the significance of the use of industrial and traditional crafts.

Keywords: Geographical indicate, Angora goat, mohair, animal fiber, handicrafts.

Giriş

Coğrafi işaret, “belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibarıyla kökenin bulunduğu bir yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş bir ürünün gösteren işaretlerdir”¹. Türkiye’de “coğrafi işaretlerin korunması hakkında 555 sayılı kanun hükmünde kararname” 1995 yılında Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Bu kanun hükmünde kararnameye göre; coğrafi ürünler kapsamına doğal ürünler, tarım, maden, el sanatları ve sanayi ürünleri girmektedir (http://www.tpe.gov.tr 2017).

Coğrafi işaret kavramının kullanıldığı ilk uluslararası sözleşme Ticaret ile Bağlantılı Fikri Sinai Mülkiyet Hakları olan TRIPS anlaşmasıdır. Bu sözleşmeye göre “coğrafi işaretler, üye bir ülkenin toprağından veya bu toprak üzerinde yer alan bir bölge veya yöreden kaynaklanan, belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibarıyla esas olarak bu coğrafi menşeye atfedilen ürünleri tanımlamak için kullanılan işaretlerdir” şeklindedir².

Coğrafi işaretler menşe ve mahreç işareti olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Coğrafi sınırları belirlenmiş bir yöre, alan, bölge veya çok özel durumlarda ülkeden kaynaklanan bir ürünün tüm veya esas nitelik veya özellikleri bu yöre, alan veya bölgeye özgü doğal ve beşeri unsurlardan kaynaklanması ve ilgili ürünün üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerin tümüyle bu yöre, alan veya bölge sınırları içinde yapılması ürünün menşe adını belirtmektedir. Menşe adları ait oldukları bölgenin dışında üretilemezler. Çünkü ürün niteliklerini ancak ait olduğu yöre içinde üretildiği takdirde kazanabilmektedir. Menşe adına Finike portakalı, Malatya kayısısı örnek verilebilir. Coğrafi sınırları belirlenmiş bir yöre, alan veya bölgeden kaynaklanan bir ürünün belirgin niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibarıyla bu yöre, alan veya bölge ile özdeşleşmiş olan ve üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerinden en az birinin belirlenmiş yöre, alan veya bölge sınırları içinde yapılan ürüne mahreç işareti denilmektedir. Antep baklavası ve Trabzon ekmeği mahreç işarete örnek verilebilir³.

Coğrafi işaretler ticari markalardan ayrılırlar. Markalar, fikri mülkiyet hakkına sahipken, coğrafi işaretler tescil ve üretim şartlarına uymak koşulu ile birçok kişinin kullanımına açık olan haklardır⁴.

Bir ürünün coğrafi kökenini gösteren unsur, madde, motif, malzeme ya da yapım tekniğiyle bir yöreye veya ülkeye pazarlanması o ürüne karşı istek ve güven duyulmasını sağlamaktadır. Bir bölgenin evcil hayvanları, bitkileri, gıda ürünleri, halı ve kilim gibi folklorik ürünleri diğer bölgelerde üretilenlerden farklı olabilmektedir. Bu ürünlerde o yörenin adının kullanılması, tüketiciler tarafından o ürünün belli bir kaliteye sahip olduğu düşüncesiyle güvenli bulunmaktadır⁵.

Gelişen teknoloji ve buna bağlı olarak değişen yaşam biçimleri, nüfus artışı yanında sosyo-ekonomik değişimlerle birlikte insan ihtiyaçlarının, alışkanlıklarının ve zevklerinin yeniden şekillenmesine bağlı olarak tüketim yapısı da değişmektedir. Özellikle tarım, gıda ve diğer temel ihtiyaçların üretiminde yoğun olarak kullanılan yeni teknolojiler, geleneksel ve yöresel ürünlerin talebini ve önemini arttırmıştır⁶.

Bu çalışma yöreye özgü hayvanların doğrudan coğrafi işaret alamamaları sebebiyle Ankara keçisinden elde edilen tiftiğin coğrafi işaret olarak ele alınması ve endüstriyel-geleneksel olarak değerlendirilmesi açısından önemlidir. Ankara keçisi coğrafi işaret kapsamında incelenmemektedir; ancak Gemlik atı, Kangal koyunu, Kars Türk çoban köpeği, Türk tazısı gibi bazı hayvanların coğrafi işaret tescili bulunmaktadır. Ankara keçisi de sözü edilen diğer hayvanlar gibi Türkiye’nin yerli genetik kaynağıdır. Ankara keçisi dünya literatüründe ‘Angora Goat’ adıyla da yer aldığından önemli kültürel miraslardandır (Foto. 1). Bu sebeple Tiftik coğrafi işaret olarak önemli bir hammadde. Tiftiğin endüstriyel ve geleneksel

Fotoğraf 1 - Ankara keçisi / Angora goat

¹ Anonim 2015,

² Gündoğdu 2006.

³ Anonim 2015:1.

⁴ Ertan 2010:162.

⁵ Marangoz / Akyıldız 2006

⁶ Şahin / Meral 2012:88

olarak el sanatlarıyla kullanımı ise kültürel mirasın devamlılığı açısından önemlidir.

Hayvansal Lif Üretiminin Endüstriyel ve Kırsal Kalkınmada Yeri

Günümüzde dünyada endüstriyel amaçla esas olarak 12 farklı hayvansal lifin üretimi yapılmaktadır. Bu liflerden 11'i memeli çiftlik hayvanı türünden üretilirken, yalnızca 1'i böcek tarafından üretilmektedir (Tab. 1). Bu lifler arasında üretimi ve tüketimi en yüksek olan hayvansal lif yapağıdır. Buna karşın, yapağı dışındaki diğer hayvansal lifler de yüzyıllardır tek başlarına kullanılabildikleri gibi tekstil ürünlerine yapışallık, renk, yumuşaklık, rezilyans, parlaklık ve dayanıklılık gibi özel etkiler kazandırmak için, yapağı ile karışık olarak da kullanılmaktadırlar.

Özel (lüks) lifler olarak sınıflandırılan bu liflerin büyük grubunu, keçilerden ve develerden elde edilen liflerin oluşturmalarına karşın, ipek böceği, Yumuşak Silindirik Derili Merinos (SRSM) Ankara tavşanının yanında Yak (Tibet sığırı) ve Misk sığırı (Musk-ox) gibi kürk taşıyan hayvanlardan elde edilen lifler de özel (lüks) olarak kabul edilmektedirler. Yapağı ile karşılaştırıldığında keşmir, tiftik ve deve liflerinin yumuşaklık, pürüzsüzlük, parlaklık gibi karakteristik özellikleri vardır. Bununla birlikte özel liflerde aranan esas ticari özellikler, yumuşaklık, parlaklık, az bulunurluk (yabancı üretim kaynaklarından elde edilme), pahalılık, zariflik ve seçkinlik olup, bu lifler rahat, seçkin ve dolayısıyla fiyatı yüksek giysilerin üretiminde kullanılmaktadırlar. İşlenmeleri sırasında özel koşullara ve ekipmanlarına gerek duyan özel lifler, pazar ve tüketici algısı üzerinde önemli etkiler oluşturmurlar⁷.

Günümüzde özel hayvansal lifler, endüstriyel düzeyde tekstil lif pazarının % 0.1'den daha azını oluşturmaktadırlar. AB ülkeleri başta olmak üzere dünyada son yıllarda hayvansal lif üretiminden kırsal bölgelerdeki küçük aile işletmelerinin gelirlerini ve kadınların istihdamlarını artırmaya yönelik önemli çalışmalar yapılmaktadır. Nitekim FAO tarafından 2009 yılının "Dünya Doğal Lifler Yılı" olarak ilan edilmesinin yanında AB'de özellikle tarım için dezavantajlı olan kırsal bölgelerde dar gelirli ailelerin yaşamlarını iyileştirmek için özel hayvansal liflerden yararlanmaya yönelik çok sayıda proje geliştirilmiş ve uygulamaya aktarılmıştır. Projelerde kadınlar tarafından üretilen el sanatları ürünleri üzerinde durulmakta ve bu şekilde ham hayvansal

lif üretiminin katma değerinin artırılmasıyla birlikte kadınların ekonomiye katılımları sağlanmaktadır.

Tiftik geçmişte örgü hırka, kazak, çorap gibi ürünlerin yanı sıra bazı dokumaların da hammaddesiydi. Hammaddesi tiftik olan başlıca dokumalar Siirt battaniyesi ve Sof'tur. Özellikle Ankara sof dokumalarının önemli ticari ürün olduğu ve toplumun elit kesimleri tarafından tercih edildiği bilinmektedir. Günümüzde Siirt battaniyesi üretilmekte ancak sof dokunmamaktadır. Bu dokumaların örnekleri Sadberk Hanım ve Ankara Etnografya müzelerinde bulunmaktadır. Sof dokumaların canlandırılması adına Ankara ili Kazan ilçesinde bir proje yürütülmektedir. Tiftik birçok el sanatı ürününde kullanılmakta ve özellikle kırsal kesimde kadınlar, yün ve tiftiği eğirip iplik haline getirmekte ve örmektedir.

XVII. yüzyılda Ankaralıların tümünün evlerinde bulunan tezgahlarda sof dokudukları, bunları kimi zaman tüccarlar tarafından alındığı kimi zaman kendilerinin çarşı ve pazarlarda sattıkları yazılı kaynaklarda bildirilmektedir. Taş (2006), Ankara Şer'iyye Siciline dayanarak XVII. yüzyıl boyunca sof imalatının Ankara'da yoğun olarak devam ettiği kuşakçı ve tiftik boyacıları adlarıyla iki esnaf grubunun bu yüzyılda varlık gösterdiğini bildirir.

Sofçuluğun Ankara ve yöresinde ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Sof denilen dokuma, tiftik keçisinden yapıldığına göre bu sanatın meydana çıkışının, Tiftik keçisinin Anadolu'ya gelişi ile yakından ilgili olduğu düşünülmektedir. Ankara keçisinin yaşadığı alanın kuzey sınırı, Evliya Çelebi'ye göre Çankırı ve Bolu illeridir. Tiftik lifinin eğrilip iplik haline getirilmesi, sonra da iplikten sof denilen kumaşın dokunması, boyanması, cendereleme işinin yapılması, kısacası 'sofculuk' Ankara ve yöresine ait özgün bir sanattı. Evliya Çelebi'ye göre Ankara halkının işi sof ve muhayyercilikti⁸.

Siirt Battaniyesi ve Sof dokumaların dışında Çankırı iline bağlı bazı köylerde tiftik iplik eğirme, bükme ile el dokuma tezgahlarında hamam kesesi ve kuşak dokunmaktadır⁹.

Ankara ilinde bugüne kadar tiftikten üretilen el sanatlarının detaylı bir envanterinin çıkartılmamasına karşın, bazı üniversiteler tiftikten yapılmış çeşitli el sanatı ürünlerinin belirlenmesi ve özelliklerinin tanımlanmasına yönelik araştırmalar yürütmüşlerdir.

⁸ Su 1982.

⁹ Tağı / Erdoğan 2014.

⁷ McGregor 2012.

Yürütülen bu araştırmalarda tiftik lifinin daha çok incelik, uzunluk, lüle uzunluğu, mukavemet, yüzde uzama, kıvrım sayısı, medullalı lif ve kemp oranı gibi fiziksel özellikleri üzerinde durulmuş, parlaklık özelliği göz ardı edilmiştir. Tekstilde tiftikte aranan en önemli özellikler, incelik, uzunluk, kıvrım sayısı, medullalı lif ve kemp oranları ile parlaklık ve boya tutma yeteneği sayılabilir. Medullalı lif ve kemp oranının yüksek olması tiftik kalitesini düşüren özelliklerin başında gelmektedir. İncelik, uzunluk, kıvrım sayısı, mukavemet değerlerinin iplik yapımında istenen değer aralıklarına uygun olduğu söylenebilir.

Tiftik, dayanıklılığı sebebiyle döşemeliklerde; iyi boyanması ve rengini muhafaza etmesi sebebiyle perdeliklerde, erkek ve kadın giysilerinde; parlak olduğu için ayakkabı, şapka ve palto kenarlarını süslemede, etol ve kürk taklidi kumaşların yapımında ve uzun tüylü halı imalinde kullanılmaktadır¹⁰.

Su (1992), tiftikten eldiven, kalın ve tüylü boyun atkıları, karyola örtüleri, kadın ve çocuklar için ceketler, battaniyeler, yastık yüzleri ayrıca şal kuşak olarak kullanım alanları olduğunu bildirmektedir.

Arlı ve Yazıcıoğlu (1993), tiftik el sanatları çerçevesinde Siirt battaniyesi, şal, hırka, atkı, kazak, yelek, bayan elbisesi, çorap ve eldiven olduğunu bildirmektedir. Bu ürünlerden Siirt battaniyesi özellikle Siirt ilinde yaygın olarak üretilen bir üründür.

Yıldırım (1989), Ankara ilinde, çorap, kazak, hırka gibi ürünlerin dışında tiftikten üretilmiş elde örme yaka, mendil ve elbise gibi ürünlerin de olduğunu tespit etmiştir. Tiftiğe dayalı her hangi bir sanayi ülkemizde yeterince gelişmemiş olduğundan, üretilen tiftiklerin el sanatları çerçevesinde geleneksel olarak tüketilmesi yoluna gidilmiştir. Tiftikten yapılmış bu ürünler arasında Siirt battaniyesi, şal, hırka, atkı, kazak, yelek, bayan elbisesi, çorap, eldiven, içlik sayılabilir. Bu ürünlerden Siirt battaniyesi coğrafi işaret tescilini almış durumdadır.

Coğrafi İşaret Alan Life Bağlı El Sanatları

Coğrafi İşaret tescil belgeli ürünler için yapılan sınıflandırmada geleneksel el sanatları ürünleri en fazla paya sahiptir. Bu ürün grubunun içinde halı ve kilimler önemli bir yer tutmaktadır. İkinci sırayı ise %23,1 oranı ile tarımsal ürünler almaktadır. Sümer Halı A.Ş. 1996 yılında 24 adet ürün için (halı, kilim) coğrafi işaret başvurusu yapan tek özel şirket olma

özelliğini korumaktadır. Tescil sayısı yıllara göre değişmekle birlikte son yıllarda bir artış olduğunu söylemek mümkündür. 2016 yılı itibarıyla coğrafi işaret alan toplam ürün sayısı 188, tescil işlemi devam eden Coğrafi İşaret sayısı 244, tescilli el sanatları ürünü sayısı ise 51'dir.

El sanatları, kullanılan hammaddelere göre yedi ana grup altında incelenmektedir. Bunlar; hammadde olarak lif işleyen, ağaç işleyen, taş işleyen, toprak işleyen, maden işleyen, ince dallar, saplar ve ağaç şeritleri işleyen, deri ve hayvansal atıkları işleyen el sanatlarıdır¹¹.

Bu sınıflandırmada 7. madde olan deri ve hayvansal atıkları işleyen el sanatları altına giren coğrafi işaretli bir el sanatı henüz yoktur¹². Yün, tiftik, tavşanyünü, ipek ve benzeri hayvansal lifleri; pamuk, keten gibi bitkisel lifleri ve kimyasal lifleri işleyen halıcılık, kilimcilik, dokumacılık, örücülük, keçecilik gibi el sanatları lif işleyen el sanatları altında gruplandırılmaktadır.

Hereke İpek, Hereke Yün-İpek, Hereke Yün, Simav, Bünyan, Sivas, Taşpınar, Kars, Türkmen, Pazırık, Yuntdağı, Uşak, Sümer Kars, Kula, Bergama, Milas, Döşemealtı, Yağcıbedir, Yahyalı, Çanakkale, Gördes, İnce Isparta Hasgöl El Dokuması Halıları coğrafi işaret almış Türkiye'ye özgü halılardır. Bunların dışında Jirkan, Eşme Yörük, Süper ince, Bayat Türkmen tescilini almış kilimlerdir. Coğrafi işaret alan mekikli dokumalar Boyabat Çemberi, Buldan Bezi, Çarşıbaşı Keşani, Rize Bezi Feritiko, Siirt Battaniyesidir. El işlemleri incelendiğinde Bartın İşi Tel Kıрма coğrafi işaret tescil belgesini aldığı görülmektedir. Gönen İğne Oyası tescil alan el sanatı ürünüdür (<http://www.turkpatent.gov.tr> 2015).

Koleksiyonunun yapılması ve ait olduğu yörenin giyim kuşamını doğrudan sergilemesinden dolayı yöreye özgü kimliği ön plana çıkaran yapma bebekler önemli el sanatı ürünleridir. Coğrafi işareti almış yapma bebekler Damal Bebeği ve Soğanlı Bebeğidir.

Hammaddesi Lif Olan El Sanatları Açısından Coğrafi İşaretin Önemi

Coğrafi işaretler, hammaddesi lif olan el sanatları açısından büyük öneme sahiptir. El sanatları ürünlerinin korunmasına ve belli bir standartta üretiminin sağlanmasına, diğer bölgelerde üretilen ürünlerle karışmasının önlenmesine, yurt içinde ve

¹⁰ Ertem 1970:4.

¹¹ Arlı 1990.

¹² Özkan Tağı / Yanar 2014.

yurt dışında ürünlerin kolayca tanıtılmasına olanak sağlamaktadır. Geleneksel, yöresel ürünleri korumak ve bunların kullanım hakkını belgelendirmek için coğrafi işaret tescili önemlidir.

Mir ve Ain (2010), Jammu’da Kaşmir el sanatları üzerine yaptıkları araştırmada, el sanatlarının ekonomik büyümede önemli rol oynadığını, birçok el sanatının geleneksel hammadde, geleneksel bilgi ve yerel becerilere bağlı olduğunu ifade etmişlerdir. Bu el sanatları ekonomik katkı sağlamanın yanı sıra istihdamı da teşvik etmektedir. Keşmir’in zanaat ürünleri arasında coğrafi işaret olarak tescil edilen ilk ürünü Kaşmir Paşmina’dır. Şal dışında ağaç işleri (ceviz ağacı oymacılığı) ve canlı renkte halıları da coğrafi işaret kapsamında irdelenmiştir. Çin, Keşmir markasını taklit ederek korsan Pashmina şallarını da dokumaktadır. Bu çalışmada da ülkelerin coğrafi işaretlerinin korunması en önemlisi de geleneksel bilgiye coğrafi işaretleme yoluyla sahip çıkılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Türkiye her konuda olduğu gibi el sanatları ve coğrafi işaret konusunda da çeşitlilik ve yöreden yöreye farklılık göstermekte, kültür birikimi fazla ve dolayısıyla kültürel mirası zengin olan bir ülkedir. Yörelere incelendiğinde hemen hepsinde coğrafi işaret olabilecek ürün görülmektedir. Eğer yöre halkı geleneksel el sanatlarına coğrafi işaretleme yoluyla sahip çıkabilirse bir Hereke halısı karşımıza İran veya Çin halısı olarak çıkamaz.

Günümüzde kimi el sanatları hala sürdürülmekte, kimi devam ettirilmeye çalışılmakta, kimileri ise yok olmaktadır. El sanatlarının sürdürülebilirliği açısından desen, motif, renk, hammadde gibi önemli kriterlerin yozlaşmasını önleme açısından coğrafi işaretler önemlidir. El sanatı ürünlerinin yöreden yöreye farklılık göstermesi, işin içine insan faktörünün girmesi gibi nedenlerle standardizasyonunun yapılamamasından ve denetlenememesinden dolayı kalitede sapmalar yaşanmaktadır. Bununla birlikte coğrafi işaretlerle alınan tescil belgeleri sayesinde belli bir standarda ulaşmak söz konusu olabilir¹³.

Coğrafi İşaretler, tek başlarına bölgenin kalkınmasını sağlayacak mucize reçeteler değildir. Ancak uygun koşulların sağlanması durumunda küçük üreticilerin yerel ürünlerin küreselleşmeye bir cevabı olarak yarattıkları katma değer ve tanımlanmış sürdürülebilir kalite ve dolayısıyla verimlilik artışı, üreticilere önemli gelir ve güvence, kültürel mirasın bir parçası

olan geleneksel/yerel ürünleri üretme memnuniyeti ve gururu, söz konusu ürünler ile tanınan yöreye yönelik olarak ortaya çıkacak merak ile gelişen turizm gibi yararlarıyla bölgenin kalkınmasına önemli katkılar sağlamaktadır¹⁴.

Hayvansal lif üretiminin endüstriyel ve kırsal kalkınmada yeri el sanatları yoluyla kullanımı, el sanatlarının kırsal yöre kalkınmasında yani kırsal yöre turizmde yerinin ise turistik hediyeelik eşya olduğu düşünülmektedir. Türkiye coğrafi işaret kapsamında zengin bir ülke olmasına rağmen turistik hediyeelik eşyada coğrafi işaretlere gerektiği kadar önem vermemektedir. Dünyada ise ülkeler, simgelerle ve figürlerle özdeşleşmiş bu tür coğrafi işaretleri el sanatı ürünü olan turistik hediyeelik eşyada yaygın olarak kullanmaktadır¹⁵. Bu yolla ülkeler kendilerine özgün el sanatı ürünü olan turistik hediyeelik eşya ile bulundukları coğrafyanın özelliklerini birleştirerek kültürlerini yaşatmaktadır.

Türkiye çok fazla sayıda sembol olabilecek konu bulundurmaktayken turistik hediyeelik eşya olarak bu örnekleri pazarlayamaması bu konuda yeterince çalışma yapılmadığının göstergesidir. Örneğin, Tunus, hayvan figürü olarak deveyi bibloda ve peluş oyuncakta kullanmıştır. Almanya beyaz ayı figürünü, İspanya boğa figürünü kullanmaktadır. Sivas kangalı, Ankara keçisi, Ankara kedisi, Şanlıurfa kelaynağı, Amasra leyleği, Antalya kareta kaplumbağaları, Van kedisi gibi hayvanlar bulundukları yörede ün yapmış ve sadece o yöreye özgüdür. Ankara’ya bakıldığında konuyla ilgili literatür incelendiğinde Ankara’ya özgü üç hayvan ile karşılaşılmaktadır. Bu hayvanlar Ankara keçisi, Ankara tavşanı ve Ankara kedisidir. Yapılan gözlem ve incelemeler sonucunda Türkiye’de yöreye özgü hayvanların turistik hediyeelik eşyada yaygın olarak kullanılmadığı belirlenmiştir.

Tescil, coğrafi işarete sahip ürünün endüstrisine sağladığı katkının yanında, ürün çevresinde de birçok iş kolunun gelişmesine neden olmaktadır. Örneğin restoranlar, turistik hediyeelik eşya dükkanları, turistlere yönelik faaliyetler gibi gelir yaratıcı ya da artıcı gelişmelerle yöre halkının kalkınmasına yardımcı olunmaktadır¹⁶.

Türkiye’de el sanatları açısından turistik hediyeelik eşyada yöreye/ülkeye özgü hammadde, yöresel ürünler, hayvansal figürler, endemik bitkiler, kişiler, toplumsal olaylar, özel gün ve tarihler, taşınır ve taşınmaz kültür

¹⁴ Giray vd. 2012:114.

¹⁵ Yanar 2012.

¹⁶ Doğan 2015:68.

¹³ Yanar 2012.

varlıkları coğrafi işaret olabilme özelliğini yansıtan unsurlardır. Bu unsurların el sanatları ürünlerinde kullanılması ya da ürün üzerinde bulundurulması yöreye ait olma özelliğini kuvvetlendirmektedir.

Yöreye özgü hammaddelerden sadece yörede bulunan oltu, lüle taşı gibi maden ve mineral değil aynı zamanda hayvanlardan elde edilen ve hammadde olarak kullanılan lifler de kastedilmektedir.

Coğrafi İşaret Kapsamında Tiftik Örneği

Dünyada yalnızca Ankara keçisi ırkı tarafından üretilen tiftik lifi, başta parlaklığı olmak üzere yumuşaklığı, yüksek mukavemeti ve elastikiyeti, boyanma özelliğinin iyi olması ve rengini muhafaza etmesi gibi önemli kimyasal ve fiziksel özellikleri nedeniyle dünyada birçok ülkede tekstil ve geleneksel el sanatları alanında kullanılmaktadır¹⁷. Ankara keçisinin esas gen kaynağı Ankara ili ve dolayısıyla Türkiye olup, dünyadaki birçok ülkeye de buradan yayılmıştır.

Ankara ilinde üretilen Ankara tiftiğinden, Türklerin bu bölgeye geliş tarihleri olan yaklaşık 11. yüzyıldan günümüze kadar bazı dönemler sorunlar yaşanmasına rağmen, endüstriyel düzeyde ve geleneksel el sanatlarının üretiminde etkin bir şekilde yararlanılmaktadır. Tiftik bu şekilde gerek aile ve ülke ekonomisine gerekse Ankara ili ve bölgeye özgün folklorik kültürün oluşmasına çok önemli katkılarda bulunmaktadır. Buna karşın, son 45-60 yıldır esas olarak diğer hayvansal lifler gibi tiftik lifinin de yapay lifler ile rekabete dayanmaması ve tiftik giyim ürünlerine olan tüketici tercihinin azalması nedeniyle yıllardır tiftik fiyatları çok düşük düzeylerde seyretmiş ve bu nedenle yetiştiricilerin çok önemli bir bölümü bu üretim kolunu bırakmak zorunda kalmışlardır. Özellikle Ankara ili ve civarında Ankara keçisi etine olan ilginin çok düşük olması nedeniyle Ankara keçisinin etinden etkin bir şekilde yararlanılamaması da bu süreci hızlandırmıştır. Bu azalış, 1990'lı yıllara kadar maksimuma ulaşmış ve Ankara keçisi yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Buna karşın, başta prim ve doğrudan destek ödemeleri olmak üzere Ankara keçisinin korunması yönelik yapılan uygulamalar, 2009 yılına kadar Ankara keçisi üretiminin durmasının önüne geçmiş ve bu tarihten itibaren Ankara keçisi sayısı ve tiftik üretiminde artış başlamıştır.

Ankara keçisi sayısı ve tiftik üretiminde, 1991-2013 yılları arasında gerçekleşen toplam azalış oranları hala

yüksek düzeylerde dir. 2014 verilerine göre Ankara keçisi sayısı ve tiftik üretiminde 1991-2013 yılları arası % 82 düzeyinde bir azalma olduğu görülmektedir (<http://www.tuik.gov.tr> 2014).

Tiftiğin, Ankara ili ve Türkiye ekonomisine olan ekonomik ve sosyo-kültürel katkısının önemi dikkate alındığında bu katkının korunması ve artırılması için Ankara ilinde birçok resmi ve sivil kurum çalışma yapmaktadır. Bu çalışmalardan birisi de Ankara Ticaret Odası (ATO) tarafından 2016 yılında Türk Patent Enstitüsüne yapılan "Ankara Tiftiği Coğrafi İşareti" alma başvurusudur. Başvuru gerekçesini esas olarak üç ana görüş oluşturmaktadır. Bunlardan ilki Ankara ilinin ismini de temsil eden Ankara keçisinin bu ilin ve dolayısıyla İç Anadolu ve Türkiye'nin yerli hayvan gen kaynağı olmasıdır. İkincisi bu keçi ırkının en önemli verimi olan tiftiğin başta halı ve kilim gibi geleneksel el sanatları olmak üzere Ankara ilinin folklorik kültürüne çok önemli katkıda bulunmasıdır. Üçüncüsü ise; tiftiğin Türkiye ekonomisinde çok önemli bir yeri olan tekstil sanayi için önemli bir girdi olmasıdır. Dolayısıyla Ankara tiftiğine coğrafi işaretin alınması Ankara ilinde kırsal alanda yaşamakta olan yetiştirici ailelerin ekonomilerine, kadınların istihdamına, folklorik kültürün korunmasına ve geliştirilmesine, tekstil endüstrisine ve Ankara keçisinin yerli hayvan gen kaynağı olarak korunmasına çok önemli düzeylerde katkılar sağlayacağı beklenmektedir.

Türk kültür ve iktisadi hayatında köklü bir geçmişe sahip olan Ankara keçisi özelde Ankara'nın bir simgesi veya sembolü olmakla birlikte tarihî önemiyle Türkiye'nin coğrafi ve kültürel simgesi olma niteliğindedir. Ankara keçisi ile ilgili yapılması gereken ilk işin coğrafi işaret tescilinin alınması gerektiğidir¹⁸.

Sonuç

Türkiye'de hayvansal lif olarak yapağı, tiftik, ipek, keçi üst lifi ve keşmir üretimi yapılmaktadır. Bu liflerin genel ekonomiye katkıları düşüktür ve üretim kaynaklarında da bir azalma görülmektedir ancak halen üretim potansiyelleri bulunmaktadır.

AB uyum sürecinde Türkiye'de yapılması istenilen yapısal değişiklikler sosyal ve ekonomik yapısı içerisinde kırsal alanın kalkındırmada öncelikli konular arasında yer almaktadır. Coğrafi işaretlerin kapsamı Türkiye açısından değerlendirildiğinde, kırsal alanda yoğun olarak bulunan kültürel zenginliklerin

¹⁷ McGregor 2012.

¹⁸ Şahin 2013:203.

azımsanmayacak kadar geniş olduğu bilinmektedir¹⁹. Bu nedenle Türkiye genelinde bir ürün kalite ve menşee güvenlik alanı yaratılmalı, ürünler kategorize edilerek envanteri çıkarılmalı coğrafi işaret tescili teşvik edilmelidir²⁰.

Hayvansal liflere bağlı kaybolmuş ve kaybolmakta olan el sanatları ve ürünlerinin envanterlerinin tespit edilmesi, etnografik değeri olan ürünlerin koruma altına alınması, sürdürülebilir el sanatları ürünlerinin yerel pazarlarda değerlendirilmesi kırsal kalkınma açısından önemli görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında bir yöreye ait yeme içme alışkanlıklarının, giyim kuşam elemanlarının ve el sanatları geleneğinin bozulmadan sürdürülmesi yoluyla kültürel kimliğin yozlaşmaması ve yok olmaması adına coğrafi işaretleme tescili günümüzde gerekliliktir.

Suh ve Macpherson (2007), coğrafi işaretin Boseong yeşil çayın üzerine etkisi hakkında yaptıkları çalışmada, öncelikle coğrafi işaretin üretim ve satış üzerinde, ticaretin serbestleşmesi yoluyla artan ithalat rekabeti oluşturmada, turizm ve bölgesel kültürel mirasın korunmasında, kalite kontrol için üreticiler arasında iletişim kurulmasında etkili olduğunu bildirmektedirler.

Berard ve Marchenay (2006), yerel ürünleri sürdürmenin yolunu bilgi ve uygulamaları resmi bir şekilde sürdürme, yerel ürünlerin yaşatılmasında standartların ürünün kendi özellikleri ve küçük üretim birimleri için uyarlama olarak bildirmektedirler.

Birçok ülke coğrafi işaretleme yoluyla kültürel değerlerine sahip çıkmakta ve ürünlerini bu yolla pazara sunmaktadır. Türkiye’de de son yıllarda bu konuda farkındalığın olduğu ancak yeteri kadar istenilen önemin verilmediği düşünülmektedir. Bu sebeple adını Ankara’dan alan, Ankara çevre illeri ile Güney Doğu Anadolu’nun bazı illerinde yetiştirilen, Ankara keçisinin ürünü olan tiftiğin korunmaya ihtiyacı bulunmaktadır. Bu coğrafyaya ait olan tiftiğin hammadde olarak sürdürülebilirliği geleneksel el sanatları yoluyla kullanımı kültürel bir değer olarak nesilden nesile taşınmasıyla yani kültürel mirasın korunmasıyla mümkün olacaktır.

Türkiye yerel festival ve şenliklerin zenginliğiyle dikkat çekici bir ülkedir. Bu tür etkinlikler arasında yerel/ geleneksel ürün ve üretimleri tanıtıcı roller üstlenen festival ya da şenlikler önemli bir yere

sahiptir. Bu bakımdan söz konusu etkinliklerin Türkiye’de coğrafi işaret potansiyeli taşıyan ürünlerin belirlenmesinde yararlanılabilecek bir yöntem olarak görülmektedir²¹. Her konuda kültürel zenginliği olan Türkiye’nin kültürel varlıklarına sahip çıkılmalı, ürünler tespit edilmeli ve belgelenerek tanıtılması sağlanmalıdır.

Tarihi geçmişi ve önemi olan tiftiğin başta kendisi olmak üzere el sanatları yoluyla da oluşturulan ürünlerin coğrafi işaret belgesi ile tescillenmesi kültürel mirasın devamlılığını sağlayacaktır.

¹⁹ Kan / Gülçubuk 2008:62.

²⁰ Marangoz /Akyıldız 2006:293.

²¹ Çalışkan / Koç 2012:211.

HAYVANSAL LİFLERİ ENDÜSTRİYEL VE GELENEKSEL ÜRETİM OLARAK DEĞERLENDİRMEDE COĞRAFİ İŞARETLEMENİN ÖNEMİ

Tablo 1 - Dünya Hayvansal Lif Üretimi (McGregor, 2012; Shakyawar vd., 2013; Anonim, 2014a,b)

Lif	Hayvan Kaynağı	Ortalama Lif Çapı (µm)	İşlenmiş Lif Uzunluğu (mm)	Fiyat Değişimi \$A/kg Temiz	Üretim Bölgeleri	Dünya Üretimi (Ton)	Üretim Trenti
Yapağı ¹	Koyun	Ultra ince:7 Süper İnce:15.7 İnce:<24.5 Orta ince: 24.6-32.5 Kaba: >32.5	-	-	Toplam 100 Ülke	2066695	1990'lı Yıllardan Sonra Azalış Var
Tiftik ²	Ankara Keçisi	22 - 45	50 - 120	4 - 30	Güney Afrika Lesotho Arjantin Türkiye Avustralya ABD Yeni Zelanda Diğerleri	2400 800 500 260 170 150 30 200	Son 15 yılda Lesotho ve Arjantin'de Artış, Diğer Ülkelerde ise Azalış Var
Keşmir ³	Keşmir Üreten Keçi Irkları	13 - 19	20 - 50	35 - 70	Çin Moğolistan İran Afganistan Diğer Asya ve Rusya Avustralya Hindistan ²	3500 1800 500 200 150 5 40	Düşüş Var
Kaşgora ³	Ankara Keçisi ile Keşmir Üreten Keçi Irklarının Melezleri	19 - 23	50 - 70	8 - 20	Merkezi Asya, Rusya	200	Sabit Düşüş Var
Ankara Tavşanı Yünü ³	Ankara Tavşanı (İki Hat)	11 - 15	25 - 40	20 - 30	Çin, Şili, Güney Afrika, Fransa Hindistan ²	8500 50	Artış Var
Alpaka Yünü ³	Alpaka (Suri ve Huakaya Hattı)	17 - 45	40 - 120	5 - 20	Peru/Şili, Arjantin, Avustralya, ABD, AB	4000 150	Sabit Artış Var
Lama Yünü ³	Çok Sayıda Lama Hattı	20 - 45	50 - 100	5 - 20	Bolivya, Peru Arjantin	1000 150	Artış Var
Vikuna Yünü ³	Vikuna	12-14	20 - 25	200	Peru/Şili	5	Artış Var
Guanako Yünü ³	Guanako	18-20	30-50	50	Arjantin	10	Artış Var
Deve Yünü ³	Bacterian Devesi	18-26	30-120	10-12	Çin Moğolistan	2000 -	Sabit
Yak Yünü ³	Yak	18 - 21	24 - 30	15	Tibet Çin / Moğolistan Hindistan ²	7500 10	Sabit
İpek ³	İpek Böceği	12-30	-	-	Toplam 25 Ülke	563499	Artış Var

1:2012 yılı verileri; 2:2013 yılı verileri; 3:2007 yılı verileri

Kaynaklar

ANONİM. 2015.

Coğrafi işaret nedir, <http://www.ankarapatent.com/hizmet/coğrafi-isaret-tescili-56> Erişim tarihi: 05.05.2015

ANONİM. 2014a.

T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel müdürlüğü. 2014 yılı tiftik raporu. Şubat.

ANONİM. 2014b.

Mohair rewiev.

ARLI, M. / YAHŞI, Y., 1993.

“Tiftik El Sanatları”, Ankara Keçisi ve Tiftik Kongresi’93: 35-37. Ankara.

ARLI, M., 1990.

Köy El Sanatları, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları:1185. Ders Kitabı:339.

BERARD, L. / PHİLIPPE, M., 2006.

“Local Products and Geographical Indications: Taking Account of Local Knowledge and Biodiversity”. International Social Science Journal 58/187:109-116.

ÇALIŞKAN, V. / HASAN, K., 2012.

“Türkiye’de Coğrafi İşaretlerin Dağılışı Özelliklerinin ve Coğrafi İşaret Potansiyelinin Değerlendirilmesi”. Doğu Coğrafya Dergisi 17/28:193-214.

DOĞAN, B., 2015.

Coğrafi İşaret Korumasının Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Önemi, NWSA Social Sciences Dergisi. 10/2:58-75.

ERTAN, A., 2010.

“Prestijli Tarım Ürünlerinin Pazarlanmasında Kalite ve Coğrafi İşaret Kavramlarının Tutundurulması ve Bu Bağlamda Tarım Satış Kooperatiflerinin Önemi”. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi12:157-170.

ERTEM, F., 1970.

Tiftik İhracatının Murakabesine Dair Nizamname Gereğince Sınıflandırılan ve İhraç Edilen Tiftiklerimizin Bazı Teknolojik Özellikleri ve Dünya Standartlarına İtibak İmkanları Üzerinde Araştırmalar, Ankara

Üniversitesi Ziraat Fakültesi Lif Teknolojisi ve Köy El Sanatları Ev Ekonomisi Kürsüsü. Ziraat Fakültesi Yayınları:394, Bilimsel Araştırma ve İncelemeler: 244.

GİRAY, H. / ÖZKAN, F. Z. / ORAN, H., 2012.

“Yerel Ürünlerin Ekonomik Kalkınmadaki Önemi”, Verimlilik Dergisi.4:109 - 115.

GÖKOVALI, Ü., 2007.

“Coğrafi İşaretler ve Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği”, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi 21/2 :141-160.

GÜNDOĞDU, G., 2006.

“Türk Hukukunda Coğrafi İşaret Kavramı ve Korunması”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk Ana Bilim Dalı. İstanbul)

KAN, M. / GÜLCUBUK, B., 2008.

“Kırsal Ekonominin Canlandırılmasında ve Yerel Sahiplenmede Coğrafi İşaretler”, Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 22/2:57-66.

MARANGOZ, M. / AKYILDIZ, M., 2006.

“Doğal ve Kültürel Mirasın Korunması Açısından Coğrafi İşaretlerin Önemi ve Buldan Bezi Örneği”, Buldan Sempozyumu: 285-297.

MCGREGOR, B. A., 2012.

Properties, Processing and Performance of Rare and Natural Fibres: A review and interpretation of existing research results, RIRDC Publication:11/150.

MIR, F. A. / AIN, F., 2010.

Lagel Protection of Geographical Indications in Jammu and Kashmir- A case Study of Kashmiri Handicrafts, Journal of Intellectual Property Rights, 15:200-227.

ORHAN, A., 2010.

“Yerel Değerlerin Turizm Ürününe Dönüştürülmesinde “Coğrafi İşaretlerin” Kullanımı: İzmit Pişmaniyesi Örneği”, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi. 21/2:243 254.

SHAKYAWAR, D.B. / RAJA, A.S.M. / KUMAR, A. / PAREEK, PK. / WANİ, S.A., 2013.

“Pashmina Fibre Production, Characteristics and Utilization”, Indian Journal of fibre and Textile Research 38:207-214.

SU, K., 1982.

“Tiftik ve Sofçuluk”, Türk Etnografya Dergisi, XVII:59-77.

<http://www.tpe.gov.tr/TurkPatentEnstitusu/> /. 2017. Türk Patent Enstitüsü. Madde 1.

SUH, J. / MACPHERSON, A., 2007.

“The Impact of Geographical Indication on the Revitalisation of a Regional Economy: A Case Study of ‘Boseong’ Green Tea”, Journal of Geographical Indication and Revitalisation, 39.4:518-527.

<http://www.tuik.gov.tr> . TÜİK Hayvancılık istatistikleri. Erişim tarihi: 25.09.2014

<http://www.turkpatent.gov.tr/TurkPatent/geographicalRegisteredList/>. Tescilli Coğrafi İşaretler Listesi. Erişim Tarihi: 05.03. 2015

ŞAHİN, A. / YEŞİM, M., 2012.

“Türkiye’de Coğrafi İşaretleme ve Yöresel Ürünler”, Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi, 5/2:88-92.

ŞAHİN, G., 2013.

Coğrafi Bir Simge Olarak Ankara Keçisinin Türkiye’deki Mevcut Durumu, Milli Folklor Dergisi, 25/97:195-209.

TAĞI, S. / ERDOĞAN, Z., 2014.

‘The adventure of mohair in Anatolia’, Journal of Folklife, 52 (1): 49-61.

TAĞI, Ö. / YANAR, A. S., 2014.

“Türkiye’de Coğrafi İşaretli El Sanatı Ürünleri”. 3. Yöresel Ürünler Sempozyumu ve Kültür Sanat Etkinlikleri:282-287.Antalya.

TAŞ, H., 2004.

“XVII. Yüzyılda Ankara”, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XXVII, Dizi-Sayı 9, Ankara.

YANAR, A., 2012.

“Türkiye’de Geleneksel Turistik Hediyeelik Eşyanın Sürdürülebilirliği”, (Yayımlanmamış Birleştirilmiş Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ev Ekonomisi Anabilim Dalı. Ankara).

YILDIRIM, Z., 1989.

Ankara ve Bolu İllerinde Üretilen Esas Sınıf Tiftiklerin Bazı Fiziksel Özellikleri ile Kullanım Şekilleri Üzerine Karşılaştırılmalı Bir Araştırma, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ev Ekonomisi Anabilim Dalı. Ankara).

KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI VE UNESCO DÜNYA BELLEĞİ PROGRAMININ BELGESEL MİRASIN KORUNMASINDAKİ ROLÜ

THE PRESERVATION OF CULTURAL HERITAGE AND THE ROLE OF THE UNESCO WORLD MEMORY PROGRAM IN THE PRESERVATION OF DOCUMENTARY HERITAGE

Haydar YALÇIN* - Mutlu Tahsin ÜSTÜNDAĞ**
Togay Seçkin BİRBUDAK* - Prof. Dr. Mustafa SAFRAN******

Makale Bilgisi Article Info

Başvuru: 28 Nisan 2017	Received: April 28, 2017
Hakem Değerlendirmesi: 26 Mayıs 2017	Peer Review: May 26, 2017
Kabul: 13 Haziran 2017	Accepted: June 13, 2017
DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2017.15.014	DOI Number: 10.22520/tubaked.2017.15.014

Özet

Kültürel mirasın risklere karşı korunmasının uluslararası düzeyde kurumsallaşması için gereken farkındalığın II. Dünya Savaşı'nın etkilerinin görülmesiyle oluştuğunu söylemek mümkündür. Savaş, terör, çatışma vb. gibi yıkıcı eylemlerin kültürel varlıklar üzerindeki etkilerinin engellenmesine yönelik çabalara UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) tarafından geliştirilen sözleşmelerin öncülük ettiği görülmektedir. 1954 yılında kabul edilen ve 1999 yılında revize edilen Lahey Sözleşmesi ile kültürel varlıkların karşı karşıya olduğu risklere dikkat çekilmiş bu konuda devletlerin benimsemesi gereken yaklaşımlar tanımlanmıştır. Çalışmamızda Mimari miras, Sit, Kentsel Sit, Arkeolojik Sit, Kırsal Sit, Geleneksel Mimari Miras, Endüstri Mirası, Modern Mimari Mirası (20. yy Mimari Mirası), Su Altı Kültürel Mirası ile Kültürel Peyzaj Alanları vb. gibi kültürel mirasın kendine has özelliklerine göre adlandırılan ve farklı uygulamalarla korunmaya çalışılan kültürel miras içerisinde belgesel mirasın korunması için Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) tarafından yürütülen Dünya Belleği Programı ile Dünya Belleği Kütüğü hakkında bilgiler verilerek programın çalışma esasları ile kütüğe kayıt edilmesi için önerilmesi planlanan belgesel mirasın taşınması gereken özelliklere yönelik bilgiler verilecektir. Bu sayede ülkemizdeki belgesel mirasın korunmasına yönelik uygulamalar hakkında farkındalık oluşturulması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Belgesel miras, UNESCO, UNESCO Dünya Belleği Programı, Türkiye.

* Yrd. Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Dünya Belleği İhtisas Komitesi Üyesi e-posta: haydar.yalcin@gmail.com

** Dr. , Gazi Üniversitesi, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Dünya Belleği İhtisas Komitesi Üyesi e-posta: mutlutahsin@gmail.com

*** Yrd. Doç. Dr., UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Dünya Belleği İhtisas Komitesi Üyesi Gazi Üniversitesi, e-posta: tsbirebudak@gmail.com

**** Prof. Dr., UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Dünya Belleği İhtisas Komitesi Başkanı, e-posta: safran@gazi.edu.tr

Abstract

Awareness of the need to institutionalize the protection of cultural heritage against risks at the international level II. It is possible to say that the effects of the World War were seen. War, terror, conflict, etc. It seems that the contracts developed by UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) have been leading the way to prevent the effects of destructive actions on cultural assets. The Hague Convention, adopted in 1954 and revised in 1999, draws attention to the risks faced by cultural assets and identifies the approaches that governments should adopt. Our work includes architectural heritage, Sit, Urban Site, Archaeological Site, Rural Site, Traditional Architectural Heritage, Industrial Heritage, Modern Architectural Heritage (20th Century Architectural Heritage), Underwater Cultural Heritage and Cultural Landscape Areas (UNESCO) for the preservation of the documentary heritage of the cultural heritage which is named according to the specific characteristics of the cultural heritage such as the cultural heritage and the protection of the documentary heritage by the different practices of the World Heritage Program. Will be given information about the characteristics of the documentary heritage that is planned to be proposed. In this way, it is aimed to raise awareness about the applications for the preservation of documentary heritage in our country.

Keywords: Documentary heritage, UNESCO, Unesco Memory of the World (MoW), Turkey.

Giriş

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO), Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) vb. gibi uluslararası kurumlar, organizasyonlar tarafından hazırlanan sözleşmelerde, uluslararası hukuk metinlerinde ya da ulusal düzeyde kullanılan yasalarda ve yönergelerde kültürel mirasın farklı kategorilere ayrıldığı görülmektedir; Somut Kültürel Miras, Taşınır Kültürel Miras (tablolar, heykeller, sikkeler, el yazmaları, arkeolojik eserler vs.), Taşınmaz Kültürel Miras (anıtlar, arkeolojik sitler, tarihi kent dokuları vs.), Sualtı Kültürel Mirası (batıklar, sualtı kalıntıları ve kentleri), Somut Olmayan Kültürel Miras (sözlü gelenekler, gösteri sanatları, ritüeller vs.), Doğal Miras (Kültürel boyutu olan doğal sitler, kültürel peyzajlar gibi, fiziki, biyolojik ve jeolojik formasyonlar vb.). Belgesel miras da bu bağlamda değerlendirilebilecek insanlık tarihinin ortak mirasına yönelik bilgileri içeren yazılı belgelerden oluşan mirası olarak tanımlanabilir¹.

Kültürel Miras ve Kültürel Mirasın Korunmasına Yönelik Kavramsal Çerçeve

Kültürel Miras “geçmişten bugüne ulaşmış, insanların sahiplik bağı içinde olmaksızın, sürekli değişim halinde olan değerlerinin, inançlarının, bilgilerinin ve geleneklerinin bir yansıması olarak betimledikleri bir kaynak grubu olarak tanımlanabilir². Mimari miras, Sit, Kentsel Sit, Arkeolojik Sit, Kırsal Sit, Geleneksel Mimari Miras, Endüstri Mirası, Modern Mimari Mirası (20. yy Mimari Mirası), Su Altı Kültürel Mirası ile Kültürel Peyzaj Alanları vb. gibi kültürel mirasın kendine has özelliklerine göre adlandırıldıkları görülmektedir.

Kültürel Mirasın korunmasının kültür varlıklarının savaş vb. gibi silahlı çatışma ortamlarında zarar görmesiyle birlikte meydana gelen farkındalıkla ivme kazandığını söylemek mümkündür. Bu amaçla yapılan uygulamaların başında savaş hukuku ve kurallarına ilişkin Lahey Sözleşmesi’nin³ yönetmeliklerinde, din, eğitim, sanat, bilim veya hayır amaçlarıyla kullanılan binalar, tarihi eserler ve hastanelere yapılacak saldırıların yasaklandığı görülürken, kültür varlıkları ile okullar gibi kamunun ortak kullanımına tahsis edilmiş olan sivil kullanım alanlarının da bu kapsama dâhil edildiği görülmektedir. Milletlerin insanlığın ortak mirasına sağladığı katkıyı ön plana çıkarmak için her milletin dünya kültürüne kendinden bir şey katmış olduğu, hangi millete ait olursa olsun kültür eserlerine verilecek zararın bütün insanlığın kültür hazinesine karşı işlenmiş tecavüz sayılacağı

anlayışının benimsendiği Dünya Miras Sözleşmesinde, “kültürel ve doğal mirasın herhangi bir parçasına verilen zararın bütün dünya milletlerinin mirası için zararlı bir yoksullaşma” olarak tanımlandığı görülmektedir. Kültürel ve doğal miras parçalarının istisnâ bir öneme sahip olduğu ve bu nedenle tüm insanlığın dünya mirasının birer parçası olarak korunması gerektiğini, kültürel ve doğal mirasın korunmasında milletlerarası işbirliği sağlanmasına vurgu yapılmaktadır. Diğer bir ifade ile kültür ile kültürel miras alanında kabul edilen belgelerde “ortak miras” anlayışının öncelikli olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. İnsanlığın ortak mirasının UNESCO evrensel bildirgesinde⁴ de öne çıkarıldığı görülmekle birlikte, yaratıcılığın kaynağı olarak gösterilen kültürel mirasın mümkün olan her haliyle korunması, gelecek kuşakların da erişimine sunulması gerekliliği vurgulanmaktadır.

Çeşitli isimlerle anılan kültürel mirasın basılı ve yazılı eserlerden oluşana diğer bir ifade ile belgesel mirasın korunmasına ve sonraki nesillere aktarılmasına yönelik çalışmalarda bulunan ise UNESCO Dünya Belleği Programı’dır. Program; insanlık tarihinin, kültürel ve sosyal belleğini oluşturan çeşitli nedenlerle (savaş, doğal afet vb. gibi) ortadan kaybolma tehlikesi bulunan belge ve bilgilerin yeryüzünün ortak değerleri olarak korunmasını ve dijital ortamda paylaşılmasını sağlamak üzere Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) tarafından 1992’de kurulmuştur⁵. UNESCO Bilgi ve İletişim Sektörü’ne ait “Bilgi Toplamları İnşası” başlıklı temasının altında yer alan Dünya Belleği Programı, çalışma ve etkinliklerini 1992 yılından bu yana sürdürmektedir. Programın en görünen yüzü olan Dünya Belleği Kütüğü ise 1995 yılında oluşturulmuş, kütüğe ilk kayıt 1997 yılında alınmıştır.

Programın ana hedefleri arasında yeryüzünün belgesel mirasının en uygun tekniklerle korunmasını kolaylaştırmak, belgesel mirasa evrensel düzeyde erişim için gereken sosyal ve kültürel altyapıyı oluşturmak, belgesel mirasın varlığı ve önemi hakkında dünya çapında farkındalık oluşturmak yer almaktadır.

Çalışmamızın amacı belgesel mirasın önemi ve korunması hususunda UNESCO nezdinde yapılan çalışmalar hakkında farkındalık seviyesinin artırılmasını sağlamak ve belgesel mirasın sonraki nesillere aktarılabilmesi için gerekenler hakkında bilgiler vermektir. UNESCO Dünya Belleği Programı sadece belgesel mirasın korunmasını değil aynı zamanda belgesel mirasın sonraki nesillere aktarılmasını ve erişilebilir olmasını da sağlamayı

¹ Booms / Joldersma / Klumpenhouwer 1987.

² ISMEP 2016.

³ http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/d78281b57424376_ek.pdf?dergi=Insan%20Haklari%20Yilligi.

⁴ http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/kulturel_ifadelerin_cesitliliği/EVRENSEL_B%C4%B0LD%C4%B0RGE.pdf.

⁵ Vikipedi 2016.

hedefleyen bir programdır. Çalışmamızda aynı zamanda ülkelerin programa kaydettirdikleri belgesel miraslar üzerinden programı nasıl algıladıkları, belgesel mirası nasıl tanımladıklarına yönelik çıkarsamalara da yer verilmiştir.

Dünya Belleği Programının Yapısı ve Tarihi

Sekreteryası Paris'te bulunan genel merkez tarafından yürütülen dünya belleği programının, yürütücülüğü Uluslararası Danışma Kurulu (IAC) tarafından gerçekleştirilmektedir. 1992 yılında Saraybosna'daki Ulusal Kütüphanenin yok edilmesi, programın kurulmasına öncülük etmiştir. 1993 yılından itibaren iki yılda bir düzenli olarak konu uzmanlarını bir araya getiren Uluslararası Danışma Kurulu; hükümetlerin, uluslararası organizasyonların ve vakıfların belgesel mirasın korunması konusunda farkındalığını artırma ve projelerde paydaşlık kurulması vb. konularda koordinatör görevi üstlenmektedir⁶. Danışma kurulu başvuruları inceleyen ve belgesel miras listesine katılmasına karar veren başvuru komitesi, teknoloji komitesi, tanıtım ve pazarlama komitesi ile eğitim ve araştırma komitesi olmak üzere dört alt komiteden oluşmaktadır⁷.

Kuruluşundan iki yıl sonra, 1995 yılında belgesel mirasın korunmasını ve kamuoyunda haberdarlık düzeyinin artırılması amacıyla Dünya Belleği Kütüğü oluşturulmuştur. Belgesel mirasın korunmasına yönelik çalışmalara ivme kazandırmak amacıyla, danışma kurulu tarafından 7 pilot proje geliştirilmiştir. Bu projeler:

- Prag Milli Kütüphanesi'nin koleksiyonunun tanıtımına yönelik CD-ROM çalışması,
- Bulgarca el yazmaları için hazırlanan etkileşimli CD-ROM,
- Avrupa halkının kökenine dair bilgiler içeren 13.yy el yazması Radziwill Günlüklerinin (chronocile) CD-ROM prototipi,
- Yemen Sana Camisi'nin çatısındaki Kur'an metinlerinin tanıtım CD-ROM'u,
- Yedi Latin Amerikan ülkesini kapsayan ortak bir gazetenin mikrofilme alınmasını içeren "Memoria de Iberoamerica" projesi,
- Kandilli Rasathanesi'ndeki elyazmalarının korunması, kataloglanması ve dünyada tarihinin ilk astronomik bilgilerini içeren belgelere yönelik CD-ROM,
- Moskova Rus Devlet Kütüphanesi'nde korunan 15. ve 16.yüzyıllarının Slavik elyazmaları koleksiyonunun korunması ve erişiminin iyileştirilmesine yönelik "Memory of Russia" projesi.

Belgesel Mirasın Dünya Belleği Kütüğü'ne Kaydı İçin Başvuru Süreci

Başvuru sürecinde dikkat edilmesi gereken bir dizi noktadan bahsetmek mümkündür. Başvuruların tamamı, danışma kurulunun ilgili alt komisyonu tarafından değerlendirilmektedir. Başvuruya konu olan belgesel mirasın tercihen bir web sitesi üzerinden kamunun erişimine sunulmuş olmasının avantaj sağladığı söylenebilir⁸. Uluslararası Dünya Belleği Kütüğü'ne başvuru sürecinde kapsamlı bir adaylık dosyasının hazırlanması gerekmektedir. UNESCO tarafından hazırlanan güncel adaylık formu on ana başlık ve çeşitli alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu başlık ve alt başlıklar aşağıda aşamalı olarak verilirken ülkemiz adına kayıtlı miraslara ilişkin açıklamalarda ilgili başlık altında sunulmuştur:

1. Söz konusu formun ilk başlığı özet bilgisini içermektedir. Bu başlık altında aday gösterilen mirasın en temel özellikleri kısaca ve kapsayıcı bir şekilde ifade edilmelidir. Bu kısım en fazla 200 kelime ile sınırlandırılmıştır. Özet başlığı altında yer alan bilgilerin aday gösterilen mirasın vitrini olduğunu unutmamak gerekir.
2. Adaylık başvuru formunun ikinci kısmı başvuruda bulunan UNESCO komisyonlarına ait bilgileri içermektedir. Herhangi bir mirasın Uluslararası Dünya Belleği Kütüğü'ne kaydedilmesi için başvuru sahibinin kurumsal bilgileri ve iletişim kanalları bu bölümde ele alınmaktadır. Bu başlık altında yer alacak kurum ya da kurumların nicelik ve niteliği programa kaydedilmesi planlanan mirasa verilen desteği ifade etmesi açısından önemlidir.
3. "Belgesel Mirasın Kimliği ve Tanımı" başlığını taşıyan üçüncü bölümde aday gösterilen eserin kimlik bilgisi, kayıtlı bulunduğu yere dair katalog detaylarının sunulması, ayrıca aday olarak sunulan eserin özellikleri doğrultusunda görsel-işitsel kaydının da dosyaya eklenmesi gerekmektedir. Buna ilaveten başvuru eserin tarihine dair bilgilerin ve söz konusu eser ile ilgili olarak evrensel boyutta yapılan çalışma ve değerlendirmeleri içeren bir bibliyografya kısmının hazırlanması şarttır. Bu bölümün son alt başlığı, başvuru miras ile ilgili olarak uzman niteliğinde bilgiye sahip bağımsız kişi-kuruluşlara ait bilgileri içermektedir. Bu kısımda en fazla üç kişi ya da kurumun bilgileri sunulabilir. UNESCO'nun bu kısımda belirtilen uzmanlardan görüş almakla birlikte başka kaynaklardan da yararlanabileceğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir.
4. "Yasal Bilgi" başlığını taşıyan dördüncü bölümde söz konusu mirasın sahibi ile an itibariyle mirastan

⁶ Oğuz 2005, s. 322.

⁷ Harvey 2007.

⁸ Edmonson 2002.

sorumlu bulunan kişi/kurumun bilgileri yer almaktadır. Buna ek olarak mirasın korunması hususunda yasal ve idari sorumluluk durumu, eserin erişilebilirliği ve esere ait telif durumu hakkında bilgiler de bu bölümde ele alınmaktadır. UNESCO Uluslararası Dünya Belleği programının önemli hedeflerinden birinin de kıymet biçilen eserlere erişimin sağlanması ve teşvik edilmesi olduğu göz önüne alındığında başvuruda bulunulan eserin erişimi hususunda bir kısıtlamanın olup olmadığının açıkça belirtilmesi ve eser ile ilgili yapılmış ya da yapılacak dijitalleştirme planı hakkında bilgi verilmesi de önemlidir. Telif ile ilgili bilginin ise UNESCO Dünya Belleği kayıt sürecinde bağlayıcılığı bulunmamaktadır.

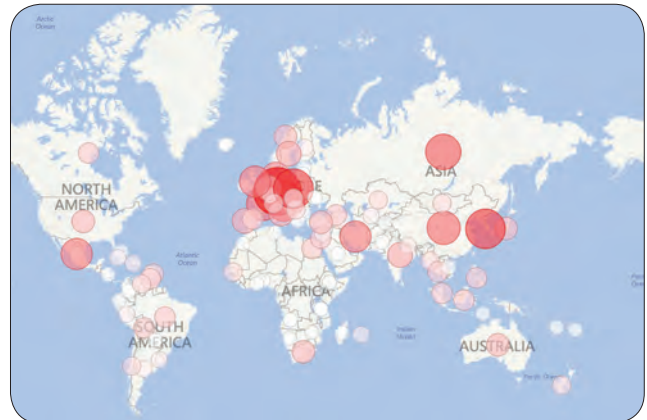
5. Başvuru formunun beşinci boyutunda ilk olarak mirasın aslına uygunluğu tartışılmakta, sonrasında ise dünya için ifade ettiği önem dile getirilmektedir. Bu kapsamda başvuruya konu olan mirasın dünyada eşsiz olup olmadığı, ortadan kaybolması durumunda insanlık mirasına zarar gelip gelmeyeceği ve tarih içerisinde bulunduğu/üretildiği bölgeye ve dünyaya etki ya da katkısının ne olduğu sorularına cevap aranmaktadır. Söz konusu bölümün son kriterinde ise konu edilen eserin zaman, yer-mekân, insanlar, konu-tema, form-biçim ile sosyal-manevi-toplumsal önemi ölçütleri bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu ölçüt içerisinde mirasın bulunduğu zamanın ruhunu yansıtır yansıtmadığı, herhangi bir yer hakkında kritik öneme sahip bir bilgi içerip içermediği, insanlar için sosyal, politik, endüstriyel bir gelişim veya gerilemenin habercisi olup olmadığı, konu-tema açısından herhangi bir bilim alanında gelişimi temsil edip etmediği, form-biçim açısından sanatsal, görsel ya da edebi yönden bir değere sahip olup olmadığı ve son olarak da insanların sosyal, toplumsal veya manevi değerleri açısından bir kıymet içerip içermediği tartışılmalıdır. UNESCO Dünya Belleği açısından bahse konu altı kıstastan en az birinin sağlanması şarttır.
6. “Bağlamsal Bilgi” başlıklı altıncı bölümde iki alt başlık karşımıza çıkmaktadır. Aday gösterilen eser enderlik/nadirlik ve güvenilirlik açısından değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Başvurusu yapılacak olan eserin öne çıkan yönü ile onu benzerlerinden ayıran özelliği ile korunması hususu bu bölümün kapsamı içerisinde yer almaktadır.
7. Yedinci bölüm “Paydaşlara Danışma” başlığı altında adaylık sürecinde başvuruda bulunan kurum haricinde başka bir kurum ile temasa geçilip geçilmediği ve aday mirasın önemi ve korunması hususunda ne gibi temaslarda bulunduğu ifade edilmelidir. Burada öncelikli olarak mirasın bulunduğu ülkenin söz konusu mirası koruma altına alması ve erişime hazır hale getirmesi gerekmektedir.
8. Aday miras üzerindeki risklerin değerlendirildiği

sekizinci boyutta miras üzerinde herhangi bir risk unsurunun bulunup bulunmadığı ve risk altında ise bu riskin sebepleri ve boyutları üzerinde durulmaktadır.

9. “Koruma ve Erişim Yönetim Planı” başlığı altında konu edilen mirasın yönetimi üzerinde bir planın olup olmadığı tartışılmaktadır. Eğer miras üzerinde halihazırda bir plan dâhilinde yönetim kurulmuş ise bu yönetim planının bir özeti istenmekte; bir yönetim tesis edilmemiş ise mirasın korunması ve gözetimi hakkında bilgi verilmesi talep edilmektedir.
10. Başvuru formunun son kısmı ek bilgileri içermektedir. Bu bölüm içerisinde mirasın UNESCO Uluslararası Dünya Belleği Kütüğü’ne kaydı için destek mahiyeti taşıyan ek bilgiler ile adaylık başvurusunun olumlu değerlendirilmesi durumunda bahsi geçen mirasın programın gelişimine nasıl katkı sağlayacağı hakkında bir değerlendirme yapılması istenmektedir.
11. Görüldüğü üzere başvuruda istenen raporda belgesel mirasın özellikleri ve insanlık tarihi için önemini ifade edecek unsurların başlıklar altında ifade edilmesi beklenmektedir.

Ülkelere Göre Belgesel Miras’ın Dağılımı

2016 yılının sonuna kadar kayıt edilmiş olan Dünya Belleği Kütüğü’nde yer alan belgesel mirasların ülkelere göre sayısal dağılımını gösteren Figür 1 incelendiğinde Avrupa ülkelerinin bu konuda diğer ülkelere göre bir üstünlük oluşturduğu görülmektedir. Burada ülkelerin kendi milli komisyonları altında uzman ihtisas komitelerini zamanında oluşturması, farkındalık düzeylerinin bu anlamda yüksek olması etkili faktörler olarak ifade etmek mümkündür. Ayrıca yukarıda da belirtildiği üzere sadece milli komisyonlar değil ülkedeki kurumlar, sivil toplum kuruluşları ve diğer organizasyonların belgesel miras konusundaki farkındalığı, birlikte çalışabilirlik adına önemli faktörlerdir.

Figür 1 - Dünya belleği, kütüğüne kayıtlı belgesel mirasın ülkelere göre dağılımı / İngilizce altıyazılar gelecek

Unesco Dünya Belleği Kütüğü'nde Türkiye

2016 yılı itibariyle Türkiye tarafından UNESCO Uluslararası Dünya Belleği Kütüğü'ne kaydedilmiş 5 miras bulunmakta olup; bu miraslarla ilgili başvuru sahipliği şu şekildedir:

Günümüze dek Türkiye'nin önerisiyle Dünya Belleği listesine kaydedilen belgesel miras listesi:

Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü El Yazmaları⁹

UNESCO Türkiye Milli Komisyonu (UTMK) tarafından UNESCO Uluslararası Dünya Belleği Kütüğü'ne dâhil edilen ilk miras olarak 2001 yılında kabul alan "Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü El Yazmaları" matematik, tıp ve astronomi alanları başta olmak üzere 581 ciltte yer alan 1339 el yazması eserin bulunduğu ve bu yönüyle dünya çapında belki de tek olma özelliği taşıyan bir kütüphanedir. Bu eserlerin 882 tanesi Türkçe, 414 tanesi Arapça ve 103 tanesi de Farsça'dır. Bu koleksiyon İslam ve Osmanlı bilim dünyasının en nadide kaynaklarının başında gelmektedir. Boğaziçi Üniversitesi'nin başvuru sahibi rolünü üstlenmiştir.

Figür 2 - Kandilli Rasathanesi'nde bulunan el yazması eserden örnek bir sayfa / İngilizce altyazılar gelecek

Boğazköy Hitit Çivi Yazılı Tabletleri¹⁰

Anadolu'nun kadim medeniyetlerinden biri olan Hititler'e ait Boğazköy (Hattusas)'da bulunan yaklaşık 25.000 adet çivi yazılı kil tabletler sadece Hititlerin değil bütün Anadolu ve Orta Doğu'nun siyasi, sosyal, ekonomik, askeri, dini ve sanatsal hayatının

Figür 3 - Boğazköy tabletlerinden bir örnek / İngilizce altyazılar gelecek

öğrenilmesine sunduğu katkı açısından eşsiz nitelikte tarihi buluntulardır. Boğazköy tabletlerinde ise T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Boğazköy Kazı Heyeti Başkanının başvuru sahibi olduğu görülmektedir.

Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki İbni Sina Eserleri¹¹

Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan ve 2003 yılında programa dâhil edilen İbn-i Sina'nın eserlerine ait başvuru UTMK ile birlikte T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphane ve Yayımlar Genel Müdürlüğü sahipliğinde yapılmıştır. İlişkili kurum olarak da eserlerin bulunduğu Süleymaniye

Figür 4 - Süleymaniye Kütüphanesi'nden İbn-i Sina'nın El-Kanun fi't-Tıbb eserinin kapak sayfası / İngilizce altyazılar gelecek

⁹ <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/memory-of-the-world/register/full-list-of-registered-heritage/registered-heritage-page-4/kandilli-observatory-and-earthquake-research-institute-manuscripts/>

¹⁰ <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,63125/bogazkoy-tabletleri-ve-sfenks-almanya-1924-1942-1980198-.html>

¹¹ <http://www.unesco-ci.org/photos/showphoto.php/photo/5702/title/title-page-of-al-qanun/cat/985>

Kütüphanesi başvuru dosyasında yerini almıştır. İbn-i Sina, XI. yüzyılda yazmış olduğu eserlerle sadece İslam dünyasını değil Avrupa'yı da derinden etkilemiştir. İbn-i Sina'nın tıp, astronomi, matematik, kimya, psikoloji ve mantık alanlarında 263 eser kaleme almış olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte bu büyük İslam âliminin bütün eserlerinin el yazmalarının bulunduğu dünyadaki tek kütüphane Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'dir. Bu kütüphanede İbn-i Sina tarafından yazılmış farklı zamanlara ait olmakla birlikte birbirinden değerli 600 el yazması bulunmaktadır.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi

2013 yılında UNESCO Uluslararası Dünya Belleği Kütüğü'ne kaydedilen Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan Evliya Çelebi'nin kaleme aldığı "Seyahatname" adlı eserin başvuru sürecinde UTMK ile birlikte T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile yine aynı bakanlığa bağlı Milli Kütüphane'nin adları zikredilmiş, söz konusu eserin bulunduğu iki kütüphane de ilişkili kurum olarak başvuru dosyasında yer almıştır. İslam coğrafyasının ve belki de tüm dünyanın en uzun ve en kapsamlı gezi/seyahat eseri olan Seyahatname, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı coğrafyasını gezen Evliya Çelebi tarafından kaleme alınmıştır. 10 ciltten oluşan bu eser, XVII. yüzyılda üç kıtada hüküm süren Osmanlı Devleti'nin ve hinterlandının coğrafî, topoğrafik, şehircilik, idari, sosyal, kültürel, ekonomik, dini, kültürel ve folklorik özelliklerini ayrıntılı bir biçimde ortaya koyması açısından eşsiz bir kıymete sahiptir.

Kültepe Eski Asur Ticaret Arşivleri

Mezopotamya tarihinin önde gelen uygarlıklarından biri olan Asur Devleti'nin Kültepe'de (Kaniş) kurmuş oldukları koloniden kalma yaklaşık 23.500 adet tabletten oluşan külliyyat, eskiçağ dünya ticaret tarihinin eşsiz hazinelerinden biri konumundadır. Söz konusu tabletler sayesinde Mezopotamya ve Anadolu'nun milat öncesi dönem ticari, siyasal, sosyal ve hukuki tarihine dair birçok bilgi elde etmek mümkündür. 2015 yılında söz konusu programa kabul edilen "Kültepe Eski Asur Ticaret Arşivleri"ne ait başvuru dosyasında ise UTMK ile birlikte yine T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü başvuru sahibi olarak yer almaktadır. İlişkili kurumlar olarak ise İstanbul Arkeoloji Müzesi, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi ile Bursa ve Kayseri Müzeleri bulunmaktadır.

Sonuç

2005 yılında imzalanan ve 1 Haziran 2011'de yürürlüğe giren Avrupa Konseyi Cemiyeti Kültürel Mirasının Değerine İlişkin Çerçeve Sözleşmesi, kültür varlıklarının korunmasına dair önemli girişimlerden biridir. "Kültürel mirasa ilişkin haklar, Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nde tanımlandığı üzere, kültürel yaşama katılma hakkına özgü haklar arasında zikredilmektedir. Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nin 27. maddesinde vurgulandığı gibi, herkes, toplumun kültür hayatına, sanatın tadını çıkarmak için özgürce katılma ve bundan yararlanma hakkına sahiptir.

Dijitalleştirme işleminin amacı dokümanın sabitliğini, bütünlüğünü ve fiziksel özellikleri, içeriği ve belgenin bütünlüğünü korumak için belgenin kaynağını uzun süreli nesillere aktarmak için yapılan yazılım işidir¹². Ülkemiz coğrafyasının konumu gereği bütün çağlarda insanlık tarihinin gelişimine yönelik çok değerli mirasların olduğunu görmekte ve bilmekteyiz. Ancak bu mirasları bizden sonraki nesillere aktarabilmek adına gerekli önlemleri ve kayıt altına alınmasını sağlamak oldukça önemlidir. Kültür zenginliğimizi ve dünya insanlık tarihindeki önemli yerimizi dünya ile paylaşmak adına da oldukça değerlidir. Bu çalışmanın amacı da sahip olduğumuz mirasların farkında olup bu konudaki farkındalığımızı artırmak ve aday miraslarımızı kütüğe kayıt ettirme noktasındaki değerlendirmelere vurgu yapmaktır.

Figür 5 - Kültepe tableti örneği / İngilizce altyazılar gelecek

¹² Bullock 1999.s.48.

Kaynakça

ABID, A., 1996.

Memory of the world preserving our documentary heritage. In IFLA. General conference (pp. 63-72).

BOOMS, H. / JOLDERSMA, H. / KLUMPENHOUWER, R., 1987.

Society and the formation of a documentary heritage: issues in the appraisal of archival sources. Archivaria, 24, 69-107.

HARVEY, D. R. 2007.

UNESCO's Memory of the World Programme. Library Trends, 56(1), 259-274. 12.03.2016 tarihinde http://www.unesco.org/archives/multimedia/index.php?s=films_details&pg=33&vo=2&vl=Eng&id=215 adresinden erişildi.

MEMORY OF THE WORLD, 2016.

Programme Background 12.03.2016 tarihinde <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/flagship-project-activities/memory-of-the-world/about-the-programme/> adresinden erişildi.

OĞUZ, E. S., 2005.

UNESCO Dünya Belleği Programı ve Türkiye'nin Belgesel Mirasları. Türk Kütüphaneciliği, 19(3), 321-331.

BAYRAM, S. / KUZUOĞLU, R., 2014.

Kültepe Tabletleri VII-a, s. 645, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

SMEP, 2016.

Kültürel mirasın korunması. 07.03.2017 tarihinde http://www.ipkb.gov.tr/assets/data/files/ISMEP6_KulturelMirasınKorunması.pdf adresinden erişildi.

TODAIE, 2010.

Tarihi çevre korumanın yönetsel boyutu ve alan yönetimi. 02.07.2017 tarihinde http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/d78281b57424376_ek.pdf?dergi=Insan%20Haklari%20Yilligi adresinden erişildi.

TONTA, Y., 2016.

Future of Cultural Heritage. New Review of Information Networking, 21(1), 63-78.

<http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/memory-of-the-world/register/full-list-of-registered-heritage/registered-heritage-page-4/kandilli-observatory-and-earthquake-research-institute-manuscripts/>

<http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,63125/bogazkoy-tabletleri-ve-sfenks-almanya-1924-1942-1980198-.html>

<http://www.unesco-ci.org/photos/showphoto.php/photo/5702/title/title-page-of-al-qanun/cat/985>

ISSN: 1304-2440

9 771301 856139